

Emre Erdoğan, Pınar Uyan-Semerci
Birnur Eyolcu-Kafalı, Şaban Çaytaş

İNFODEMİ VE BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ

KAVRAMLAR, NEDENLER VE ÇÖZÜMLER

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

İNFODEMİ VE BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ KAVRAMLAR, NEDENLER VE ÇÖZÜMLER

EMRE ERDOĞAN
PINAR UYAN-SEMERCİ
BİRNUR EYOLCU-KAFALI
ŞABAN ÇAYTAŞ

EMRE ERDOĞAN, PINAR UYAN-SEMERCI, BİRNUR EYOLCU-KAFALI, ŞABAN ÇAYTAŞ

İNFODEMİ VE BİLGİ DÜZENLİLİKLERİ

KAVRAMLAR, NEDENLER VE ÇÖZÜMLER

B | S | T The Black Sea Trust
for Regional Cooperation
A PROJECT OF THE GERMAN MARSHALL FUND

BU YAYIN, İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ GÖÇ ÇALIŞMALARİ UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ TARAFINDAN YÜRÜTÜLEN, MARSHALL FONU'NUN BİR PROJESİ OLAN KARADENİZ İŞBİRLİĞİ FONU (THE BLACK SEA TRUST FOR REGIONAL COOPERATION - A PROJECT OF THE GERMAN MARSHALL FUND) TARAFINDAN DESTEKLENEN "İNFODEMİ EĞİTİMİ" PROJESİ KAPSAMINDA HAZIRLANMIŞTIR. YAYININ İÇERİĞİNDEN YALNIZCA YAZARLARI SORUMLUDUR. YAYINDAKİ GÖRÜŞLER KARADENİZ İŞBİRLİĞİ FONU VE ORTAKLARININ GÖRÜŞÜ OLARAK YANSITILAMAZ.

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI 700

ARAŞTIRMA 18

ISBN: 978-605-399-593-7

E-ISBN: 978-605-399-594-4

1. BASKI İSTANBUL, NİSAN 2022

© İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ İKTİSADİ İŞLETMESİ

YAZIŞMA ADRESİ: HACIAHMET MAHALLESİ, PİR HÜSAMETTİN SOKAK, No:20, 34440, BEYOĞLU / İSTANBUL

TELEFON: 0212 311 64 63 - 311 61 34 / FAKS: 0212 216 24 15 • SERTİFİKA No: 51672

www.bilgiyay.com

E-POSTA yayin@bilgiyay.com

DAĞITIM dagitim@bilgiyay.com

YAYINA HAZIRLAYAN CEM TÜZÜN

TASARIM MEHMET ULUSEL

DİZGİ VE UYGULAMA GÖRKEM DİDEM ÖZTUNCER

KAPAK LALE DURUİZ

DİZİN EMRE ÖZMEN

BASKI VE CİLT OPTİMUM BASIM SAN. VE TİC. LTD. ŞTİ.

TEVFIKBEY MAH. DR. ALİ DEMİR CAD. No:51/1 34295 KÜÇÜKÇEKMECE İSTANBUL

TEL: 0212 463 71 25 / FAKS: 0212 422 11 51 • SERTİFİKA No: 41707

İSTANBUL BİLGİ UNIVERSITY LIBRARY CATALOGING-IN-PUBLICATION DATA

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ KÜTÜPHANESİ KATALOGLAMA BÖLÜMÜ TARAFINDAN KATALOGLANMIŞTIR.

Names: Erdoğan, Emre, author. | Uyan-Semerci, Pınar, author. | Eyolcu-Kafalı, Birnur, author. | Çaytaş, Şaban, author.

Title: Infodemi ve bilgi düzensizlikleri : kavramlar, nedenler ve çözümler / Emre Erdoğan, Pınar Uyan-Semerci, Birnur Eyolcu-Kafalı, Şaban Çaytaş.

Description: İstanbul : İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2022. | Includes bibliographical references and index.

Series: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları; 700. Araştırma; 18.

Identifiers: ISBN: 9786053995937 (paperback) | 9786053995944 (e-ISBN)

Subjects: LCSH: Communication in politics. | Communication in public health. | Media literacy. | Mass media and propaganda. | Mass media --Social aspects. | Disinformation. | Disinformation --Case studies. | Fake news. | Censorship. | Truthfulness and falsehood. | Polarization (Social sciences) | Conspiracy theories. | COVID-19 (Disease) in mass media. | COVID-19 (Disease) --Press coverage. | COVID-19 (Disease) --Government policy --Case studies.

Classification: LCC: JA85 .E73 2022

EMRE ERDOĞAN
PINAR UYAN-SEMERCİ
BİRNUR EYOLCU-KAFALI
ŞABAN ÇAYTAŞ

**İNFODEMİ VE BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ
KAVRAMLAR, NEDENLER VE ÇÖZÜMLER**

Kitabın çevrimiçi versiyonu ve ders videoları için:
<http://infodemikitabi.org/> adresini veya
karekodunu kullanabilirsiniz

İçindekiler

- xi** Yazarlar
xiii Başlarken

- 1 1** Bilgi Düzensizliklerinde Temel Kavramlar
- 1** Giriş
 - 2** İnfodemi
 - 6** İnfodeminin Yarattığı Zorluklar
 - 8** Bilgi Düzensizlikleri
 - 9** Bilgi Düzensizlikleri Türleri
 - 10** Dezenformasyon
 - 13** Mezenformasyon
 - 14** Malenformasyon
 - 15** Mezenformasyon ve Dezenformasyonun Farklı Biçimleri
 - 22** Yanlış Bilginin Üretimi ve Yayılımı
 - 23** Aktörler
 - 30** Mesaj
 - 36** Yanlış Bilgiler Nerede Yayılıyor?
 - 38** İzleyiciler
 - 41** Bilgi Düzensizliklerinin Süreçleri
- 51 2** İnfodeminin Belirleyicileri
- 51** Giriş
 - 51** İnfodeminin Bireysel Belirleyicileri
 - 52** Yanlış Bilgileri Kim Paylaşıyor?
 - 57** Yanlış Bilgilere Neden İnanırız?
 - 65** Medya Sistemi ve Sosyal Medya Platformları
 - 68** Geleneksel Medyadan Dijital Dünyaya: Neler Değişti?
 - 72** Dijitalleşme ve Bilgi Düzensizlikleri İlişkisi
 - 76** Sosyal Medya Platform Mimarileri

- 88** Siyasal Ortam
 - 89** Kutuplaşmış Ortamda Doğru Bilgiye Erişim
 - 92** Hakikat Sonrası Dönem
 - 94** Popülizm

- 109** **3** Komplo Teorileri
 - 109** Giriş
 - 110** Komplo Teorilerini Anlamak için Temel Kavramlar
 - 111** Komplo
 - 111** Komplo Teorisi
 - 113** Komplo Teorilerine İnanç (Conspiracy Beliefs)
 - 114** Komplocu Düşünce/Komplo Zihniyeti (Conspiracy Thinking/Conspiracy Mindset)
 - 117** Komplo Teorisyeni
 - 117** Komplo Teorilerinin Bilgi Düzensizlikleriyle İlişkisi
 - 119** Komplo Teorilerine Yönelik Yaklaşımlar
 - 119** Paranoyak Bir Üslup Olarak Komplo Teorileri
 - 120** Komplo Teorilerini Anlamak
 - 129** Türkiye’de Komplo Teorileri
 - 132** Covid-19 Döneminde Komplo Teorileri

- 145** **4** Bilgi Düzensizlikleri Vakalarından Örnekler
 - 145** Giriş
 - 146** Aşı Karşıtlığı
 - 147** Aşı Karşıtlığı Nedir?
 - 150** Aşı Karşıtlığının Tarihsel Süreci
 - 152** Modern Aşı Karşıtlığı: Nedenler, İddialar
 - 157** Covid-19 Aşılarına Karşı Savlar ve Komplo Teorileri
 - 159** Türkiye’de Covid-19 Döneminde Komplo Teorileri
 - 162** Türkiye’de Aşı Karşıtlığı
 - 164** İklim Krizi
 - 166** Bir Kavramsal Haritalandırma
 - 168** Dezenformasyon Kampanyası Yürüten Aktörler ve Stratejiler

-
- 174** Göçmenlere Dair Yanlış Bilgiler
- 175** Türkiye’de Suriyeliler ile İlgili Yanlış Bilgiler
- 178** Teyit Analizlerinin İncelenmesi
- 195** **5** Bilgi Düzensizlikleri ve İnfodemi ile Mücadele
- 196** Bilgi Düzensizlikleriyle Mücadele Yöntemleri
- 197** Aşılama (Prebunking)
- 204** Çürütme (Debunking)
- 209** Doğrulama Kuruluşları
- 213** Sosyal Medya Platformları
- 222** Covid-19 Döneminde Kurumların İnfodemiyle Mücadelesi
- 227** Uluslararası Kuruluşların İnfodemiyle Mücadeledeki Rolü
- 234** Ulusal Kurumlar Düzeyinde İnfodemiyle Mücadele
- 253** Sonuç: İnfodemi ve Bilgi Düzensizlikleriyle Mücadelede Müdahale Önerileri
- 261** Dizin

YAZARLAR

EMRE ERDOĞAN

Galatasaray Lisesi ve Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun olan Prof. Dr. Emre Erdoğan aynı bölümde doktorasını tamamladı. 1996'dan itibaren kamuoyu araştırmaları yapan Erdoğan 2003 yılında bağımsız bir araştırma şirketi olan Infakto RW'yu kurdu. 2005 yılından itibaren Boğaziçi Üniversitesi ve İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde yarı zamanlı olarak Araştırma Metotları ve İstatistik dersleri veren Erdoğan, 2015 yılından itibaren İstanbul Bilgi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde tam zamanlı öğretim üyesi olarak çalışmakta, halen Bölüm Başkanlığı görevini yürütmektedir. Erdoğan; dış politika ve kamuoyu, siyasal katılım, kutuplaşma, popülizm, genç ve çocuğun iyi olma hali; gönüllülük, sosyal sermaye ve sosyal gelişim konularında çok sayıda araştırma yürütmüş ve yayın yapmıştır. Akademideki araştırmalarının yanı sıra sivil toplumda da birçok araştırmada danışman ya da yürütücü olarak yer almıştır.

PINAR UYAN-SEMERCI

İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dekanı olan Prof. Dr. Pınar Uyan-Semerci, 2007 yılından beri Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nin müdürlüğü görevini yürütmektedir. Lisans, Yüksek Lisans ve Doktora derecelerini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden alan Uyan-Semerci'nin akademik çalışma alanları siyaset felsefesi, karşılaştırmalı siyaset, sosyal politika ve sosyal bilimlerde metodolojidir. Uyan-Semerci, evrensellik, adalet, haklar, katılım, vatandaşlık, insani gelişim, yapabilirlik yaklaşımı, yoksulluk, göç, kolektif kimlik oluşumları, ötekileştirme, kutuplaşma, çocuk işçiliği ve çocuğun iyi olma hali konularında birçok araştırma projesi yürütmüş, makale ve kitap yayını yapmıştır.

BİRNUR EYOLCU-KAFALI

2010 yılında Marmara Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimini tamamladıktan sonra bir süre özel sektörde pazarlama-iletişim alanında çalışmıştır. 2015 yılında İstanbul Bilgi Üniversitesi Sosyal Projeler ve STK Yönetimi bölümünde yüksek lisans eğitimine başlamış ve 2020 yılında toplumsal cinsiyet eşitliği ve eğitim alanında yüksek lisans tezini tamamlamıştır. 2021 yılı itibariyle İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi bünyesinde yürütülen İnfodemi Eğitimi ve Türkiye'de Kutuplaşmayı Azaltmak için Stratejiler ve Araçlar

(TurkuazLab) projelerinde görev almaktadır. Eyalcu-Kafalı'nın çalışma ve ilgi alanları arasında sivil toplum, toplumsal cinsiyet, flört şiddeti, kadın hakları, eğitim, bilgi düzensizlikleri, infodemi ve kutuplaşma yer almaktadır.

ŞABAN ÇAYTAŞ

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde lisans eğitimini, Marmara Üniversitesi Uluslararası Politik Ekonomi bölümünde yüksek lisans eğitimini tamamlayan Şaban Çaytaş, aynı üniversitede Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünde doktora eğitimine devam etmektedir. Daha önceden bilgi düzensizlikleri ile ilgili projelerde görev alan Çaytaş, İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde infodemi ve bilgi düzensizlikleri üzerine çalışmaktadır. Akademik ilgili alanları arasında bilgi düzensizlikleri ve komple teorileri, medya ve siyaset, göç, dış politika analizi, dış politikada ekonomik yönetim bulunmaktadır.

Başlarken

Yaşadığımız çağda hiç olmadığı kadar çok ve çeşitli bilgiye ulaşabiliyoruz ancak “doğru” bilgiye erişebilmek hepimiz için zaman ve emek gerektiriyor. Elimizin altında olan telefon, bilgisayar, televizyon gibi erişim araçlarından her an yeni şeyler öğreniyor, birçok farklı kanaldan bilgi ediniyoruz ama doğruluklarından emin olamıyoruz. Daha da çarpıcı olan ise bizler de aynı hızla bilgi yayabiliyoruz. Tanık olduğumuz bir anı fotoğraflayarak, videoya çekerek ya da metin halinde milyonlara ulaştırabiliyoruz.

İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi olarak yürüttüğümüz birçok araştırmada, toplumda yaşanan ötekileştirme, kutuplaşma, göçmen karşıtlığı ve ayrımcılık pratikleri üzerine çalışırken, medyanın çok boyutlu etkileri bulgularımız arasında yer aldı. Araştırmalarımız hem sosyal medya araçlarının hem de geleneksel medyanın, insanların dünya ve Türkiye’ye dair farklı “gerçek”liklerde yaşamalarına yol açtığını gösterdi. Bu farklı “gerçek”liklere dayanarak da insanların algılarını, tutumlarını ve davranışlarını şekillendirdiğini, açıkladığını gözlemledik. Son iki yıldır tüm dünyayı etkileyen pandemi dönemi de dahil olmak üzere infodemi ve tüm bilgi düzensizlikleri de işte bu bağlamda yoğun olarak emek verdiğimiz bir alan oldu. Pandemi döneminde bu durum artarak günlük hayatımızı ve iyi olma halimizi derinden etkileyen bir hâl aldı.

Pandemi döneminde TÜBİTAK COVID-19 Salgının Sorun ve Etkilerinin Araştırılmasına Yönelik ARDEB 1001-Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Projelerini Destekleme Programı Kapsamında, 120K639 Proje Numarasıyla

yürüttüğümüz “[Infodemi](#)” ile Etkin Mücadele için Bireylerin Yanlış Bilgi Karşısındaki Tutumlarının ve Bu Tutumlarının Belirleyicilerinin Araştırılması: COVID-19 Örneği başlıklı araştırma bize bu konuyu derinlemesine analiz etme imkânı sağladı. Bu kitapta da araştırma sonuçlarının bir kısmına yer vermeye çalıştık. Ocak 2021’de tamamladığımız bu çalışmada yer alan bursiyerler Dr. Gizem Türkaslan ve Cankut Kuzlukluoğlu’na tüm emekleri için çok teşekkür ederiz.

Bilgi düzensizlikleri ile mücadele çerçevesinde bu kitabın yazarlarından Emre Erdoğan ve Şaban Çaytaş’ın yer aldığı NATO tarafından desteklenen “[Türkiye’de Dezenformasyon Direnci İnşa Etmek](#)” başlıklı proje de 2020’nin sonunda başladı. Bu projede katılımcılar bir ay boyunca 12 seminere katılarak bilgi düzensizlikleri ile ilgili temel kavramlar, mücadele stratejileri gibi alanlarda eğitim aldı. Bu seminer dizisi [Dezenformasyon Eğitimi](#) başlıklı çevrimiçi derse dönüştü. Eğitim programına yaklaşık 670 kişi katıldı ve program içerisinde yaptığımız değerlendirmelerde katılımcıların bilgi düzensizliklerini bir sorun olarak gördükleri ve bununla mücadele etmek istedikleri gözlemlendi. Alınan geri dönüşler ve katılımcıların bilgi düzeylerindeki, tutum ve davranışlarındaki değişim projenin ikinci aşaması olan eğitici eğitimi programını uygulamaya yöneltti. Programı tamamlayan 20 eğitmen yaklaşık 350 kişiye eğitim verdi. Böylece, doğru bilgiye erişimin önemini vurgulayan ve bunu etrafına da yayan, bilgi düzensizliklerine neden olan aktörlerin karşısında bir ağ oluştu. Bu projeleri birlikte yürüttüğümüz Prof. Dr. Emel Parlar Dal’a, proje ekibine, seminerlere katılan hocalarımıza, eğitmenlerimize ve seminer programına dahil olan katılımcılara teşekkür ederiz.

Tüm bu deneyimler ve birikimler bizi, daha önce göç, sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri ve kutuplaşmayı önleme başlıklarında edindiğimiz açık çevrimiçi dersler hazırlama tecrübesinden yararlanarak “[Infodemi Eğitimi Projesi](#)”ne yöneltti. [The Black Sea Trust for Regional Cooperation](#) destekleri ile projeyi hayata geçirebildik. Projede, katılımcıların başta Covid-19 ile ilgili yanlış bilgiler olmak üzere bilgi düzensizliklerine karşı dayanıklılığını artırabilmek için [çevrimiçi eğitim aracı](#) oluşturarak sivil katılım, şeffaflık, hesap verilebilirlik ve medya okur-yazarlığına katkı sunmayı amaçladık. Bu eğitim videolarının çekimine verdikleri destek için İstanbul Bilgi Üniversitesi RGB Stüdyoları’na, Alper Özçakır ve Erdem Zafer Demirkol’a teşekkür ediyoruz. Ayrıca Can Cengiz’e de bu sürece verdiği katkı için teşekkür ediyoruz.

Projenin son aşaması olarak proje ekibi tarafından kaleme alınan kitap, hem çevrimiçi hem de basılı açık erişimle okurlarıyla buluşuyor. Özellikle çevrimiçi okuma yolculuğu hem açık dersler hem de farklı film, belgesel ve kaynak önerilerinin linkleri ile oldukça kapsamlı bir temel kaynak olmayı hedefliyor. Her bölümün girişinde de detaylı olarak o bölümün içindekiler ve öğrenme hedefleri bu alandaki eğitmenlere kolaylık sağlamak için hazırlandı. Kitabın basılı kopyasında metin içerisinde altı çizili olarak görülen referanslar bölüm sonlarındaki kaynakçada yer alıyor. Girişte yer verdiğimiz karekod aracılığıyla kitabın çevrimiçi versiyonunda bu referanslara ulaşabilirsiniz. Yine açık erişim olarak hazırladığımız çevrimiçi derslere de ilgili bölümlerde referanslar verildi. Kendinizi değerlendirebileceğiniz testler de metin içinde yer alıyor.

Kitap öncelikle Bilgi Düzensizliklerinde Temel Kavramlar başlıklı ilk bölümde, bu alandaki farklı bilgi düzensizlikleri biçimlerini ele alarak infodeminin hangi amaçlarla ve hangi biçimlerde karşımıza çıktığını aktarmayı hedefliyor. Kitabın yazarları olarak çocuklardan medya çalışanlarına, üniversite öğrencilerinden, sivil toplum kuruluşlarına ve kamu çalışanlarına çok farklı kesimlerle bu kavramları tartışma imkânı bulduğumuz için öncelikle kavramların netleşmesini çok önemsiyoruz. Bilgi düzensizlikleriyle mücadele, kavramların berraklaşması ve farklı biçimlerin farkındalığıyla çok ilişkili. Bu ilk bölümde vurguladığımız üzere yanlış bilgi her zaman var olmuş ama şu an farklı araçlar ve biçimleri ile “hakikat sonrası” olarak da ifade edilen içinde yaşadığımız krizler çağında belki de hiç olmadığı kadar kelimenin tam anlamı ile yaşamsal bir öneme sahip.

İkinci bölümde ise infodeminin oluşmasını belirleyen bireysel faktörleri, infodeminin oluştuğu medya ortamını ve siyasi arka planı ele alıyoruz. Demografik özellikler de dahil olmak üzere bireysel faktörler kişilerin hem üretici hem de tüketici olarak bilgi düzensizlikleriyle olan ilişkisini belirliyor. Güven, bilişsel kapasite ve paylaşma motivasyonları kişiler arasında farklılık gösterebiliyor. Medya platformlarının mimarisi başta olmak üzere içinde olduğumuz medya sistemleri ve politik ekonomisi medya düzensizliklerinin oluşmasına ve hızla yayılmasında etken. Kutuplaşmış siyasal ortam hem neden hem sonuç olarak karşımıza çıkıyor ve hakikat sonrası dönemin bilim karşıtlığı ile popülist bir siyasal ortam bilgi düzensizliklerine katkı sunuyor.

Üçüncü bölümde ise bu siyasal arka planın önemli bir aracını, komplo teorilerini ele alıyoruz. Öncelikle komplo teorilerini anlamak için temel

kritik konu olan aşı, iklim ve göçü detaylı bir biçimde değerlendirerek, infodemi ve bilgi düzensizliklerinin bu örneklerdeki yansımaları tartışıyor. Beşinci bölüm ise bilgi düzensizlikleri ve infodemiyle mücadeleye odaklanıyor. Öncelikle bireysel mücadele çerçevesinde aşılama (prebunking) ve çürütme (debunking) kavramlarını açıklayarak, bilgi düzensizlikleri ile nasıl mücadele edilebileceğini ve bu çerçevede doğrulama kuruluşları ve sosyal medya platformlarını ele alıyoruz. Kurumsal mücadeleyi özetlediğimiz ikinci kısımda ise uluslararası ve ulusal kuruluşların infodemiyle mücadeledeki rolünü örneklerden yararlanarak aktarıyoruz. Kitapta, bazı tekrarların olması pahasına, okuyucuların ilgilerine göre tüm bölümlerin birbirinden bağımsız olarak da okunabilir olmasını hedefledik.

Infodemi alanında çalışanlar olarak, bu konuda farkındalığı arttırmaya yönelik elbirliği ile çalışmaya gayret ediyoruz. Son olarak 19 Şubat 2022’de düzenlediğimiz “[Hakikat Sonrası Çağda Infodemi ve Bilgi Düzensizlikleri Lisansüstü Öğrenci Konferansı](#)” Bilim Kurulu da dahil olmak üzere bu alanda çalışanların birbirini desteklediği az rastlanır bir ekosistemin olduğunu belirtmek isteriz. Reflektif Dergisi’nin Haziran 2022 [özel dosyası](#) da bu konuya ayrıldı.

Özetle infodemi ve bilgi düzensizlikleri bizi kaygan bir zeminde tam olarak nasıl müdahale edeceğimizi bilmediğimiz bir halde bırakıyor. Bu kitapta amacımız hem bu alandaki temel kavramları açmak, hali hazırda var olan yazını Türkçeleştirmek, Türkçeye çevrilmiş olanları da toplu bir halde bir bağlam içinde aktarmak. Özellikle Türkçeleşmemiş makale ve metinlere de yer vererek, bu konuya ilgi duyan herkese kapsayıcı bir okuma sunabilmeyi hedefliyoruz. Her ne kadar Covid-19 tecrübesi bu konunun önemini birçok farklı şekilde gösterse de kitap bununla sınırlı değil.

Son olarak bu kitabın sizlerle buluşmasını sağladıkları için GMF Türkiye Ankara Ofisi Direktörü Özgür Ünlühisarcıklı’ya; BST Program Sorumlusu Monica Prisacariu ve Program Asistanı Mariana Stavinschi’ye; çevrimiçi kitabın altyapısını kuran Yaman Ural’a; kitabın basılmasına verdiği katkılar için İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları’na ve Yayın Koordinatörü Cem Tüzün’e ve bütün projelerimizde olduğu gibi titizliği ve özeni için Gizem Külekçioğlu’na çok teşekkür ederiz. Bu kitabın kapağı ve çevrimiçi kitabın bölüm başlıkları Lale Duruiz Hocamız tarafından tasarlandı, ekipçe çok şanslı olduğumuzu düşünüyoruz, kendisine minnettarız.

Ekibimizin çocukları Çağın; Mercan ve Nil'e tüm bu süreçteki anlayışları için teşekkür ediyoruz, iyi ki varlar. Onlara ve tüm çocuklara, insana yakışır yaşam koşullarının olduğu bir dünyayı bırakabilmenin gereklerinden biri olarak, infodemi ve bilgi düzensizlikleri ile elbirliğiyle bir mücadelenin şart olduğunu düşünüyoruz. Pandemi ve iklim değişikliği başta olmak üzere, içinde bulunduğumuz bu zor dönemde bu kitabın ufak da olsa böyle bir çabaya katkı sunmasını umuyoruz.

İstanbul, 22 Şubat 2022

Bilgi Düzensizliklerinde Temel Kavramlar

1. İNFODEMİ VE BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİNİ ÖĞRENMEK VE İLGİLİ KAVRAMLARLA TARTIŞMAK,
2. YANLIŞ BİLGİNİN HANGİ BİÇİMLERDE KARŞIMIZA ÇIKTIĞINI KAVRAMAK VE FARK ETMEK,
3. YANLIŞ BİLGİNİN NASIL, NEDEN VE KİMLER TARAFINDAN ÜRETİLDİĞİ HAKKINDA BİLGİ SAHİBİ OLMAK,
4. YANLIŞ BİLGİNİN YAYILDIĞI ORTAMLARI TANIMAK VE FARKINDALIK KAZANMAK.

ÖNERİ – ÖĞRENELİM: İnfodemi Eğitimi [Ders 1: Temel Kavramlar](#)

GİRİŞ

Hepimiz içinde bulunduğumuz toplumu, dünyayı anlayabilmek ve belki de kendimizi tanımlayabilmek ve hedeflerimizi gerçekleştirebilmek için bilgiye ihtiyaç duyuyoruz. İçinde bulunduğumuz teknoloji çağında, geçmişe kıyasla bilgiye erişmek oldukça kolay hale geldi. Artık tarihsel bir olayı detaylarıyla öğrenmek için kütüphanelerde kitap aramak; nasıl yemek pişireceğini bilmek için başkalarına danışmak; evrenin gizemleri hakkında bir tartışmaya dahil olmak için iyi bir fizik öğrencisi olmak veya bir enstrüman çalabilmek için bir kursa kaydolmak zorunda değiliz. Aradığımız bilgilere hızlı bir internet aramasıyla kolaylıkla ulaşabiliyoruz.

Teknoloji geliştikçe, bilgiyle kurduğumuz ilişkide ihtiyaç duyduğumuz araçlar da ortadan kalkıyor. Peki gerçekten öyle mi? İnternette saniyeler içinde önümüze düşen sayısız bilgi, televizyon kanallarında karşılaştığımız haberlerde bize anlatılanlar, mesajlaşma gruplarında dolaşan yüzlerce metin ve görsel aslında nereden geliyor? Kaynağı ne, bu bilgileri kimler üretiyor? Ve dahası bu bilgiler doğru ve güvenilir mi?

Covid-19 pandemisiyle birlikte, içinde bulunduğumuz internet çağında gerek bölgeler ve ülkeler arasında, gerekse de toplumsal ve bireysel düzeyde bilginin üretimi ve dolaşımının oldukça yüksek boyutlara ulaştığını görüyoruz. Örneğin, Ekim 2019 itibariyle Twitter’da Covid-19 hakkında belirli etiketleri ve anahtar kelimeleri içeren tweet sayısı Ocak 2022’de iki milyara yaklaşmış [durumda](#). Doğru bilgiye ihtiyacın arttığı böylesi kriz dönemlerinde, bilginin ne tür formlarda karşımıza çıkabildiğine ve nasıl bir hız ve hacimde dolaşır hale gelebildiğine hayret eder durumdayız. Karşılaştığımız bilgiler içerisinde komplo teorileri, söylentiler, uydurmalar, manipüle edilmiş bilgiler, propagandalar gibi güvenilir olmayan veya doğruluğu kanıtlanmamış pek çok tür bulunabiliyor. Bilgi ihtiyacımıza karşılık birçok bilginin üretilmesi, bu bilgi yığını arasında hangisinin doğru hangisinin yanlış olduğu konusunda bizleri kararsızlığa ve bazen de yanlış kararlar vermeye itiyor. Bu durum da bizleri pandemiye eşlik eden, pandemiyle mücadeleyi zorlaştıran farklı bir krizle karşı karşıya bırakıyor.

İnfodemi

Koronavirüsün bulaşıcılığının hızla artması ve kısa sürede hastalığın bir pandemiye dönüşmesiyle 15 Şubat 2020 tarihinde gerçekleşen Münih Güvenlik Konferansı’nda, Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) pandemiyle mücadele sürecinde hızla gerçekleşen bilgi akışının yarattığı olumsuz sonuçlara dikkat çekti. Yalan haberlerin koronavirüsten daha hızla yayıldığı ve bu durumun tüm dünyayı alarma geçirecek seviyede endişe verici olduğu ifade edildi. DSÖ direktörü Tedros Adhomom Ghebreyesus, konferansta tarihe geçen şu cümleyi [kurdu](#): “*Biz yalnızca pandemiyle değil, aynı zamanda infodemiyle savaşıyoruz.*” (*We are not just fighting an epidemic; we are fighting an infodemic.*) Bu belki de toplantıya katılan uluslararası kuruluşlar, hükümet temsilcileri ve basın mensupları için veya toplantıyı sosyal medya platformları üzerinden dünyanın dört bir yanından çevrimiçi olarak takip eden gazeteciler veya sıradan insanlar için infodemi kavramıyla ilk kez karşılaştıkları andı. Tedros, konuşmasının devamında Facebook, Google, Twitter, Tiktok gibi şirketlerle iş birliği içerisinde çalışmanın, Covid-19 pandemisinde dolaşan söylentiler ve yanlış bilgiler için elzem olduğunu vurgularken, topyekûn mücadele edilmesi gereken bir düşmandan söz ediyor gibiydi.

Elbette infodemi yeni bir kavram değil. Fakat Tedros’un bu konuşması, salgın ve bilgi kelimelerinin birleşiminden oluşan, yani İngilizcede

“pandemic” ve “information” sözcüklerinden “[infodemic](#)” olarak türetilen bu kavramı ([Rothkopf, 2003](#)) dünya gündemine yerleştirdi. Nitekim DSÖ, Covid-19’u Uluslararası Halk Sağlığı Acil Durumu ([Public Health Emergency of International Concern](#)) ilan ettikten hemen sonra, DSÖ iletişim ekibi, pandemi sürecinde hedef grupların doğru bilgiye erişimini kolaylaştırmak için EPI-WIN adlı bir platform oluşturdu. DSÖ’nün Tehlikeli Bulaşıcı Hastalıklar Yönetimi direktörü Sylvie Briand, dünyada sağlık alanında saygın yayınlardan biri olan Lancet dergisindeki röportajında ise durumu şöyle özetledi:

“Her salgın beraberinde bir bilgi tsunamisiyle gelir, bu bilgilerin içerisinde mezenformasyon, söylentiler vesaire de bulunur. Bu Orta Çağ’dan beri böyle. Fakat günümüzde sosyal medya nedeniyle oluşan fark, yayılma hızı ve bu yepyeni bir mücadeleye ihtiyacı doğuruyor. Dolayısıyla artık yalnızca insanları bilgilendirmek değil, aynı zamanda doğru şekilde davranmasını da sağlayacak şekilde bilgilendirmek de önemli.” ([Zarocostas, 2020](#))

Yanlış bilgileri yayan aktörlerin –ki bunların büyük bir çoğunluğu sıradan sosyal medya kullanıcıları veya WhatsApp’taki mesaj gruplarındaki eş, dost, akrabalar– bilginin yanlış veya doğru olduğunun farkında olmaması da önemli bir faktör. Pandemi döneminde infodemiyle mücadele konusuna öncülük eden aktörlerden biri olan DSÖ, güvenilir bilginin yayılmasını sağlayabilmek için, gerek medya alanında çalışan kişileri gerekse de sıradan kullanıcıları bilgilendirmek ve güçlendirmek amacıyla çeşitli çalışmalar yürütüyor. DSÖ, infodemi hakkında hazırlanan raporlar, çevrimiçi eğitim videoları, araçlar ve kitapçıklar gibi pek çok malzemenin yer aldığı [internet sitesini](#) sürekli güncel tutmaya devam etmekte.

Infodemi kavramını ele alırken, DSÖ’nün tanımından yararlanmak özellikle de Covid-19 bağlamında düşünüldüğünde faydalı olabilir. DSÖ’nün tanımına göre [infodemi](#) “*insanların bir kriz karşısında güvenilir kaynaklar ve rehberlik aradığı bir dönemde kısmen yanlış ve kısmen doğru çok fazla bilgi ile karşılaşmaları nedeniyle bu arayışın zorlaşması*” anlamına geliyor.

Bu tanıma yakından incelediğimizde, öncelikle burada bir krizden yani ani gelişen, kısa vadede çözümlenemeyen, uyum ve önleme mekanizmalarının yetersiz kaldığı bir durumdan söz ediliyor. Böyle bir kriz durumunda doğal olarak bilgi arayışımız artıyor. Hızlıca kendimizi, ailemizi ve arkadaşlarımızı koruyacak bilgilere ulaşmaya çalışıyoruz ve eriştiğimiz bilgileri onlarla pay-

laşıyoruz. Özellikle ulusal veya küresel çapta yaşanan kriz anlarında, içinde bulunduğumuz internet çağında üretilen bilgi hacmi de inanılmaz seviyelere ulaşıyor. Bizler Covid-19 pandemisinde bu bilgilerin özellikle çevrim içi kanallar ve sosyal medya aracılığıyla çok hızlı ve denetimden uzak bir biçimde yayıldığına hep birlikte şahit olduk ve olmaya devam ediyoruz. Salgının ilk döneminde Covid-19 başlığıyla YouTube'a yüklenen video sayısının 361 milyon olduğundan veya Mart 2020'de Covid-19 hakkında 550 milyon tweet atılmasından bahsediyoruz ki bunlar çok ciddi sayılar ([Pan American Health Organization, 2020](#)). Bunların içerisinde doğruluğu kanıtlanmamış pek çok bilgi yer alıyor. Örneğin, "[İnfodemi" İle Etkin Mücadele İçin Bireylerin Yanlış Bilgi Karşısındaki Tutumlarının ve Bu Tutumların Belirleyicilerinin Belirlenmesi: Covid-19 Örneği](#)" başlıklı araştırma projemizde, araştırmanın hemen başında, koronavirüsün ilk dalgasını yaşadığımız 10 Mart-5 Haziran 2020 tarihleri arasında 5 milyon tweet incelediğimizde Türkçe atılmış olan tweetlerin %5,7'sinde yanlış bilgi ile karşılaştık ([İnfodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#)). Araştırmaların ortaya koyduğu sayılar, pandeminin ilk döneminde oluşan bilgi kirliliğinin de bir göstergesi aynı zamanda.

Tam bu noktada şunun altına çizmek gerekiyor: İnfodemi sadece yanlış bilgi salgını anlamına gelmiyor. Kriz anlarında hızla yayılan bu bilgiler, yalnızca büyük olasılıkla yanlış olduklarından dolayı değil, çok yüksek hacimde oldukları ve doğru bilgiye erişimi zor hale getirdikleri için olumsuz bir kavram olarak tartışılıyor. Bu denli yüksek hacimde bilginin dolaşıma girmesinin kriz karşısındaki "acı" bireylerin doğru ve güvenilir bilgiye ulaşmasını hayli zorlaştırarak, bu durumu bir sağlık sorununa dönüştürebildiğine dikkat çekiliyor.

Özellikle pandeminin ilk dönemlerinde kendi tecrübelerimiz üzerinden yaşadıklarımızı bir hatırlayalım. Covid-19 hakkında her gün sayısız haber, görsel, video ve metin karşımıza çıkıyordu; televizyon kanallarında uzman olan veya olmayan herkes yalnızca bu konudan bahsediyordu. Elbette bu denli önemli ve küresel bir kriz durumunda, bir yandan kendimizi ve sevdiklerimizi güvende tutmak ve korumak isteğiyle türlü kaynaklardan bilgi arayışına girmiş; bir yandan da yaşadığımız endişe ve korku duyguları ile baş etmeye çalışır haldeydik. Bilinmeyen yarattığı korkuyu azaltma çabasının bizleri hızla haber alma ihtiyacına yönelttiğini biliyoruz. Öte yandan korktuğumuz zaman, risk algımızı şekillendiren medya ile kurduğumuz ilişki de önemli hale geliyor ([Erdoğan, 2019](#)). Hele ki sağlık gibi hayati bir konu

hakkında, kriz anlarında yayılan haberler ve bilgiler arasından doğruyu süzmek gerçekten zor hale geliyor.

Elbette salgınlar, infodeminin yayılımına tanıklık ettiğimiz tek konu değil. Günümüzde doğal afetler, terör saldırıları, iklim değişikliği gibi farklı krizlerde de infodemilerin yaşandığını görüyoruz. Örneğin 2021 yılı yaz aylarında Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde görülen yangınlarda yoğun bir bilgi akışıyla karşılaştık, bu bilgilerin bir kısmı da yanlıştı. Yangınlar sürerken oluşan infodemi ortamında komplo teorileri üretilmeye, kutuplaşmayı artıran söylemler yayılmaya başlamıştı. Aynı dönemde Taliban yönetiminden kaçan Afganların Türkiye'ye göçü söz konusuydu. Söz konusu yangınların iklim kriziyle ilişkili olduğu ifade edilse de, yangınları Afganların çıkardığına dair söylentiler hızla sosyal medyada yayıldı, bazılarının yakalandığını iddia eden [videolar](#) YouTube'a yüklendi ([Türkmen, 2021](#)). Yangının olduğu yerden kaydedildiği iddia edilen ancak eski tarihli olan görseller, yangınların failleriyle ilgili komplo teorileri, yanlış veriler [paylaşıldı](#). Bunlar hem yangınlara neden olan faktörler hem de müdahale yöntemleriyle ilgili yangınların kamuoyunda yanlış değerlendirilmesine neden oldu. Benzer bir durum iklim değişikliği için de geçerli. Bilim insanlarının neredeyse tamamı iklim değişikliğinin insan kaynaklı olduğu ifade etse de iklim inkârcılığı hâlâ [devam ediyor](#) ve bunlar iklim değişikliğine karşı önlem alınmamasına neden olabiliyor.

Yanlış bilgi sorununu bulduğumuz çağda bu denli yakıcı yapan faktörlerin başında dijitalleşmenin bilginin üretimi ve yayılımı üzerindeki denetimi neredeyse imkânsız hale getiren yapısı var. Çevrimiçi mecralarda, sosyal medya platformlarında kişi veya kurumlar bilgiyi hızlıca üretebilir ve dahi aynı hızla onu yayabilir durumda. Bu çağın bize sunduğu, bilgiye kolay erişim ve hız olanakları ilk başta olumlu değişimler yaratacak gibi görünse de, zaman içerisinde bilginin güvenilirliğinin sorgulanmasına ve doğru bilgiyi nereden bulabileceğimiz sorusunun gündeme gelmesine neden oluyor ([Wardle, 2020](#)). Akıllı telefonlar, sosyal medya platformları, internet ve çevrim içi mesajlaşma uygulamaları gibi araçlar ile hızla yayılan doğruluğu kanıtlanmamış pek çok bilgi, çok kısa bir sürede küresel çapta bir krize neden olabiliyor. Bu durum bilgi ekosistemleri üzerine çalışılması ihtiyacını çok acil hale getiriyor ([Baines & Elliott, 2020](#)).

Infodeminin Yarattığı Zorluklar

Infodeminin neden olduğu en önemli olumsuzluklardan biri kurumlara duyulan güven duygusunun azalması olarak karşımıza çıkıyor. Covid-19 pandemisinin etkilerini tüm hızıyla yaşadığımız 2020 yılı Ağustos ayında, *Lancet* dergisinde yayımlanan bir makalede, infodeminin sağlık kuruluşlarına ve programlarına güveni çok ciddi bir şekilde zedelediği yer aldı. Yine aynı makalede, uzman olmayan kişiler tarafından üretilen, tıbbi ve bilimsel olduğu iddia edilen ve doğruluğu kanıtlanmamış bilgilerin, özellikle pandemi gibi bir kriz döneminde yıkıcı etkiler yarattığı ele alındı ([The Lancet Infectious Diseases, 2020](#)).

Kurumlara ve sağlık otoritelerine duyulan güvenin azaldığı bir kriz ortamında, kötü niyetli aktörlerin bazı kurumlara, kişilere veya gruplara zarar vermek amacıyla dolaşıma soktuğu yanlış bilgilerin yayılım hızı da artıyor. Dezenformasyon olarak kavramsallaştırılan ve ileride detaylı olarak inceleyeceğimiz bu bilgiler ekosistemi kirlettikçe, bireyler kurumlar tarafından aktarılan bilgilere daha çok şüphe duyuyor. Çevrimiçi mesajlaşma gruplarında bir konu hakkında dolaşan söylentiler, yanıltıcı içerikler veya komplo teorileri, endişe ve korku halinde olan kişiler tarafından normalden daha kolay ve hızlı biçimde benimsenebiliyor. Yanlış bilgiler ve infodemi nedeniyle güvenilir bilgiye erişim zorlaştıkça, insanların anksiyete veya depresyon gibi psikolojik sorunlar ile karşı karşıya kalması durumu da söz konusu ([Pan American Health Organization, 2020](#)).

Covid-19 pandemisinde yaşanan infodemi krizi karşısında etkin çalışma yürüten bir diğer uluslararası aktör olan UNESCO, dezenformasyon ve infodemi kelimelerinden üretilen “dezinfodemi” (disinfodemic) kavramı çerçevesinde bu konuyu ele alıyor ve salgının erken döneminde yayınladıkları [raporlar](#) ile konunun önemine ve acil müdahale ihtiyacına dikkat çekiyor. Bilgi nasıl bir güçlendirme aracı ise, “dezinfodeminin” de güçsüzleştirme aracı olduğunu vurgulayan UNESCO’ya göre, salgın döneminde yayılan infodemi pek çok kişiyi aldatıyor ve bilimsel dayanağı olan koruyucu tedbirlere ve önlemlere uyumu azaltıyor. Bu durum geri dönülemez sağlık sorunları yaşanmasına hatta ölüme varan sonuçlara neden olabiliyor ([UNESCO, 2020](#)). Güvenilir kaynaklara erişim zorlaşırken, insanlar veya sağlık çalışanları da ihtiyaç duydukları rehberliği almakta güçlük çekiyorlar. Bilgi kirliliğinin hayli yüksek olduğu bu ortamda hızlı ve doğru karar alınması ge-

reken durumlarda yaşanan olumsuz sonuçlar da infodeminin neden olduğu sorunların başında geliyor ([Pan American Health Organization, 2020](#)).

Kriz dönemlerinde, özellikle de küresel çapta etkileri olan Covid-19 gibi örneklerde yayılan yanlış bilgilerin kutuplaşma ve nefret söylemini de arttırdığının altını çizmek gerekiyor. Covid-19 hakkında çevrim içi ortamdaki dezenformasyonun, ırkçılık, cinsiyetçilik veya yabancı düşmanlığı gibi tutumları körüklediğine dikkat çekiliyor ([Jost vd., 2020](#)). İnternet ortamında ve sosyal medya platformlarında, herkesin denetimsiz ve filtersiz biçimde dilediğini yazma ve söyleme imkânının olması, infodeminin yoğun olduğu dönemlerde ayrışmayı daha da körükleyebiliyor. Bu dönemlerde komploteorilerinin etkisi ve yayılımı artırıyor ve bu teoriler bazı toplumlara hedef aldığında, örneğin Hindistan’da [koronavirüsü yaymakla suçlanan](#) Müslüman topluluklar gibi ırkçılık ve ayrımcılık gibi olumsuz tutumlarla da karşı karşıya kalınabiliyor.

Coğumuzun hatırlayacağı gibi pek çok ülkede özellikle de pandeminin ilk dönemlerinde özellikle Çinlilere karşı yoğun bir nefret söylemi yaşandı. Her ne kadar DSÖ, virüsün herhangi bir ırk veya coğrafya ile ilişkilendirilmemesi gerektiğini ifade etse de, dönemin ABD Başkanı Donald Trump’ın ilk kez 16 Mart 2020’de kullandığı “Çin Virüsü” söylemi sosyal medyada karşılık buldu ve ırkçı söylemlerin artmasına neden oldu ([Reja, 2021](#)). Japonya’da Çinli turistlere karşı “Çinliler Japonya’ya Gelmeyin” (#ChineseDon’tCometoJapan) etiketi sosyal medyada yayılırken, İtalya, Kanada gibi ülkelerde Çinli ailelere [saldırıları](#) söz konusuydu. Çin restoranları da bu dönemde ekonomik açıdan ciddi zarara uğramaktaydı. Salgının ilk dönemlerinde yaşanan bu olumsuzlukların, Türkiye’de de dışlama ve saldırılara dönüştüğü [örneklerle](#) de rastlamak mümkün.

ÖNERİ – İZLEYELİM: Türkiye’de yaşayan Çinlilerin hazırladığı, Çin Vizyon Ekibinin çektiği “Virüsü Dışla, Çinliyi Değil” [videosunu](#) izleyebilirsiniz.

Gerçeğin ve bilimselliğin tartışmalı hale geldiği hakikat sonrası çağda geldiğimiz şu noktada, popülist söylemleri güçlendiren, kutuplaşmayı körükleyen ve demokratik kazanımlara zarar veren yanlış bilgilerin rağbet gördüğüne ve hızla paylaşıldığına şahit oluyoruz ([Erdoğan & Uyan-Semerci, 2020](#)). Bilginin böylesi kolay üretilebilir hale gelmesi, bu kolaylığın yol açtığı

olumsuz etkileri ve bazen geri dönülemez sonuçları önleyebilmek için farklı müdahale araçlarına ve mücadele alanlarına ihtiyacı ortaya çıkarıyor. Biz de tüm bu kavramları detaylıca düşünebilmeyi, tartışabilmeyi ve mücadeleye katkı sunabilmeyi önemsiyoruz.

Pandemi döneminde yaşadığımız infodemi ilk değildi; son da [olmayacak](#). Gündelik hayatımızda, sosyal medyada bilgi düzensizliklerine (information disorders) yol açan birçok yanlış bilgiyle karşılaşyoruz. İletişimde yaşanan tüm bu kargaşayı kısaca bilgi düzensizlikleri çatı kavramı ile ele alacağız. Yanlış bilgilerin hangi aktör tarafından hangi motivasyonlarla yayıldığını ve yanlış bilgilerin karşımıza ne türde çıkabileceğini incelemek hem yanlış bilgilerin nasıl yayıldığını anlamamızı hem de hızla farketmemizi sağlayabilir.

Bilgi Düzensizlikleri

Yanlış bilgileri tanımlamak için birçok kaynak “sahte haber” (fake news) kavramını kullanıyor. Ancak bu kavram yanlış bilgileri anlamak için yeterli bir çerçeve sunmuyor; çünkü dijital medyanın da ortaya çıkmasıyla yanlış bilgilerle sadece haberlerde karşılaşmıyoruz. Bir tweet, Facebook paylaşımı veya Instagram görseli haber niteliği taşımasa da yanlış bilgi içerebilir. İkinci olarak ise sahte haber terimi yanlış bilginin kasıtlı olarak yayılıp yayılmadığı ya da zarar verme içerip içermediği bilgisini vermekte yetersiz kalabiliyor. Üstelik yanlış bir bilgiyle karşılaştığımızda o bilginin tamamının yanlış olduğu kanısına varıyoruz. Ancak yanlış bilgilerin de birçok türü var. Bununla mücadele edebilmek için de farklı araçları kullanmak gerekir. Son olarak ise dünyanın birçok yerinde politikacılar medyayı itibarsızlaştırmak için sahte haber kavramına başvuruyor. Bu da medyaya yönelik güveni sarsıyor. Sahte haber kavramı özetle günümüz bilgi ekosistemindeki yanlış bilgileri tanımlamakta yetersiz kalıyor; gazeteciler haberlerinde sahte haber kavramını kullandıklarında, yararsız ve giderek daha tehlikeli bir hale gelen ifadeye meşruiyet kazandırıyor ([Basson, 2017](#); [Ireton & Posetti, 2018](#); [Posetti & Bontcheva, 2020](#); [Sullivan, 2017](#); [Wardle & Derakhshan, 2017](#); [Zuckerman, 2017](#)).

Günümüz bilgi ekosisteminde, bilgiyi aradığımız, bilgiyle karşılaştığımız araçlar oldukça çeşitlenmiş durumda. Televizyon, gazete, radyo gibi geleneksel medya araçlarının yanı sıra internet üzerinden dolaşıma sokulan, yayılan ve herkes için kolaylıkla erişilebilir olan sınırsız bilgi kaynağı

var. Dijitalleşmeyle birlikte bilgi ekosisteminin üretim ve dağıtım ağlarında yaşanan dönüşüm, bilgiyi çok çeşitli biçimlerde üretilebilir ve yanlış ya da yanıltıcı şekilde karşımıza çıkarabilir hale getirdi. Bu durumda eksik, yanlış bilgileri yalnızca sahte haber gibi tek tip bir tanımla ele almak ve ayırt etmek daha da zor hale geldi. Bu nedenle bizler bilgi ekosistemindeki bu durumu “bilgi düzensizlikleri” çatı kavramıyla incelemeyi tercih ediyoruz. Böylelikle, yanlış bilgilerin hangi amaçla yayıldığına, yayılan bilgilerin hangi türde olduklarına ve nasıl yayıldıklarına odaklanarak müdahale alanlarını çeşitlendirmeye imkân vermeyi hedefliyoruz.

Bu amaçla da öncelikle bilgi düzensizliklerini anlayabilmek için ne tür bilgi düzensizlikleri olduğunu tartışmamız, dezenformasyon, mezenformasyon ve malenformasyon farklarını açıklamamız gerekiyor. Sonraki adım olarak da bilgi düzensizliklerinin oluşmasındaki unsurları ele alarak yanlış bilgilerin yayılmasına neden olan aktörleri, yayıldıkları ortamları ve bizlerin yanlış bilgileri nasıl değerlendirdiğimizi ele alacağız.

Bilgi Düzensizlikleri Türleri

Karşılaştığımız bilgi düzensizlikleri türleri farklı özellikleri ile birbirinden ayrılıyor. Sosyal medyada dolaşıma sokulan ve binlerce kişiye ulaşan bir haber, görsel veya söylenti farklı motivasyonlarla yayılmış olabilir. Örneğin Covid-19 pandemisinin başından beri virüs ve salgın hakkında üretilen pek çok bilgiye şahit olduk, bunların büyükçe bir kısmı komplo teorileri üzerinden tartışılan, yaşananların gerçek olmadığı savları üzerinden yürütülen tartışmalardı. Dünya iki seneye yaklaşan bir pandemiye yaşarken, yaşananların bir oyun veya kurgu olduğunu savunan ve bu savları desteklemek için üretilmeye devam eden [içerikler](#) ile karşılaşmaya hâlâ devam ediyoruz.

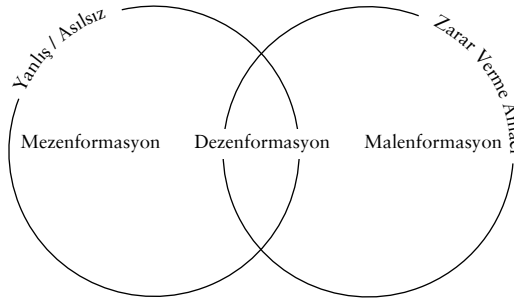
Bilgi düzensizlikleri temelde üç farklı kavram altında özetleniyor: Dezenformasyon, mezenformasyon ve malenformasyon ([Wardle, 2019, 2020](#); [Wardle & Derakhshan, 2017](#)). Bu tür bir kavramsallaştırma, bilgiyi yayan kişinin/kurumun durumunu ve motivasyonunu belirleyebilmek bakımından önemli. Facebook veya Whatsapp gibi kapalı mesajlaşma gruplarında karşılaştığı bir videonun montaj olduğunun farkında olmadan yakınlarıyla paylaşan bir kişi ile siyasi güç elde etmek için seçim sürecinde algı yaratmak amacıyla kasten yanlış bilgi yayan hesapları birbirinden ayırmak gerekli.

Avrupa Konseyi'nin 2017 yılında “[Bilgi Düzensizlikleri: Araştırma ve Politika için Çok Disiplinli Bir Çerçeve](#)” başlığıyla yayınladığı rapor, sosyal

ağlardaki bilgi düzensizlikleriyle mücadele etmek ve bu alanda bir rehberlik sunmak üzere kurulan First Draft'ın hazırladığı “[Bilgi Düzensizliğini Anlamak](#)” başlıklı ve bizim de [Türkçeye](#) çevirerek yaygınlaşmasına katkı sunmayı amaçladığımız makale, bilgi düzensizliklerinin tartışılmasında iyi bir çerçeve sunuyor. Halihazırda eğer yanlış bilgi veya infodemiyle ilgili herhangi bir şeyler okuduysanız veya dijital mecrada bu konulara ilişkin bir analize denk geldiyseniz, gittikçe popülerleşen bu üç kavrama büyük olasılıkla aşinasınızdır veya duymuşsunuzdur. Temelde bu kavramların ne anlama geldiklerini bilmek, hangi özellik ve motivasyonlarla ön plana çıktıklarının farkında olmak; aslında mücadele edilen olgunun ne olduğunu tanımak ve daha etkin mücadele yöntemleri geliştirmeye katkı sağlamak için gerekli olan ilk adım.

Şekil 1.1

Bilgi Düzensizlikleri Türleri (Wardle, 2020)

Dezenformasyon

Ele alacağımız ilk bilgi düzensizlikleri türü olan dezenformasyonun, aslında en sık karşılaşılan bilgi düzensizlikleri türü ve tarihi çok eskilere dayanan bir tür güç elde etme aracı olduğunu söyleyebiliriz. Bir kişiye, gruba, kuruma, örgüte veya devlete zarar vermek amacıyla yanlış bilgi üretilmesi ve yayılması olarak açıklayabileceğimiz dezenformasyonun en belirgin özelliği, yanlış bilgiyi yayan kişinin bunu kasıtlı ve bilinçli şekilde yapıyor olması. Tamamen veya kısmen üretilmiş olan, ya da manipüle edilerek kullanılan görsel, işitsel içerikler aracılığıyla dezenformasyon oluşturulabiliyor. Burada dikkat çeken en önemli noktalardan biri dezenformasyonda üretilen bilginin zarar verme motivasyonu ile üretiliyor olması. Günümüzde popülerliği artan komplo teorileri veya belirli konular hakkında üretilen ve medyada

hızla yayılan söylentiler de dezenformasyon kavramı üzerinden tartışılabilir görünüyor.

Dezenformasyonun tanımına baktığımızda aslında pek de yeni bir olgu olmadığını fark edebiliyoruz. Bilinen en eski dezenformasyon örneği, Roma'da Marcus Antonius ve imparator Gaius Octavius arasındaki güç mücadelesine dayanıyor. Antonius ve Cleopatra'nın birlikteliğini bir siyasi propaganda malzemesine dönüştüren Octavius, Antonius'un Roma'ya değil Cleopatra'ya dolayısıyla Mısır topraklarına ait olduğu söylemiyle, aralarındaki güç mücadelesini, Roma'nın Mısır'a karşı mücadelesi algısıyla yürütmeye çalışarak aslında güçlü bir dezenformasyon örneği [oluşturuyor](#). Aynı dönemde, Octavius, Antonius'un gücünü kırmak için onun hakkında bazı dedikodular ve yanlış bilgiler o dönemki önemli bir değişim aracı olan para üzerine bastırıyor.

Dezenformasyon, Oxford'a göre Rusça kökeni [dezinformatiya](#) olan ve 1950'li yıllarda İngilizceye *disinformation* olarak geçmiş bir kelime. Günümüzde ise Covid-19 sürecinde virüsün kaynağı, ortaya çıkışı, aşılar ve daha birçok konu hakkında çeşitli dezenformasyon örneklerine rastlıyoruz. Pandemi yönetiminde küresel düzeyde etkili kuruluşlardan biri olan Dünya Sağlık Örgütü bu dönemde dezenformasyon kampanyalarıyla hedef alınan aktörlerden biri oldu. Kasım 2021'de Avrupa Parlamentosu'nda Covid-19 pandemisiyle ilgili bir oturumda söz alan Avrupa Parlamentosu Kimlik ve Demokrasi Grubu üyesi Sylvia Limmer, konuşmasında DSÖ'ye ait VigiAccess isimli veri tabanında 2,5 milyon kişide Covid-19 aşısının yan etkisinin tespit edildiğini belirtti. Limmer'in konuşmasından bir kesit alınarak bu sözlerin DSÖ tarafından yapılan itiraflar olduğu, "Dünya Sağlık Örgütü itiraf etti. 2,5 milyon aşının yan etkisi var. Kalp krizi, felç, ölüm, zona." gibi korkutucu ifadelerle sosyal medyada dolaşıma girdi. Bahsi geçen iddianın doğruluk kontrolünü yapan [Teyit ekibi](#), yayılan bilginin yanlış olduğunu ortaya koydu. Ne var ki, özellikle de duygulara hitap eden bilgilerin hızlıca yayıldığı sosyal medyada, DSÖ'ye karşı üretilen bu dezenformasyon etkileşim almaya devam etti.

Dezenformasyona ilişkin örnekler, yöntemler ve aktörler çeşitlenebilmekte ki bunları ilerleyen bölümlerde detaylı bir şekilde inceleyeceğiz. Fakat öncelikle dezenformasyon yapan aktörlerin kimler olabileceğine ve neden zarar verme amacıyla yanlış bilgi yaymaya ihtiyaç duyduklarına değinmekte fayda var. Bilgi düzensizlikleri konusunda yürüttüğü çalışmalarla tanınan Wardle'a (2020) göre dezenformasyon yaymanın üç temel motivasyonu var:

Para kazanmak, iç veya dış siyasette nüfuz elde etmek veya bir sorun yaratmak. Dolayısıyla dezenformasyon aktörlerini incelerken bu üç temel motivasyonu akılda tutmak, bu aktörlerin motivasyonlarını daha iyi anlamak bakımından önemli hale geliyor.

Kimler dezenformasyon yayar?

Bilgi akışının hızlı bir biçimde gerçekleştiği günümüz bilgi ekosisteminde, dezenformasyon kolaylıkla yayılabilirken; dezenformasyon yayan aktörler de çeşitleniyor ve sayıları artıyor. Bunlar arasında en çok dikkat çekenler bağımsız troller, profesyonel troller, botlar, siborglar, sahte haber siteleri, komplo teorisyenleri, partizan medya, siyasetçiler ve yabancı hükümetler olarak sıralanabilmekte.

Troller: Sosyal medyada nefret söylemi oluşturup kasten tartışma ortamı yaratır ve kutuplaştırmayı arttırlar. Bağımsız troller genellikle kişisel tatmin ve motivasyonla sosyal medyada münakaşa yaratıp hedefledikleri kişi veya gruplara rahatsızlık vermek amacıyla yanlış bilgi yayarlar. Profesyonel troller ise siyasi partiler, şirketler ya da hükümetler gibi aktörler tarafından kullanılan ve gündem yaratmak veya değiştirmek için önemli bir araca dönüşmüş durumda. Bu grup yanlış haber üretmeleri, yanlış bilgi yaymaları veya forumlarda yorumlar yapmaları için kiralanmakta. Çevrim içi mecralarda anonim kimliklerinin arkasına sığınarak kasıtlı biçimde tahrik edici yorumlar yapan ve duygusal tepki yaratmayı amaçlayan [trol çiftlikleri](#), bu işin ne kadar profesyonelce yapıldığını gözler önüne seriyor.

Botlar: Sosyal medyada içerik üreten yazılımlardır, dolayısıyla gerçek hesap değildirler. Bilgisayar programları tarafından işletilen bot hesaplar, bir sosyal medya platformunda hem paylaşım yapar hem de dolaşımda olan içeriklerle etkileşim kurmak için tasarlanmıştır. Bot hesaplar dezenformasyon kampanyalarında sıklıkla kullanılır. Bu hesaplardan otomatik olarak yapılan paylaşımlar, sosyal medya platformlarının trend listelerine girer ve o içerik hakkında yapay bir destek oluşturur. Böylelikle bot hesapların paylaştığı içerikler, kamusal tartışmalarda ön plana çıkarak gündem oluşturur.

Siborg (Cyborg): Sibernetik organizma teriminin kısaltması olan siborglar, insanı ve botu beraber kullanan, diğer bir deyişle botlar gibi yalnızca yazılım olmayıp, insanın yazılıma müdahale edebildiği yapılardır. Siborglar, insanların internet

ortamındaki paylaşımlarını görüp otomatik olarak içerik üreterek yanlış bilgileri yayabilirler.

Sahte Haber İnternet Siteleri: Dijital medyanın denetimden ve düzenlemelerden uzak yapısı sebebiyle kolaylıkla yanlış bilgi içeren haberler üretip paylaşım yapabilen haber siteleridir. Bu internet sitelerinin esas hedefi, çarpıcı haber başlıkları kullanarak tıklanma sayılarını artırmak ve reklamlardan para kazanmaktır.

Kompla Teorisyenleri: Kompla teorisyenleri, kompla teorilerini oluşturan, kompla teorileri ile ilgili kitaplar yazan, televizyon programlarına katılıp bu kompla teorilerini yaymaya çalışan kişilerdir. Kompla teorisyenlerinin, ekonomik, politik ve sosyal motivasyonları olabilir. Kompla teorisyenlerini amatör film yapımcılarından, kompla teorilerinden yararlanan Youtuber'lara ve Reddit kullanıcılarına kadar uzanan bir yelpazede ele almak mümkün. Kompla teorisyenleri, televizyonda seyirci kazanmak veya sosyal medyada etkileşim almak için yalan haber ve dezenformasyon yayarlar.

Partizan Medya: Partizan medya, dezenformasyon kampanyalarından yararlanarak takipçi/izleyici kitlesine yanlış bilgiler içeren haberler sunarak taraflı bir tutum sergileyen medya araçlarıdır. Toplumsal ve siyasal kutuplaşmaya bağlı olarak medya kanallarının da kutuplaştığı ve tarafsızlığın gitgide azaldığı günümüzde, partizan medya kuruluşları destekçisi oldukları siyasetçi ve partilerin çıkarlarına uygun olacak biçimde dezenformasyon yayabilmekteler.

Siyasetçiler: Popülist ve özellikle retorik olarak güçlü siyasetçiler, kendi siyasi pozisyonlarını korumak ve güçlendirmek, toplumu mobilize etmek, öfkeliendirmek, gündem yaratmak ve kendi görüşlerine destek sağlamak için dezenformasyon yayarlar.

Yabancı hükümetler: Rusya, Çin, İran ve Venezuela gibi ülkelerin ulusal ve küresel düzeyde siyasi ve ekonomik kazanç elde edebilmek için dezenformasyon stratejileri geliştirdiği biliniyor ([RDM-EDU, 2021](#)).

Mezenformasyon

Çeşitli motivasyonlarda dolaşıma sokulan dezenformasyon, çevrimiçi mecralarda ve sosyal medya platformlarında sıradan kullanıcıların karşısına çıkan bir bilgi düzensizlikleri türü. Kullanıcılar genellikle, karşılaştıkları bilginin doğruluğunu sorgulamak yerine kendi dünya görüşlerine uyumlu olan bazı bilgileri gerçek kabul etme ve hatta bu bilgiyi yakınları veya takip-

çileriyle paylaşma eğilimi gösterirler (Shane, 2020). Bu durumun elbette bazı psikolojik faktörlere dayandığını söylemek mümkün – ilerleyen bölümlerde bu etkenlerin neler olduğuna yakından bakacağız.

Bir noktada kişiler doğru olduğunu varsaydıkları bilgiyi yaymaya başlarlar ki bu durum karşımıza mezenformasyon kavramını çıkarır. Mezenformasyon, “yanlış bilginin zarar verme amacı taşımadan yayılması” olarak tanımlanabilir. Mezenformasyon yayan kişi, aslında o bilginin yanlış olduğunun farkında değildir ve hatta karşılaştığı bu bilgiyi yayarken çevresine iyilik yaptığını düşünüyor olabilir. Özellikle gündemin hızla değiştiği dönemlerde, toplumun geniş bir kesimini etkileyen bir olay yaşandığında veya iklim krizi gibi hakkında pek çok tartışma yürütülen konularda aslında dezenformasyon yaymak üzere dolaşıma sokulmuş olan bilgiler, sıradan kullanıcılar tarafından hızla paylaşılabilir ve bu yanlış bilgiler bir noktada mezenformasyona evrilmiş oluyor. Doğal afetler, kriz dönemleri, pandemi, terör saldırıları gibi ani gelişen ve yoğun bir şekilde bilgi akışının gerçekleştiği anlarda ise bilgi, doğru veya yanlışlığı tespit edilemeden hızla yayılıyor ve güvenilir bilgiye erişimi oldukça zor hale getiriyor. Bu tür durumlarda ortaya çıkan yüksek hacimdeki bilginin oluşturduğu bilgi kirliliğinde infodemiyle karşı karşıya kalıyoruz. Böylelikle güvenilirliği kanıtlanmamış bilginin hayati düzeyde olumsuz sonuçlara neden olabileceği örnekler ortaya çıkmaya başlıyor.

Malenformasyon

Bilgi düzensizliklerini incelerken üzerinde düşünülmesi gereken bir diğer kavram ise malenformasyon kavramı. Malenformasyonu diğer türlerden ayıran ve altı çizilmesi gereken nokta, burada paylaşılan bilginin aslında doğru bir bilgi olmasıdır. Fakat özel olarak kalması gereken bu doğru bilginin, bir kurum veya kişiye zarar vermek amacıyla kamusal alana taşınması malenformasyonu oluşturuyor ve bilgi düzensizliklerinin bir türü olarak değerlendirilmesini gerekli kılıyor (Wardle & Derakhshan, 2017). Özel kalması gereken bilgileri yayınlamak, onların bağlamlarını değiştirmek veya zarar vermek için belirli kısımları düzenleyerek yayınlamak malenformasyon kapsamında değerlendirilebilir. Latince “kötüce” anlamına gelen “male” kelimesinin İngilizcede “mal-” ön eki ile aynı anlamda kullanılması doğrultusunda malenformasyon kavramını Türkçeye “kötücül-bilgi” veya “kötü-bilgi” olarak çevirmek mümkün [olabilir](#). [Hillary Clinton](#)’un ve [Mac-](#)

ron'un e-postalarının basına sızdırılarak politik olarak yıpratma çalışmaları malenformasyona örnek olarak verilebilir.

DÜŞÜNELİM: Karşılaştığımız veya paylaştığımız bilgilerin yanlış olma ihtimalini düşünüyor muyuz? Geri dönüp kaynağı kontrol ediyor muyuz? Bu bilgiyi dolaşıma sokan kişilerin niyetini sorguluyor muyuz?

Mezenformasyon ve Dezenformasyonun Farklı Biçimleri

Bilgi ekosisteminin kafa karıştırıcı yapısı içerisinde yoğun bir şekilde maruz kaldığımız bilgi düzensizliklerini belirli türler üzerinden incelemenin önemini vurgulayan First Draft, mezenformasyon ve dezenformasyonla karşılaştığımız biçimleri yedi başlıkta topladı (Wardle, 2020). Bu alanda yürütülen pek çok çalışma, doğrulama kuruluşları ve bizler de çalışmalarımızda bu kategorilerden faydalanıyor ve yanlış bilgilerin farklı biçimlerde karşımıza çıkabileceğine vurgu yapmanın önemli olduğunu düşünüyoruz. Kimi zaman bir metnin manipüle edilerek değiştirilmesi; kimi zaman da bir görselin, bir videonun üzerinde oynanarak onu farklı bir anlama gelecek şekilde değiştirip tekrar dolaşıma sokulması ya da tamamen gerçek olmayan bir içerik üretilmesi söz konusu olabilir. Bazen de aslında doğru olan bir içerik, bağlamından koparılarak farklı bir anlama gelecek şekilde paylaşılabilir.

First Draft'ın tasnifini izleyerek (i) hiciv veya parodi, (ii) hatalı ilişkilendirme, (iii) çarpıtılmış içerik, (iv) yanlış bağlam, (v) sahte kimlikli taklit içerik, (vi) manipüle edilmiş içerik ve (vii) uydurma/üretilmiş içerik başlıklarını inceleyeceğiz.

Şekil 1.2

Mezenformasyon ve Dezenformasyonun 7 Türü (Wardle, 2020)

Mezenformasyon ve Dezenformasyonun 7 Türü

Hiciv-Parodi

Zarar verme niyeti
yok ancak kandırma
potansiyeli var

Çarpıtılmış İçerik

Bir konuyu veya kişiyi
çerçevelemek için bilgile-
rin yanıltıcı kullanımı

Sahte Kimlikli Taklit
İçerik

Gerçek kaynakların
taklit edilmesi

Uydurma/Üretilmiş İçerik

Kandırmak veya zarar
vermek için tamamıyla
yeniden oluşturulan içerik

Hatalı İlişkilendirme

Başlıklar ve görselle-
rin içerik ile uyumsuz
bilgiler

Yanlış Bağlam

Orijinal ve gerçek içe-
riğin yanlış bağlamsal
bilgilerle paylaşılması

Manipüle Edilmiş
İçerik

Gerçek bilgiler veya
görüntüler aldatmak
için manipüle edilir.

DÜŞÜK

Kaynak: First Draft

YÜKSEK

Hiciv veya Parodi

Aslında bir sanat türü olarak da değerlendirilen hiciv, günümüz internet çağında bilginin hızla ve denetimsiz şekilde yayılması neticesinde bilgi düzensizliklerinin bir parçası haline gelmeye başladı. Türkiye’de ve dünyada hiciv sitelerinden veya karikatürlerden bir örnek düşündüğümüzde, aslında ilk başta o bilgiyle kaynağının farkında olarak karşılaştığımızda hiciv yapıldığını fark edebiliyoruz. Fakat hiciv zaman içerisinde yoğun bir şekilde paylaşıldıkça ve hatta çeşitli yorumlamalar da üzerine eklendikçe tehlike arz edebilir hale gelebiliyor. Wardle (2020), hiciv olarak paylaşılan içeriklerin gittikçe nefret içeren söylemlere dönüştüğünü ve kutuplaşma ve ayrışmayı körükler hale geldiğinin altını çiziyor. Keza parodi de benzer bir dönüşüme uğrama potansiyeline sahip. [Parodinin](#) tanımına baktığımızda, çeşitli sanat dallarında bir eserin belirli bir bölümünün veya bütününe biçimi bozulmadan fakat alaycı bir özellik katılarak değiştirilmesinden bahsedildiğini görüyoruz. Bu noktada asıl olan metin gülünç bir etki yaratır hale dönüştürülüyor. Parodinin internet ortamına taşınmış haline baktığımızda ise genellikle haber formatına sokulan ve aslen mizah ve alaya alma amaçlı yazılan parodi haberlerle [karşılaşıyoruz](#). Elbette bu paylaşımlar, onları okuyan veya izleyenler

bunu mizah amaçlı yapıldıklarının farkında oldukları sürece bir sorun teşkil etmeyebiliyor. Fakat bu içerikler tekrar tekrar paylaşıldığında, onu üreten ilk kişiyle bağlantısını kaybediyor ve artık bu içerikle karşılaşan kişiler onun hiciv veya parodi olduğunu anlayamaz hale geliyor (Wardle, 2020). Genel çerçevede hiciv veya parodi niteliği taşıyan içeriklerin zarar verme amacı taşımaları da kandırma potansiyeli olduğunu belirtmek gerekir. Bu içerikler, gerçek ve kurgu arasındaki bağın giderek koptuğu internet çağında, yanlış algılamalara ve hatalı değerlendirmelere yol açabiliyor ve zarar verici hale dönüştürülebilir.

Hiciv ve parodinin Türkiye’de en çok bilineni [Zaytung](#). Zaytung kendini doğrudan “dürüst, tarafsız, ahlaksız haber” kuruluşu olarak tanımlıyor. Ancak Zaytung’un birçok içeriği gerçekmiş gibi birçok yerde paylaşılabilir. Örneğin Zaytung’un “[Müşterilerini Umre Yerine Yanlışlıkla Rio Karnavalı’na Götüren Tur Şirketine Tepkiler Çığ Gibi Büyüyor](#)” haberini inceleyen Teyit’e göre birçok medya kuruluşlarında, internet sitesinde ve sosyal medya hesaplarında paylaşıldı. Hatta bir köşe yazarı köşesinde bu konuyu inceledi.

Hatalı İlişkilendirme

Mezenformasyon ve dezenformasyon ile karşı karşıya kaldığımız bir diğer kategori, hatalı ilişkilendirme yapılarak yanıltıcı hale gelen bilgiler. Başlıklar ve görselin birbiriyle ilişkisinin olmadığı bu tür içeriklere, özellikle haber sitelerinde sıklıkla rastlıyoruz. Bir olayı veya durumu anlatırken, o olayla ilişkisi olmayan görsel veya videoların kullanıldığı; ya da haber başlıklarının içerikle bir alakası olmadığı bu tür bilgi düzensizliklerinde amaç genellikle ilgili haber linkinin tıklanmasını sağlamak oluyor. Yaşanan bir durumu olduğundan daha abartılı göstermek için, ya da bazen konuyla ilgili bir görsel materyalin bulunmadığı durumlarda da bu yanıltıcı yöntemle başvurulabiliyor. Şayet paylaşılan içerikte bu materyallerin, stok yani genel olarak paylaşım ve kullanıma açık görseller veya arşiv görüntüleri olduğuna dair herhangi bir ifade yer almıyorsa, kullanıcıların yanlış algılamasına veya o görselin olayla ilişkili olduğunu düşünmesine neden olacağı için bu içeriklerin hatalı ilişkilendirme olarak değerlendirilmesi [gerekli](#). Dolayısıyla söz konusu durumda kullanılan bir görsel orijinal dahi olsa ve haberde kullanılan metin de aslında gerçek bir olayı anlatsa da, görsel ve metin arasında bir

ilişki olmadığından ortaya çıkan içerik mezenformasyon veya dezenformasyona dönüşmüş oluyor.

Haber merkezlerinin para kazanmak ve varlıklarını sürdürebilmek için sıklıkla başvurdukları bu yöntem, “tık avcılığı” (clickbait) olarak da ifade edilmekte. İnternet haberciliğinin geleneksel medyanın önüne geçtiği bu çağda haber siteleri, kullanıcıların dikkatini çekmek, daha fazla ziyaretçi çekebilmek ve “tıklanma sayısını” artırmak için bu tarz yöntemlere başvuruyor. Wardle’a (2020) göre haber merkezleri bu tarz içerikler ile bilgi kirliliğine katkı sunuyor, kullanıcıların kafa karışıklığı yaşamasına neden oluyor ve medyaya duyulan güvenin azalmasına sebebiyet veriyor. Bu tür başlıklarla sosyal medyada sıklıkla karşılaşıyoruz. “Aziz Sancar Nobel ödülü aldı” başlığı yerine “O ismin Nobel ödülü aldığına inanamayacaksınız!” veya “Nobel ödülü alan Türk kim?” gibi başlıklar çarpıcı bir bilgi paylaşacakmış izlenimi vererek kendi internet sitelerine tıklanmasını amaçlıyorlar. Türkiye’de “tık avcılığı”na başvuran medya paylaşımlarını deşifre etmek amacıyla *anti-clickbait* sloganıyla kurulan [Limon Haber](#) ve [Boşuna Tıklama](#) isimli Twitter hesapları da bu alanda mücadele ediyor. Bu sayfalarda takipçilerin, sosyal medyada ve internet haberciliğindeki “tık avcılığı” tuzaklarına düşmemeleri için haber başlıklarının üzerine içeriğin de ne olduğu eklenerek paylaşılıyor. Örneğin, “[O şehir bugün doğalgazı yasaklıyor](#)” başlığıyla yayınlanan bir gönderinin içeriğinde bahsedilen şehrin New York olduğu yazılarak paylaşılıyor.

Hatalı ilişkilendirme yöntemi ve tık avcılığı kısa vadede işlevsel gibi görünseler de uzun vadede haber sitelerine zarar veriyor. Yanıltıcı görsel/metin kullanarak veya kullanıcının ilgisini çekmeye yönelik, duygusal bir dil kullanarak atılan büyük puntolu haber başlıkları ile internet siteleri kısa vadede elde etmek istedikleri tıklanma sayısına ulaşıyor olsa da uzun vadede ciddi oranda kullanıcı kaybediyorlar.

Çarpıtılmış İçerik

Çarpıtma, tanımlaması zor bir kavram olmakla birlikte aslında yeni ortaya çıkan bir kavram değil. İnternet çağından önceki dönemlerde de ortaya konan bir fikri savunmak veya desteklemek için bazı metinler, anlatılar, görseller veya istatistiki bilgiler çarpıtma yoluyla farklı anlamlara gelecek bir biçime dönüştürülebiliyordu. Çarpıtmayı kısaca bir konuyu veya kişiyi çerçevelemek için bilgilerin yanıltıcı kullanımı ve bu yöntemle içerik oluş-

turulması olarak tanımlayabiliriz. Çarpıtmanın, “*Gerçek anlamından sapılarak yanlışla sürüklemeyönlendirme*” şeklindeki bir tanımında, yanlış yönlendirme vurgusu [önemli](#). Çünkü çarpıtılmış içeriklerde bir kurgu söz konusu ve bu kurgu ile amaçlanan, eldeki verilerin farklı biçimde sunulması kişilerde bir algı yaratmasını sağlamak. Burada “farklı biçimde sunulması” derken, aslında bir metnin belli bir kısmının silinmesi, istatistik verilerin değiştirilmesi, bir fotoğrafın anlamını değiştirmek için kasti olarak kırılmasından bahsediyoruz ki bunlar, tespit edilmesi zor işler ([Wardle, 2020](#)). Algı oluşturmak üzere hazırlanan çarpıtılmış içerikler, nihayetinde kişilerde yanlış algı oluşturularak yanlış kararlar alınmasına ve tutum değişikliğine yol açabilir. Kutuplaşmayı artırarak, ön yargıları tetikleyerek ve ayrımcı tutumlara neden olarak toplum içerisinde geri dönüşü zor sonuçlara sebebiyet verebilir.

Pandemi döneminde koronavirüs ile ilgili birçok çarpıtılmış içerik yayıldı. Örneğin bir Twitter kullanıcısı Retuers’in haberini alıntılarak ABD Gıda ve İlaç Dairesinin aşı ile ilgili verileri 55 yıl gizli tutmak için mahkemeye [başvurduğunu yazdı](#). Ancak haberin içeriğinde aşı ile ilgili bilgilerin gizlenmesi ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmuyor. Aşı ile ilgili bir başka çarpıtma örneği ise aşı olanların olmayanlara göre ölme olasılığının daha fazla olduğu yönündeki [yanlış bilgiler](#). Bu şekilde üretilen çarpıtma içerikler ve yanlış bilgiler aşı karşıtlığını artırıyor ve kamu sağlığını tehdit edecek sonuçlar doğurabiliyor.

Yanlış Bağlam veya Bağlamdan Koparma

Mezenformasyon ve dezenformasyon türlerinin en yaygın olarak görülen kategorilerinden biri de yanlış bağlam veya bağlamdan koparma olarak karşımıza çıkmakta. Burada söz konusu olan durum doğru bilginin, ilişkili olduğu olay veya durumdan koparılarak farklı bir çerçevede sunulması. Tespit edilmesi en zor yanlış bilgi türlerinden olan bu yöntemde metin, görsel veya video aslen doğru olsa bile başka bir bağlamda kullanılmakta; dolayısıyla gerçekliliğinden koparılarak yanlış bilgi üretilmektedir. Bu yanlış bilgi türüne Sağlık Bakanı Fahrettin Koca’nın koronavirüsü atlatanlarda kalıcı hasarlar oluşabileceği yönündeki açıklamasının bir kısmının kırılarak paylaşılması iyi bir [örnek](#). Fahrettin Koca yaptığı açıklamada koronavirüsü atlatmış kişilerin gelecek dönemlerde kalıcı hasarlara bağlı olarak ölümlerin artabileceğini belirtiyor. Ancak bu bilgi sosyal medyada “üç yıl içinde

ölümler üç dört katına çıkacak” şeklinde cımbızlanarak paylaşılıyor. Bunun sonucunda da bu açıklamalar Bill Gates, aşı karşıtlığı, nüfus azaltma politikaları gibi birçok ilintili komplo teorisiyle desteklenerek büyüyor ve oldukça hızlı bir şekilde yayılıyor.

Sahte Kimlikli Taklit İçerik

Özellikle sosyal medya platformlarında karşılaşmamızın mümkün olduğu sahte kimlikli taklit içerikler, tanınmış bir kişi, kurum veya markanın kimlikleri taklit edilerek yanlış bilgi üretilmesi anlamına geliyor. Bu durumda kişilerin profil fotoğraflarının, markaların ve kurumların logolarının kopyalanarak kullanılması gibi yöntemler söz konusu.

Sahte kimlikli taklit içeriklerin varlığı aslında bilgi arayışımız ve bilginin güvenilirliği konusunda yaşadığımız sorunların bir çıktısı niteliğinde. Wardle, bilgi ile karşılaştığımızda beynimizin sezgisel analiz yoluyla o bilginin güvenilirliğine dair bir arayışa girdiğinden bahsediyor (Wardle, 2020). Önceden bildiğimiz ve hakkında bir fikir sahibi olduğumuz bir marka; bulunduğu haberlerin doğru olduğunu –en azından dünya görüşümüze uygun olduğunu– düşündüğümüz bir haber kanalı veya gazeteci; dünya çapında bilinirliği olan ünlü bir bilim insanı veya yürüttüğü çalışmaları beğeniyle takip ettiğimiz bir kuruluş tarafından paylaşılan bir gönderi veya görseli doğru kabul etme eğilimimiz oldukça yüksek. Tam da bu nedenle güvenilir kurumların logoları, itibarı yüksek kişilerin fotoğraflar kullanılarak sahte kimlikli hesaplar oluşturuluyor, ilanlar basılıyor, “flaş gelişmeler” ortaya atılıyor. Sosyal medya hesapları veya alan adları kullanılarak üretilen sahte içerikler, bazı kullanıcıların güven yanılsaması yaşamasına neden olarak yanlış bilginin doğru kabul edilmesiyle [sonuçlanıyor](#). Günlük yaşamımızda sosyal medya postları, e-postalar, çevrimiçi mesajlar ile oldukça yoğun bir bilgi akışına maruz kaldığımız düşünüldüğünde, sahte kimlikli içerikleri fark edebilmek daha da zorlaşıyor.

Sosyal medya platformları sahte kimlikli hesapların tespit edilmesi ve önlenmesi için bir süredir ciddi çaba içerisindedir fakat ne kadar başarılı olabildikleri tartışmalı bir [konu](#). Çünkü sahte kimlikli hesabın sahte olduğunu öncelikle birinin fark etmesi ve bunu platforma bildirmesi gerekiyor. Twitter, Instagram ve YouTube gibi uygulamalarda, hesabın gerçekten o kişiye ait olduğunu gösteren “mavi tik” uygulamaları bu sorun için geliştiril-

len yöntemlerden biri. Bu yöntem ile sahte kimlikli hesapların yanlış bilginin yayılması üzerindeki etkileri azaltılmaya çalışılırken, sıradan kullanıcıların da çok takipçili hesapların gerçek olup olmadıklarını tespit etmeleri kolaylaştırılmış durumda.

Örneğin Nobel ödüllü bilim insanı Aziz Sancar bir sosyal medya kullanıcısı olmamasına rağmen onun adıyla açılmış onlarca [Twitter hesabı var](#). 2015 yılında Nobel ödülü aldıktan sonra kamusal olarak tanınırlığı artan Sancar'ın adıyla açılan bir hesabın 150 binden fazla takipçisi var. Üstelik bazı hesaplar bunun parodi olduğunu belirtse de birçok sosyal medya kullanıcısı bu hesapla etkileşime geçiyor. Bazen farklı kişilerin adıyla açılan hesaplar onların popüleritesini kullanarak yüksek takipçi sayılarına ulaştıktan sonra kullanıcı adlarını değiştirerek anonim olarak paylaşım yapmaya devam edebiliyorlar.

Manipüle Edilmiş İçerik

Görüntülerin, fotoğrafların, ses içeriklerinin veya videoların kırılarak, kesilerek veya montajlanarak yeni bir içerik oluşturulması, yanlış bilgi türleri arasında sık karşılaşılan bir diğer yöntem. Burada gerçek bilgi veya orijinal içeriğin değiştirilmesi veya manipüle edilmesi sonucu farklı bir içerik oluşturulmasıyla, dolayısıyla yine bir algı yaratma ve kötü niyetle karşı karşıyayız. Bu tür içerikler özellikle pandemi gibi kriz dönemlerinde halihazırda var olan endişe ve güvensizlik ortamını körüklerken, dezenformasyonun yayılmasına da ciddi bir katkı sunuyor.

Teyit, bir doğrulama kuruluşu olarak karşılaştıkları şüpheli bilgiler arasında manipüle edilmiş içeriklere sıklıkla rastladıklarını ifade ederken, bu yöntemin propaganda amacıyla da kullanıldığının altını [çiziyor](#). Seçim öncesi dönemler, ekonomik krizler veya toplumsal infial yaratan gelişmelerin yaşandığı dönemlerde sıklıkla önümüze düşen görsel, video veya ses içeriklerine şüpheyle yaklaşmak, doğru kabul etmeden veya paylaşmadan önce güvenilirliğini araştırmak yanlış bilgiyle mücadele konusunda elzem adımlardan biri olarak görülebilir.

Bu tür yanlış bilgilerle pandemi döneminde çok sık karşılaştık. Örneğin ilaç şirketi AstraZeneca'nın Covid-19 aşısının kutusu üzerindeki üretim tarihi montajla değiştirilerek Temmuz 2018 olarak [yazıldı](#). Bunun üzerine

sosyal medyada birçok hesap AstraZeneca'nın koronavirüs ortaya çıkmadan önce aşısını hazırladığı yönünde birçok yanlış bilgi yaydı.

Uydurma/Üretilmiş İçerik

Tamamen uydurulmuş, gerçek dışı olan, sahte içerikler için kullanılan bu yanlış bilgi türünde, üretilen içerik ile doğrudan kandırma ve zarar verme amaçlanıyor. İnanırcılık seviyesiyle ilişkili olarak bu tür uydurulmuş içeriklerin dolaşıma girmesi ve paylaşılmasında sahte hesapların payı büyük. Nitekim çarpıcı konular hakkında üretildiğinde bu içerikler ciddi düzeyde ilgi çekiyor. ABD'de özellikle Trump döneminde sık karşılaşılan yanlış bilgi türlerinden olan uydurma içeriklere, pandemi öncesi dönemde Türkiye'de çok sık [karşılaşılmıyordu](#). Fakat infodemi krizinin ortaya çıktığı pandemi döneminde koronavirüs ile ilgili birçok uydurma içerik yayıldığına tanıklık ettik. Bunun en bilinen örneklerinden biri pandeminin başında yayılmaya başlayan ve ara ara tekrar ortaya çıkan kedi veya köpek besleyenlerin koronavirüse karşı bağışıklığı olduğu yönündeki [yanlış bilgiler](#). Bu tür uydurulmuş içerikler, Twitter, Facebook ve Tiktok gibi sosyal medya platformlarında yayılıyor ve kısa sürede çok fazla kullanıcıya ulaşabiliyor. Bilginin yanlışlığı zaman içerisinde ortaya çıkarılsa dahi, doğru bilginin yayılım hızı ve gücü yanlış bilgi kadar yüksek olamıyor.

ÖNERİ - KENDİMİZİ DEĞERLENDİRELİM: Yanlış bilgi türlerini tanımak için [teste](#) katılabilirsiniz.

Yanlış Bilginin Üretimi ve Yayılımı

İnfodeminin nasıl yayıldığını anlayabilmek için herhangi bir salgının pandemi haline gelebilmesi konusunda DSÖ'nün belirlediği kriterlere bakmak faydalı olabilir. DSÖ'ye göre bir salgının yayılabilmesi için hastalığı insanlara bulaştıran kaynağa, insandan insana bulaştırabilecek bir ortama ve bulaşa duyarlı insanlara ihtiyaç vardır. Başka bir deyişle, hastalığı ortaya çıkaran kaynağın uygun koşul ve ortamlarda o hastalığa karşı direnci düşük olan insanlara bulaşmasıyla hızlı bir yayılım gerçekleşiyor. Yanlış bilginin salgın gibi yayılması sebebi ile infodemi olarak ifade ediliyor. Yanlış bilgileri ortaya çıkaran kaynak, uygun ortam ve bağlamlarda bu bilgileri paylaşarak yanlış bilgilere duyarlı insanların etkilenmesini sağlıyor. Yanlış bilgi kasıtlı veya kasıtsız bir şekilde yayılsa da kaynak, ortam ve yanlış bilgiye duyarlı kişiler infodeminin yayılması için gerekli bileşenleri oluşturuyor.

Bu analogiden yola çıkarak bilgi düzensizliklerinin unsurlarını ve aşamalarını incelemek, yanlış bilgilerin nasıl yayıldığını anlamamızı ve onlardan korunmamızı sağlayabilir. Yanlış bilgilerin nasıl yayıldığını incelerken aynı zamanda karşılaştığımız bilgilerin doğru olup olmadığını anlamamıza, eğer bilgi yanlışsa onu kimin ne amaçla yaydığını tespit etmemize, yanlış bilginin ne olabileceğini ve kimi hedeflediğini tanımamıza yardımcı olabilir.

Bir iletişimin gerçekleşmesi için kaynağın, ileteceği mesajın, bir ortamın ve alıcının olması gerekir. Ancak, iletişim tek yönlü ve kaynaktan alıcıya direkt bir şekilde iletilen bir mesaj olduğu anlamına gelmez. Kaynağın mesajı oluşturma amacı, mesajın iletiildiği iletişim aracının türü, mesajın özellikleri, alıcının mesajı yorumlama biçimi gibi birçok faktör iletişimi basit bir iletim mekanizmasından çıkararak sosyal/kültürel bir etkileşim bağlamına sokar ([Wardle & Derakhshan, 2017](#)). İletişimin temel unsurları olan yanlış bilgileri yayan aktörleri, mesajları, yanlış bilgilerin nerede yayıldığını ve yanlış bilgiye maruz kalan aktörleri bilgi düzensizliklerinin unsurları olarak tanımlayarak yanlış bilgilerin nasıl yayıldığını mercek altına alabiliriz. Böyle bir ayırım hem bir bilginin nasıl yayıldığını anlamak hem de müdahale biçimlerini tartışmak için faydalı olacaktır.

Aktörler

Bilgi düzensizliklerinin ilk unsuru olan aktörü (agent) yanlış bilgiyi ortaya çıkaran, üreten ve yayılmasını sağlayan kişi ya da kurumlar olarak tanımlamak mümkün. Bunlar, devletler, şirketler, siyasetçiler, komplo teorisyenleri olabilirler. Ancak yanlış bilgiyi üreten ve yayan aktörler genellikle aynı kişi veya kurumlar olmazlar. Örneğin sağlık alanında uzman olmayan bir komplo teorisyeninin koronavirüsün kasıtlı bir şekilde üretildiğine yönelik açıklaması, takipçi kazanmak için atılan yanlış içeriğe sahip bir tweete, Facebook grubunda fotoğraf üzerine yazılmış bir metne, Youtube videosuna ya da Whatsapp'tan gelen bir ses kaydına dönüşebilir. Farklı platformlarda içeriği değiştirerek yanlış bilgileri paylaşan farklı aktörlerin motivasyonları da birbirinden ayrışıyor. Ayrıca dezenformasyon amaçlı içerik paylaşan aktörler doğrudan hedeflediği kitleye yanlış bilgiyi kasıtlı olarak aşılacak isterken; mezenformasyon yayan aktörlerin böyle bir amaçları yok. Bu nedenle bilgi düzensizlikleri ekosisteminde aktörlerin kim olduğunu tanımlamak ve onların yanlış bilgi paylaşma motivasyonlarını incelemek yanlış bilginin yayılımında hangi aşamada hangi aktörün yer aldığını tespit etmemize yardımcı olabilir.

Kimler Yayıyor?

Silverman (2017, ss. 42-47) yanlış bilgi ekosisteminde üç temel aktör olduğunu söylüyor: Resmî, kurumsal propaganda kaynakları, sahte haber internet siteleri ve bireysel sahtekârlar. Bu aktörlere, yanlış bilgilerin yayıldığı medya ortamlarını, sosyal medya platformlarında kullanılan trol ve bot hesapları da dahil edebiliriz. Yanlış bilgileri yayan aktörlerin kimler olduğunu detaylıca gözden geçirelim.

İlk olarak, aktörlerin kurumsal olup olmadığını inceleyebiliriz. Bu ayrım bizlere bilginin ortaya çıkması, üretilmesi ve yayılması aşamalarının sistematik olup olmadığı konusunda bilgi verebilir. Kurumsal aktörler dezenformasyon kampanyası yürüttüklerinde hem güçlü bir finansman sağlayarak farklı teknolojik araçları kullanmakta hem de bilgilerin yayıldığı alanları genişletmektedirler (Wardle & Derakhshan, 2017). Bu aktörler, devletler, şirketler, komplo organizasyonları gibi kurumlar olabilir. Özellikle devletler politik amaçlarla internet siteleri ve platformlar oluşturmak, sosyal medya platformlarında kullanıcılarla etkileşim kurmak için trol ve bot hesapları kullanmak; buralarda resim, video, blog gönderileri, post veya tweet oluşturmak gibi oldukça kapsamlı iletişim stratejileri yürütebiliyorlar (Bradshaw & Howard, 2017, s. 9). Örneğin Rusya'nın dezenformasyon kampanyalarının sadece resmî haber ajansları ile gerçekleşmediği; yerel haber sitelerinde, bloglarda da dezenformasyon kampanyası yürütüldüğü iddia ediliyor.¹ Üstelik Rus devlet kurumları tarafından kurulduğu öne sürülen trol çiftliklerinde farklı kesimleri etkileyebilmek için sosyal medya platformlarında Rusya'nın politik amaçlarına uygun birçok içerik üretildiği veya farklı içeriklere yorum yapıldığı iddia ediliyor (Carroll, 2017). Bu troller özellikle de devlet destekli ajansın dezenformasyon kampanyalarını paylaşarak birçok kullanıcıya ulaşmayı başarıyor (Zannettou vd., 2019).

Dezenformasyon kampanyalarının kökleri Antik Roma'ya kadar götürülse de günümüzün iletişim teknolojilerinde yaşanan değişimle troller ve botlar gibi birçok aktörün dahil olması bu kampanyaların daha farklı ve etkili hale gelmesine neden oluyor. Troller her ne kadar günümüzde politik amaçlarla kullanılsa da sadece eğlence veya zarar verme amacıyla olan da birçok trol var. Troller, sahte kullanıcı adı ve profil fotoğrafıyla gerçek

¹ Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi East Stratcom Görev Gücü'nün projesi olan EUvsDisinfo Rusya'nın Avrupa Birliği ve komşu ülkelere yönelik dezenformasyon kampanyalarını takip ederek mücadele etmeyi amaçlıyor. Bkz. EUvsDisinfo Veri seti: <https://euvsdisinfo.eu/disinforation-cases/>

kimliğini gizleyerek iletişim akışını bozan, kullanıcıları kışkırtan veya doğrudan belirli bir grubu hedef alan hesaplar olarak internetin ortaya çıktığı zamandan bugüne varlar. Genellikle apolitik olduklarını iddia eden ırkçı ve cinsiyetçi paylaşımlarda bulunan trollere hedefledikleri gruplarda negatif duygusal tepkiler oluşturarak onları etkilemeyi amaçlar ([Lewis & Marwick, 2017](#)). Bu nedenle diğer kullanıcılardan olumlu veya olumsuz etkileşim almaları onları amaçlarına bir adım daha yaklaştırır. Bu hesaplar sadece dezenformasyon yaymakla kalmaz aynı zamanda sosyal medyada nefret söylemini körükleyerek kutuplaşmaya da neden olurlar ([Bulut & Yörük, 2017](#)). Paylaştıkları mesajlar arasında doğru bilgiler de olabilir. Ancak asıl hedefleri kullanıcıları manipüle edip belirli bir konuda suyu bulandırarak kafa karışıklığı yaratmak şeklinde özetlenebilir. Örneğin bu dönemde aşı karşıtlığını savunan trollere hesaplar, Covid-19 aşılı ile ilgili birçok yanlış bilgi yaydı ve tartışmaları kışkırtarak Covid-19 ile mücadelede bir engel oluşturdu. Bazı sosyal medya platformları trolleri engellemeye ve onlarla mücadele etmeye yönelik politikalar uyguladılar da etkin bir çözüm bulmak güç ve trollere sayıları hâlâ çok fazla.

Benzer durumu bot hesaplar için de söyleyebiliriz. Bilgisayar programları tarafından işletilen ve belirli bir platformda hem gönderi oluşturmak hem de içerikle etkileşim kurmak için tasarlanan botlar amaçladıkları içeriğin tartışılmasını, paylaştıkları içeriklerde yer alan anahtar kelimelerin veya etiketlerin platformlarda gündem yaratarak konuşulan popüler konular listesine, yani *trend* listesine girmesini sağlar. Böylece ilgili içeriğin kamusal tartışmada belirli bir tarafında ağırlık oluşturarak destek yanılması yaratırlar. Birbirleriyle koordinasyon içinde hareket eden ve bir kişi veya grup tarafından yönetilen botlar ağı ise botnet olarak isimlendirilir. Bu botnet ağlarındaki botlar birbirleriyle etkileşime geçerek sosyal medya algoritmalarının fazla etkileşim alan içeriklerin ön plana çıkarılması kuralı ile uyumlu hareket ederler. Bot üretiminin kolaylaşması sayılarında önemli bir artışa neden olmuştur. Örneğin Twitter'daki bot hesapları inceleyen bir çalışmaya göre aktif hesapların %9-15'i bot hesaplardan oluşuyor ([Varol vd., 2017](#)). Covid-19 döneminde de botlar virüs ile ilgili tartışmaları yönlendirdi.

Botlar tarafından oluşturulan yanlış bilgilerin yayılması, bireylerin bu yanlış bilgilere inanması ve paylaşmasıyla birleştiğinde, kriz dönemlerinde yanlış kararlar alınmasına neden oluyor ([Himelein-Wachowiak vd., 2021](#)). Tabandan geniş bir desteğin var olduğu izlenimini yaratmayı amaçlayan

Astrourfing olarak isimlendirilen siyasal kampanyalar ise kamuoyunun ortak kabulü, talebi varmış gibi görünmeyi hedefliyor. Bu kampanyalarda troler ile birlikte botlar da kullanılarak suni kamuoyu yaratılıyor ve tartışılan konuda çoğunluğun görüşü gibi yansıtılıyor. Bu durum aynı zamanda kendi görüşlerinin azınlıkta olduğunu düşünen kişilerin, görüşlerini paylaşmak yerine susmayı tercih etmeleri sonucunda suskunluk sarmalının oluşmasına sebebiyet veriyor. *Astrourfing* kampanyaları ile bu azınlık görüşler sessizliğe gömüldüğünde, gerçekte olduklarından daha da az oldukları algısı oluşuyor. *Astrourfing* özellikle seçim dönemlerinde veya kriz zamanlarında devletlerin kullandığı önemli stratejilerden biri olarak karşımıza çıkıyor (Keller vd., 2020).

Bilgi düzensizlikleri ekosisteminde resmî aktörlerin yanı sıra resmî olmayan aktörler de var ve onlar da bilgi düzensizliklerinin yayılma aşamalarında konum sahibi. Bu grup içerisinde siyasetçileri, ünlüleri, internet fenomenlerini, komplo teorisyenlerini, dolandırıcıları sayabiliriz. Devletlerin yürüttüğü dezenformasyon kampanyalarının aksine kaynak kullanımı açısından kısıtlı bütçe ve aracı kullanmalarına rağmen farklı gruplardan çok sayıda takipçilerinin olması, tıpkı trol ve bot hesaplar gibi paylaşımlarında nefret ve suçlama öğeleri barındırmaları onların da etkilerinin yüksek olmasına neden oluyor. Örneğin Türkiye’de aşı dezenformasyonu ağını inceleyen [çalışmada](#) koronavirüs aşılı ile ilgili kasıtlı bir şekilde yanlış bilgi yayan hesapların birçok takipçisi olduğu görünüyor ve bu hesaplar önemli sayıda etkileşim alıyorlar.

Motivasyonları Nedir?

Aktörlerin yanlış bilgileri yayma amaçlarını belirlemek hem onların motivasyonlarını tespit etmemize hem de onlarla mücadele etmemize yardımcı olabilir. Yukarıda incelediğimiz yanlış bilgileri ortaya çıkaran, üreten ve yayan aktörlerin farklılaşması her aşamada amaçların da farklılaşmasına neden oluyor. Aktörlerin yanlış bilgilerin yayılması süreçlerinde aldıkları rolleri amaçlarına göre sınıflandırmak, bu aktörlerin paylaşımlarını gördüğümüzde bu bilgiyi neden bizimle paylaştığını sormamızı gerektirir. Şüphelendiğimiz veya içerisinde nefret söylemi barındıran bir içerikle karşılaştığımızda onun neyi amaçladığını ortaya çıkarabilmek için onların motivasyonlarını incelemek önemlidir.

İnsanlar kendi görüşlerini yaymak, belirli grupları etkilemek için medyayı bir araç olarak kullanabiliyorlar. Öte yandan, yukarıda bahsettiğimiz aktörler para kazanmak, hedefledikleri grubu belirli bir politika çerçevesine inandırmak ya da karşı grubu karalamak, eğlenmek gibi amaçlarla yanlış bilgiler yayabilirler. Burada, yanlış bilgileri bilinçli olarak yayan aktörlerin çoğu zaman kendilerine fayda sağlayacak amaçlarla yanlış bilgi yaydığını akıldan tutmak önemli. Çünkü mezenformasyon yayan bireyler paylaştıkları bilginin yanlış olduğunun farkında olmadıkları için paylaşma amaçları farklılaşabilir. Kasıtlı bir şekilde yanlış bilgi yayan aktörlerin motivasyonlarını üç kategoride inceleyebiliriz: Politik, Ekonomik ve Sosyolojik/Psikolojik.

Politik: Kurumsal olarak hükümetler, siyasal partiler, terör örgütleri ve diğer siyasi organizasyonlar kamuoyunu etkilemek ve fikirlerini değiştirmek için dezenformasyon kampanyaları yürütebiliyorlar. Bu gruplar varlıklarını ve meşruiyetlerini kamuoyundaki algılarını güçlendirerek sağlamayı amaçlıyor. Kamuoyunu etkilemek, belirli bir ideolojinin taraftarlığını yapmak veya seçimlerde oy kazanmak amacıyla yürüttükleri kampanyalarla politik kazançlar elde etmeyi hedefliyorlar. Dezenformasyon kampanyaları yürütebilmek ve propaganda faaliyetleri organize edebilmek için bazı hükümetler halkla ilişkiler şirketleri ile çalışabilir iken bazıları ise kendi siber birliklerini kurabilir. Örneğin Vietnam'da Propaganda ve Eğitim Bakanlığı'nda, Venezuela'da İletişim Bakanlığı'nda, Birleşik Krallık'ta ise ordu içerisinde ve çeşitli bakanlıklarda siber birlikler bulunuyor. Çin'in siber birlikleri ise daha kapsamlı. Ülke içerisinde kurulan birçok organizasyonun ortak bir anlatı yaratabilmek ve bunu yayabilmek için bölgesel ve uluslararası muadilleriyle iş birliği içinde çalıştığı aktarıyor ([Bradshaw & Howard, 2017, s. 15](#)). Bu siber birlikler gündem oluşturmak ya da belirli bir görüşü yaymak için kullanılıyor. Örneğin Rusya'da trol çiftliği olarak anılan İnternet Araştırma Ajansı'nda (Internet Research Agency) belirli bir siyasi konuyla ilgili tartışılması istenen fikir veya konu listesinin çalışanlara verildiği, sonrasında sahte ve bot hesapların devreye girerek bu gündemi yaymaya çalıştığı belirtiliyor ([Dawson & Innes, 2019](#)). İnternet Araştırma Ajansı'nın faaliyetlerinin 2016 yılındaki ABD başkanlık seçimlerini etkileme kampanyası ile zirveye ulaştığını biliyoruz. ABD Ulusal Güvenlik Bakanlığı ve Ulusal İstihbarat Direktörlüğü Rusya'nın başkanlık seçimini Donald Trump'ın kazanması yönünde kampanya yürüttüğünü belirtti. İnternet Araştırma Ajansı seçimlerde sosyal, etnik gruplara yönelik duygusal manipülasyonları Trump'ı destek-

lemelerini sağlayacak şekilde kullandılar. Yapılan araştırmaya göre 2015 ve 2017 yılları arasında otuz milyondan fazla kullanıcı İnternet Araştırma Ajansı'nın Facebook ve Instagram gönderilerini yakın çevreleriyle paylaştı, beğendi veya yorum yaptı. Hazırlanan bu gönderiler çeşitli seçmen gruplarını ayrı ayrı hedefleyerek yanlış bilgiler içeriyordu ve kutuplaşmayı artırmayı hedefliyordu ([Howard vd., 2018](#); [Ünver, 2019](#)).

ÖNERİ – İZLEYELİM: The Great Hack

2016 ABD Başkanlık seçiminin ardından Cambridge Analytica adlı bir veri şirketinin nasıl sosyal medyanın karanlık yönünün sembolü haline geldiğini [keşfedebilirsiniz](#).

Hükümetler gibi siyasi partiler ve siyasetçiler de özellikle seçim dönemlerinde oylarını artırmak için gerek kendi seçmenlerine gerekse de rakip partilerin seçmenlerine yönelik dezenformasyon kampanyalarına başvuru yapıyorlar. Siyasetçilerin bir reklam stratejisi olan bu yöntem geleneksel medyada ve sosyal medyada birbirini destekleyecek şekilde tasarlanabiliyor. Siyasetçiler geleneksel medyada doğrudan söylemleriyle kamuoyunu [yanlış bilgilendirebiliyorlar veya manipüle edebiliyorlar](#). Bunun yanı sıra kamuoyunu manipüle etmek için sosyal medyayı kullanan siyasetçiler bir yandan bot ve trol hesaplar aracılığıyla belirli konularda sahte gündemler oluşturuyor, diğer yandan ise bir adayın desteğini güçlü göstermek için yine bot hesaplar aracılığıyla takipçi, beğeni, paylaşım veya retweet sayılarını artırarak sahte popülerlik sağlayabiliyorlar ([Wardle & Derakhshan, 2017](#)).

Ekonomik: Yanlış bilgi yayan aktörlerin ikinci bir motivasyonu ise ekonomik kazanç elde etmek. Bazı halkla ilişkiler firmaları, uydurma haber kuruluşları veya internet siteleri doğrudan kazanç elde etmek amacıyla yanlış bilgi yayabilir. Tıklama başına kazanç dayalı sistemde bir içeriğin doğru olup olmadığını önemsemeden, hatta özellikle çok paylaşarak kendisine tıklama getirebilecek içerikleri paylaşarak kazanç elde edebilir. Örneğin 2016 ABD Başkanlık seçimlerinde Makedonya'nın Veles şehrinde ortaya çıkan birçok internet sitesi politik amaçlardan ziyade sadece para kazanmak için sahte haber üretti. Google ve Facebook'un reklam algoritmaları sayesinde ürettikleri bu haberler viral olunca onlar da [para kazandılar](#). Facebook ve Google her ne kadar sahte haber üreten internet sitelerini reklam vererek para kazanmasını önlemeye yönelik adımlar atsa da bu türde siteler farklı

şekillerde var olmaya devam ediyor. Yanlış bilgiyi ortaya çıkaran, üreten ve yayan aktörlerin farklı motivasyonlara sahip olması bilgi düzensizliklerini daha da karmaşık hale getiriyor. Hükümetlerin veya siyasetçilerin halkla ilişkiler şirketleri ile veya medya kuruluşları ile anlaşarak da sahte haberlerin yayılmasını sağladığı bazı örneklerle rastlamak da mümkün.

Sosyolojik/Psikolojik: Sosyal medya kullanıcıları çevrimiçi platformlarda statü kazanmak veya toplumsal olarak kabul görmek için dezenformasyon yayabiliyorlar. Facebook ve Twitter’da takipçi kazanmak, beğeni ve retweet almak onları daha fazla içerik üretmeye ve ürettikleri içeriklerin yanlış bilgiler içermesine neden olabilir. Hatta sosyal medya platformlarında anonim olarak çeşitli hiciv veya saldırgan içerikli paylaşımların birçok kişi tarafından paylaşılması onlara statü ve güç kazandırdıklarını hissettirebilir. Politik ve ekonomik motivasyonların aksine dezenformasyon yaymayı statü kazanmak için kullanan aktörler genellikle bireysel hareket ederler ve gündemdeki konulara eklenirler. Bazı içerikleri sadece şaka amaçlı paylaşımlar dahi imaların tam olarak anlatılmaması veya anlaşılması bunların [ciddiye alınmasına](#) neden olur. Örneğin daha önce de örnek olarak verdiğimiz Zaytung’un “[Müşterilerini Umre Yerine Yanlışlıkla Rio Karnavalı’na Götüren Tur Şirketine Tepkiler Çığ Gibi Büyüyor](#)” haberi birçok medya kuruluşlarında, internet sitesinde ve sosyal medya hesaplarında paylaşıldı.

Elbette, politik, ekonomik ve sosyolojik/psikolojik motivasyonlar birçok dezenformasyon kampanyasının yayılmasında bir arada var olabilirler. Örneğin kamuoyunu etkilemeye çalışan bir siyasal parti, bir halkla ilişkiler şirketiyle çalışabilir, medya kuruluşu tıklanma sayısını artırmak için kutuplaşmış ortamdan faydalanabilir veya yanlış bilgiler yayan bir sosyal medya fenomeni takipçi sayısını artırarak reklam alabilir. Bilgi düzensizlikleri ekosistemdeki potansiyel dezenformasyon yayan aktörlerin paylaştıkları bilgilerle karşılaştığımızda “Bu bilgiyi benimle şimdi neden paylaşıyor? sorunu sormak ve onlara şüpheyle yaklaşmak politik, ekonomik ve sosyolojik/psikolojik motivasyonlarını ortaya çıkarmamıza ve yanlış bilgilerden korunmamıza yardımcı olabilir.

ÖNERİ – İZLEYELİM: Brexit: The Uncivil War

Bu film, siyasi kampanya direktörünün İngiliz seçmenleri Avrupa Birliği’nden ayrılmaya ikna etmek için tartışmalı Brexit kampanyasını [konu ediyor](#).

Mesaj

Basit bir iletişim sürecinde kaynak ve alıcı arasında ilişkiyi mesaj kurar. Aktörler, etkilemek istedikleri hedef kitleye çeşitli mesajlar göndererek duygu ve düşüncelerini aktarabilirler. Bilgi düzensizliklerinin unsurları arasındaki mesaj en temel anlamıyla yanlış bilginin kendisidir. Bilgi düzensizliklerine neden olan aktörlerin paylaştıkları mesajlar da gündelik pratiklerimizde olduğu gibi farklı şekillere bürünebilirler. İletişim araçlarındaki teknolojik dönüşüm mesajları da dönüştürmekte. Özellikle internetin ve sosyal medyanın ortaya çıkması aktörlerin hedefledikleri gruplarla iletişim kurma biçimlerini artırıyor ve maruz kaldığımız farklı türdeki mesajlar kafa karıştırıcı olabiliyor. Artan bu mesaj türleri de yanlış bilgilerin çeşitlenmesine, farklı türler halinde karşımıza çıkmasına neden oluyor. Bu durumun en olumsuz sonucu ise bilgi bombardımanına maruz kalarak hangi mesajın ve bilginin doğru olabileceği konusunda kararsız kalmamız olabilir.

Paylaşılan mesajların içerik olarak bazı ortak noktaları da var. Gündelik hayatta da sıklıkla karşılaştığımız alıcının mesajı iletme şeklindeki ortak noktaları mesajın alıcıdaki algısını etkileme biçimleri olarak düşünebiliriz. Bu farklılık ve benzerliklere odaklanarak aktörlerin yanlış bilgileri yaymak için alıcılar ile bağ kurdukları mesajları inceleyebiliriz. Bilgi düzensizliklerinden kaçınmak ve onunla mücadele edebilmek için hem tür hem de içerik olarak bu mesajları tanımak önemlidir. Bu durum bizlere birçok farklı mesaj türüyle yanlış bilgilerin iletilebileceğini gösterir. Ayrıca yanlış bilgiler arasında belirli ortak noktalar bularak onları tanımak için örüntüler oluşturmamıza katkı sağlayabilir.

Mesaj Türleri

Bilgi düzensizliklerindeki mesaj türleri, başkalarıyla kurduğumuz tüm iletişim biçimlerini kapsayabilir ve iletişim kurulabilen her alanda yanlış bilgilerle karşılaşabiliriz. Başka bir deyişle her iletişim kurma biçimimizde bilgi düzensizlikleri olabilir. Günümüzde, her ne kadar dijital ve sosyal medya platformlarındaki yanlış bilgilerin yayılımına odaklansak da iletişimin en temel hali olan sözlü iletişimde de yanlış bilgilerle sıklıkla karşılaşabiliyoruz. Ailemizle yemek yerken, arkadaşlarımızla sohbet ederken zarar verme amacı olmadan da yanlış bilgiler edinebiliyoruz. Çok basit bir şekilde, yanlış hatırladığımız bir bilgiyi arkadaşımızla paylaştığımızı ve onun bir aile toplantısında bu bilgiyi paylaştığını düşünelim. Hem biz hem de arkadaşımız zarar

verme amacımız olmadan da yanlış bilginin yayılmasına neden oluruz. Sözlü iletişim kurarken karşılaştığımız yanlış bilgiler, bizlere yanlış bilgi sorunun yeni bir olgu olmadığını, bilgi paylaşım türünün düzensiz yönünün hep var olduğunu gösteriyor.

Ancak, dijital ve sosyal medyanın gelişmesi gündelik hayatta karşılaşmadığımız kadar çok bilgiyle karşılaşmamıza neden olurken, yanlış bilgileri bizlerin karşısına farklı formlar halinde çıkardı. Bu mesajlar karşımıza metin, görsel, ses dosyası veya video olarak çıkabiliyor. Metin türünde karşımıza çıkan yanlış bilgileri basitçe kısa ve uzun metinler olarak ikiye ayırabiliriz. Kısa metinler, bilgiyi üretmenin ve tüketmenin kolaylaştığı sosyal medya platformlarında hızlıca yayılabilen içerikler, Twitter bunun en güzel örneği. 240 karakterle sınırlı tweetlerde, herhangi bir konuda duygularımızı/düşüncelerimizi ifade edebiliyoruz. Bu içerikler, çevremizde olup bitenler hakkında bilgi almak amacıyla kullanılırken birçok yanlış bilgiyle karşılaşmamıza da neden oluyor. Tüketimi kolay olan bu içeriklerin paylaşımı ve yayılımı da hızlı oluyor. Öte yandan uzun metin olarak adlandırabileceğimiz mesaj türü ise daha çok kompo teorilerini barındırarak bloglarda, internet sitelerinde karşımıza çıkıyor.

Görseller de tıpkı metinler gibi yanlış bilgilerin yayılması için kullanılan mesaj türleri. Görseller üzerinde değişiklikler yapılması, bir görselin farklı bir bağlamda kullanılması veya eski tarihli olması yanlış bilgi örneklerinden. Türkiye'deki aşı karşıtı örgütlerden biri Twitter'da koyu renkli kanın aşı olmuş kişiye ve açık renkli kanın aşı olmamış kişiye ait olduğunu gösterdiğini iddia ettiği bir [görsel paylaştı](#). Küresel olarak da yayılan bu görsel tamamıyla dezenformasyon amacıyla paylaşılmıştı. Genellikle görsellerle iletilen ve üzerinde akılda kalıcı metin bulunan *internet mem*'leri ise hızlıca viral olarak yanlış bilgilerin yayılmasına neden olabiliyor. Mizah amaçlı hazırlanan bu *internet mem*'leri, doğruluğu kontrol edilmesi güç olan mesajlaşma uygulamalarında aile veya arkadaşlarımızla paylaştığımızda ya da sosyal medya platformlarında retweet ya da repost ettiğimizde oldukça tehlikeli hale gelebiliyor. *Internet mem*'leri [seçimler](#) sırasında [dezenformasyon kampanyası yürütmek](#), ırkçılığı veya cinsiyetçiliği meşrulaştırmak için kullanılabilir iken pandemi döneminde koronavirus ile ilgili kompo teorilerini ve aşı karşıtlığını yaymak amacıyla üretilen örneklerle de [karşılaştık](#).

ÖNERİ – İZLEYELİM: *İnternet memleri* ile ilgili bilgi almak için İdil Galip'in "İnternet meme'leri çok hızlı yayıldıkları için başarılı oldu" başlıklı [videoyu](#) izleyebilirsiniz.

Yanlış bilgilerle karşılaşabileceğimiz bir diğer mesaj türü ise videolar. Sosyal medya platformlarında video paylaşımlarının artması, metin ve görsel gibi farklı mesaj türlerinin bazen basit yöntemlerle bazen de ileri tekniklerle videolarda kullanılarak ilgi çekici hale gelmesiyle bilgi düzensizlikleri yaratılabiliyor. 2020 yılında Hatay'da çıkan yangınları başlatan kundaklamayı gösterdiği iddia edilen bir video paylaşıldı. Ancak sonrasında video incelendiğinde eski tarihli olduğu ve Hatay'da çekilmediği [ortaya çıktı](#).

Videoların günümüzde yanlış bilgileri yaymak için daha tehlikeli bir hale gelmesinde ise *deepfake* teknolojisinin rolü büyük. Yapay zekâ sahteciliği olarak [tanımlanan](#) *deepfake*, insanların yüzlerini, vücutlarını, hareketlerini, seslerini gerçeğe oldukça yakın bir şekilde taklit etmek veya değiştirmek için yapay zekâ teknolojilerini kullanarak bilgi düzensizlikleri yaratmak için kullanılıyor. Bu yöntem sadece videolar oluşturmak için değil, görseller veya ses dosyalarını da başkasına aitmiş gibi değiştirmek için kullanılıyor.

Manipüle edilmiş videolar da [farklı şekillerde](#) karşımıza çıkıyor. İlki bağlamdan yoksun videolar. Bu videolar, üzerinde herhangi bir değişiklik yapılmayan ancak yanlış bilgi türlerinden hatalı ilişkilendirmenin olduğu yani paylaşılan olay ile videonun uyumsuz olduğu veya videonun sadece bir bölümünün kullanılarak farklı bir bağlam ile paylaşılmasıyla yapılıyor. İkinci manipüle eden video türü ise yanıltıcı kurgu. Burada ise videoya müdahale ediliyor. Videonun başı veya sonu kesilerek ya da videoya farklı sahneler eklenerek videoda konuşan kişilerin ifade ettiği şeyin tersi bir anlam çıkarılması amaçlanıyor. Sonucusu ise videoya kasıtlı bir şekilde müdahale ederek yanlış altyazı veya seslendirme eklemek, kurguda veya görüntüde az önce bahsettiğimiz ileri teknikler kullanarak toplumu yanıltmayı hedefliyor. Bir görüntü veya videodaki bir kişinin görüntüsünü, yapay zekâ ve makine öğrenme teknikleri kullanılarak başka bir kişinin görüntüsüne dönüştüren *deepfake* videolar, günümüzde popülerliği giderek artan bir medya türü olarak karşımıza çıkmakta. İnternette dolaşıma girdiğinde büyük yankı uyandıran ve milyonlarca kez izlenen *deepfake* örneklerinden biri, ABD'li oyuncu Bill Hader'ın görüntüsünün Tom Cruise'a dönüştüğü [video](#) idi. Günümüzde, her ne kadar *deepfake* teknolojisi yanlış bilgileri yaymak için ana akım bir yön-

tem olmasa da örnekleri gün geçtikçe artıyor ve gelecekte gerekli önlemler alınmazsa oldukça tehlikeli bir araç haline dönüşme potansiyeli taşıyor.

Mesaj İçerikleri

Milattan önce Antik Yunan'da, retorîği, ikna etmenin yollarını bulma gücü olarak gören Aristoteles, belirli bir bağlamda konuşmacıları ikna etmenin *ethos*, *pathos* ve *logos* olarak tarif ettiği üç yolu olduğunu [söyler](#): *Ethos* mesajı gönderen kaynağın karakteri ile ilgilidir. *Pathos*, ikna edebilmek için duyguları harekete geçirmek ile ilgiliyken, *logos* ise konuşmanın genel argümanı ve mantık ile ilgilidir. Aristoteles'in bu ayrımını, en başta da vurguladığımız konuşmacı, mesaj ve alıcıdan oluşan iletişim sürecinin bir yansıması olarak düşünebiliriz. *Pathos*, yayılan yanlış bilgilerin içeriğini anlamamıza yönelik [fikir verebilir](#). Hem iletişim kurma biçimlerinde hem de dezenformasyon kampanyalarında mesajı gönderen kaynaklar duyguların iletişimdeki rolünün farkındadır. Reklamlarda, iletişim kampanyalarında alıcıların duygularını uyandırmak etkili bir yöntemdir. Sosyal medya platformlarında da mesajların ahlaki ve duygusal içerikte olması ideolojik gruplar içerisinde yayılımını artırıyor ([Brady vd., 2017](#)).

Biraz geçmişe gidip sosyal medya öncesi döneme dönelim. *Pathos*'un nasıl işe yaradığını ve nasıl kötü sonuçlar doğurduğunu Andrew Wakefield'in otizm ve aşılarda ilişki olduğu iddiası üzerinden inceleyelim. Bir gastroenterolog olan Wakefield ve arkadaşları, 1998 yılında the *Lancet* dergisinde yayınladıkları bir makalede, KKK aşısı (kızamık, kızamıkçık, kabakulak) olan çocukların otizme yakalandığı iddiasıyla bir makale yayımlamıştı. Wakefield'in iddialarından sonra yapılan çalışmalarda aşılarda ve otizm arasında ilişki olduğuna dair herhangi bir bilimsel kanıt bulunmadığı ortaya konmuş ve makale [geri çekilmişti](#). Fakat o dönemde Wakefield'in çalışmasının yarattığı korku ortamı aşı karşıtı hareketin yeniden güçlenmesine yetmişti. Akabinde de kızamık, boğmaca gibi aşı ile önlenemez hastalıklar yeniden ortaya çıktı. Günümüz teknoloji koşullarında, algoritmaların nasıl çalıştığı düşünüldüğünde, üretilen bilgi hacminin ve kontrolsüzlüğün ne kadar arttığını da tahmin edebiliriz.

Sosyal medya platformlarının anlık bilgi üretme ve paylaşımını tetikleme hızı hızlı bilgi paylaşımını ve bilgi çağlayanlarını ([Sunstein & Kuran, 2007](#)) oluşturarak yanlış bilgilerin yayılmasına neden oluyor ([Jasser, 2019](#)). Mesaj içeriklerinin hedeflediği kitlelerde öfke ve korku gibi duygular uyandı-

ran mesajlar oldukça hızlı yayılıyor. Elbette bu durum sadece yanlış bilgiler için geçerli değil. Sansasyonel veya tartışma yaratan haberler duygularımıza hitap ediyor. Yanlışlandıktan sonra bile gerçekmiş gibi aklımızda kalmaya devam ediyor. Sansasyonel olmayan haberler ise heyecan yaratmaz ve doğru olduklarını bilsek bile onları kolaylıkla unutabiliriz.

Bu durumun yanı sıra yanlış bilgilerin dili genellikle basit, anlaşılır ve günlük konuşma diline uygun olarak tasarlanıyor. Günlük hayatta kullandığımız dille ve yer yer argo ifadeler barındıran bu içeriklerle ilişki kurmak daha kolay. Bu da yanlış bilgilerin daha çekici olmasına ve çok tüketilmesine neden oluyor (Wardle & Derakhshan, 2017). Örneğin dezavantajlı gruplar ile ilgili yanlış bilgi yaymayı amaçlayan bir tweet veya içerikte basit bir dil kullandığında veya sert hatta hakaret içeren ifadelerle o metin oluşturulduğunda, içeriği üreten kişi konuyu önemsiyormuş veya içten yazıyormuş gibi bir algıyı kolaylıkla oluşturabiliyor. Bu şekilde hazırlanan içerikler sadece yanlış bilgilerin yayılmasına neden olmuyor aynı zamanda nefret söyleminin yaygınlaşmasına aracılık ediyor. Özellikle de haberlerde, manşetlerde, başlıklardaki dilin kışkırtıcı, ırkçı, düşmanlığı ve ayrımcılığı tetikleyen ifadeler kullanması kalıp yargıları güçlendirerek dezavantajlı gruplara yönelik ön yargıların pekişmesiyle sonuçlanıyor (Güvengeç vd., 2020).

Vosoughi ve arkadaşlarının (2018) yaptıkları çalışma, yanlış içeriklere yönelik verilen cevapların korku, iğrenme ve şaşırma gibi duyguları, doğru içeriklere gelen cevapların ise üzüntü, sevinç ve güven içerdiğini tespitini yapıyor. Ayrıca çalışma Twitter’da yanlış bilgilerin doğru bilgilere göre daha hızlı yayıldığını öne sürüyor.

ÖNERİ – İZLEYELİM: Yanlış bilgilerin sosyal medya yayılımıyla ilgili detaylı bilgi almak için Sinan Aral’ın “Yanlış bilgilendirme çağında gerçeği nasıl koruyabiliriz” başlıklı [konuşmasını](#) izleyebilirsiniz.

Mesajda duyguları etkili bir biçimde kullanmak bilginin doğruluğu veya yanlışlığından bağımsız bir şekilde mesajın etkisini artırır. Bunun da ötesinde özellikle siyasetçiler kamuoyunu etkileyebilmek ve iletişim stratejilerini belirlemek için oldukça dikkatli davranırlar. Hatırlarsak Trump da başkan olduğu süre boyunca Twitter’ı etkin bir şekilde kullanan siyasetçilerden biriydi. Trump’ın tweetlerini inceleyen ünlü dilbilimci George Lakoff Trump’ın dört stratejisi olduğunu [söylüyordu](#):

1. **Önleyici Çerçeveleme:** Trump, herhangi bir fikri herkesten önce çerçevelemek için bir tweet atar;
2. **Dikkat Çelme:** Trump, kamuoyunun dikkatini önemli konulardan uzaklaştırmak için tweet atar;
3. **Ayırma:** Trump, konuya değil mesajı taşıyana özellikle de “sahte haber” yaf-tasını yapıştıran bir tweet atar;
4. **Deneme Balonu:** Trump, herhangi bir konuda kamuoyunun reaksiyonunu önceden ölçmek için tweet atar.

Kaynak: George Lakoff’un Trump’ın Tweetlerini Sınıflandırdığı [Tweeti](#)

Sosyal medya platformlarının mimarileri de duygulara ulaşmaya çalışıyor. Bu platformlardaki beğeniler, retweetler veya repostlar ya da cevaplar bir performans göstergesi yaratıyor. Örnek vermek gerekirse Facebook’ta gönderileri beğendiğimizi, güldüğümüzü, üzüldüğümüzü ya da kızdığımızı ifade eden emojilerle cevap verebiliyoruz. Benzer bir uygulamayı Twitter da deniyor. Sosyal medya platformlarının beğeni ve retweet gibi ödül mekanizmaları kullanıcıların davranışlarını da etkiliyor. Mesela beğeni ve retweet gibi olumlu geri bildirim alan kullanıcılar daha fazla paylaşım yapıyorlar ([Lindström vd., 2021](#)). Bunun ötesinde daha fazla beğeni ve retweet alan sosyal medya kullanıcıları sonraki tweetlerinde daha fazla ahlaki öfke ifade edebiliyorlar. Ahlaki öfke, belirli bir normun ihlal edildiği veya adaletsizlik durumlarında ortaya çıksa da bu durum sosyal medya platformlarının ödül mekanizmasıyla kullanıcıların katılımını sağlayan iş modelinin bir parçası. Bu mekanizma dezenformasyon yaymak veya toplumu kutuplaştırmak için siyasetçiler tarafından bir silah olarak da kullanılabilir ([Brady vd., 2021](#)). Böyle bir ödül mekanizması, çok takipçisi olan bir hesabın belirli bir grubu hedef göstererek nefret söylemine ve linçe uğratmasıyla da sonuçlanabiliyor.

ÖNERİ – İZLEYELİM: The Social Dilemma

Bu belgeselde, sosyal ağların insanlar üzerindeki tehlikeli etkileri, kendi yaratımları konusunda uyarılarda bulunan teknoloji uzmanlarının eşliğinde ele [alınıyor](#).

Gündelik hayatta veya dijital ortamda karşılaştığımız yanlış bilgi türleri bazı ortak özellikler taşıyorlar. Peki bu içerikleri tanıdıktan sonra [ne yapabiliriz](#)? Okuduğumuz bir haber veya bir tweet bizlerde güçlü bir duygusal

tepki oluşturunca, onu paylaşmadan önce bir durup düşünmek doğru bir tepki olabilir. Genellikle dünyada olup biten olaylar tek bir nedene indirgenemeyecek kadar karmaşıktır. Karmaşık bir olayı çok basitmiş gibi veya genel geçer, kanıtsız tek nedene bağlayan bilgilerle karşılaştığımızda onlara şüphe ile yaklaşmakta fayda var. Bunların dışında, haber ya da herhangi bir bilgi karşıt görüşü ortadan kaldırmak için saldırgan bir dil kullanıyorsa veya kendi argümanını desteklemek için belirli grupları hedef alıyorsa farklı kaynaklara yönelerek bilgi arayışımızı çeşitlendirebiliriz.

Yanlış Bilgiler Nerede Yayılıyor?

Dünyada, ülkemizde, yaşadığımız şehirde, mahallede hatta üniversitede neler olduğunu haberler ya da sosyal medya paylaşımları ile öğreniyoruz. Yaşadığımız dönemde gerçek dünyaya yönelik algılarımızın çok az bir kısmı fiziksel deneyimlere dayanıyor. Gerçek dünyaya ilişkin algılarımızın birçoğunu medya aracılığıyla ediniyoruz. Çoğu zaman bir olayı takip ettiğimiz haber kanalının veya sosyal medya hesaplarının bize gösterdiği kadarını görebiliyoruz. İletişim süreçlerinde medya araçları bilginin aktarılması için bir önemli bir bağlam oluşturuyor. Hatta McLuhan (2005) “araç mesajın kendisidir” derken çok önceden iletişim araçlarının mesajın biçimini şekillendirdiğini ve alıcısı üzerinde etki oluşturduğunu söylüyordu. Toplumsal ilişkileri belirleyen iletişimdeki mesajların biçimlerini oluşturan da medyanın kendisidir. Böylece bizim haberlere veya bilgilere ulaştığımız ortamların değişmesi mesajın kendisini de doğrudan etkiliyor.

İletişim araçları bilgileri aktarmanın ötesinde bir rol oynuyor. Aktarılan bilgiyi algılama biçimimizi de etkiliyor. Televizyonun, gazetenin, radyonun haber verme biçimleri ile sosyal medya araçlarında verilen mesajlar farklı etkiler yaratıyor. Gerbner ve arkadaşlarının (1986) erken dönemde yaptıkları çalışma televizyonun sadece bir iletişim aracı olmadığını aynı zamanda sosyalleşme açısından da önemli olduğunu gösteriyor. Bu çalışmaya göre televizyonu daha çok seyreden bireyler televizyonun sunduğu gerçeklik algısına daha çok sahip oluyorlar. Görmediğimiz yerler, tanımadığımız kişiler televizyon ile yakın oluyor. Yetiştirme Kuramı (Cultivation Theory) olarak adlandırılan bu kurama göre medyadaki temsillere daha fazla maruz kaldığımızda gerçeklik algımız bu temsiller üzerinden şekilleniyor. Ancak bu erken dönem yapılan çalışmalar daha çok televizyona odaklanıyor, medya tüketicilerinin bilgi üretim süreçlerine olan etkisini ele almıyordu.

Geleneksel medyada bireyler sadece bilginin tüketicisiyken Web 2.0 dönemiyle beraber medya ekosisteminde hem üretici hem de tüketici, üre-tüketici (pro-consumer) oldular. Bir başka deyişle, medyadaki tek üretim kaynağı gazeteler, televizyonlar ya da haber kuruluşları olmaktan çıkarak hepimizin bilgi üretebildiği, paylaşabildiği ve daha önemlisi bilgi ekosisteminin öznesi olabildiği bir medya sistemi oluştu. Ancak bireylerin bilgi üretim süreçlerinin bir paydaşı olması onların aslında katılımcı olmasını garantilememekte. Şirketleşen sosyal medya platformları dikkati çelmeyi ve görünürlüğü merkeze alarak kullanıcıların daha fazla kendi platformlarında kalmasını amaçlıyor. Bu platformlar, kullanıcıların ürettikleri her türlü içeriği veriye dönüştürerek hedefli reklam stratejisi geliştirmekteler. Başka bir deyişle bu platformlarda içerik üreten kullanıcıların verileri hedefli reklamlara dönüşürken, katılımcılığın tam tersine bir biçimde kullanıcıların ürettikleri karşılığı ödenmemiş, ücretsiz emek haline geliyor (Fuchs, 2016, ss. 179-220).

Sonuç olarak, sosyal medyada ürettiğimiz içerikler, tek amacı kâr elde etmek olan sosyal medya şirketlerinin hedefleri doğrultusunda bilgi haline geliyor. Bu nedenle de bilginin doğruluğu ya da yanlışlığının değerlendirilmesi önemli görülme-yebiliyor. Onlar için önemli olan bir içeriğin daha fazla paylaşılması, beğenilmesi ve sonuç olarak daha fazla insanın bu platforma dahil olması. Bu platformların algoritmaları da yanlış bilgilerin yayılmasını kolaylaştırabiliyor.

Sosyal medya platformlarının dışında, yanlış bilgiler oluşturan, bunları haber gibi sunan internet siteleri de yanlış bilgileri yayıyor. Bunun için iki şey yeterli: Bir alan adı ve barındırma (hosting). Bu çevrimiçi siteler, Google veya Facebook gibi sosyal medya platformlarından reklam geliri elde etmek için çarpıcı başlıklarla tıklanma sayılarını artırmayı amaçlıyor.

İzleyiciler

Bir bilgiyle karşılaştığımızda ona nasıl bir tepki verdiğimiz düşünmek oldukça önemli. Ön yargılarımızla uyumlu ise o bilgiyi doğru mu kabul ediyoruz? Ya da görüşlerimizle çelişince öfkeleniyor muyuz? Gerek geleneksel medyada gerekse de sosyal medyada karşılaştığımız haberleri veya bilgileri nasıl yorumluyoruz? Bu sorulara cevap aramak ve kavramsal bir çerçeve oluşturmak, dezenformasyon kampanyalarını ya da kötü niyetle olmasa da karşılaştığımız birçok yanlış bilgiyi nasıl yorumladığımızı ve “izleyici” olarak bizlerin bilgi düzensizliklerindeki rolümüzü anlamamızı sağlayabilir.

Her iletişim sürecinde mesajı gönderen kaynak, düşüncelerini gazete-ye, radyoya, televizyona, dijital ortamda sosyal medyaya veya mesaj gönderebileceği herhangi bir bağlama kodlar. Ancak iletişim süreçlerinde mesajın kendisi tek başına anlam ifade etmez. İletişimin başarılı olup olmaması yorumcunun mesajı anlamlandırma biçiminin kaynağın amacıyla uyuşmasına bağlıdır. İlk mesajın aktörden çıkıp, medya ortamında alıcıya ulaşması direkt olarak da gerçekleşmez. Mesajı oluşturan aktörün amaçladığı, düşündüğü anlam ile mesajın alıcısının düşündüğü aynı olmayabilir.

Umberto Eco (1972) mesajın yorumcu tarafından gönderenin düşüncelerinden farklı olarak yorumlanmasını anormal kod çözme (aberrant decoding) olarak tanımlayarak, incelediği televizyon döneminde bu durumun bir norm haline geldiğini belirtir. Örneğin farklı dili kullanan insanlar, farklı kültürlere veya sınıflara sahip insanlar arasında mesajı gönderen ve onu yorumlayan çok farklı çıkarımlarda bulunabilir. Stuart Hall (1973) ise yorumcuların, yani mesajın alıcısı olanların bir bilgiyle karşılaştıklarında onu üç şekilde çözümlediklerini (decoding) öne sürüyor. Hem Eco'nun hem de Hall'un yaklaşımı mesajın alıcısını pasif bir aktör olmaktan çıkarıp, mesajla girdiği ilişkiyi alıcının sosyo-ekonomik statüsü, ideolojik-siyasi konumu ve kişisel deneyimleri ile değerlendirmekte. Yani bir metin, görsel, video veya herhangi bir mesaj kendi anlamı içinde veya sadece kaynağın amaçladığı şekilde değil mesaj ile alıcı arasındaki ilişkiyle yaratılır.

Hall'un (1973) yorumcuların mesajı nasıl aldığına yönelik soruşturmasında ilk kategori (i) baskın hegemonik (dominant-hegemonic) yaklaşım. Buna göre yorumcu mesajı kaynağın oluşturduğu şekliyle kabul eder. İdeolojik, kültürel, sosyo-ekonomik düzeylerin benzer olması mesajın gönderen ve alıcı tarafından uyuşmasını sağlar. Yorumcunun diğer tepkisi ise (ii) uzlaşma yaklaşımı. Uzlaşma durumunda mesaj alıcıya tam olarak iletilirken yorumcunun çözümlenmesi alıcınıninkiyle bazı durumlarda farklılaşır. Yorumcunun mesajı yönelik son tepkisi ise (iii) muhalif yaklaşım. Bu durumda ise yorumcu, gönderenin mesajını tamamıyla reddeder. Bu yaklaşım ise yorumcu gönderen tarafından gelen mesajı tamamıyla algılamadığını ve çözümlenemediğini gösterir.

DÜŞÜNELİM: Hangi haber kuruluşlarının haberlerini okuyoruz? İzliyoruz? Sonrasında ne tür yaklaşımlar geliştiriyoruz?

Peki hangi durumlarda mesajları kabul ediyoruz, ya da onları reddediyoruz? Buna cevap aramak için duygularımız ve aklımız arasındaki ilişkiye bakalım. Hangisiyle karar veriyoruz? Lakoff ve Johnson (2015) mantık ve duyguları, düşünme pratiğinde birbirine bağlı olarak tanımlar. Duygularımız, belirli metaforlar veya çerçeveler sayesinde oluşur ve onlar olmadan olayları anlamlandırmamız mümkün olmaz. Yanlış bilgilerin yayılmasında da insanların öfke veya korku duygularını açığa çıkaran mesajlar oldukça etkili (Vosoughi vd., 2018). Bunun en temel nedeni ise bireylerin içinde oldukları “kabile” ile bağlantıda kalması ve onlardan gelen bilgileri duygusal olarak kabul etmesi. Bu duruma bir de sosyal medya platformlarının beğeni, yorum ve yeniden paylaşma gibi özellikleri ve algoritmaları eklendiğinde bağlantılar daha da karmaşıklaşıyor. Yanlış bilgileri üreten aktörlerin bunun farkında olması ve bizlerin duygusal tepkilerini ortaya çıkaracak içerikler paylaşması bizleri yanlış bilgilere karşı savunmasız hale getiriyor (Wardle & Derakhshan, 2017).

Bununla beraber yanlış bilgilere maruz kalmamızı kolaylaştıran bazı psikolojik eğilimlerimiz var. Bunların bir kısmı sosyal medyada yanlış bilginin yayılmasıyla ilgili özelliklerle de uyuyor. Bizler kendi dünya görüşümüzle uyumlu bilgileri aramaya ve bizim görüşümüzle uyuşmayan bilgilerden kaçınmaya veya onları görmezden gelmeye eğilimliyiz. Bu durum bilişsel uyumsuzluk olarak tanımlanıyor. Kendi öğrendiğimiz yeni bilgiler dünya görüşümüzle uygunsuzsa bunları yanlış olsa dahi kabul edebiliyor ve paylaşabiliyoruz (Lewandowsky vd., 2012). Hangi bilgilere maruz kalacağımızı seçebiliyor olmamız da daha fazla yanlış bilgi ile karşılaşmamıza neden olabiliyor. Seçici maruz kalma olarak tanımlanan bu özellik kendi dünya görüşlerimizle uyumlu kaynaklara erişmemize ve bunun aksini iddia eden görüşleri reddetme eğiliminde olmamıza neden oluyor. Örneğin radikal ideolojilere sahip olanlar bilgi kaynaklarını çeşitlendirmeyi tercih etmiyorlar (Iyengar & Hahn, 2009).

Yanlış bilginin yayılmasındaki bir diğer etken de bilişsel yatkınlıklarımız. Nobel ödüllü psikolog Daniel Kahneman’ın *Hızlı ve Yavaş Düşünme* (2015) kitabında ele aldığı yaklaşım iki temel düşünme şeklimiz olduğu fikrinden yola çıkıyor. Basit bir biçimde açıklamaya gayret edersek, Sistem 1 düşünme, az çaba gerektiren, sezgisel ve otomatik bir süreçken; Sistem 2 daha fazla çaba gerektiren ve analitik düşünme sürecidir. Bu iki sistemin becerileri birbirlerinden çok farklı ve iç içe çalışan süreçler. Karşılaştığımız

durumlar hangisinin uzmanlık alanına giriyorsa o sistem devreye giriyor. Hesap yapmak, problem çözmek, araba park etmek gibi düşünsel efor gerektiren durumlarda Sistem 2; refleks gibi, doğal dürtüler ve içgüdülerle bizim pek de çaba göstermediğimiz durumlarda Sistem 1 devreye girer. Daha analitik düşünen bireyler, komplo teorilerine ve sahte haberlere daha az inanıyor. Bu düşünme biçimleri bilişsel yatkınlıklarımızla belirlense de kriz dönemlerinde yaşadığımız korku ve panik bizleri hızlı cevap aramaya itiyor ve Sistem 1 düşünme tarzı daha yaygın oluyor.

Elbette, bulunduğumuz ortam da yanlış bilgiye maruz kalmamıza neden oluyor. Kriz ve belirsizlik dönemlerinde yaşadığımız korku ve acil bilgi arayışlarımız nedeniyle yanlış ve yanıltıcı bilgilere daha fazla maruz kalıyoruz. Üstelik bu dönemlerdeki doğru veya yanlış bilgiler; korku ve öfke gibi duyguları tetiklediğinde daha fazla paylaşılıyor. Ülkemizde ilk koronavirüs vakasının çıktığı günü hatırlayalım. Birçok medya kanalında birçok bilgi dolaştı. Sosyal çevrelerimizle konuştuğumuz en önemli gündem maddesi buydu. Maske takmalı mıyız? Açık havada bulaşır mı? Kimler virüsten daha çok etkilenir? Bunlar gibi birçok soruya doğru veya yanlış çok fazla cevap üretildi. Whatsapp'tan aile veya arkadaş gruplarından koronavirüsün birçok hastalıktan daha az ölümcül olduğu [mesajları aldık](#). Bazı uzmanlar koronavirüsün Türkiye'de salgına yol açmayacağını, gripten farksız olduğunu [söyledi](#). Koronavirüs süreci bizi korku dolu bir şekilde evlere kapanmamıza veya dışarı çıksak da önlemler alarak yaşamamıza neden oldu. Bu dönemde hayatımızı koruyacak, virüse yakalanmamızı engelleyecek önlemler bizler için en değerli bilgiler haline geldi. Televizyon, gazete, sosyal medya, arkadaş gruplarımız, aile gibi birçok farklı kaynaktan koronavirüsten nasıl korunabileceğimize dair bilgiler almaya başladık. Bilgi arayışımıza karşılık, bilgi hacminin arttığı dönemlerde yakın çevremizden, içinde olduğumuz gruplardan, kabilelerimizden gelen veya dünya görüşlerimizle uyumlu bilgileri daha kolay kabul ettiğimiz durumlarda yanlış bilgilerle daha fazla karşılaşırız. Edindiğimiz bu bilgiler karar alma süreçlerimizi etkiliyor. Bu bilgilerin yanlış olması engellenebilir olaylar karşısında yeterli önlemleri almamamıza yol açıyor.

Uluslararası sağlık kuruluşları da pandemi döneminde oluşan infodeminin bireylerde negatif duyguları tetikleyerek sağlıkla ilgili karar alma süreçlerini olumsuz etkilediğini ve önlemlere uyumu azaltarak pandemi yönetimini zorlaştırdığını ifade ediyor ([Pan American Health Organization, 2020](#)).

Bilgi Düzensizliklerinin Süreçleri

Önceki bölümlerde bilgi düzensizliklerinin aktörlerini ve amaçlarını, yaydıkları mesajları ve hangi platformlarda yayıldıklarını ve izleyicileri inceledik. Bu unsurlar, bilgi düzensizliklerinin doğrudan kendisini oluşturuyor. Bu son bölümde ise bilgi düzensizliklerinin süreçlerini inceleyeceğiz. Bu süreçleri incelemenin yanlış bilgilerin nasıl yayıldığını anlamamızı kolaylaştıracağını umuyoruz. Yanlış bilginin izini sürmeye dair bu çaba ile de hangi aşamada hangi aktörlerin müdahale edebileceğini tespit edebilmeyi hedefliyoruz.

Yanlış bilgileri üreten aktörler ile bunları yayan aktörlerin çoğu zaman aynı kişiler/yapılar olmadığını belirtmiştik. Dezenformasyon kampanyasını başlatan siyasi bir aktör kamuoyunu etkilemeyi veya düşmanlarını zayıflatmayı amaçlayabilir. Buradaki aktörün amacı doğrudan politik kazanç sağlamak olabilir. Bu bilgileri yayan troller veya bot hesaplar oluşturan aktörler ekonomik kazanç hedefleyebilir. Bir yanlış bilgi dağılıma girdikten sonra farklı motivasyonlara sahip birçok aktör bu bilgiyi yeniden üretebilir ve yayabilir.

Belirtmek gerekir ki hem geleneksel araçlar hem de dijital platformlarda yanlış bilgilerin yayılımında ana akım medyanın rolü oldukça önemlidir. Bireyler, kendi görüşlerine uygun medya kanallarını takip ederler. Bu kanalların, bir bilgiyi manipülatif amaçlarla paylaşması bireylerin dünya görüşleri ile uyumlu olacağından onu kabul etmeleri kolaylaşır. Üstelik bir bilginin aynı görüşe sahip farklı kanallardan tekrar edilmesi, bilginin kabul edilmesini kolaylaştırır. O bilgiyle ne kadar çok karşılaşsak gerçeklik algısı güçlenir.

Bilgi düzensizliklerinin yayılmasında ilk aşama olan mesajın oluşturulması hayati bir öneme sahip. Dezenformasyon kampanyası oluşturan aktör yaymak istediği yanlış bilgiyi hedef kitleyi etkileyebilecek şekilde hazırlıyor. Bunu troller veya bot hesaplarla yaymaya başlıyor. Burada ekonomik, siyasi veya sosyal-psikolojik amaçlarla yanlış bilgiyi oluşturan aktörler ile onu zarar verme amacıyla yayan aktörler arasında amaç farklılığı oluşabilir. Ayrıca üretilen yanlış bilginin içeriği, biçimi değişebilir. Yani görseller, videolar, metinler farklılaşabilir ve farklı sosyal medya platformlarına da yayılabilir. Hatta sosyal medyada yayılan bilgiler geleneksel medya araçlarında da paylaşılabilir. Ancak burada dezenformasyon kampanyası yürüten aktörlerin asıl hedeflediği bireysel kullanıcılar. Bireysel kullanıcıların beğenerek, retweet ederek dahil olduğu yanlış bilgi paylaşımı, organik etkileşimin oluşması-

nı sağlıyor ve yanlış bilginin yayılımını daha da hızlandırıyor (Buchanan, 2021; Buchanan & Benson, 2019). Bireyler bunları içinde buldukları sosyal ağları bilgilendirmek veya örneğin koronavirüse karşı önlem almalarını sağlamak için paylaşıyor olabilir. Örneğin Whatsapp'ta aile ya da arkadaş grubuna koronavirüsten korunmak için alınması gereken önlemleri içeren bir görsel veya ses kaydı iyi niyetle paylaşılıyor. Aslında amacı zarardan çok yarar olan bir motivasyon ile yaygınlaşmaya katkı veriyor. İyi niyetle paylaşılan bu yanlış bilgiler yanlış bilgilerin katlanarak yayılmasına neden oluyor.

Kitabın bu ilk bölümünde bilgi düzensizliklerine dair temel kavramları, aktörleri ve süreçleri ele aldık. İkinci bölümde ise infodeminin temel belirleyenlerine odaklanarak hem bireysel faktörlerin hem de medyanın ve siyasal ortamın etkisini tartışacağız.

KAYNAKÇA

- Amer, K., Noujaim, J. (Yönetmen). (2019). *The Great Hack* [Belgesel]. The Othrs.
- Arabacı, A. O. (2017, Aralık 14). Umre'ye gitmek isteyen 120 kişilik kafilenin Rio Karnavalı'na götürüldüğü iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/umreye-gitmek-isteyen-120-kisilik-kafilenin-rio-karnavalina-goturuldugu-iddiasi> (Erişim Tarihi: 20.12.2021).
- Arabacı, A. O. (2019, Ekim 18). Hiciv içeriklerin yarattığı “gerçeklik” yanlışlığı. *Teyit.org*. <https://teyit.org/hiciv-iceriklerin-yarattigi-gerceklik-yanilgisi> (Erişim Tarihi: 05.12.2021).
- Arabacı, A. O. (2021, Temmuz 26). AstraZeneca'nın Covid-19 aşısını 2018'de ürettiği iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/analiz-astrazenecanın-covid-19-asisini-2018de-urettigi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 05.12.2021).
- Aral, S. (2018, Kasım). *Yanlış bilgilendirme çağında gerçeği nasıl koruyabiliriz?* [Video]. TEDxCERN. https://www.ted.com/talks/sinan_aral_how_we_can_protect_truth_in_the_age_of_misinformation?language=tr (Erişim Tarihi: 28.01.2022).
- Baines, D., & Elliott, R. J. R. (2020). Defining misinformation, disinformation and malinformation: An urgent need for clarity during the COVID-19 infodemic. Discussion Papers 20-06, Department of Economics, University of Birmingham. <https://ideas.repec.org/p/bir/birmec/20-06.html>
- Basson, A. (2017). If it's fake, it's not news. *News24*. <https://www.news24.com/news24/Columnists/AdriaanBasson/lets-stop-talking-about-fake-news-20170706> (Erişim Tarihi: 28.12.2022).
- Başaçek, C. (2021, Haziran 24). Koca'nın üç yıl içinde ölümlerin üç dört katına çıkacağını söylediği iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/analiz-kocanın-uc-yil-icinde-olumlerin-uc-dort-katina-cikacagini-soyledigi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 24.01.2022).
- Boşuna tıklama #Haber [@bosunatiklama] (t.y.). [Twitter profili]. Twitter. <https://twitter.com/bosunatiklama> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).

- Boşuna tıklama #Haber. [@bosunatiklama] (2021, Aralık 15). Fosil yakıtlardan daha temiz enerji biçimlerine geçmek isteyen New York Kent Konseyi'nin, yeni binalarda doğal gazı yasaklamak için bugün oy vermesi bekleniyor [Tweet]. Twitter. <https://twitter.com/bosunatiklama/status/1471063111205535745> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).
- Bradshaw, S., & Howard, P. N. (2017). Troops, Trolls and Troublemakers: A Global Inventory of Organized Social Media Manipulation: C. 2017.12 (ss. 1-37). *Oxford Internet Institute*. <http://governance40.com/wp-content/uploads/2018/11/Troops-Trolls-and-Troublemakers.pdf>
- Brady, W. J., McLoughlin, K., Doan, T. N., & Crockett, M. J. (2021). How social learning amplifies moral outrage expression in online social networks. *Science Advances*, 7(33). <https://doi.org/10.1126/sciadv.abe5641>
- Brady, W. J., Wills, J. A., Jost, J. T., Tucker, J. A., & Bavel, J. J. V. (2017). Emotion shapes the diffusion of moralized content in social networks. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114(28), 7313-7318. <https://doi.org/10.1073/pnas.1618923114>
- Buchanan, T. (2021). Trust, personality, and belief as determinants of the organic reach of political disinformation on social media. *The Social Science Journal*, 0(0), 1-12. <https://doi.org/10.1080/03623319.2021.1975085>
- Buchanan, T., & Benson, V. (2019). Spreading Disinformation on Facebook: Do Trust in Message Source, Risk Propensity, or Personality Affect the Organic Reach of “Fake News”? *Social Media + Society*, 5(4). <https://doi.org/10.1177/2056305119888654>
- Bulut, E., & Yörük, E. (2017). Mediatized Populism: Digital Populism: Trolls and Political Polarization of Twitter in Turkey. *International Journal of Communication*, 11(0), 25.
- Carroll, O. (2017, Ekim 17). St Petersburg “troll farm” had 90 dedicated staff working to influence US election campaign. *The Independent*. <https://www.independent.co.uk/news/world/europe/russia-us-election-donald-trump-st-petersburg-troll-farm-hillary-clinton-a8005276.html> (Erişim Tarihi: 27.01.2022).
- Cristofaro, E. D. (2018, Aralık 12). Memes are taking the alt-right's message of hate mainstream. *The Conversation*. <http://theconversation.com/memes-are-taking-the-alt-right-message-of-hate-mainstream-108196> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).
- Ctrl Shift Face. (2019, Ağustos 7). *Bill Hader channels Tom Cruise [DeepFake]*. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=VWrhRBb-1Ig> (Erişim Tarihi: 27.01.2022).
- Çin Vizyon. [@CinVizyon]. (2020, Şubat 14). Virüsü Dışla, Çinliyi Değil (monologlu) 我们隔离的是病毒，不是中国人（土语独白）#korona #koronavirüs #corona #coronavirüs #VirüsüDışlaÇinliyiDeğil #IsolateVirusNotChinese #Çin #中国加油 [Tweet]. Twitter. <https://twitter.com/CinVizyon/status/1228228595983630336> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Dawson, A., & Innes, M. (2019). How Russia's Internet Research Agency Built its Disinformation Campaign. *The Political Quarterly*, 90(2), 245-256. <https://doi.org/10.1111/1467-923X.12690>
- Denaux, R., & Pérez, J. M. G. (t.y.). The language of ‘fake news’. How and why does it work? *Co-Inform*. <https://coinform.eu/the-language-of-fake-news-how-and-why-does-it-work/> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Doğruluk Payı. (t.y.). *Politika*. <https://www.dogrulukpayi.com/kategoriler/politika> (Erişim Tarihi: 09.02. 2022)
- Dünya Sağlık Örgütü. (2020). *An ad hoc WHO technical consultation managing the COVID-19 infodemic: Call for action, 7-8 April 2020*. World Health Organization. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/334287> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).

- DW Türkçe. (2021, Aralık 1). *Sosyolog Galip: İnternet meme'leri çok hızlı yayıldıkları için başarılı oldu.* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=67yAKX-NiCO0> (Erişim Tarihi: 13.01.2022).
- Eco, U. (1972). Towards a Semiotic Inquiry Into the Television Message. İçinde T. Miller (Ed.), *Television: Critical Concepts in Media and Cultural Studies* (ss. 3-19). Taylor & Francis.
- Ellis-Petersen, H., & Rahman, S. A. (2020, Nisan 13). Coronavirus conspiracy theories targeting Muslims spread in India. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/world/2020/apr/13/coronavirus-conspiracy-theories-targeting-muslims-spread-in-india> (Erişim Tarihi: 13.01.2022).
- Erdoğan, E. (2019). Terör ve Korkunun El Elele Ördüğü Duvarlar Arasında Günümüz Sisifos'unun Çaresizliği. İçinde P. Uyan-Semerci & E. Erdoğan (Ed.), *Siyasetteki Gölge Korku* (ss. 75-110). İthaki.
- Erdoğan, E. (2019, Ekim 22). Bir Lisan-ı Münasip Meselesi: Trump Sonrası Dönemde Diplomasi. *Medium*. <https://medium.com/@urbanhobbit/bir-lisan-i-m%C3%BCnasilip-meselesi-trump-sonras%C4%B1-d%C3%B6nemde-diplomasi-7dc055435512> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).
- Erdoğan, E., & Uyan-Semerci, P. (2020). Hakikat Sonrası Tartışmalarının Gerçek Olmayan Varsayımlarını Ele Almak: Akıl, Bilim ve Demokrasi Karşıtlığı. *Pasajlar Sosyal Bilimler Dergisi*, 4, 83-107.
- Eroğlu, D. (2020, Haziran 6). İklim değişikliği hakkında yedi mit. *Teyit.org*. <https://teyit.org/iklim-degisikligi-hakkinda-yedi-mit> (Erişim Tarihi: 03.01.2022).
- EU vs Disinfo. (2021, Temmuz 23). Aristotle: Disinformation, truth and practical wisdom. <https://euvsdisinfo.eu/aristotle-disinformation-truth-and-practical-wisdom/> (Erişim Tarihi: 16.01.2022).
- Fischer S., Snyder A. (2021, 23 Şubat). How memes became a major vehicle for misinformation. *Axios*. <https://www.axios.com/memes-misinformation-coronavirus-56-2c3e-88be-237e-49c1-ab9d-e5cf4d2283ff.html> (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Foça, M. A. (2019, Mart 1). Sözlük: Yanlış bilginin en yaygın yedi türü. *Teyit.org*. <https://teyit.org/sozluk-yanlis-bilginin-en-yaygin-7-turu> (Erişim Tarihi: 04.12.2021).
- Fuchs, C. (2020). *Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş* (D. Saraçoğlu & İ. Kalaycı, Çev.). Nota Bene.
- Gerbner, G., Gross, L., Morgan, M., & Signorielli, N. (1986). Living with Television: The Dynamics of the Cultivation Process. İçinde J. Bryant & D. Zillmann (Ed.), *Perspectives on Media Effects* (1.Baskı, ss. 17-40). Routledge.
- Güvengeç, S., Özkan, Ş., Saç, E., Sert, G., Söyler, M., & Tekin, F. (2020). *Medyada Nefret Söylemi ve Ayrımcı Söylem 2019 Raporu*. Hrant Dink Vakfı. <https://hrantdink.org/attachments/article/2665/Nefret-soylemi-ve-Ayr%C4%B1mc%C4%B1-Soylem-2019-Raporu.pdf> (Erişim Tarihi: 19.01.2022).
- Hall, S. (1973). *Encoding and Decoding in the television discourse*. University of Birmingham.
- Hao, K. (2021, Eylül 16). Troll farms reached 140 million Americans a month on Facebook before 2020 election, internal report shows. *MIT Technology Review*. <https://www.technologyreview.com/2021/09/16/1035851/facebook-troll-farms-report-us-2020-election/> (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- Haynes, T. (Yönetmen). (2019). *Brexit: The Uncivil War* [Film]. Baffin Media, Channel 4 Television Corporation, House Productions.

- Himelein-Wachowiak, M., Giorgi, S., Devoto, A., Rahman, M., Ungar, L., Schwartz, H. A., Epstein, D. H., Leggio, L., & Curtis, B. (2021). Bots and Misinformation Spread on Social Media: Implications for COVID-19. *Journal of Medical Internet Research*, 23(5). <https://doi.org/10.2196/26933>
- Howard, P. N., Ganesh, B., Liotsiou, D., Kelly, J., & François, C. (2018). The IRA, Social Media and Political Polarization in the United States, 2012-2018. *Project on Computational Propaganda, University of Oxford*. <https://demtech.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/93/2018/12/The-IRA-Social-Media-and-Political-Polarization.pdf> (Erişim Tarihi: 02.01.2022).
- İnfodemi ile Etkin Mücadele-Araştırma Bulguları. (2020). <https://www.infodemiylemucaadele.org/anasayfa/araştırmanın-bulguları> (Erişim Tarihi: 17.12.2021).
- İnfodemi Eğitimi. (t.y.). Yanlış bilgilerin türlerini biliyor musun?. *Poltio* <https://www.poltio.com/e/quiz/3749?align=center&share=off¬ify=off> (Erişim Tarihi: 15.02.2022).
- Iretton, C., & Posetti, J. (2018). Journalism, “Fake News” and Disinformation: A Handbook for Journalism Education and Training (Handbook for Journalism Education and Training). UNESCO. <https://en.unesco.org/fightfakenews> (Erişim Tarihi: 11.12.2021).
- Iyengar, S., & Hahn, K. S. (2009). Red Media, Blue Media: Evidence of Ideological Selectivity in Media Use. *Journal of Communication*, 59(1), 19-39. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.2008.01402.x>
- Jasser, J. (2019). Dynamics of Misinformation Cascades. *Companion Proceedings of The 2019 World Wide Web Conference*, 33-36. <https://doi.org/10.1145/3308560.3314194>
- Jost, P., Maurer, M., & Hassler, J. (2020). Populism Fuels Love and Anger: The Impact of Message Features on Users’ Reactions on Facebook. *International Journal of Communication*, 14, 2081-2102. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/13400>
- Kahneman, D. (2015). *Hızlı ve Yavaş Düşünme* (F. Deniztekin & O. Deniztekin, Çev.). (3. Baskı). Varlık Yayınları.
- Keller, F. B., Schoch, D., Stier, S., & Yang, J. (2020). Political Astroturfing on Twitter: How to Coordinate a Disinformation Campaign. *Political Communication*, 37(2), 256-280. <https://doi.org/10.1080/10584609.2019.1661888>
- Keskin, Ö. H. (2021, Eylül 30). Görselin aşı olmuş ve olmamışların kanını gösterdiği iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/analiz-gorselin-asi-olmus-ve-olmamislarin-kanini-gosterdigi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 25.01.2022).
- Keskin, Ö. H. (2021a, Ekim 12). Aşı olanların Covid-19’dan ölme olasılığının 11 kat daha fazla olduğu iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/analiz-asi-olanlarin-covid-19dan-olme-olasiliginin-11-kat-daha-fazla-oldugu-iddiasi> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).
- Keskin, Ö. H. (2021b, Kasım 25). FDA’nın aşı verilerini 55 yıl gizli tutmak için mahkemeye başvurduğu iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/analiz-fdanin-asi-verilerini-55-yil-gizli-tutmak-icin-mahkemeye-basvurdugu-iddiasi> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).
- Korkmaz, B. (2020, Mart 2). Koronavirüsle ilgili sağlık tavsiyeleri veren WhatsApp mesajı *Teyit.Org*. <https://teyit.org/koronavirusle-ilgili-saglik-tavsiyeleri-veren-whatsapp-mesaji> (Erişim Tarihi: 17.12.2021).
- Lakoff, G. [@GeorgeLakoff]. (2018, Ocak 3). *Trump uses social media as a weapon to control the news cycle. It works like a charm. His tweets are tactical rather than substantive. They mostly fall into one of these four categories.* [Flood] [Tweet]. Twitter. <https://twitter.com/Georgelakoff/trumps-tweets-can-be-reduced-to-4-rhetorical-strategies> (Erişim Tarihi: 29.01.2022).

- Lakoff, G., & Johnson, M. (2015). *Metaforlar: Hayat, Anlam, ve Dil* (G. Y. Demir, Çev.). (1. Baskı). İthaki Yayınları.
- Lamsal, R. (2020). Coronavirus (COVID-19) Tweets Dataset [Veri seti]. IEEE. <https://ieee-dataport.org/open-access/coronavirus-covid-19-tweets-dataset>
- Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H., Seifert, C. M., Schwarz, N., & Cook, J. (2012). Misinformation and Its Correction: Continued Influence and Successful Debiasing. *Psychological Science in the Public Interest*, 13(3), 106-131. <https://doi.org/10.1177/1529100612451018>
- Lewis, B., & Marwick, A. E. (2017). Media Manipulation and Disinformation Online. *Data & Society Research Institute*. <https://datasociety.net/library/media-manipulation-and-disinfo-online/> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).
- Limon Haber [@LimonHaber] (t.y.). [Twitter profili]. Twitter. <https://twitter.com/Limon-Haber> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).
- Lindström, B., Bellander, M., Schultner, D. T., Chang, A., Tobler, P. N., & Amodio, D. M. (2021). A computational reward learning account of social media engagement. *Nature Communications*, 12(1), 1311. <https://doi.org/10.1038/s41467-020-19607-x>
- MacDonald, E. (2017, Ocak 13). The fake news that sealed the fate of Antony and Cleopatra. *The Conversation*. <http://theconversation.com/the-fake-news-that-sealed-the-fate-of-antony-and-cleopatra-71287> (Erişim Tarihi: 05.12.2021).
- Malumatfuruş. (2020, Aralık 1). Aziz Sancar'a Ait Sanılan Sosyal Medya Hesapları. *Malumatfuruş.org*. <https://www.malumatfurus.org/aziz-sancar-twitter-hesabi/> (Erişim Tarihi: 20.12.2021).
- Malumatfuruş. [@malumatfurusorg]. (2020, Mart 21). “Koronavirüs salgınının ulaştığı boyut gösterdi ki, ilgili alanda ihtisas sahibi olmayan her unvan sahibinin her ‘uzman görüşü’ne her daim kulak vermemek gerek” [Flood]. Twitter. <https://twitter.com/malumatfurusorg/status/1241285020368752640>
- Malumatfuruş. (2021, Aralık 17). Pandeminin ve Omicron Varyantının “Tiyatro” Olduğunu Ortaya Koyduğu Sanılan Video. *Malumatfuruş.org*. <https://www.malumatfurus.org/covid-tiyatrosu/> (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- McLuhan, M., & Fiore, Q. (2005). *The Medium is the Massage*. Gingko Press.
- Medyascope. (2020, Ocak 31). Koronavirüs salgını sonrası dünyada Çinlilere yönelik ırkçı eylemler artıyor. <https://medyascope.rv/2020/01/31/koronavirus-salgini-sonrasi-dunyada-cinlilere-yonelik-irkci-eylemler-artiyor/> (Erişim Tarihi: 29.01.2022).
- Merriam-Webster. (t.y.). Words We're Watching: “Infodemic”. <https://www.merriam-webster.com/words-at-play/words-were-watching-infodemic-meaning> (Erişim Tarihi: 29.01.2022).
- Mohan, M. (2017, Mayıs 9). Macron Leaks: The anatomy of a hack. *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/blogs-trending-39845105> (Erişim Tarihi: 20.12.2021).
- Nicas, J. (2020, Aralık 8). Why can't the social networks stop fake accounts? *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2020/12/08/technology/why-cant-the-social-networks-stop-fake-accounts.html> (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Orlowski, J. (Yönetmen). (2020). *Sosyal İkilem* [Belgesel]. Exposure Labs, Argent Pictures, The Space Program.
- Otte-Witte, N. (2021, Eylül 24). Disinformation campaigns: “Lies can turn deadly or threaten the stability of societies”. *Deutsche Welle*. <https://www.dw.com/en/disinformation-campaigns-lies-can-turn-deadly-or-threaten-the-stability-of-societies/a-59299651> (Erişim Tarihi: 20.12.2021).

- Oxford Advanced Learner's Dictionary. (t.y.) Disinformation. <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/disinformation> (Erişim Tarihi: 03.12.2021).
- Özgür, E. (2021, Ağustos 26). Yangınlar sırasında yayılan beş yanlış bilgi türü. *Teyit.org*. <https://teyit.org/teyitpedia-yanginlar-sirasinda-yayilan-bes-yanlis-bilgi-turu> (Erişim Tarihi: 20.12.2021).
- Özgür, E. (2021, Mayıs 22). Rehber: Deepfake ve cheapfake'leri tespit etme yolları. *Teyit.org*. <https://teyit.org/teyitpedia-rehber-deepfake-ve-cheapfake-leri-tespit-etme-yollari> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).
- Pan American Health Organization. (2020). Understanding the Infodemic and Misinformation in the fight against COVID-19. <https://iris.paho.org/handle/10665.2/52052> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Parlamento Haber. (2021, Ağustos 1). *Muğla'da Ormanlık Alanda Bir Grup Afgan Yakalandı! Ormanlarımızı Kim Yakıyor?* <https://www.youtube.com/watch?v=g3u-nacij-DA> (Erişim Tarihi: 20.12.2021).
- Posetti, J., & Bontcheva, K. (2020). Disinfodemic: Deciphering COVID-19 disinformation, UNESCO. https://en.unesco.org/sites/default/files/disinfodemic_deciphering_covid19_disinformation.pdf (Erişim Tarihi: 20.12.2021).
- RDM-EDU. (t.y.). Türkiye'de Bilgi Düzensizliği ile Mücadele Etmek. <https://www.rdmedu.com> (Erişim Tarihi: 20.12.2021).
- Reja, M. (2021, Mart 19). Trump's "Chinese Virus" tweet helped lead to rise in racist anti-Asian Twitter content: Study. *ABC News*. <https://abcnews.go.com/Health/trumps-chinese-virus-tweet-helped-lead-rise-racist/story?id=76530148> (Erişim Tarihi: 20.12.2021).
- Rothkopf, D. J. (2003, Mayıs 11). When the Buzz Bites Back. *Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/archive/opinions/2003/05/11/when-the-buzz-bites-back/bc8cd84f-cab6-4648-bf58-0277261af6cd/> (Erişim Tarihi: 20.12.2021).
- Serdar. (2017, Nisan 5). Uydurma Haberler ve Medyada Sazan Avı. *Yalansavar*. <https://yalansavar.org/2017/04/05/uydurma-haberler-ve-medyada-sazan-avi/> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).
- Shane, T. (2020, Haziran 30). Yanlış bilgi psikolojisi I: Neden savunmasızız? (Can Başççek, Çev.). *First Draft*. <https://teyit.org/yanlis-bilgi-psikolojisi-i-neden-savunmasiziz> (Erişim Tarihi: 03.12.2021).
- Wardle, C. (2020, Eylül 22). Bilgi Düzensizliğini Anlamak (İnfodemi Eğitimi, Çev.). *First Draft*. <http://infodemiegitimi.org/bilgi-duzensizligini-anlamak/> (Erişim Tarihi: 03.12.2021).
- Silsüpür, S. (2018, Aralık 14). Bilgi bozukluğunu anlamak için kavramlar. *Teyit.org*. <https://teyit.org/bilgi-bozuklugunu-anlamak-icin-kavramlar> (Erişim Tarihi: 20.12.2021).
- Silverman, C. (2017). Lies, Damn Lies and Viral Content. *Tow Center for Digital Journalism, Columbia University*. <https://doi.org/10.7916/D8Q81RHH>
- Sowman-Lund, S. (2020, Ağustos 24). The meme election? A Q&A with the minds behind two political meme groups. *The Spinoff*. <https://thespinoff.co.nz/politics/24-08-2020/the-meme-election-a-qa-with-the-minds-behind-two-political-meme-groups> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Subramanian, S. (2017, Şubat 15). Meet the Macedonian Teens Who Mastered Fake News and Corrupted the US Election. *Wired*. <https://www.wired.com/2017/02/veles-macedonia-fake-news/> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).

- Sullivan, M. (2017, Ocak 8). It's time to retire the tainted term 'fake news'. *Washington Post*. https://www.washingtonpost.com/lifestyle/style/its-time-to-retire-the-tainted-term-fake-news/2017/01/06/a5a7516c-d375-11e6-945a-76f69a399dd5_story.html (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Sunstein, C., & Kuran, T. (2007). Availability Cascades and Risk Regulation. *Law & Economics Working Papers*. https://chicagounbound.uchicago.edu/law_and_economics/70
- Tanca, K. E. (2019, Temmuz 10). Sözlük: Yanlış bilgi içeren videoları tanımlama rehberi. *Teyit.org*. <https://teyit.org/sozluk-yanlis-bilgi-iceren-videolari-tanimlama-rehberi> (Erişim Tarihi: 18.01.2022).
- Tekin, A. (2020, Şubat 25). Türkiye'de yaşayan Çinliler: Bizi restoranlara ve otellere almıyorlar. *Gazete Duvar*. <https://www.gazeteduvar.com.tr/gundem/2020/02/25/turkiyede-yasayan-cinliler-bizi-restoranlara-ve-otellere-almiyorlar> (Erişim Tarihi: 29.01.2022).
- Teyit.org. (t.y.). WhatsApp. [Arama]. <https://teyit.org/detayli-arama?topic=whatsapp> (Erişim Tarihi: 21.01.2022).
- The Lancet Infectious Diseases. (2020). The COVID-19 infodemic. *The Lancet Infectious Diseases*, 20(8), 875. [https://doi.org/10.1016/S1473-3099\(20\)30565-X](https://doi.org/10.1016/S1473-3099(20)30565-X)
- Toprak, E. (2022, Ocak 20). Dünya Sağlık Örgütü'nün 2,5 milyon Covid-19 aşısı yan etki vakası açıkladığı iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/analiz-dunya-saglik-orgu-tunun-2-5-milyon-covid-19-asi-yan-etki-vakasi-acikladigi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 13.12.2021).
- Toler, A. (2020, Ocak 4). Guide to Using Reverse Image Search for Investigations. (Cem Başaçek, çev.). Bellingcat. <https://teyit.org/bellingcat-tersine-gorsel-arama-rehberini-turkcelestirdik> (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Turkuaz Lab. (2021, Ekim 20). *Susunluk Sarmalı Nedir?* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=1jUJZyLdzl8> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Türkkan, S. (2021, Haziran 23). Kedi köpek besleyenlerin Covid-19'a karşı bağışık olduğu iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/analiz-kedi-kopek-besleyenlerin-covid-19a-karsi-bagisik-oldugu-iddiasi> (Erişim Tarihi: 02.12.2021).
- Türkmen, G. (2021, Aralık 6). When Wildfires Fan the Flames of Anti-Immigrant Discourse. *WZB Berlin Social Science Center*. <https://wzb.eu/en/publications/wzb-mitteilungen/im-angesicht-der-klimakrise/when-wildfires-fan-the-flames-of-anti-immigrant-discourse> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Ünver, A. (2019). Türkiye'deki Rus Dijital Medya ve Bilgi Ekosistemi (Siber Politikalar ve Dijital Demokrasi). *Ekonomi ve Dış Politika Araştırmaları Merkezi*. <https://edam.org.tr/turkiyedeki-rus-dijital-medya-ve-bilgi-ekosistemi/> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Varol, O., Ferrara, E., Davis, C. A., Menczer, F., & Flammini, A. (2017). Online Human-Bot Interactions: Detection, Estimation, and Characterization. *arXiv:1703.03107* [cs]. <http://arxiv.org/abs/1703.03107>
- Varol, O., Seçkin, Ö. C., Ötenen, E., Duygu, U., Atalay, A., & Yılmaz, M. C. (2021). Türkiye'de aşısı dezenformasyonu: Yanlış bilgiyi kimler yayıyor, ilişki ağları ne? *Teyit.org*. <https://teyit.org/teyitpedia-turkiyede-asi-dezenformasyonu-yanlis-bilgiyi-kimler-yayiyor-iliski-aglari-ne> (Erişim Tarihi: 15.01.2022).
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>
- Wardle, C. (2019). Understanding Information Disorder. *First Draft*. https://firstdraftnews.org/wp-content/uploads/2019/10/Information_Disorder_Digital_AW.pdf?x76701 (Erişim Tarihi: 03.12.2021).

- Wardle, C. (2020, Eylül 22). Bilgi Düzensizliğini Anlamak (İnfodemi Eğitimi, Çev.). *First Draft*. <http://infodemiagitimi.org/bilgi-duzensizligini-anlamak/> (Erişim Tarihi: 03.12.2021).
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. *Council of Europe*. <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c>
- WHO. (2020). Coronavirus disease (COVID-19). <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019> (Erişim Tarihi: 29.01.2022).
- Workman, M., & Hutcheon, S. (2019, Kasım 7). Topham Guerin: The team that helped Scott Morrison win is now working for Boris Johnson and Brexit. *ABC News*. <https://www.abc.net.au/news/2019-11-08/topham-guerins-boomer-meme-industrial-complex/11682116> (Erişim Tarihi: 29.01.2022).
- World Health Organization. (t.y.). Infodemic. https://www.who.int/health-topics/infodemic#tab=tab_1 (Erişim Tarihi: 29.01.2022).
- World Health Organization [WHO]. (2020, Şubat 15). @DrTedros @MunSecConf “We’re not just fighting an epidemic; we’re fighting an infodemic. Fake news spreads faster and more easily than this #coronavirus & is just as dangerous”-@DrTedros at #MSC2020 #COVID19 [Tweet]. Twitter. <https://twitter.com/WHO/status/1228683949796470784> (Erişim Tarihi: 29.01.2022).
- Yılmaz, N. (2020, Eylül 10). Videonun Hatay’daki yangını başlatan kundaklamayı gösterdiği iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/videonun-hataydaki-yangini-baslatan-kundaklamayi-gosterdigi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 28.01.2022).
- Zannettou, S., Caulfield, T., De Cristofaro, E., Sirivianos, M., Stringhini, G., & Blackburn, J. (2019). Disinformation Warfare: Understanding State-Sponsored Trolls on Twitter and Their Influence on the Web. *Companion Proceedings of The 2019 World Wide Web Conference*, 218-226. <https://doi.org/10.1145/3308560.3316495>
- Zarocostas, J. (2020). How to fight an infodemic. *The Lancet*, 395(10225), 676. [https://doi.org/10.1016/S0140-6736\(20\)30461-X](https://doi.org/10.1016/S0140-6736(20)30461-X)
- Zaytung. (t.y.). <https://www.zaytung.com/> (Erişim Tarihi: 20.12.2021).
- Zuckerman, E. (2017, Ocak 31). Stop saying “fake news”. It’s not helping. *Ethan Zuckerman*. <https://ethanzuckerman.com/2017/01/30/stop-saying-fake-news-its-not-helping/> (Erişim Tarihi: 20.12.2021).

İnfodeminin Belirleyicileri

1. KİMLERİN YANLIŞ BİLGİYİ PAYLAŞMAYA DAHA YATKIN OLDUĞUNU; BİREYLERDEKİ PSİKOLOJİK-BİLİŞSEL FAKTÖRLERİ ÖĞRENMEK,
2. KURUMLARA GÜVEN DÜZEYİ VE YANLIŞ BİLGİ ARASINDAKİ İLİŞKİYİ KAVRAMAK,
3. MEDYA SİSTEMLERİ İLE BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİYİ ANLAMAK,
4. İNFODEMİNİN NASIL BİR ORTAMDA YAYILDIĞI HAKKINDA FARKINDALIK KAZANMAK,
5. KUTUPLAŞMANIN VE POPÜLİZMİN DOĞRU BİLGİYE ERİŞİM ÖNÜNDE YARATTIĞI ENGELLERİ KAVRAMAK,
6. HAKİKAT SONRASI DÖNEMİN ÖZELLİKLERİNİN BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİNE OLAN ETKİSİNİ ANLAMAK.

ÖNERİ – ÖĞRENELİM: İnfodemi Eğitimi [Ders 2: Bilgi Ekosistemi](#)
[Medya ve İnfodemi Konuk: Faruk Bildirici](#)
[Medya Sistemi Konuk: Erkan Saka](#)
[Ders 3: Siyasal ve Sosyal İklim](#)

GİRİŞ

İnfodeminin Bireysel Belirleyicileri

Bilgi ekosistemimiz, internetin ve dijital platformların gelişmesiyle önemli değişiklikler geçirdi. Bilgiler geçmişe göre daha hızlı yayılıyor ve daha çok kişiye ulaşıyor. Bilginin hızlı yayılması ve kolay ulaşılır olması araştırmaların sonuçlarının ve bilimsel bilgilerin yaygınlaşması için fırsat sunarken birçok yanlış bilgiyle de karşılaşmamıza neden oluyor. Limon kürü koronavirüsü yok ediyor mu? Sumak suyu ya da çay koronavirüs hastalığını iyileştiriyor mu? Evde her odaya bütün soğan koymak ya kelle paça çorbası içmek bizleri koronavirüsten korur mu? Bu bilgilerin bilimsel dayanakları yok. Ancak hepimiz bu veya benzer bilgilerin özellikle de pandeminin ilk döneminde hızla yayıldığına şahit olduk. Çoğumuz koronavirüs ile ilgili gelişmeleri öğrenebilmek için televizyonda haberleri izledik, tartışmaları dinledik, sosyal medya platformlarında “karşımıza çıkan” bilgileri okuduk ve bunları ailemizle, arkadaşlarımızla veya sosyal medyada takipçilerimizle paylaştık.

Hem kendimize hem de sevdiğimizimize faydalı olabileceğini düşündüğümüz pek çok yanlış bilginin yayılmasında bizlerin de payı var. Böylesi bir kriz dönemi bilgi bolluğu yarattı, iyi niyetle paylaşılmış dahi olsa doğruluğu kanıtlanmamış bilgilerin dolaşımını hızlandırdı ve doğru ve yanlış bilgiyi ayırt etmemiz zorlaştığı için infodeminin yayılımına da katkı sağladı.

Yanlış Bilgileri Kim Paylaşıyor?

Tıpkı kalp ve solunum hastalıkları olan kişilerin koronavirüse karşı daha duyarlı ve korunmasız olması gibi yanlış bilgilere karşı da bizleri savunmasız kılan bazı özelliklerimiz var. Bazı kişiler yanlış bilgilere daha kolay inanırken bazıları daha az inanıyor, karşılaştığı şüpheli bilgiler karşısında daha temkinli davranabiliyor. Bazı psikolojik ve bilişsel özelliklerimiz ise hepimizin yanlış bilgilere karşı savunmasız olmasına kolaylaştırabiliyor. Peki yanlış bilgilere inanmamıza neden olan bu faktörler neler? Hangi özelliklerimiz bizleri yanlış bilgilere inanmaya ve onları paylaşmaya itiyor? Bu sorulara cevap aramak yanlış bilgilere neden inandığımızı anlamamıza ve onlardan kaçınmak için önlem almamıza yarayabilir. Bu bölümde ilk olarak yanlış bilgilere daha çok ve daha kolay inanan kişilerin özelliklerini inceleyeceğiz. Ardından hepimizin yanlış bilgilere karşı savunmasız olmamıza neden olabilecek bazı bilişsel ve psikolojik özelliklerimize değinerek yanlış bilgi sorununu daha detaylı bir biçimde ele almaya çalışacağız.

Demografik Faktörler

Yapılmış çalışmalar yanlış bilgiye inancın cinsiyet, yaş ve eğitim gibi demografik bazı faktörlerle ilişkili olduğunu gösteriyor. Örneğin kadınlar erkeklere göre yanlış bilgileri daha fazla paylaşıyor ([Chen vd., 2015](#)) ve yanlış bilgilerin toplumsal etkileri konusunda erkeklere göre daha fazla endişe duyuyorlar ([Almenar vd., 2021](#)). İleri yaştaki bireylerin de yanlış bilgilere daha fazla inandığı ve paylaştığına dair araştırmalar mevcut. Örneğin 2016 ABD seçimlerinde 65 yaş ve üstü kullanıcıların Twitter ([Grinberg vd., 2019](#)) ve Facebook'ta ([Guess vd., 2019](#)) diğer tüm yaş gruplarına kıyasla daha fazla yanlış bilgi paylaştıkları ortaya konmuş. Nitekim Donald Trump 2020 seçim kampanyasında Facebook reklam kampanyasının neredeyse yarısını 65 yaş ve üstü kullanıcıları hedefleyerek yürütmüştü. 2021 yılında ABD nüfusunun teknoloji kullanımında yaş faktörünü değerlendiren [araştırmanın sonuçlarına](#) göre, genç yetişkinler teknolojik yeniliklere daha hızlı uyum sağlayan

grup olmayı sürdürseler de son 10 yılda 65 yaş ve üzeri grubun teknoloji kullanımında da ciddi bir artış görünüyor ve bu grup gençlerle arasındaki farkı azaltmaya başlamış durumda. Pehlivanoğlu ve arkadaşları (2020) Covid-19 döneminde yaptıkları çalışmada ise yalnızca çok ileri yaştaki bireylerin yaş faktörüne bağlı olarak yanlış bilgilere karşı savunmasız olduklarını söylüyorlar. Bu durumun sıklıkla yaşlıların bilişsel beceri kayıplarından kaynaklandığı düşünülse de aslında yaşlılar, daha genç olanlara kıyasla dijital medyaya yeni katıldıkları için manipüle edilmiş görseller, videolar veya ileri manipülasyon teknikleriyle karşılaştıklarında yanlış bilgilere karşı daha savunmasız kalıyorlar (Brashier & Schacter, 2020). Türkiye’de Covid-19 döneminde yaşlıların bilgi arayışlarını araştıran Binark ve arkadaşları (2020) yaşlı nüfusun yanlış bilgilere maruz kalmasının nedeninin bilişsel fonksiyon kayıplarından kaynaklı olmadığını; dijital sermayelerinin düşük, bilgiye erişim ve teyit etme becerilerinden yoksun olmasının nedeninin toplumsal eşitsizlikler olduğunu belirtiyor.

ÖNERİ – KENDİMİZİ DEĞERLENDİRELİM: [Bu testi](#) çözerek yaşlıların Covid-19 döneminde bilgiye erişim süreçleri hakkında bilgilerinizi ölçebilirsiniz.

ÖNERİ – OKUYALIM: Binark ve arkadaşları (2020) tarafından yürütülen “Covid-19 Sürecinde Yaşlıların Enformasyon Arayışı ve Enformasyon Değerlendirmesi” projesinin bulguları hakkında detaylı bilgiye ulaşmak için [tıklayın](#).

Yanlış bilgilere inanç ile eğitim düzeyi arasında da ilişki olduğu söylenebilir. Yapılan çalışmalar eğitim düzeyi düşük olan kişilerin yanlış bilgilere daha çok inandığını gösteriyor. Örneğin bir çalışma, 60 yaş ve üzerinde olan ve üniversite eğitimi almayan kişilerin, daha genç ve eğitimlilere kıyasla Whatsapp’tan aldıkları bilgilerin doğruluğunu daha az kontrol ettiklerini ortaya koyuyor (Dora-Olivia, 2020). Resmî eğitimin dışında bireylerin medya sistemi hakkında bilinçlenmeleri, dijital sosyal medya platformları nasıl kullanacaklarını ve bu platformların nasıl çalıştığını bilmeleri yanlış bilgilere karşı direnç oluşturmada önemli faktörler. “Çeşitli biçimlerde mesajlara erişme, analiz etme, değerlendirme ve oluşturma yeteneği” olarak tanımlanan (Livingstone, 2004, s. 5) medya okuryazarlığı düzeyinin yüksek olması, bireylerin yanlış

bilgilere karşı dayanıklılığını artırıyor. Medya okuryazarlığı düzeyinin yüksek olması, karşılaşılan bilgilere şüpheyle yaklaşılmasını, teyit etme beceri ve davranışlarını ve yanlış ve doğru bilgiyi ayırt etme kabiliyetlerini geliştiriyor. Medya okuryazarlığının yanı sıra metin, ses, görüntü, video içerikleri ve sosyal medya ile kurulan etkileşimde, manipülasyon içeren bilgileri ayırt etmek için ise dijital medya okuryazarlığının önemi oldukça yüksek ([Guess vd., 2020](#)). Birçok kişi yetkili veya güvenilir bir kaynaktan gelen bir bilginin gerçek olup olmadığını tespit edecek bilgiden yoksun. Buradan hareketle de hem çeşitli yaş gruplarını ve farklı eğitim düzeylerini hem de farklı sosyo-ekonomik koşullara sahip sınıfları kapsayan dijital medya okuryazarlık seviyesinin artırılması için yapılacak çalışmalara, yürütülecek eğitimlere duyulan ihtiyaç gün geçtikçe artıyor.

Covid-19 ile ilgili yayılan yanlış bilgiler ve komplo teorileri karşısında direnç kazanmak için ihtiyaç duyulan bir başka yetkinlik alanı ise sağlık okuryazarlığı olarak karşımıza çıkıyor. Sağlık Bakanlığı, sağlık okuryazarlığını “bireylerin sağlıkla ilgili bilgilere ulaşması, bu bilgileri anlaması ve bu bilgileri sağlıkla ilgili kararlarında kullanabilmesi için gerekli olan zihinsel ve sosyal beceriler” olarak [tanımlıyor](#). Bakanlığın Türkiye genelinde yaptığı araştırmada 10 kişiden 7’sinin sağlık okuryazarlığı düzeyinin düşük olduğu tespit edilmiş. Sağlık okuryazarlığı düzeyinin düşük olması bireylerin kronik hastalıklara yakalanma riskini de [artırıyor](#). Bununla beraber, sağlık okuryazarlığı seviyesinin düşük olması, bireylerin sağlıkla ilgili yanlış kararlar almalarına da neden oluyor. Sağlık okuryazarlığı üzerine yapılan çalışmalarda eğitim düzeyi düşük olanların, sağlık sistemine güvenmeyenlerin, alternatif tıbbaya yönelik olumlu tutumlara sahip olanların ve sağlık okuryazarlığı düzeyi düşük olanların sağlıkla ilgili yanlış bilgilere daha çok inandıklarını görülmüyor ([Okan vd., 2020](#); [Scherer vd., 2021](#)).

Covid-19 pandemisi döneminde yapılan bir diğer çalışma ise Ocak-Nisan 2020 ayları arasında sosyal medyada koronavirüs ile ilgili yayılan yanlış tedavi yöntemleri nedeniyle dünyada 5.800 kişinin hastaneye kaldırıldığını, 60 kişinin kör olduğunu ve yaklaşık 800 kişinin hayatını kaybettiğini gösteriyor ([Islam vd., 2020](#)). Türkiye’de de salgının ilk dönemlerinde koronavirüsten korunmak için saf alkol için [30 kişi ölmüştü](#). Bu örnekler, pandemi gibi kriz dönemlerinde oluşan infodeminin, bireyleri sağlık konusunda yanlış ve hatta ölümcül kararlar almaya iten olumsuz etkilerine işaret ediyor. Sağlık okuryazarlığı düzeyi düşük olan bireyler, hem kendi sağlıklarına hem

de kamu sağlığına tehdit oluşturan bilgilere inanma eğilimi gösterirken, bu durum geri dönülemez sonuçlar yaratabiliyor.

ÖNERİ – İZLEYELİM: Sağlık okuryazarlığı hakkında bilgi edinmek için Halk Sağlığı Uzmanı ve Türk Tabipleri Birliği üyesi Sibel Sakarya'nın İn-fodemi Eğitimi'nde yer alan [Sağlık Okuryazarlığı](#) başlıklı videosunu izleyebilirsiniz.

Kurumlara Güven Düzeyi ve Yanlış Bilgi İlişkisi

Sağlık ve bilim alanındaki bilgilerin basitleştirilerek, toplumsal, siyasi ve ekonomik çerçeveler içerisinde ve sıklıkla dış güçlere referansla yapılan analizlere indirgenmesi ve bunların ana akım medyada uzman olmayan kişilerce tartışılması hem komplo teorilerinin hem de yanlış bilgilerin toplum içerisinde yaygınlaşmasına zemin oluşturuyor. Bu aktörler çoğu zaman yanlış bilgileri kasıtlı bir şekilde yayıyorlar. Bazen çeşitli ilaçlar satarak para kazanmak, ünlü olmak ya da basitçe bir konu hakkında yeterli bilgiye sahip olmadan açıklama yapmak yanlış yönlendirmelere sebebiyet veriyor ve buna maruz kalan insanların sağlıkla ilgili yanlış kararlar almalarına neden oluyor. Bu durum aynı zamanda bir sarmala dönüşerek bilim karşıtlığını artırıyor. Pandeminin ilk dönemlerinde Türkiye'de, uzman olan veya olmayan pek çok kişinin koronavirüs hakkında yorumlar yaptığına, geleneksel ve dijital medya üzerinden bu bilgilerin yayıldığına şahit olduk. Bunlardan bazıları, örneğin Türk geninin koronavirüse karşı dayanıklı olduğu bu nedenle Türkiye'de salgın yaşanmayacağı gibi bilimsel dayanağı olmayan iddialar, o dönemde yaşanan belirsizlik ve endişe ortamında büyük ilgi gördü, [televizyon kanallarına taşındı](#). Koronavirüs hakkındaki bilgimizin henüz kısıtlı olduğu ve bilimsel açıklamaların yaygınlaşmadığı o dönemde basit, net ve herkes tarafından anlaşılır bir biçimde ortaya atılan yanlış iddialar, pek çok kişi tarafından inandırıcı bulundu, kabul gördü. Ancak, tıpkı bilim insanı statüsünde görülen kişilerin bu yöndeki asılsız açıklamalarının kısa süre sonra yanlış olduğunun ortaya çıkması, toplum içerisinde bilime duyulan güvenin sarsılmasına neden olabiliyor. Bu oldukça riskli ve halk sağlığı için tehlike arz eden bir durum çünkü bu güvensizlik hali bireyleri yanlış kararlar almaya itebiliyor. Öte yandan bilime ve bilimsel bilgiye duyulan güvenin yüksek olması, yanlış bilgilere karşı inancı düşürüyor ve önleyici sağlık tedbirlerinin alınmasını sağlıyor ([Agleş vd., 2021](#)).

Halk sağlığı uzmanları, özellikle pandemi gibi halk sağlığına tehdit oluşturan durumlarda, tedbirlere uyum düzeyinin yüksek olmasının öneme vurgu yapıyor. Pandemi döneminde doğru bilgi almak ve önlemlere uymak konusunda kurumlar kilit rol oynuyor. Özellikle toplumsal, siyasal, ekonomik ve sağlıkla ilgili kriz dönemlerinde yanlış bilgiler oldukça hızlı yayılıyor ([Chen vd., 2015](#)). Bu dönemlerde de doğru bilgi sağlayan ve bireyleri nlem almaya yönlendiren bilimsel ve siyasal kurumlar önemli rol oynuyor. Bu kurumlara ve onların ürettikleri bilgiye olan güvenin azalması yanlış bilgilerin yayılmasını hızlandırıyor ([S. Bradshaw & Howard, 2018](#); [Ognyanova vd., 2020](#)). Bireylerin yönlendirme aradığı bu dönemlerde kurumların Şeffaf olmaması, birbirleriyle ve hatta kendileriyle çelişen açıklamalar yapmaları kurumlara yönelik güveni azaltıyor. Örneğin pandemi döneminde hükümetlerin ve bilimsel kuruluşların açıklamalarını dŐunelim. Türkiye’de Sağlık Bakanlığı’nın pandeminin ilerleyen dönemlerinde hasta ve vaka tanımlamalarındaki [ayrımı](#) toplumda kafa karışıklığı yarattı. Benzer Şekilde Dünya Sağlık rgt de maske takmanın koronavirüsün yayılmasına karşı bir faydasının [bulunmadığını](#) ve koronavirüs hastalığı olmayanların maske takmasının ek riskler getirebileceğini söylemiŐti. Siyasal ve bilimsel kurumların Şeffaf olmayan ve halkın kafasında soru işaretleri oluşmasına neden olan açıklamaları onların gelecekte yapacağı açıklamalara, nlem uyarılarına yönelik duyulan güvenin azalmasına neden oluyor. Eksik açıklamaların arkasında halktan gizlendiğine inanılan bazı nedenler olduğu düŐünülüyor, bunların arkasında gizli gler aranıyor. Bu durum da komplo teorilerine uygun zemin hazırlıyor. Koronavirüs ile ilgili komplo teorilerinin artması ise kurumlara yönelik güveni daha da azaltıyor ([Pummerer vd., 2021](#)) ve bu da önyargıları artırarak sosyal gruplar arasındaki ilişkiye zarar veriyor ve kutuplaştırmayı artırıyor ([van Prooijen vd., 2022](#)).

Sahte haberlerin ve yanlış bilgilerin yayılmasına neden olan bir diğer faktör de medyaya güvenin azalması. Bu aynı zamanda bir sarmal oluşturuyor: Sahte haberlerin daha fazla yayılması medyaya güveni azaltıyor, azalan bu güven yanlış bilgilerin, komplo teorilerinin daha fazla yayılmasına neden oluyor ([Ognyanova vd., 2020](#)). Pandemi döneminde en güvenilir haber alma kaynakları arasında medya kuruluşlarının olması medyaya olan güveni artırırsa da ([Newman vd., 2021](#)) zellikle 2016 ABD Őeimlerinde Trump’ın medyaya yönelik söylemleri ve sahte haber suçlamaları, medyaya yönelik güvenin düşmesine ve gelecek krizler karşısında toplumların yanlış bilgilere karşı daha savunmasız kalmasına neden [oluyor](#).

Demografik farklılıklar, siyasal ve bilimsel kurumlara ve medyaya güven gibi faktörler bize kimlerin, hangi durumlarda yanlış bilgileri doğru bilgilerden ayırt etmekte daha çok zorlandığına dair bazı veriler sunuyor. Fakat bunlar, bazı insanların kendilerine bilimsel kanıtlar sunulduktan sonra dahi yanlış bilgilere neden inanmaya devam ettiğini veya neden hepimizin yanlış bilgilere inanma ihtimalimiz olduğunu açıklamak için yeterli değil. Yanlış bilgiler sadece sosyal medyada daha az tecrübeli yaşlıları, eğitim seviyesi düşük olanları veya kurumlara ve medyaya güven düzeyi düşük olan bireyleri etkilemiyor. Yanlış bilgiler tüm toplumu tehdit eden bir sorun haline geliyor. Her bireyin yanlış bilgilere inanıp inanmama veya onları paylaşıp paylaşmama kararları çoğunlukla anlık olarak gerçekleşiyor ve çeşitli bilişsel-psikolojik faktörlerden etkileniyor.

Yanlış Bilgilere Neden İnanırız?

Arkadaşlarınızla üniversitenizin koridorunda yürüdüğünüzü düşünün. Aniden insanlar sağa-sola kaçışmaya başlıyor ve panik halinde bir çıkış kapısını arıyorlar. Ne yaparsınız? Elinizdeki tek bilgi insanların aniden kaçmaya başlamasıdır. Bu bilgiyle ve geçmiş deneyimlerimizle, aniden kaçıştığını gördüğümüz insanların bunu neden yaptıklarını düşünürüz. Genellikle bu durumu, insanların kötü bir şeyler olduğunu düşündükleri ve muhtemelen bizim de kaçmamız gerektiği şeklinde yorumlarız. Yanılmış olabilir miyiz? Evet. Ancak emin olduğumuz bir nokta vardır ki insanların panik halinde kaçması bizi endişe ve korkuya sürükler.

Koronavirüs salgını da insanları belirsizliğin arttığı bir ortamda korku ve endişe gibi duygulara sürükledi. (Bavel vd., 2020). Korkan kişiler de kaç-savaş-don tepkilerinden birine yönelir. Bu tepkiler, tehlikeden kaçmak ya da onunla mücadele etmek gibi farklı davranışlara dönüşüyor. Bu dönemlerde tamamıyla hayatta kalmaya odaklanmaya ve diğer tüm unsurları yok saymaya meyilli olabiliyoruz (Erdoğan, 2019). Maalesef korku ve endişe gibi duyguların yoğun yaşandığı bu durumlarda, korkularımızı gideren, önümüze basit bir anlatımla sunulan yanlış bilgiye inanmak, karmaşık şekilde aktarılan doğru bilgiye yönelmekten daha kolay gelebilir (Martel vd., 2020). Korku, hayatta kalmamızı sağlayan en güçlü duygulardan biri olsa da Covid-19 pandemisinde infodeminin oluşmasında neden olan faktörlerin de başında geldi (Salvi vd., 2021). Pandemiye yaşadığımız korku, bizleri hızlı bir biçimde virüs ve hastalığa yakalanmamak için yapılması gerekenler

hakkında bilgi arayışına itti ve bu bilgiler, doğru veya yanlışlığı fark edilmeden hızla paylaşıldı. Böylelikle bizler doğruluğu kanıtlanmamış bilgilere inanmaya, kısa vadeli de olsa çözüm yolları sunan açıklamalar bulma arayışına, kendimizin ve sevdiklerimizin güvende olduğuna bizi ikna eden fikirleri benimsemeye yatkın hale getirdi. Hal böyle olunca infodeminin oluşmasına neden olan yüksek bilgi hacmi karşısında savunmasız kaldık ve yanlış bilgileri sorgulamakta zorlanır hale geldik ([Salvi vd., 2021](#)).

DÜŞÜNELİM: Covid-19 döneminde önce doğru olduğuna inandığınız sonradan yanlışlanan bilgiler oldu mu? Hangi duyguların bizi bu bilgilere inanmaya ittiğini düşünelim.

Kriz dönemlerinin yanı sıra genel çerçevede yanlış bilgilere karşı savunmasız olmamıza neden olan bazı bilişsel özelliklerimiz var. Bu özelliklerimiz bir bilgiyle karşılaştığımızda onu kabul etmemize veya reddetmemize neden oluyor. Bu bilgi doğru olduğuna inandığım bilgilerle uyuyor mu? Bu bilgi tutarlı mı? Bilgi güvenilir kaynaktan mı geliyor? ([Lewandowsky vd., 2012](#)). Bu sorulara cevap aramak yanlış bilgilere inanmamıza neden olan bilişsel özellikleri incelememize yardımcı olabilir.

Bir yandan kendi dünya görüşümüzle uyumlu bilgileri aramaya ve bunlara inanmaya, diğer yandan kendi dünya görüşümüzle uyumlu olmayan bilgilerden kaçınmaya eğilimliyiz. Bilişsel uyumsuzluk adı verilen bu durum, bireylerin sahip oldukları inançları yanlışlayan ya da inançlarına zıt bilgilerle karşılaştıklarında veya eylemleriyle inançları çeliştiğinde huzursuzluğa ve gerginliğe neden oluyor ([Festinger, 1957](#)). Bireyler de bu uyumsuzluktan kaçınmak için sezgisel olarak kendi dünya görüşleri ile uyumlu fikirleri savunan kişileri veya medya kanallarını takip ediyor ve bir bakıma kendilerini doğrulamanın yolunu seçmiş oluyor. Seçici maruz kalma olarak adlandırabileceğimiz bu durumda bireyler kendi görüşlerine uymayan bilgi kaynaklarına karşı ön yargılı oluyor ve onları reddediyor ([Sears & Freedman, 1967](#)). Sürekli aynı gazeteyi almak da sosyal medya platformlarında kendimizinkine benzer görüşlere sahip kişileri takip etmemiz de seçici maruz kalmanın bir sonucu. Bu durum sahip olduğumuz inançlarla çelişen ancak doğru olan bilgileri reddetmemize neden oluyor ([Taddicken & Wolff, 2020](#)). Hatta araştırmalar sosyal medya kullanıcılarının var olan inançlarıyla uyumlu olan

bilgileri, onların yanlış oldukları ortaya konmuş olsa dahi, daha güvenilir bulduklarını gösteriyor ([Bakshy vd., 2015](#); [Moravec vd., 2018](#)).

ÖNERİ – İZLEYELİM: Bilişsel uyumsuzluk hakkında daha detaylı bilgi için KhanAcademyTürkçe tarafından hazırlanan “[Bilişsel Ahenksizlik](#)” başlıklı videoyu izleyebilirsiniz.

Bir adım daha ileri gidecek olursak, bireyler karşılaştıkları bilgileri kendi ideolojik konumlarına ve kendilerini tanımladıkları siyasal ve sosyal kimliklere göre değişen şekillerde değerlendiriyor. Bu yaklaşıma göre bir bilginin doğru mu yoksa yanlış mı olduğunu ayırt edemememizin nedeni siyasal motivasyonlarımız olabilir. GÜdülenmiş düşünce adı verilen bu yaklaşıma göre yeni bir bilgiyle karşılaştığımızda o bilgiyi kendi dünya görüşümüzle uyumlu hale getirmeye çalışıyor ve bilgiyi çarpıtabiliyoruz. Kunda (1990) bizlerin hangi sonuca varmak istiyorsak genellikle oraya ulaştığımızı, fakat bunu yapabilme becerimizin, o sonuca varmak için üreteceğimiz mantıklı gerekçelere bağlı olduğunu söylüyor. Van Bavel ve Pereira’ya (2018) göre ise, bireyler siyasal kimliklerine duydukları sadakati korumanın gerçek bilgiye erişmekten daha önemli olduğunu düşünüyor. Örneğin iklim değişikliğinin insan kaynaklı olduğu konusunda bilimsel olarak fikir birliği olmasına rağmen bunun doğru olmadığını savunan ya da iklim değişikliğini inkâr eden görüşler hâlâ var. Üstelik iklim değişikliğine yönelik inanç ve tutumlar kutuplaşmaya yol açabiliyor ([Bayes & Druckman, 2021](#)). İklim değişikliği inkârcısı birine, sera gazı salınımlarından kaynaklı olarak küresel sıcaklıkların arttığını söylediğinizi varsayalım. Bu kişi iklim değişikliğine inanmadığı için size geçen kışın çok soğuk olduğunu ve bu nedenle küresel ısınmanın gerçek olmadığını söyleyebilir. Bu durumda güdülenmiş düşünce, bireyleri mevcut görüşlerine daha sıkı sarılmaya ve gelen bilgileri de bu görüşlere göre değerlendirilmeye yöneltir. Dünya görüşü ve toplumsal konular hakkındaki görüşlerin yanlış bilgi içermesi söz konusu olduğunda, bu konular hakkında üretilmiş bilimsel bilgilerden yararlanmak, kanıtlar sunmak ve veriler üzerinden tartışma yürütmek faydalı bir yaklaşım olabilir. Ancak bu noktada da yine bazı psikolojik faktörler devreye girebiliyor ve rasyonelliğin göz ardı edilmesine sebep oluyor.

DÜŞÜNELİM: Sosyal medyada bir konu hakkında yayılan yanlış bilgi hakkında yürütülen doğrulama çalışmalarını ve bu çalışmalardan elde edilen verilerin, o yanlış bilgiye yayan veya inanan kişiye sunulmasıyla kişinin ikna edilebilmesi üzerine düşünelim. Veriler her zaman ikna eder mi? Bilgiyi üretenin bilgi üzerinde etkisi var mıdır?

Siyasi ve sosyal alanlarda yayılan yanlış bilgilere üzerine yapılan doğrulamaları inceleyen Nyhan ve Reifler (2010) ise, doğrulama çalışmalarının bazı durumlarda bireylerin yanlış bilgilere yönelik inancını azaltmadığını, aksine artırdığını öne sürüyorlar. Geri tepme etkisi olarak adlandırılan bu duruma göre bireyler doğrulamanın tarafı ve hatalı olduğunu düşünüyor, doğrulama yapan kişiye güven duymuyor ve kendi yanlış görüşlerine daha sıkı sarılıyorlar; böylece bu düzeltmeler geri tepiyor. Ancak yakın dönemde yapılan çalışmalar geri tepmenin bir “norm” değil, istisna olduğunu gösteriyor ve yanlış bilgiler yayıldıktan sonra çürütmenin yanlış bilgilere yönelik inancı azalttığını gösteriyor (Swire vd., 2017; Nyhan vd., 2019; Schmid & Betsch, 2019; Wood & Porter, 2019; Swire-Thompson vd., 2020).

Güdülenmiş düşünce yaklaşımı bazı durumlarda geçerli olsa da yanlış bilgilere yönelik inancı tam olarak açıklamıyor. Üstelik, bu yaklaşım bizleri yanlış bilgilere karşı çaresizliğe sürükleyebilir ve müdahale alanlarını kısıtlayabilir. Buna karşın bireylerin yanlış bilgilerle sezgisel mi yoksa analitik mi yaklaştıklarını incelemek bazı önlemler almamız için kapı arayabilir.

Daha önce de kısaca aktardığımız ikili süreç teorisi, karşılaştığımız olaylara veya sorunlara nasıl tepki vereceğimiz ile ilgili iki temel düşünce yapısına sahip olduğumuzu söyler. Onlara hızlıca cevap mı vereceğiz yoksa cevap vermeden önce durup düşünecek miyiz? Bu yaklaşıma göre iki sistemin becerileri birbirinden farklıdır; bunlar aynı zamanda iç içe geçen yapılarıdır. En basit haliyle Sistem 1 düşünme sezgisel ve otomatiktir; hızlı işler. Sistem 2 ise analitik ve çaba gerektiren zihinsel işlemler gerektirir. Sistem 1 düşünme bir cismin diğerinden uzakta olduğunu tespit etmek, kızgın bir yüz ifadesi gördüğümüzde onu hissetmek, basit cümleleri anlamak, birden gelen sesin kaynağına bakmak gibi doğal dürtüleri kapsar. Bunlar bir yönüyle reflekslerdir ve pek de çaba gerektirmezler. Sistem 2 ise dikkat kesilmemiz gereken durumlarla karşılaştığımızda devreye girer. Bir evin metrekaresini hesaplamak, araba park etmek, bütçe hesabı yapmak gibi durumlarda zihin-

sel olarak çaba sarf ederiz. Bu çabayı sarf etmediğimizde performansımız düşebilir veya başarısız olabiliriz. İkili düşünme sistemine göre karşılaştığımız bir durum hangi sistemin uzmanlık alanına giriyorsa o sistem devreye giriyor ([Kahneman, 2015, ss. 26-29](#)). Ancak bilişsel cimrilik olarak adlandırılan bir özelliğimiz daha var ki, bu özellik sorunları çözerken daha az düşünmemize, daha az çaba harcayacağımız kestirme yollar bulmamıza neden oluyor. Çok fazla düşünme zahmetine girmeden, kolay çıkış yolları bulmaya meyilliyiz. Sistem 1'in devrede olduğu bu durum, muhakeme yapma eğilimini zayıflatırken; örneğin sosyal medya gibi hızla değişen, yoğun ve dinamik bir ortamda, karşılaştığımız yanlış bilgilere daha kolay inanmamıza, sorgulama yapmaktan kaçınmamıza neden oluyor.

Güdülenmiş düşüncenin ve siyasi motivasyonların yanlış bilgilere karşı savunmasız olmamızı açıklamakta yetersiz olduğunu düşünen Pennycook ve Rand ([2019](#), [2020](#), [2021](#)) yanlış bilgilere hangi düşünce yapısıyla yaklaşanların daha çok maruz kalabileceğini araştırıyor. Bireylerin analitik mi yoksa sezgisel mi düşündüklerini Bilişsel Yansıtma Testi (Cognitive Reflection Test) kullanarak ölçüyorlar. Yapılan araştırma sonucunda Bilişsel Yansıtma Testinde yüksek puan alan katılımcıların az puan alan katılımcılara göre sahte haberleri tespit edebildikleri ortaya konmuş. Üstelik bu çalışmada, güdülenmiş düşünce ve siyasi sadakati koruma yaklaşımlarının aksine, bilişsel kapasiteleri yüksek bireylerin siyasi ideolojileriyle uyumlu olsa dahi sahte haberleri gerçek haberlerden ayırabildikleri görülmüş. Başka bir deyişle insanların sahte haberlere aldanmalarının sebebi, sahip oldukları siyasal ve sosyal kimlikleri korumak veya bilgileri düşünceleriyle uyumlu hale getirmeleri değil, basitçe “üzerine düşünmemeleri”. Daha sezgisel karar veren, haberleri düşünmeden inceleyen bireyler sahte haberlere daha çok inanıyor. Buna paralel olarak Bilişsel Yansıtma Testinde yüksek puan alan Twitter kullanıcılarının takip ettikleri hesap türleri, sayıları ve paylaştıkları haberler göz önüne alındığında, bu kişilerin daha güvenilir kaynakları tercih ettikleri ve sosyal medya kullanımlarında seçici oldukları görülüyor ([Mosleh vd., 2021](#)).

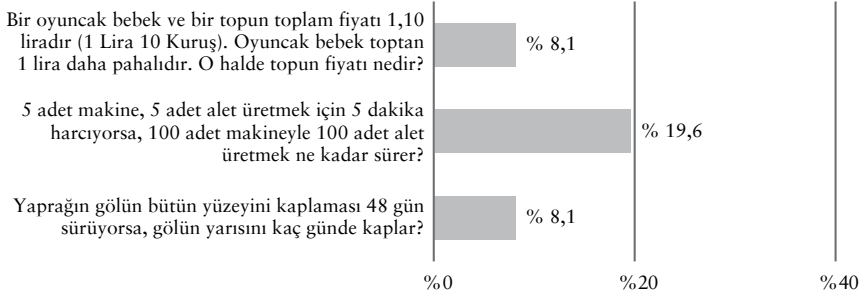
ÖNERİ – KENDİMİZİ DEĞERLENDİRELİM: Bilişsel Yansıtma Testinde bireylerin akıllarına gelen ilk yanıtı baskılayıp doğru yanıtı arama kapasitelerinin ne düzeyde olduğu bulmak için katılımcılara 3 soru soruluyor.

Teste ulaşmak ve kendi sonucunuzu görmek için [tıklayınız](#).

Biz de 2020 yılında infodeminin bireysel belirleyicilerini anlamak üzere yürüttüğümüz TÜBİTAK araştırmamızda aynı bilişsel yansıtma testini katılımcılarımıza uygulamıştık. Elde ettiğimiz veriler genel olarak oldukça düşüktü ancak yine de katılımcılar arasında başarı düzeyini belirleyen demografik özellik eğitim düzeyi idi. Eğitim düzeyi arttıkça testteki sorulara doğru yanıt verme oranı arttı. Öğrencilerin verdikleri ortalama yanıt sayısının diğer katılımcılara göre yüksek olması, daha yüksek bilişsel kapasiteye sahip olanların komplo teorilerine inanma düzeylerinin düşük olması da elde ettiğimiz diğer bulgular arasında ([İnfodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#)).

Şekil 2.1

Bilişsel Yansıtma Testi (Doğru yanıt verenlerin oranı) ([İnfodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#))

Pennycook ve arkadaşlarının ([2020](#)) insanların koronavirüs ile ilgili yanlış ve doğru haberlere neden inandıklarını ve paylaştıklarını inceledikleri çalışması da benzer sonuçlara ulaşıyor. Bilimsel bilgilere daha sezgisel yaklaşan ve bilimsel konularda daha az bilgili olan insanlar koronavirüs hakkında yayılan yanlış bilgilere daha çok inanıyor ve daha çok paylaşıyor. Bunun yanı sıra insanlar koronavirüs ile ilgili haberleri paylaşıırken onların doğru olup olmadığını sorgulamıyor. Ancak bireyleri herhangi bir haberle karşılaşmadan önce koronavirüs ile ilgili olmayan bir haberin doğru olup olma-

dığını düşünmeye sevk ettiklerinde, daha sonra karşılaştıkları koronavirüs ile ilgili paylaşılan haberlerin yanlış olduğunu ayırt etmede artış olduğunu gözlemlədiler (Pennycook vd., 2020, 2021).

Bireylerin yanlış bilgilere inanma nedeninin bilişsel kapasitelerindeki eksiklikten kaynaklanması, bize eleştirel düşünme ve medya okuryazarlığı gibi eğitimlerin de yanlış bilgi sorununa karşı etkin çözümler sunabileceğini gösteriyor. Önemli ölçüde, analitik düşünme ve bilimsel yenilikler sonucunda ortaya çıkan internet ve sosyal medya, biz kullanıcıları sezgisel düşünmeye yönlendirmesi de dikkat çekici bir tezat oluşturuyor. Ancak şunu vurgulamak gerekir: İkili süreç teorisi analitik düşünme yoluyla yanlış sezgileri ortadan kaldırdığını önerse de bu önerme analitik düşünmenin her zaman doğru, sezgisel düşünmenin ise her zaman yanlış olduğu anlamına gelmemeli.

Buradan hareketle sosyal medyada birçok kaynağın yanlış bilgi üretebileceğini gerçeğini hatırlayarak, karşılaştığımız bilgilere şüpheyle yaklaşmanın ve paylaşmadan önce *durup-düşünmenin* yanlış bilgilere maruz kalmamızı önleyebileceğini ifade etmek önemli (Pennycook & Rand, 2021). Bu aynı zamanda bilgi akışını ve toplam bilgi hacmini de azaltacağı için yanlış bilgilerin yayılmasını da engelleyebilir. Bu konuda bazı sosyal medya platformları da çeşitli uygulamalar ortaya koyuyor. Örneğin Twitter, bir içeriği okumadan retweet etmek istediğinizde sizi uyarıyor. Sosyal medya platformlarında paylaşılan bilginin doğruluğunu sorgulamaya yönelik bu ve benzer müdahaleler, kullanıcıların yanlış bilgi konusunda farkındalığını artırabilir. Fakat sosyal medya platform mimarilerinin kullanıcıları hızlı karar vermeye ve kısayollar kullanmaya teşvik eden yapısının yanlış bilgiyle mücadele konusunda aşılması gereken engellerin de başında geldiğini akılda tutmakta fayda var.

Anlık kararlar verirken genellikle tüm değişkenleri, getirilerini veya zararlarını kâr-zarar analizine tabii tutup, detaylı düşünüp de karar veremiyoruz. Hızlı karar verebilmek için bazı kısayollar kullanıyoruz. Belirsizlik durumlarında olayların olma ihtimaline (temsililik), gündelik kararlar alırken o anda aklımıza gelen bilgilere (görünürlük) ya da zihnimize oluşan nicel seviyelere (çıpa) güveniyoruz (Tversky & Kahneman, 1974). Karşılaştığımız bilgileri incelemek, analiz etmek ve detaylıca düşünmek için genellikle yeterli vaktimiz yok. Bu kısayollar bize oldukça ekonomik ve çoğu zaman işe yarar geliyor. İnternetteki bilgi çokluğu da bizi bu kısayollara başvurmaya itiyor. Ancak bu durum sıklıkla yanlış kararlar vermemize de neden oluyor.

Örneğin, önceden sahte haberlere maruz kalmış olmamız sonraki dönemlerde de sahte haberlere inanma ihtimalimizi artırıyor. Basit bir şekilde bir bilgiyi kolayca işleyebiliyorsak, yani daha önce ona aşınaysak, onun doğru olduğunu kabul etmemiz daha olası oluyor. Bu aşinalığı sağlayan en önemli faktör ise tekrar ([Lewandowsky vd., 2012](#)).

ÖNERİ – İZLEYELİM: Daniel Kahneman'ın *Hızlı ve Yavaş Düşünme* kitabı (2015) üzerine hazırlanan animasyonu [izleyebilirsiniz](#).

Sosyal medya platformlarının mimarileri de bunu hedefliyor. İnsanların paylaşacakları şeyler üzerine uzun uzun düşünmek yerine aniden, hızlı biçimde ve çok sayıda paylaşım yapabiliyor olması, platformların kullanımını artırıyor. Öte yandan tüm sosyal medya platformları kullanıcılara, zaman akışlarında her gönderinin kaç kez beğenildiğini ve kaç kez paylaşıldığını gösteriyor. Paylaşımlara verilen sosyal geri bildirimler sosyal medya kullanıcılarını yanlış bilgilere karşı savunmasız hale getiriyor ([Avram vd., 2020](#)). Bilişsel kısa yollarımız daha fazla paylaşılan ve beğeni alan gönderilerin daha güvenilir bilgiler olarak değerlendirilmesine neden oluyor. Örneğin, 2021 yılı yaz aylarında Türkiye'nin batı ve güney bölgelerinde çıkan yangınlar sırasında sosyal medyada pek çok görsel, metin ve video dolaşıma sokuldu. Toplumun endişe ve panik içerisinde takip ettiği yangın haberleri karşısında siyasi kutuplaşmanın da etkisiyle yetkili kurumlar konusunda da çeşitli bilgiler yayıldı. O dönemde sosyal medyada yayılan [bu görselin](#) doğru olduğuna inanan çok kişi oldu. Bu kişiler kendisinin ve yakın çevresinin önyargı ve siyasi görüşleriyle de uyumlu gördüğü bu görseli paylaştı ve yaydı. Daha sonra çarpıtma ve benzeri yöntemler ile üretildiği ortaya çıkarılmış olsa da bu iddia bir süre sosyal medyanın gündeminde yer buldu. Yangınlar ile aynı dönemde Türkiye'ye gelen Afganlar hakkında dolaşıma sokulan bazı görsel ve videolar ise, göçmen karşıtlığı içeren söylemlerin yayılmasına ve kutuplaşmanın artmasına sebep [olmuştu](#). Bu ve benzer pek çok örnek daha çok paylaşılan, yorum alan içeriklerin daha güvenilir kabul edilmesine böylelikle bireylerin önemli konularda yanlış değerlendirmeler yapmasına neden olabiliyor.

Yanlış bilgiler genellikle şok edici başlıklardan oluşur, bireylerde korku ve öfke gibi duyguları uyandırmaya çalışır. Sansasyonel, bizlerde duygusal tepkilere yol açan içerikleri daha kolay hatırlarız. Haberlerin içerisinde

yer alan bilginin sıradan olmaması, bizi şaşırtması akılda kalıcılığı da artırıyor. Bu da bir bakıma yanlış bilgilere aşinalık kazandırarak gelecekteki yanlış bilgilere de inanmamıza yol açıyor. Sahte haberlerle karşılaştığında anlık duygusal tepkilerin verilmesi (pozitif veya negatif) gerçek ve sahte haberler arasında ayırım yapmayı zorlaştırıyor. Duygusal duygusal tepkiler verilmesine neden olacak uyarıcıların verilmesi sahte haberlere inancı daha da artırıyor (Martel vd., 2020). Bununla beraber, Twitter’da yayılan sahte haberlere yönelik verilen cevaplar korku, iğrenme ve şaşırma gibi duyguları, doğru içeriklere gelen cevaplar ise üzüntü, sevinç ve güven gibi duyguları tetikliyor (Vosoughi vd., 2018). Herhangi bir haber, metin, görsel, video oluşturan kişi ya da kurumların bizlerde duygusal tepkiler uyandırmayı amaçladıklarını unutmamız gerekir. Bu içerikler ile ne yapacağımıza yine biz karar veriyoruz. Ona inanacak mıyız? Paylaşacak mıyız? Bir bilgiyle karşılaştığımızda onu paylaşıp paylaşmama kararını düşünmek gerçekten de bilgi ekosisteminde yanlış bilgilerin yayılmasını engelleyebilir. Örneğin manşetler sıklıkla bizlerde merak uyandırmayı amaçlıyor. Bu manşeti oluşturan kişinin amacı daha fazla reklam geliri elde etmek için sizin dikkatinizi kazanmak ve daha fazla etkileşim almak olabilir. Böyle bir manşetle karşılaştığımızda, manşeti oluşturanın neyi amaçladığını düşünmek yanlış bilgilerin yayılmasını önlemek için faydalı bir yöntem.

Yanlış bilgilere yönelik zayıflıklarımızın farkına varmak, onların üzerine düşünmek, bilişsel süreçlerin nasıl işlediğini anlamak bizlere zarar veren yanlış bilgilerden korunmamızı sağlayabilir. Ancak, kötü haber ise bu tespitleri bilen sadece bizler değiliz. Sosyal medya platformları ya da dezenformasyon kampanyası yürüten aktörler yanlış bilgilere karşı sahip olduğumuz bilişsel zaafın farkındalar. Sosyal medya platformlarının algoritmaları çoğunlukla psikolojik faktörleri değerlendiriyor, dezenformasyon kampanyası yürüten aktörler mesajlarını basit, akılda kalıcı ve bizde korku, endişe ve öfke duygularını tetikleyecek şekilde hazırlıyorlar. Bir sonraki bölümde ele alacağımız medya sistemlerini anlamak, bizlerin yanlış bilgilere karşı daha dayanıklı olmamıza yardımcı olabilir.

Medya Sistemi ve Sosyal Medya Platformları

Haber almak, iletişim kurmak içinde bulunduğumuz dünyayı ve çevremizi anlamlandırmak için ihtiyaç duyduğumuz temel gereksinimlerden biri. Neyi bilmek istiyoruz sorusunun yanıtı, aynı zamanda o bilgiye nasıl ve nereden

ulaşacağımızla doğrudan ilişkili. Elbette sahip olduğumuz her bilgiyi deneyimleyerek öğrenmemiz mümkün değil. Peki, kendi tecrübelerimizin yeterli olmadığı durumlarda bilgiye nasıl erişebiliriz? Bu sorunun cevabı bizi medya olgusuna götürüyor. Tarihsel süreçte çeşitli değişimlere uğramış olan medya, insanların yaşamı anlamları ve sürdürebilmeleri için çok önemli bir imkân sağlıyor aynı zamanda.

Gerçek dünya hakkındaki algılarımızın az bir kısmı doğrudan deneyimlerimize dayanıyor. Gazete, radyo, televizyon, dijital mecralar ve sosyal medya platformları bizlerin sadece bilgi aldığı kaynaklar değil. Bunlar aynı zamanda yaşadığımız dünyanın bize nasıl olduğunu gösteren, sosyalleşmemizi sağlayan araçlar. Moscovici (1988), gündelik hayatımızda başkalarıyla kurduğumuz etkileşim ve diyalog ile ortaya çıkan kavramlar ve ifadelerin sosyal temsilleri oluşturduğunu ifade eder. Temsiller, en basit haliyle, gerçekleri, insanları, mekanları veya olayları tasvir etme sürecidir (Laughy, 2009). Örneğin bilimsel bilgilerin sıradan insanlar tarafından tanımlanabilir hale gelmesi bu temsiller aracılığıyla gerçekleşir. Böylelikle kişiler arası kurulan iletişim ve kitlesel medya aracılığıyla bu bilgiler toplum içerisinde dolaşıma girerek zihinlere yerleşir. Bu noktada medyanın önemli bir işlevi vardır. Medyayı insanların olayları, toplumu ve dünyayı gördükleri bir mercekle olarak düşünebiliriz. Ancak, medya sadece bilgileri veya haberleri kaynaktan alıcıya taşıyan bir aracı da değil. Bir sektör olarak medyanın ürettiği metinler alınıp satılabilen bir metaya dönüşebiliyor ve medya sektörü egemen kültürün normlarının oluşmasını, yayılmasını sağlayan bir tahakküm aracı olarak işlev görebiliyor. Kitlesel medyayı gerçeğin toplumsal inşasını normalleştirilen bir alan olarak gören Fürsich'e (2010) göre medya, hangi konunun kamuoyu gündemine taşınacağına, hangisinin öncelikli bir sorun olduğuna karar veren bir güç olarak karşımıza çıkar. Dolayısıyla kimlerin medyada temsil edildiği ve kimlerin bu temsilin dışında kaldığı, toplumda oluşan algının yönetilmesinde etkin rol oynar.

ÖNERİ – KENDİMİZİ DEĞERLENDİRELİM: [Bu testi](#) çözerek Türkiye’de medya kullanıcılarının yanlış bilgilerin yayılmasını nasıl değerlendirdiği hakkındaki bilgilerinizi ölçebilirsiniz.

Dijital medyanın ortaya çıkışına kadar olan süreçte, radyo, televizyon, gazete gibi geleneksel medya araçlarının tek yönlü iletişimleri, medya

tüketicileri olarak bizleri pasif konumda tutuyordu. Dijitalleşmeyle birlikte medyanın geçirdiği gelişim ve dönüşüm, içinde bulunduğumuz çağda medyanın bir bilgi ve iletişim kaynağı olmaktan çok daha fazlası haline getirdi. Geleneksel medya araçlarının hâkim olduğu dönemde, yani bilginin yalnızca gazete, dergi, radyo ve televizyon gibi tek taraflı kaynaklardan edinildiği yakın tarihte, medyadaki aktörler sınırlı sayıdaydı. Fakat 1980’li yıllarda internetin ortaya çıkmasıyla birlikte iletişim araçları dönüşüm geçirmeye başladı. 1990’lar ve özellikle 2000’lerde küresel düzeyde artan internet erişimi beraberinde yeni medya araçlarını ve tüketim alışkanlıklarını getirdi. Dijitalleşme ve sosyal medya kullanımı ile birlikte bizler internet kullanıcıları olarak, bir yandan haber tüketicisi konumumuzu korurken, diğer yandan haber ve medya üreticisi konumuna geldik (Praprotnik, 2016). Böylelikle bizler tüketici konumundan çıkararak bilgi üretim süreçlerine dahil olabileceğimiz bir ortama erişebiliyoruz. Bizler de artık bu platformlarda içerik üretebiliyoruz, diğer üreticilerin içerikleriyle etkileşime girerek beğeniyoruz veya karşı çıkabiliyoruz, hangi üreticileri takip edebileceğimize karar verebiliyoruz. Peki, bunları hiçbir bedel ödemedi nasıl yapabiliyoruz? Elbette, sosyal medya şirketleri bizlere karşılıksız bir hizmet sunmuyor. Geleneksel medyada radyo, televizyon ve gazetenin ürettiği metinler meta iken, sosyal medya platformlarında kullanıcıların ürettiği içerikler ve üretilen içeriklere verdikleri tepkiler meta haline geliyor. Sosyal medya platformlarında geçirdiğimiz zaman, ürettiğimiz içerikler bu platformların reklam geliri elde etmesini sağlıyor. Bunu yapmak için de algoritmaları sayesinde sürekli dikkatimizi çekmeye çalışıyorlar (Fuchs, 2020; Srnicek, 2016).

Sosyal medya platformlarının ortaya çıkışı şüphesiz bilgi ekosisteminin üretim ve dağıtım ağlarında önemli değişimler yaratmış durumda. Geçmiş dönemlerde karşılaşmadığımız büyüklükte bir bilgi yığına maruz kalıyoruz. Nobel ödüllü ekonomist ve psikolog Herbert Simon (1971) oldukça erken bir dönemde artan bilgi hacminin alıcıların dikkatini tükettiğini belirtiyor. Dolayısıyla bilgi hacminin artması, dikkat eksiliği yaratıyor. Dikkatimizin ve zamanımızın sınırlı olduğunu düşünürsek, dijital ve sosyal medya platformlarındaki bilgi yığınları da doğru ve kaliteli bilgiye ulaşmamızı zorlaştırıyor. Böylece hangi bilginin doğru hangi bilginin yanlış olduğunu fark edemez duruma geliyor ve sıklıkla bilgi düzensizlikleriyle karşılaşılıyor. Elbette yanlış bilgi dijital ve sosyal medya platformları ile ortaya çıkan bir sorun değil. Radyo, gazete, televizyon gibi geleneksel medya kanallarında

da bilgi düzensizlikleri yaşıyor. Bazen kasıtlı bir şekilde bazen de editor-yal süreçlerde yaşanan aksaklıklar nedeniyle bu kitle iletişim araçlarında da yanlış bilgi önemli bir sorun. Ancak, uzun yıllar gazetecilik alanı üzerinden çalışılan yanlış bilginin yayılımı konusu, sosyal medya platformlarında bilginin erişilebilirliği ve otomasyona dönüşerek kitleleri etkileme potansiyeli sebebiyle yeni tehditler oluşturmuş durumda (Wu vd., 2019). İleride değişeceğimiz üzere, sosyal medya platformlarındaki bilgi yığınları ve bunların hızlı bir şekilde yayılması bizi daha büyük bir sorunla karşı karşıya bırakıyor. Sadece bilgi düzensizlikleri ile ilgili değil; öteki olarak algıladığımız kimliklere yönelik nefret söylemi ve linç de bu platformlarda şiddetini artırıyor ve hızlıca yayılıyor.

İnfodemi olarak adlandırdığımız bilgi salgının da ana kaynağı dijital ve sosyal medya platformları. Geçtiğimiz salgınlarda, doğal afetlerde, terör saldırılarında tanık olduğumuz gibi kriz anlarında bilgi talebi ve arzı artıyor. Neyin doğru neyin yanlış olduğunu anlamak zor hale geliyor. Koronavirüsün küresel bir salgına dönüşmesi ve uzunca bir süre gündemde kalması yanlış bilgilerin (yeniden) üretimine ve tüketimine yol açtı. Dijitalleşmenin ve sosyal medya platformlarının bilgiyi hızlıca yayması, yanlış bilgilerin, komplo teorilerinin bir ülkeden başka bir ülkeye, bir platformdan başka bir platforma kolaylıkla geçmesine neden oldu. Bu nedenle infodeminin nasıl oluştuğunu anlayabilmek için dijitalleşmeyi ve sosyal medya platformlarının mimarilerini incelemek gerekli. Bu çerçevede ilk olarak geleneksel medyadan yeni medyaya geçişte yaşananlara, dijitalleşmenin yanlış bilginin yayılmasına etkilerini ve internet teknolojisinin geçirdiği aşamaları ele alacağız.

Geleneksel Medyadan Dijital Dünyaya: Neler Değişti?

Geleneksel medya araçlarında bizler çoğunlukla tüketici konumundayız. Yani gazete, dergi, radyo ve sonrasında gelişen televizyon gibi kitle iletişim araçlarında, bilgiye erişim imkanına sahip olan aktörler, örneğin medya kuruluşları, gazeteciler, haberciler gibi, elde ettikleri bilgiyi okuyuculara, dinleyicilere ve izleyicilere sunarlar. Bu durumda bilgi tek taraflı üretilir ve bilgiyi tüketenler yani biz sıradan okuyucular, izleyiciler yalnızca, üretilen o bilgiyi hangi kaynaktan alacağımıza veya alıp almamaya karar veririz. Hangi gazete-yi okuyacağımıza, haberleri hangi televizyon kanalından takip edeceğimize biz karar verebiliriz ancak bu araçlar aracılığıyla üretilen bilgi üzerinde bir rolümüz bulunmaz. Türkiye’de televizyonun tek kanallı dönemini bizzat ya-

şamaya yaşı yetenler, herkesin haber izlemek için günün aynı saatinde ekran başına toplandığı, devlet kanalının aktardığı haberlerle gündemi takip ettiği bir dönemden bahsederler aslında. İlerleyen zamanlarda çok kanallı dönemle birlikte seçenekler arttı, kanallar çeşitlendi.

Aynı çeşitlilik gazete ve dergi gibi yazılı medya araçları veya radyo gibi işitsel araçlar için de geçerli oldu. Böylelikle artık bireyler izlemek istedikleri televizyon kanallarını, dinlemeyi tercih ettikleri radyo kanallarını tercih etme imkanını arttırdı. Geleneksel medyada var olan editoryal süreçler, bu iletişim araçları çeşitlense de sunulan bilginin doğruluk ve güvenilirlik bakımından belirli bir süzgeçten geçirilmesine neden oluyordu. Elbette yanlış bilgi, sahte haber, aldatıcı haber başlıkları o dönemde de vardı ancak dijital medyanın günümüzde geldiği nokta ile kıyaslandığında, o dönemde oluşan bilgi düzensizliklerinin yayılma hızının bugüne kıyasla daha yavaş olduğunu ve etkilediği kitlenin daha sınırlı olduğunu söyleyebiliriz (Posetti, 2018). Nitekim sosyal medyayla birlikte yaşanan dijital dönüşümde, geleneksel medya kanalları için bilginin doğruluğu ve güvenilirliğini kontrol etmek ve bunu bir bağlama oturarak paylaşma zorunluluğu ortaya çıktı (Bradshaw, 2012).

1990'lı yıllara gelindiğinde ise internet teknolojisi yavaş yavaş hayatımıza girmeye başladı. İnternetin 1993-2003 yılları arasındaki döneme işaret eden Web 1.0 teknolojisinde, kullanıcılar aslında geleneksel medya dönemine benzer biçimde bilgi üretimi konusunda pasif konumdaydılar, çünkü bu dönemde internette bilgi üretimi kısıtlıydı. Ancak burada 80'li ve 90'lı yıllarda kullanılan ve Türkçeye "Bilgisayarlı Bilgi Sistemi" olarak çevrilen, BBS (Bulletin Board System) teknolojisinden bahsetmekte fayda var. Telefonda modeme bağlantı sağlanarak bilgisayar üzerinden diğer kişilerle iletişim kurmayı sağlayan bu teknoloji, ilk kez 1978 yılında kullanıldı. "İnternette önceki sosyal medya" olarak da tanımlanan bu teknolojiden, 1978-2004 yılları arasında 100.000'den fazla sistem üzerinden faydalandığı belirtiliyor. Elbette bu teknoloji, bugünün kitlesel internet kullanımıyla kıyaslandığında daha yerel kalıyordu. Ancak dijital ortamda bilgi arayışı ve bilgiye erişim bağlamında BBS'in günümüz internet teknolojisine doğru önemli bir adım olduğunu belirtmek gerekir.

İnternete erişimin pahalıya mal olduğu bu dönemde kullanıcılar genellikle tek yönlü olarak bilgisayarla iletişim kuruyor, bilgi arayışını tamamladığında ise kurulan ilişki sonlanıyordu. İnsan ve makine arasındaki bu ilişkide bilgi kurumsal düzeyde üretilir ve internet siteleri aracılığıyla dağıtılır haldeydi.

İnternetin “kavrama” dönemi olarak da adlandırılan Web 1.0'da internet sitelerinde yer alan ve başkaları tarafından üretilmiş bilgiler, dışsal yapıların etkilediği bir bilişsel süreçten geçerek kullanıcılar tarafından tüketiliyordu ([Raffl vd., 2008](#)). Dolayısıyla bu dönemde bilginin sıradan kullanıcılar tarafından alındığı fakat yayılma imkânı bulunmadığı için bilgi düzensizlikleri bağlamında internetin henüz ana bir aracı haline gelmediğini söyleyebiliriz. Web 1.0 teknolojisi o dönemde her ne kadar kısıtlı sayıda kullanıcı için erişilebilir olsa da tüm dünya için yeni bir çağın başlangıcına işaret etmekteydi. Nitekim 2000'li yılların başlarında Web 2.0 teknolojisi ile internet kullanımı tüm dünya için bambaşka bir yöne evrildi.

İlk olarak [O'Reilly Media](#) ve MediaLive International tarafından yürütülen bir konferansta ortaya çıkan Web 2.0 kavramı ile internet teknolojisinde yeni uygulamalar, siteler ve düzenlemelere işaret ediliyordu. Sosyal paylaşım ağları, bloglar, haritalar, Wikipedia ve benzeri bilgi kaynakları ile kullanıcılar tarafından ortak bilgi üretimi ve tüketimini işaret eden Web 2.0, uygulama ve ilkelerle birbirine bağlanan ve üretilen bilginin tüm kullanıcılara ulaştırıldığı bir tür güneş sistemi örneğine [benzetiliyordu](#). Bu sistemde artık kullanıcılar, bilgi üretimi ve dağıtımı konusunda pasif konumdan çıkmakta, hem kendileri bilgi üretir ve dağıtır konuma geçmekte hem de aynı imkana sahip diğer kullanıcılarla etkileşim kurabilir hale gelmekteydi. İnternet ortamında etkileşim ve iletişimin yeni bir boyuta evrildiği bu dönem, aynı zamanda günlük hayattaki sosyal ağların da dijital ortama taşınması olarak sağladı. Bu dönem ile internet teknolojisi herkesin kullanımına ve katılımına açık bir ortama dönüşüyor, yeni bir özgürlük ve eşitlik ortamına işaret ediyor, yenilikçiliği [vurguluyordu](#). Web 2.0 teknolojisinde sosyal medya platformlarının da ortaya çıkışıyla birlikte sıradan kullanıcılar, çeşitli sanal ortamlarda kendi profillerini oluşturur, video, metin, görsel gibi içerikleri üretebilir ve bunları zaman ve mekândan bağımsız olarak paylaşabilir hale geldi. İnternet ortamındaki etkileşim, günlük hayattakinin bir benzerine dönüşerek sanal karakterlerin de sosyalleşmeye dahil olduğu bir alan yarattı. Facebook, YouTube, Twitter gibi paylaşım siteleri, Google, Yahoo gibi arama motorları, kullanıcıların ihtiyaç duydukları bilgiye hızlı bir biçimde ulaştıkları ve istedikleri an bunu yakınlarıyla, takipçileriyle paylaştıkları en önemli mecralar oldu. Böylelikle geleneksel medyadaki editoryal süreçler dijital medyada yavaş yavaş yok olmaya başlarken, bilgi üretimi ve dağıtımında kullanıcı türevli içerikler yurttaş gazeteciliği gibi yeni bilgi üretim

formlarıyla etkin hale geldi ([Erbaysal Filibeli, 2018](#)). Bu ilk başta olumlu gelişmelere aracı olması beklenen bu yenilikler, zaman içerisinde bilgi düzen-sizliklerinin ve infodeminin yayılımı için oldukça elverişli bir ortam yarattı.

İnternet teknolojisi hızla gelişmeye ve dönüşmeye devam ederken, 2010'lu yılların ortalarına gelindiğinde Web 3.0 teknolojisiyle tanıştık. Bu dönemde, Web 2.0'in özelliklerinin yanı sıra artık üretilen bilgilerin ve içerik kontrolünün yazılımlara geçtiğinden, yani insan kontrolünün yerinin yapay zekâ sistemlerinin aldığı bir internet ortamından söz edebiliriz. Böylelikle Web 1.0'da insan ve makine arasında gerçekleşen iletişim, Web 2.0'da insan ve insan arasına taşınırken, Web 3.0'da makine ve makine arasında ger-çekleşen bir ilişki biçimine dönüşmüş oldu. Web 3.0 teknolojisiyle haya-ta geçirilen veri tabanları ile artık kullanıcıların internet ortamında yaptığı aramalar, tercihler, beğeniler takip edilmeye ve bu tercihlere uygun öneriler kullanıcıların önüne çıkarılıyor. Bu durumda kullanıcılar, dijital medya araçlarında takip ettikleri, etkileşime geçtikleri veya ürettikleri bilgilere uy-gun ve onları doğrulayan bilgilerle karşılaşır haldeler. Bu da onların düşünce ve görüşlerinin tekrarlanmasına ve güçlenmesine yarayan filtre balonlarını oluşturabiliyor ([Pariser, 2011](#)). Kişiselleştirilmiş içerikler ile kullanıcılara uygun çözümler üretilen bir teknolojiye geçilmiş olsa da madalyonun diğer yüzünde kullanıcıların politik ve ideolojik tercihlerine uygun içerikleri takip etmesi ve paylaşması, filtre balonlarının etkisini artırmasına neden oluyor. Sosyal medyada yazılımlar ile desteklenen bot ve trol hesaplar, bilgi kirlili-ğinin artması ve yanlış bilginin yayılımının hızlanmasında önemli aktörlere dönüştü. Yine sosyal medyada oluşan filtre balonlarında kullanıcılar, kendi seslerinin yansımalarını duydukları ve farklı seslerden uzak kaldıkları bir dijital ortamda, güvenilirliği kanıtlanmamış pek çok bilgiyi doğru kabul eder ve paylaşarak yayar hale geldi.

İnternetin bu dönüşümü yalnızca bireyler için değil, aynı zamanda ku-rumlar, hükümetler, organizasyonlar ve en önemlisi medya için de yeni ile-tişim yöntemleri geliştirmeyi zorunlu hale getirdi. Bilgi üretiminin en önemli aktörlerinden biri olan medyanın, dijitalleşmeyle birlikte karşı karşıya kaldı-ğı tehditler, medyanın bilgi gücünü korumak için yeni yöntemler geliştirme-siyle sonuçlandı. Dijital kanalların kullanılmasındaki artış ticari gazeteciliği destekleyen reklam gelirlerinin düşmesine yol açtı. Haber üretimi ve pay-laşımı dijital alana taşınınca, basılı reklam ve aboneliklerin de azalmasıyla birlikte gazetecilik bir gelir krizi ile karşı karşıya kalmış oldu. Düşen reklam

gelirleriyle beraber sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla medya tüketici davranışlarının değişmesi, dijital platformlara erişimin ücretsiz olması da geleneksel üretim yapan haber kuruluşlarının da dijital platformlara kaymasına neden oldu. Dijitalleşmenin getirdiği bilgi hacmindeki artış, hız ve aracısızlık gibi özellikler yanlış bilginin yayılmasına etki ederken, medyaya duyulan güveni de azalttı. Dijitalleşmeyle birlikte bilgi üretimi ve yayılımı değişirken, nitelikli ve güvenilir bilgiye erişimi zorlaştı. Hız baskısı ve artan bilgi hacmi karşısında yayılan bilgilerin denetimi zorlaştı ve bu durum medyanın özellikle yanlış bilgilerin yayılmasındaki etki ve rolünü artırdı. Dijitalleşmenin, bilgi düzensizlikleri ve infodeminin yayılımına etkilerini, sıradan kullanıcılar ve medya aktörleri cephesinde değerlendirirken, bu alanda literatüre geçen bazı kavramlardan yararlanmak faydalı olacaktır.

Dijitalleşme ve Bilgi Düzensizlikleri İlişkisi

Dijitalleşmeyle birlikte oluşan yeni [bilgi ekosisteminde](#), bilgi herkes tarafından üretilir ve tüketilir hale gelirken, ortaya çıkan bilgi kirliliği ve artan bilgi düzensizlikleri, insani çözümlerin yetersiz kaldığı bir krize dönüşmeye başladı. Bir yandan medya kuruluşları, ticari kaygılar nedeniyle daha fazla etkileşim almak için türlü yöntemlere başvururken, diğer yandan medyaya güveni azalan kullanıcılar kendi gerçeklikleri üzerinden yeni bilgiler üretiyor ve dolaşıma sokmaya devam ediyor. Bu durum bilgi düzensizliklerini etkileyen faktörleri dijitalleşmeden bağımsız düşünülemez hale getiriyor.

Dijitalleşmeyle birlikte geliri azalan medya kuruluşları, internet ortamında birer aktör haline gelerek geleneksel yazılı ve görsel basının yerine dijital yayınlar üzerinden piyasa avantajı elde etmeyi amaçladılar. Bilginin hızla yayıldığı dijital dünyada, gazetecilikte bir haberi ilk veren kurum olmak, o haberin doğru veya güvenilir olmasının önüne geçti ve internetten bilgilerin yüksek hızda dolaşımı yanlış bilginin yayılımını kolaylaştırdı ([Ireton, 2018](#)). Medya kuruluşlarının gelir modeli, reklam almak üzerine kurulu olduğundan, daha fazla gelir elde etme yarışına giren haber kanalları arasındaki rekabet dijital ortama taşınmış oldu. Arama motorlarında üst sıralarda yer almak için reklam vermek, haber linklerine daha fazla tık almak için yanıltıcı başlıklar kullanarak [tık tuzakları](#) oluşturmak, günümüz medya kuruluşlarının gelir yaratma araçları haline geldi ([Ireton, 2018](#); [Posetti, 2018](#)). Geleneksel medyadaki editoryal süreçlerin dijital ortamda esnetilebilmesi, medya şirketlerinin kullanıcıları tık aracı olarak görmeleri ve haberin ilk

olarak verilmesi arzusu haber niteliğinin hız uğruna feda edilmesine yol açıyor. Bu noktada gazetecilikteki “önce onayla sonra yayımla” ilkesinin yerini “önce yayımla sonra onayla” [ilkesine](#) dönüştüğü görülüyor.

ÖNERİ – İZLEYELİM: Dijitalleşmenin yanlış bilgilerin yayılımına etkileri ile ilgili bilgiye ulaşmak için RDM EDU tarafından hazırlanan “Dijitalleşme yanlış bilginin yayılımını nasıl etkiler?” başlıklı videoyu Doç. Dr. Bilge Şenyüz’ün anlatımıyla [izleyebilirsiniz](#).

Sıradan kullanıcıları bilgi üreten bir aktöre dönüştüren dijital gelişmeler, internetteki hız baskısının bireyleri de doğrudan etkilemesine neden oluyor. Sosyal medyada görünürlüğünü ve takipçi sayısını artırma motivasyonu çaba harcayan kullanıcıların yanı sıra, çevrimiçi kanallardan edindiği bilgileri yakınlarıyla paylaşmak isteyenler için de bilgiyi ilk paylaşan olmak oldukça önemli. Bu durum, doğruluğu teyit edilmemiş ve şüpheli pek çok bilginin hızlı bir biçimde sosyal ağlarda yayılmasıyla sonuçlanıyor. Yanlış bilginin doğru bilgidan daha hızlı yayılıyor olması, bu bilgilerin yanlışlığı daha sonra ortaya konmuş olsa dahi neden olduğu olumsuzlukların geri dönüşünü oldukça zor hale getiriyor. Sıradan bir kullanıcı, doğruluğundan emin olmadığı fakat çarpıcı olan bir haberi hızla paylaşırken veya gündem yaratan bir tweeti retweetlerken, neden olabileceği olumsuz sonuçların boyutunu tahayyül edemiyor.

Sosyal medyanın pek çok internet kullanıcısı için temel haber ve bilgi alma kaynaklarından biri haline geldiği; blogların, kişisel internet sitelerinin bilgi ekosisteminde önemli yer kapladığı dijital medya ortamında, geleneksel medya araçlarındaki filtrelemenin ortadan kalktığına şahit oluyoruz. Dijital medya araçlarındaki çeşitlilik, editoryal süreçler olmadan farklı mecralarda bilgi sunma imkânı sunuyor ([Posetti, 2018](#)). Dijital ortamın aracısızlık olarak tanımlanabilen bu özelliği, bilginin dolaşım hızını ve hacmini artırıyor. Kişi ve grupların seslerini duyurmasına imkân sağlıyor. İnternet kullanıcıları bir denetim mekanizmasına tabi olmadan oluşturdukları forum ve blog içerikleri, sosyal medya paylaşımları ve yorumları, görsel, ses ve video içerik üretimleri ile bilgi ekosisteminin önemli bir bilgi üreticisi haline gelmiş durumda. Profesyonel olarak gazeteci olmayan bireylerin çeşitli dijital kanallar aracılığıyla bilgi ve haber yaymaları, yurttaş gazeteciliği olarak tanımlanıyor. Sınırsız bilgi ve haber üretimine elverişli bu ortamda, geleneksel medyanın doğrulama ve edi-

tör kontrolü süreçleri için harcadığı zaman ve paraya artık gerek duyulmasa da medyaya güven duyulmasını sağlayan bu özelliklerin yokluğu bilgiye güven konusunda problem [yaratıyor](#). Günümüzde kullanıcıların içerik üretmesine izin verilen pek çok dijital mecra ile karşılaşyoruz. Blog sayfaları, Wikipedia gibi metin odaklı araçlar, YouTube, TikTok gibi video paylaşım siteleri, Facebook, Twitter, Instagram gibi sosyal medya platformları ya da Whatsapp, Telegram gibi kapalı mesajlaşma uygulamalarında kullanıcılar kendi ürettikleri içerikleri kolaylıkla paylaşabiliyorlar ([Erbaysal Filibeli, 2018](#)). Kullanıcı türevli içerikler olarak kavramsallaştırılan bu bilgi üretimi, takipçi artırmak, reklam vermek veya popülerlik kazanmak gibi motivasyonlarla gerçekleştiğinde ise yanlış bilgilerin yayılımını kolaylaştırıyor. Anonim hesaplar üzerinden üretilen ve dolaşıma sokulan yanlış bilgiler, trol ve bot hesapların sosyal medyada yarattığı bilgi kirliliği de dezenformasyonun denetimden uzak bu ortamda sınırsız ve engelsiz biçimde yayılmasına katkı sağlıyor ([Shao vd., 2018](#)).

İnternette dolaşıma sokulan bilgilerin güvenilirlik denetiminden uzaklaşmış yapısı, aynı zamanda bu bilgilerin kontrolsüz bir biçimde yayılmasıyla da doğrudan ilişkili. Dijital çağda internetin sağladığı bir diğer özellik olan linkler, bilginin yayılımı bakımından oldukça önemli bir araç. Linkler aracılığıyla bilginin, ara yüz ve ağlar üzerinden alternatif platformlara yayılması [hipermetinsellik](#) olarak tanımlanıyor. İnternette karşılaştığımız içeriklere farklı yönlendirmeler yapılmasına olanak sağlayan hipermetinsellik, bilgiler arasında bağ kurması, etkileşimi artırması ve kullanıcıların ilgilendikleri bir konuda daha kapsamlı bilgilere yönelmesini kolaylaştırması gibi olumlu imkanlar yaratıyor. Gelgelelim söz konusu bilgi yanlış veya doğruluğu henüz kanıtlanmamış bilgi olduğunda, bu bilgi kolay biçimde kopyalanıp çoğaltıldığından takip ve kontrolü imkânsız hale dönüşüyor. Bir linkte yer alan yanlış bilginin yanlışlığı zaman içerisinde kanıtlanmış olsa dahi, link aracılığıyla gerçekleşen yayılımı durdurmak oldukça zor. Diğer yandan dijital ortamda paylaşılan metinler arasındaki “buraya tıklayınız”, “bu da ilginizi çekebilir” başlıklı butonlar, kullanıcıları sürekli bir şekilde yeni sekmelere ve sayfalara yönlendirdiğinde, kullanıcılar bir noktadan sonra bilgi arayışında kaybolur hale gelebiliyor. Bu durum sanal ortamdaki bilgi kirliliğinin nedenleri arasında hipermetinselliğin payını ciddi oranda artırmakta.

Web 3.0 teknolojisiyle birlikte dijital medyada üretilen içerikler de dönüşüme uğradı. Artık takip ettiğimiz haber kaynaklarında, en sevdiğimiz sosyal medya platformlarında dolaşırken, tercih ettiğimiz ve karşılaşmaktan

hoşlandığımız içerikleri kişisel beğenilerinize göre özelleştirme imkanına sahibiz. Kişiselleştirilmiş içerik üretimi olarak adlandırılan bu özellik ile pasif alıcı konumundan aktif kullanıcı konumuna geçtiğimiz dijital ortamda, karşılaşacağımız içerikler bizim tercihlerimize göre belirleniyor. Fakat bu teknoloji aynı zamanda bizim internetteki dijital ayak izlerimizi, yani geçmiş aramalarımızı, dolaştığımız siteleri veya beğenilerimizi sürekli kayıt altına alan yapay zekalarla yönetiliyor. Kullanıcı deneyimlerimiz ve davranışlarımız, bu yapay zekalar ve algoritmalar tarafından kodlanarak gelecekte internette nelerle karşılaşacağımız, hangi fikirleri duyacağımız, hangi ürünleri satın almayı düşüneceğimiz gibi yönlendirmelere dönüşüyor. Kullanıcıların kendi tercihlerine göre belirlediği içerikler ve arkadaşlıklar, internet ortamının içerik üreticilerinin kullanıcı deneyimlerine göre içerikler sunmasıyla beraber bir kısır döngü içine giriyor ve interneti kullanıcılar için tek sesli bir ortama dönüştürüyor. Oluşan bu tek sesli ortam haliyle demokratik özellikler taşımaktan hayli uzak. Alternatif görüşlerle karşılaşılmayan, farklı seslerin duyulmadığı bu sanal ortamda kullanıcılar, kendi fanuslarının içerisine hapsolür ve yalnızca kendi seslerinin yansımısını duydukları bir yankı odasında yaşar hale gelir. Sosyal medya platformlarının ve arama motorlarının uyguladıkları filtreler, bireylerin kendi görüşlerine uygun haber kaynaklarını tercih etmeye yönlendirmesi haber alma ortamını da kutuplaştırıyor ([Flaxman vd. 2016](#); [Boxell vd. 2017](#)). Bir sonraki bölümde daha detaylı ele alacağımız üzere popülist bir siyasi ortamda kutuplaşmanın artması, beraberinde yanlış bilginin yayılması için de uygun bir ortamı beraberinde getiriyor ([Jost vd. 2020](#)). Özellikle sosyal medyadaki kişiselleştirilmiş içerikler, algoritmalar aracılığıyla otomatik bir filtreleme ile kullanıcıya sunulduğunda, kullanıcılar artık farklı sesleri duyamaz, farklı bilgilere erişemez hale gelir. Sosyal medya platformları işleyiş bakımından birbirinden farklılaştığı için, yanlış bilginin bu platformlarda nasıl yayılıyor olduğu da çeşitlilik göstermektedir. Bu bağlamda platformların algoritma yapılarına ve işleyiş biçimlerine daha detaylı bakmak, dijitalleşmeyle artan bilgi düzensizlikleriyle mücadele için bize önemli veriler sunacaktır.

Sosyal Medya Platform Mimarileri

Tüm sosyal medya şirketleri farklı kullanıcı yelpazesine hitap edebilmek ve onların taleplerine uygun bir ortam sağlayabilmek için çeşitli dijital iletişim araçları geliştirmeye çalışırlar. Her platformun geliştirdiği bu araçların ya-

pısı çevrimiçi kullanıcı davranışını etkinleştiren, kısıtlayan ve şekillendiren teknik protokollerle belirlenir. [Platform mimarisi](#) olarak tanımlayabileceğimiz bu yapı basitçe bir platformun biz kullanıcılara neyi, ne kadar yapabileceğimize izin verdiğini veya ne yapmamızı istemediğini anlatır. Örneğin, bir içeriği beğenmek, retweet etmek, ona yorum yapmak, grup oluşturmak veya bu grupları gizlemek gibi birçok özellik platform mimarilerini oluşturur.

Platformlar bu özellikleri geliştirirken bir yandan da birbirleriyle rekabet halindedir. Her sosyal medya platformu için daha fazla kullanıcıyı kendi platformuna dahil etmek, onların geçirdikleri vakti ve içerik üretimini artırmak ve bunun sonucunda da karlılıklarını artırmak en temel hedefleridir. Başka bir deyişle, sosyal medya platformları dikkatimizi çekmek ve bizi platformda tutmak için yarışır. Bizlerin platformlara ayırabileceği zaman kısıtlıdır. Platformlar tasarladıkları her araç ile bu dikkati daha çok kendilerine çekmeye çalışırlar. Platform mimarilerinin barındırdıkları özellikler kullanıcı davranışlarını da belirler. Anonim olabilmek, bir içeriğin kısa veya uzun olması, ses, video veya görseller aracılığıyla iletişim kurmak gibi birçok özellik bir bakıma platformda bizim nasıl hareket edeceğimizi belirler. Bu farklı özellikler bilginin üretim ve tüketim yapısında önemli değişimler yaratarak bilgi yığınları oluşmasını sağlıyor. Dolaşıma sokulan bilgi hacminin artmasıyla, bu bilgilerin kalitesi artmış olmuyor. Aksine, hangi bilginin doğru hangisinin yanlış olduğunu tespit etmek güç hale geliyor. Bu nedenle platform mimarilerinin nasıl inşa edildiği yanlış bilgilerin yayılımını da etkiliyor. Bu platform mimarilerini ağ yapıları, işlevsellik, verileştirme ve algoritmalar olarak dört kategoriye ayırarak bunların yanlış bilgilerin yayılımını nasıl etkilediğini inceleyebiliriz ([Bossetta, 2018](#); [2019](#)).

Sosyal Medya Platformlarının Ağ Yapıları

Sosyal medya platform mimarilerinin ağ yapıları kullanıcılar arasında nasıl bir etkileşim olduğunu gösterir. Sosyal medyanın ortaya çıkışı da temel olarak bireylerin gündelik hayatları dışında sanal ortamda kurdukları ilişki ağlarına dayanır. Bu ilişkiler, Facebook ve Snapchat'te arkadaşlık, Twitter ve Instagram'da takip, LinkedIn'de bağlantılar ile gerçekleşir. Ağ yapılarındaki farklılıklar kullanıcıların diğer hesaplara ve içeriklere nasıl ulaşacağını ve onlarla ne şekilde bağlantıya geçebileceğini etkiler. Örneğin Twitter'da ve Instagram'da kullanıcılar bir diğer kullanıcıyı takip ederek tek taraflı bağlantı sağlanırken; Facebook'ta arkadaşlık isteği karşılıklı olarak kabul

edildiğinde iki kullanıcı birbirine bağlanır. Facebook'un bu yapısı sosyal hayatlarımızı çevrimiçi ortama taşımamızı sağlar.

Platformların ağ yapılarının kullanıcıların davranışlarını etkileyen bir diğer özelliği ise gizlilik. Bu özellik kullanıcıların arama yaparak diğer kullanıcılara, onların içeriklerine ulaşım sağlayamayacağını gösterir. Birçok sosyal medya platformu bazı bilgileri, paylaşımları gizleme gibi özellikler kullanıyor. Bunun belki de en kritik yönü sosyal medya platformları içerisinde oluşan alt-gruplar. Örneğin Facebook'ta herkese açık ya da üyelere özel kapalı gruplar [kurulabiliyor](#). Üyelere özel gruplar gizli olarak ayarlandığında arama özelliği ile bu gruplara ulaşamıyoruz. Bu gruplar yanlış bilgilerin yayılımı konusunda oldukça etkin oluyorlar ve en kötüsü de bu grupları takip edebileceğimiz ve yayılan yanlış bilgileri önleyebileceğimiz bir aracımız henüz yok. Facebook her ne kadar yanlış bilgileri yayın gruplar için çeşitli kısıtlamalar geliştireceğini söylese de bu önlemler çok etkili olmuyor. Örneğin Facebook'taki aşı karşıtı açık ve özel grupları inceleyen bir [çalışma](#) 284 grubun koronavirüs aşlarıyla ilgili yanlış bilgiler ve komplo teorileri yaydığını ve bu grupların aşı karşıtı mitingler organize ettiğini belirtiyor. Üstelik bu gruplara yarım milyondan fazla kullanıcı katılmış.

Bir sosyal medya platformu olmamasına rağmen, kapalı mesajlaşma uygulamalarının da yanlış bilgilerin yayılımında çok tehlikeli hale geldiğini belirtmemiz gerekiyor. Bu platformları [karanlık sosyal medya \(dark social\)](#) olarak adlandırıyoruz. Whatsapp, Telegram, Signal, Facebook Messenger gibi kapalı mesajlaşma uygulamalarının platform mimarilerinin ağ yapıları hem ikili hem de grup iletişimine imkân verir. Bu platformlarda denetimin olmaması ve sıklıkla aile ve arkadaşlar gibi güvendiğimiz sosyal çevremizle bu platformlarda iletişime geçtiğimiz için yanlış bilgiler bu alanlarda hızlıca yayılabilir. Örneğin pandemi döneminde koronavirüs ile ilgili [sahte tavsiyeler](#) veren mesajlar, koronavirüsün kaynağına ilişkin yanlış bilgiler içeren [ses kayıtları](#) Whatsapp'ta hızla yayıldı. Bireyler, ailelerini ve arkadaşlarını korumak amacıyla çeşitli önlem veya uyarı bilgilerini hızla paylaştığında, yakın çevremizden gelen bilgilere inanmamız daha muhtemel olduğu için bu platformlar yanlış bilgilerin [kolayca yayılmasına](#) sebep oluyor. Whatsapp'ta yayılan yanlış bilgiler fiziksel linçlere de neden oluyor. [Meksika'da](#) ve [Hindistan'da](#) çocuk kaçırmaya ilişkin yayılan bilgilerin yanlış olduğu kısa sürede ispat edilmesine rağmen, bu bilgilerin yayılması ve insanların sorgulamadan inanması sonucunda yanlış bilgiler linç neden oldu; insanlar bu saldırılar sonucunda hayatını kaybetti.

Sosyal medya platformlarının kullanıcı ara yüzleri sayesinde kısmi de olsa yanlış bilginin yayılımı hakkında fikir edinebiliyoruz veya doğrulama platformları viral olan yanlış bilgiler hakkında doğrulama yapabiliyor. Ancak karanlık sosyal medya platformların dışarıya kapalı yapısı bu alanda yayılan yanlış bilginin boyutu hakkında belirsizlik oluşturuyor. Yapılan araştırmalar da bu platformlardaki yanlış bilgilerin yayılımının oldukça yüksek olduğunu söylüyor. Dünya çapında 2 milyar aktif kullanıcısı olan Whatsapp, pandemi sürecinde Facebook'tan sonra koronavirüs ile ilgili yanlış bilgilerin en çok yayıldığı platform oldu ([Newman vd., 2021](#)).

Sosyal Medya Platformlarının Tasarımı (İşlevsellik)

İşlevsellik, kullanıcıların sosyal medya platformlarının teknolojileri ile nasıl etkileşime geçtiğini gösterir. İşlevselliğin ilk yönü sosyal medya platformlarına hangi donanımlar aracılığıyla eriştiğimizle ilgilidir. Akıllı telefon, tablet, bilgisayar, akıllı saat gibi araçlar ile platformlara ulaşabiliyoruz. Tüm sosyal medya platformları olabildiğince farklı donanımdan erişilebilir olmayı amaçlıyor. Gündelik hayatımızda farklı amaçlar için bu donanımları kullanıyor olmamız bu platformlara erişimimizi sağlıyor ve böylece bu platformlarda daha fazla vakit geçiriyoruz.

İşlevselliğin ikinci yönü ise platformun özelliklerine eriştiğimiz ve bunlarla etkileşime girdiğimiz platform görsel tasarımı. Şüphesiz, sosyal medya platformunun ana sayfa görünümünün akışı, platform içerisindeki farklı bölümlere geçişlerin kolaylığı bizleri platform içerisinde daha uzun süre tutmaya yönelik tasarlanıyor. Görsel tasarım ile ilgili bir diğer boyut platformların zaman akışları. Örneğin Twitter, TikTok ve Facebook'ta ana sayfadaki akışı aşağı kaydırarak takip ediyoruz, Instagram'da hikayeleri (story) tek bir tıkla sağa doğru kaydırabiliyoruz. Her iki yöntem de platform içerisinde geçişleri kolaylaştırırken, karşımıza çıkarılan içeriklere hızlıca ulaşmamızı sağlıyor. Platformlar tarafından kullanıcı dostu olarak tanımlanan bu özellikler ana sayfadan hesaplara, hesaplardan gruplara geçişimizi kolaylaştırarak bizleri platformda tutuyor ve tüketim yapmamıza neden oluyor.

Platform mimarilerinin işlevselliğini oluşturan bir diğer özellik ise sosyal butonlar. Retweet, beğeni, repost, paylaş gibi butonlar bilginin ağlar içerisinde yayılmasını sağlıyor. Bu aynı zamanda yanlış bilginin de yayılması anlamına geliyor. Facebook'un kendi içerisinde yaptığı bir araştırma da "paylaş" butonunun yanlış bilginin yayılımını artırdığını [gösteriyor](#). Bir içe-

riğin etkileşim sayısının yüksek olması, insanların yayılan bilginin doğruluk derecesi ile ilişki kurmasına neden oluyor. Elbette, çok paylaşılan, beğeni alan bir içerik de doğru olabilir. Ancak bilgi yanlış olduğunda bu büyük bir sorun haline geliyor.

Öte yandan bu sosyal butonlar bir yönüyle ödül ya da takdir işlevi de görüyor. Örneğin beğeni ve retweet gibi olumlu geri bildirim alan kullanıcılar daha fazla paylaşım yapıyorlar ([Lindström vd., 2021](#)) ve çeşitli gruplara yönelik ahlaki öfkelerini daha çok ifade ediyorlar ([Brady vd., 2021](#)). Sosyal butonların gördüğü bu işlev de nefretin onaylanmasına yol açabiliyor. Bizlerin, içerikle karşılaştığımızda sosyal butonlar aracılığıyla tepki vermeden, yani onu beğenmeden, paylaşmadan önce, içeriği kontrol ederek şüpheyle yaklaşmamız belirli bir grubu hedef gösteren ya da yanlış bilgi içeren içeriklerin yayılmasını önleyebilir. Bu nedenle, bir içeriği paylaşmadan önce “durarak” ve onun “doğru olup olmadığını düşünerek” hem bilgi paylaşımını hem de yanlış bilgilerin yayılımını azaltabiliriz ([Pennycook vd., 2020, 2021](#)).

İşlevsellik ile ilgili bir diğer boyut ise platformun hangi medya türünü desteklediği. Platformda metin mi, görsel mi, video mu paylaşabiliyoruz? Örneğin, Twitter metin öncelikli bir mimariye sahipken Instagram görsel odaklı bir platform. Facebook hem metin hem görsel paylaşımları barındırıyor. Youtube ise video içeriyor. Platformlar arasındaki bu farklılaşma yanlış bilginin hangi veri tipleriyle üretildiğini ve bunlara karşı önlem alma mekanizmalarını da etkiliyor. Aynı zamanda bu medya türleri platformlar tarafından kısıtlanabiliyor. Twitter’da bir tweet 240 karakterden, dört görsele oluşabiliyor. Ya da Instagram’da kısıtlı sürede video paylaşılabilir. Platformlar içerisinde hiperlinklerin oluşturulması ile platformun gündemi oluşuyor. Örneğin Twitter’da trendler (trend topic) hashtagler aracılığıyla oluşuyor. Buralarda botlar aracılığıyla suni gündemler oluşturulabilir veya reklam şirketleri trend çalışması yaparak sponsorlu bir şekilde Twitter’da gündem yaratabiliyor. Medya türleri ile ilgili bir diğer konu ise verilerin kalıcı mı yoksa geçici mi olduğuyla ilgili. Platform mimarilerinde metin, görsel ya da video içeriklerinin kalıcı olması, geçmişe yönelik arama yapıldığında bu içerikleri tekrar ortaya çıkarılabilir ve geçmişte yayılan yanlış bilgilerin izi sürülebilir. Buna karşın Snapchat, Instagram, Whatsapp, Twitter gibi platformların mimarilerine eklediği hikâye (story) gibi geçici veriler belirli bir süre sonra ortadan kalkıyor.

Son olarak, platformlar arası entegrasyondan bahsedebiliriz. Her sosyal medya platformu yukarıda bahsettiğimiz işlevsellikleri nedeniyle farklı amaçlarla kullanılıyor veya farklı veri tipleri mesaj türlerini etkiliyor. Kullanıcıların aynı anda farklı platformlarda paylaşım yapabilmesi veya platformlar arasında medya içeriklerinin geçiş yapması çeşitli gündemlerin aynı anda tartışılmasına neden oluyor. Tıpkı kulaktan kulağa yayılan dedikodular veya söylentiler gibi bir platformdan metin olarak çıkan yanlış bilgi, farklı bir platformda *internet mem*'ine veya videoya dönüşebiliyor, farklı bir hikayeye anlatılabiliyor. Bu geçişkenlik, bilgi akışını ve dolayısıyla yanlış bilgilerin yayılımını hızlandırıyor.

Sosyal medya platformlarının işlevsellik özellikleri içeriklerin nasıl oluşturulduğunu ve nasıl yayıldığını belirliyor. Bu özellikler kullanıcıların mesaj üretim ve paylaşım şekillerini etkiliyor. Basitçe, video üretmek veya görsel hazırlamak mesaj içeriğinin farklı bir şekilde aktarılmasına neden oluyor. Bu da bizim iletişim ve davranış biçimlerimizi etkileyebiliyor.

Verileştirme

Kullanıcılar sosyal medya platformuna giriş yaptığı andan itibaren yukarıda değindiğimiz tasarımsal özelliklerini kullanarak dijital ayak izleri bırakır. Verileştirme de basit olarak kullanıcıların sosyal medya platformu içerisindeki bu dijital ayak izlerinin ölçülebilir verilere dönüştürülmesini ifade ediyor. Platformlar, kullanıcıların dijital ayak izlerini ölçümlere dönüştürerek kullanıcıların ilgi alanlarına göre reklam sunabiliyor, kullanıcı verileri piyasa araştırmaları için kullanılabilir veya platform geliştiricileri bu verilerle platform algoritmalarında değişiklikler yapabiliyor.

Sosyal medya platformlarının kullanıcılar hakkında veri toplaması bu verilerin satılıp satılmadığı tartışmasını da [doğuruyor](#). Örneğin siyasi danışmanlık şirketi Cambridge Analytica 50 milyon Facebook kullanıcısının kişisel bilgilerini toplamıştı ve bu veriler [siyasetçiler tarafından](#) seçim kampanyalarında [kullanıldı](#). Toplanan bu veriler arasında, kişisel bilgilerden konuma ve hatta kullanıcıların beğeni süreleri ile ilgi veriler vardı. Siyasi kampanya sürecinde kullanıcıların demografik bilgilerine veya platform içerisinde bıraktıkları izlere göre kullanıcılar etkilenmeye çalışıldı.

ÖNERİ – İZLEYELİM: Cambridge Analytica sızıntısı ile ilgili bilgi almak için The Guardian tarafından paylaşılan [videoya](#) göz atabilirsiniz.

Sosyal Medya Platformlarının Algoritmaları Yanlış Bilgileri Nasıl Yayar?

Algoritma, bilgisayarların bir sorunu çözmek veya belirlenmiş bir amaca ulaşmak için tasarlanan yolu, takip edilen işlem basamaklarını ifade eder. Sosyal medya platform mimarilerinin algoritmaları ise sevdiğimiz, takip ettiğimiz, görmek isteyeceğimiz içerikleri bizim önümüze çıkarırken, ilgi alanımıza girmeyen içerikleri ise bize göstermez. Algoritmalar her kullanıcının etkileşimlerini ölçer ve bu ölçüm sonucunda da hangi içeriğin sizin karşınıza önce çıkacağını veya hangi içeriklerin karşınıza çıkmayacağını belirler. Bunun amacı da daha önce değindiğimiz gibi platform içerisinde daha fazla zaman geçirmenizi sağlamak. Sosyal medya platformlarının gelir modelleri doğrudan algoritmalarıyla ilişkilidir. Algoritmalar bizim hangi içeriği beğeneceğimizi ve etkileşim kuracağımızı tahmin ederek veya verdiğimiz izinler aracılığıyla –bu izinler genellikle platform tarafından varsayılan olarak verilir, sonrasında isterseniz değiştirebilirsiniz– konum, ses gibi verileri toplayarak mikro-hedeflemeler yoluyla sevdiğimiz yemeklerden, kitaplardan tutun da sosyal ve siyasi kimliklerimiz, yaşımız, eğitim ve gelir durumumuza kadar gibi birçok farklı özelliğimize göre karşımıza ilgimizi çekebilecek reklamları çıkarır. Platformlarda reklam vermek isteyen şirketler de bu algoritmaların hedeflemelerini kullanarak sosyal medya şirketlerine para verirler. Örneğin Facebook, kullanıcılar ile ilgili birçok bilgiye sahiptir. Profilinizi oluştururken doldurduğunuz tüm bilgiler, beğendiğiniz veya paylaştığınız içerikler, izlediğiniz videolar veya takip ettiğiniz haber kuruluşları reklam-veren şirketler için muazzam bir reklam hedeflemesi imkânı sağlıyor ([Andi, 2021, ss. 2-3](#)). Facebook'taki beğeni butonunu düşünelim. Kimlerin gönderilerini ya da ne tür içerikleri beğeniyoruz? Sizce buna dikkat ediyor muyuz? Bir araştırma Facebook'ta beğendiğiniz içerikler üzerinden dinî ve siyasi görüşünüzü, etnik kökeninizi, cinsel yöneliminizi, kişilik özelliklerinizi, yaşınızı, ebeveynlerinizin ayrılıp ayrılmadığını tahmin edebiliyor ([Kosinski vd., 2013](#)).

DÜŞÜNELİM: Daha önce internette ilgilendiğiniz bir ürünün reklamı sosyal medya platformunda karşınıza çıktı mı? Cevabınız evet ise, verdiğiniz izinleri gözden geçirmek ve çevrimiçi dijital izlerinizi azaltmak için [Data Detox Kitine](#) göz atabilirsiniz.

Platformlarda geçirdiğimiz zaman arttıkça ve içeriklerle daha fazla etkileşime girdiğimizde platformun reklam gelirleri de artıyor. Çünkü platformlar, reklam-verenler için daha çok görünürlük ve satış vad ediyorlar. Bu durumu basitçe on binlerce insanın geçtiği bir caddedeki reklam tabelasına reklam vermekle çok daha az kişinin geçtiği sokakta bulunana reklam vermek gibi düşünebiliriz. Öte yandan kullanıcılar tarafından ücretsiz olarak oluşturulan içerikler ve kullanıcı davranışlarından elde edilen veriler meta haline gelerek reklam-verenlere satılabilir. Elbette, attığınız tweetler, fotoğraflar, videolar doğrudan platforma para kazandırmıyor. Platformlar, bu verileri reklam-verenlerin ürün ve hizmetlerini daha çok satabilmeleri için kullanıyor. Sosyal medya platformlarının kullanıcı başına elde ettikleri gelirlere baktığımızda, 732 milyon aktif kullanıcıya sahip TikTok'un kullanıcı başına yıllık 47 dolar gelir elde ettiğini, 2.8 milyar kullanıcısı olan Facebook'un ise kullanıcı başına yıllık kazancının 31 dolar olduğunu [görüyoruz](#). Kullanıcılar, bu platformlarda çeşitli amaçlarla zaman geçirdikçe platformlar para kazanmaya devam ediyor. Bununla beraber, algoritmaların genel işleyişinin kullanıcıları platformda tutmak olduğu bilinse de sosyal medya platformlarının hangi algoritmaları nasıl kullandıklarına dair bilgiler kamuya açık değildir ve bunlar zamanla değiştirilir.

2019 yılında, filtre balonları ve algoritmalar arasındaki ilişkiyi inceleyen bir araştırmaya göre, algoritmalar kullanıcı davranışlarına göre bilgileri ön plana çıkarırken, sahte haberleri düşünmeden doğru kabul etmek veya reddetmek; doğrulamak veya çürütmek ya da başkalarıyla paylaşmak kararı kullanıcının kararıyla ilişkilidir. Eğer yankı odaları ve algoritmalar sebebiyle filtre balonları oluşuyorsa, aynı zamanda kullanıcılar kendi görüşlerini destekleyen görüşleri takip ederek yani kendileri filtre balonlarını oluşturarak da yankı odalarını güçlendirmekteler ([Zimmer vd., 2019](#)). Dolayısıyla tüm bu etkenler birbirinden bağımsız düşünülemez.

Peki, algoritmalar yanlış bilgileri nasıl yayıyor? Aslında algoritmalar yanlış bilgileri önemsemiyor. Sorun da tam olarak burada başlıyor. Algo-

ritmalar için bilginin doğru veya yanlış olması önemli değil; önemli olan bizim daha fazla aşağı veya sağa kaydırarak daha fazla içeriği ve reklamı görmemiz. Bir önceki bölümü kötü bir haberle bitirmiştik, sosyal medya platformlarının bizlerin sahip olduğu bilişsel zayıflıkların farkında olduğunu belirtmiştik. Algoritmalar da bilişsel zayıflıklarımızı hedef alıyor. Kullanıcılarda duygusal tepkilere yol açan, sansasyonel ve kolayca anlaşılabilir olan yanlış bilgiler, doğru bilgilerden daha hızlı yayılıyor ([Vosoughi vd., 2018](#)).

Bir içeriğin daha fazla paylaşım ve beğeni alması ve viral olması; platformun görünürlüğünü, etkileşimini ve bunun sonucunda da karlılığını artırıyor. Youtube'un bir video izlerken otomatik olarak kullanıcılara önerdiği videolar kullanıcıların hızlıca diğer videolara geçmesini sağlıyor; böylece platformda kalma süresi uzuyor. Temmuz 2020-Mayıs 2021 arasında 91 ülkeden yaklaşık 40 bin kişinin katılımıyla yapılan araştırmaya göre, katılımcıların sorunlu içerik olarak bildirdiği videoların %71'i Youtube'un otomatik öneri sisteminden gelmiş durumda. İncelenen videoların %12'sinin Youtube'un Topluluk Yönergelerine aykırı olduğu ve Youtube'un kaldırması gereken içerikler olduğu tespit edildi. Araştırmacılar incelenen videolar arasında en çok yanlış bilgi içeren videoların olduğunu; bunu şiddet içerikli videolar takip ettiğini gördüler ([Mozilla, 2021](#)).

Özellikle 18 yaş altı çocukların sıklıkla kullandığı kısa video paylaşım platformu TikTok algoritmaları da koronavirüs ile ilgili yanlış bilgilerin ve aşı karışıklığının yayılmasına neden oluyor. Ağustos ve Eylül 2021 ayları arasında yapılan bir çalışma, koronavirüs ile ilgili yanlış bilgilerle ne kadar sürede karşılaşıldığını ölçmek için araştırmacıların ve ebeveynlerinin denetiminde 9 ve 17 yaşları arasında 9 çocuk TikTok'ta yeni hesap oluşturdu. TikTok 13 yaşından küçük çocukların platforma üye olmasını yasaklasa da bu çocuklar kolayca hesap oluşturabildiler. Bu çocukların dördünün ana dili İngilizce, üçünün İtalyanca, birinin Almanca ve birinin de Fransızca. Platformu farklı ana dillerde kullanan çocukların, platformda geçirdikleri 35 dakika içerisinde biri hariç diğerleri koronavirüs ile ilgili yanlış bilgilerle karşılaştı. Çocuklardan dördüne diğer hesapları takip etmemeleri, belirli bir konuda arama yapmamaları istendi. Koronavirüs ile ilgili herhangi bir arama yapmamalarına ve etkileşimde bulunmamalarına rağmen çocuklar birçok yanlış bilgiyle karşılaştı. Çocuklar TikTok'ta geçirdikleri vakit boyunca koronavirüs aşılarının insanları öldürdüğü, sahte olduğu, 0 kan grubundan olan kişilerin koronavirüse yakalanma ihtimallerinin düşük olduğu, korona-

virüsün nüfus azaltma politikası olduğu gibi birçok yanlış bilgiyle [karşılaştı](#).

Instagram'ın kullanıcı tercihlerine göre oluşturduğu "keşfet" ve "önerilen gönderiler" özellikleri de koronavirüs ile ilgili yanlış bilgileri yaydılar. Keşfet özelliği kullanıcının takip etmediği hesaplardan atılan ve kullanıcıların ilgi alanları ile uyuşan fotoğraf ve videoların önerildiği bir özellik. Önerilen gönderiler ise Instagram akışınızda gezinirken ve takip ettiğiniz hesaplara ait tüm en yeni gönderileri gördükten sonra takip ettiğiniz hesaplara, beğendiğiniz, kaydettiğiniz ya da yorum yaptığınız gönderilere veya o paylaşımın popülerliği, coğrafi konumu, zamanı gibi birçok faktöre göre belirlenir. Buradaki önerilerin tamamı Instagram'ın algoritmaları sayesinde karşımıza çıkar. Instagram algoritmalarının yanlış bilgilerin yayılmasındaki rolünü anlamak için araştırmacılar yeni profiller oluşturup keşfet ve önerilen gönderiler özellikleriyle karşılırlarına çıkan yanlış bilgileri analiz ettiler. Instagram tarafından önerilen yanlış bilgilerin büyük bir kısmı koronavirüs ve aşı karşıtlığıyla ilgiliydi. Oluşturdukları bu hesaplardan aşı karşıtlığı ile ilişkili hesapları takip etmeye başladıklarında karşılırlarına anti-semitik içerikler, QAnon komplo teorileri ve koronavirüs ile ilgili yanlış bilgiler çıktı. Öte yandan yalnızca sağlık alanında güvenilir kişi ve kurumları takip eden hesaplar yanlış bilgiyle karşılaşmadı ([CCDH, 2021](#)).

Yanlış bilgileri sadece sosyal medya platformlarının algoritmaları yaymıyor. İnternette aradığımız herhangi bir bilgiye ya da sayfaya ulaşmamızı sağlayan Google, Yandex, Bing gibi arama motorlarının algoritmaları da yanlış bilgilerin yayılmasına neden oluyor. Arama motorlarının algoritmaları da tıpkı sosyal medya platformlarında olduğu gibi daha önce yaptığımız aramalar, tıkladığımız içerikler ile sizin izinizi topluyor ve ilgilendiğiniz alanlara yönlendiriyor.

Sosyal medya algoritmalarının yanlış bilgilerin yayılmasına bir diğer etkisi de bot hesapların kolayca içerik üretilebilmesi. Düşük maliyetli, bilgisayar destekli olarak yönlendirilen bu bot hesaplar sayesinde dezenformasyon kampanyası yürüten aktörler politik, ekonomik ve sosyal amaçlarla yanlış bilgi yayabiliyorlar. Bir içerik viral olmadan önce botlar aracılığıyla desteklenerek geniş kitlelere yayılıyor ([Shao vd., 2018](#)). Günümüzde seçim kampanyalarında bu tür dezenformasyon aktörlerinden yararlanılarak siyasi iletişim stratejileri oluşturulduğunu görüyoruz. Örneğin 2016 ABD Başkanlık Seçimlerinde yürütülen seçim kampanyalarında botların ve algoritmaların rolü önemli tartışma alanları yaratmıştı ([Howard vd., 2018](#)). Benzer

bir biçimde, Birleşik Krallık'ta yürütülen Brexit kampanyasında da botlar ve troller bir dezenformasyon aktörü olarak gündeme gelmişti ([Bastos & Mercea, 2018](#)). Dezenformasyon kampanyası yürüten aktörlerin asıl amacı ise gerçek kullanıcılardan organik etkileşim alabilmek. Botlar tarafından yayılımı hızlandırılmış bir içeriğe bizim tıklamamız, o içeriğe inanmamız ve paylaşmamız yanlış bilginin yatay olarak yayılmasına neden oluyor. Botlar her ne kadar içeriği belirli bir yaygınlığa ulaştırırsa da yanlış bilginin daha hızlı ve daha derinlikli bir şekilde yayılmasına gerçek kullanıcılar neden oluyor ([Buchanan & Benson, 2019](#); [Vosoughi vd., 2018](#)). Koronavirüs döneminde de Bill Gates'in koronavirüs aşısıyla insanlara çip takacağı, 5G ile koronavirüsün ilişkili olduğu gibi komplo teorilerinin ve koronavirüs ile ilgili yanlış bilgilerin sosyal medyada yayılmasında botların etkisi olduğu görünüyor ([Himelein-Wachowiak vd., 2021](#); [Xu & Sasahara, 2021](#)). Benzer şekilde, aşı karşıtı içerikleri üreten hesapların bir kısmı da botlardan kaynaklandı ([Yousefinaghani vd., 2021](#)).

Karşılaştığımız içerikler, sahip olduğumuz sosyal ve siyasi kimliklerimiz ile uyduğunda onu beğeniyoruz veya paylaşıyoruz. Algoritmaların, geçmiş tercih ve zevklerimize dayanarak ne istediğimizi, neyi seveceğimizi, hatta ne hissettiğimizi bizden önce ve daha iyi bilmesi bizi yankı odasına hapsediyor (Sunstein, [2001](#); [2017](#)). Böylelikle sadece bizim gibi düşünenleri takip ediyoruz. Farklı görüşlerle karşılaşmadığımız, yani hiç eleştirilmediğimiz hep kendimize benzer kişilerin seslerini duyduğumuz bir dünyaya sıkışmış hale geliyoruz. Örneğin, benzer sosyal ve politik görüşlere sahip olduğumuz insanların çoğunun bir yanlış bilgiyi paylaşması içinde olduğumuz yankı odasında bunların sürekli tekrar edilmesiyle yanlış bilgiye yönelik inancı artırıyor.

Bu ortamda kendi dünya görüşünü güçlendiren ve karşıt görüşlere sağır hale gelen kullanıcılar, bu görüşleri daha doğru ve hatta evrensel kabul

2020 yılında yaptığımız *Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları* araştırmasına katılanların %60'ı en az bir tür yanlış bilgi/haber ile karşılaştıklarını belirtiyor. Ancak, hangi bilgi kaynaklarının daha fazla bilgi yaydığı konusunda parti taraftarları arasında önemli farklar var. Bireyler hangi siyasi partiyi destekliyorsa, diğer uçta gördüğü parti taraftarlarının kullandığı sosyal medya araçlarında, onların takip ettiği televizyon ve gazetelerde yanlış haberler ile daha yüksek oranda karşılaştığını ifade ediyor. Örneğin CHP'lilerin %25'i, hükümet yanlılarının kullandığı

sosyal medya kanallarında/hesaplarında yanlış bilgiyle karşılaştıklarını belirtiyor. CHP'lilerin %24'ü yanlış bilgiyle hükümet yanlısı televizyon ve gazetelerde karşılaştığını söylüyor, bu oran HDP ve İYİ Parti taraftarları arasında sırasıyla %23 ve %21. Benzer şekilde, AK Parti taraftarlarının %23'ü, muhalefet taraftarlarının kullandığı sosyal medya araçlarında yanlış bilgiyle karşılaştıklarını söylüyor. Muhalefet yanlısı televizyon ve gazetelerde yanlış haber ile karşılaştığını söyleyen AK Partililerin oranı %19; MHP'liler arasında bu oran %10 ([Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları, 2020](#)).

etme yanılığısına düşüyor. Belirli bilgilerin, fikirlerin, düşünce ve inançların sanal ortamda tekrarlanarak güçlenmesi sonucunda da bireyler dolaşan bilginin yanlışlığını sorgulamaz hale geliyor. Sonuç olarak da farklı fikirlerden uzaklaştıkça yanlış inançların düzeltilmesi daha zor oluyor. Aynı zamanda sosyal medya platformlarının algoritmaları kişiselleştirilmiş içerikler ile kendi fikirlerimizi eleştirmedığımız filtre balonları oluşmasına neden oluyor ([Pariser, 2011](#)). Platformlar algoritmaları aracılığıyla kullanıcıların tercihlerine göre önlerine çıkacak haber akışlarını belirlerken, yankı odalarının oluşumunu da teşvik ediyor ([Cinelli vd., 2020](#)). Algoritmalar bunların dışına çıkmamıza izin vermiyor. Arama motorlarında arama yaparken bize öneri sunuyor, platformdayken tanıyabileceğimiz, bizim gibi düşünen kişileri veya takip ettiğimiz haber kanallarına benzer hesaplarla etkileşim kurmamızı öneriyor. Sürekli aynı düşünceleri tekrar tekrar duymak ötekiler ile, farklı görüşlerle temasımızı azaltarak kutuplaşmanın da artmasına neden oluyor.

DÜŞÜNELİM: Filtre balonlarında yaşayıp yaşamadığınızı anlamak için benzer zevklere sahip olmadığınızı arkadaşınızı ile sosyal medya platformlarının ana sayfa akışlarınızı karşılaştırabilirsiniz. Arama motorlarında aynı kelimeleri aratarak karşınıza çıkan sonuçların aynı olup olmadığını görebilirsiniz.

ÖNERİ – OYNAYALIM:

[Fanus Oyunu](#): Bu oyunda yakın çevrenizdeki kişilerin siyasetle ilgili benzer görüşlere sahip olup olmadıklarını değerlendirerek kendi ağınızın yansımalarını öğrenebilirsiniz.

Sosyal medya platformlarının kamusal alan oluşturup oluşturmadığı da doğrudan bizi hapsedtiği yankı odaları ile ilişkili. İdeal olarak kamusal alanı ([Habermas, 1989](#)) sosyal ve siyasal konuların özgürce tartışıldığı, bu alanlarda değişimler yaratılabilecek ve tüm bireylerin katılım hakkının olduğu alanlar olarak düşünebiliriz. Bireyler, kamusal alanlarda özgürce fikirlerini öne sürebilir, örgütlenebilir, politik değişimler için mücadele edebilir. Peki, sosyal medya platformları bir kamusal alan yaratır mı? Bizler bu platformlarda özgürce düşüncelerimizi paylaşabiliyor muyuz? Ya da bu platformlarda siyasal ve sosyal tartışmalar yürütebiliyor muyuz? İlk olarak, sosyal medya platformlarına toplumun tüm kesimleri erişemediğini ifade etmek gerekir. Genç, eğitilmiş, sosyo-ekonomik statüsü yüksek sınıflara mensup insanlar bu platformlara daha kolay dahil oluyor veya platformlarda daha etkin oluyor. İşçiler, çiftçiler, göçmenler dijital sermaye eşitsizliklerinden dolayı bu platformlara dahil olamıyorlar.

2016 yılında Türkiye’de gençlerin internet kullanımı ve siyasal katılımı üzerine bir araştırma yürütüldü. Araştırma bulgularına göre, Türkiye’de gençlerin %90’ının internet erişimi bulursa da platformları siyasal katılım aracı olarak kullanabilme becerisi, teknoloji kullanımında yetkin olan gençlerle sınırlı kalıyor. Bu durum daha fazla kaynağa erişim imkânı olan gençlerin siyasal katılımını artırırken, internetin var olan farklılıkları eşitlemekten ziyade daha da pekiştiren bir araca dönüştüğü sonucunu doğurmakta ([Erdoğan, 2017](#)). Dolayısıyla tüm toplumsal gruplar için internete erişimin sağlanmasının yanı sıra dijital sermaye düzeyinin artırılması ihtiyacı da önemli bir olgu olarak karşımıza çıkıyor.

İkincisi, algoritmalar tanıdığımız, benzer politik görüşlere ve kimliklere sahip olduğumuz insanlarla bizi bir araya getirerek demokratik bir tartışma ortamını engelliyor. Örneğin Twitter, tek yönlü ağ yapısı nedeniyle bir iletişim ortamı sunmaktan ziyade eğlencenin egemen norm olduğu, bu endüstrideki ünlülerin daha çok takip edildiği ve onların etkilerinin yüksek olduğu bir platformdur. Üçüncü olarak ise sosyal medya platformları verileştirme yöntemleriyle gözetim ve tahakkümü artıran alanlardır ([Trottier, 2018](#)). Gözetim ve tahakküm korku ortamı yaratarak bireylerin, özgürce fikirlerini ifade etmelerini engelliyor. Bireyler, kendi görüşlerinin azınlıkta olduğunu düşündüklerinde ise görüş belirtmekten kaçınıyor. Bu da [suskunluk sarmalına](#) neden oluyor. Bireyler kendi görüşlerinin azınlıkta olduğunu düşündükleri ortamlarda da görüşlerini başkalarıyla paylaşmaktan çekin-

mesi olarak açıklanan suskunluk sarmalı nedeniyle çok seslilik yok oluyor. Özellikle de toplum içerisinde azınlıkta olan kesimlerin sesleri duyulmuyor. Sonuç olarak, bu platformlar, kâr amacı güden şirketlerin oluşturduğu, tasarımları ve algoritmalarının bizi platformlarda tutarak reklam geliri elde etmeyi amaçladığı ve yürütülen tartışmaların da siyasal ve sosyal katılımı sağlamayı hedeflemeyen, aksine tüketimi ön plana koyan alanlar ([Kruise vd., 2017](#); [Fuchs, 2020, ss. 315-361](#)).

Sosyal medya platformlarının yanlış bilgilerin yayılmasına zemin oluşturduğu bir gerçek. Ancak, bu platformları kullanmaya devam edeceğiz. Amacımız hem kendi bilişsel zaaflarımızın hem de sosyal medya platformlarının yanlış bilginin yayılmasına nasıl zemin oluşturduğunun farkında olarak bunlara karşı dayanıklılığımızı artırmak. Öte yandan, sosyal medya platformlarının algoritmaları hakkında şeffaf olması, yanlış bilgilerin yayılımını önlemeye çalışması gibi sorumlulukları var. Sosyal medya platformları pandemi döneminde yanlış bilgilerin yayılmasında büyük bir paya sahip. Pek çok insan bu platformlarda yayılan yanlış bilgiler nedeniyle koronavirüse karşı gerekli önlemleri almadı. Amacı kârlılık olan bu sosyal medya şirketleri her ne kadar bilgi düzensizlikleri sorununu çözecek yegâne aktörler olmasalar da pandemi dönemindeki sorumluluklarından dolayı yanlış bilgilerin yayılmasını durdurmak amacıyla çeşitli önlemler almak durumunda.

Siyasal Ortam

İnfodeminin yayılmasında siyasal ortamın da rolü oldukça önemli. Günümüz siyasal ikliminin en çok tartışılan üç kavramının kutuplaşma; hakikat ötesi ve popülizmin infodemiye olan etkisine odaklanmanın var olan durumu tespit edebilmemize katkı sunacağı kanısındayız.

Bilgi ekosisteminin infodemiye neden olan yönlerini ele alırken belirttiğimiz üzere ekosistemin yapısı kutuplaştırıcı bir siyasal ortam yaratmakta. Ancak bu bölümde detaylandıracağımız üzere sadece tek yönlü bir ilişkiden bahsetmiyoruz. İçinde bulunulan siyasal ve sosyal iklim de bilgi ekosistemi etkilemekte ve infodeminin oluşmasına katkı sunmakta, artan siyasal kutuplaşma bilgi düzensizliklerinin oluşmasının hem nedenlerinden hem de sonuçlarından. Hakikat sonrası olarak da tanımlanan bu dönem, tüm dünyada farklı tecrübelerle ancak benzer kaygı ve endişelerle mücadele edilen krizler ortamında infodeminin oluşmasına ve yayılmasına etki ediyor. Bilimsel verilerin rehberliğinde mücadeleye ihtiyaç duyulan küresel bir salgını ya-

şarken, hakikat sonrası dönemin özellikle bilim karşıtlığı ve bilim insanının objektifliğine duyulan kuşku durumu daha da zorlaştırıyor. Ayrıca popülist siyasetin önemli özelliklerinden olan elit karşıtlığı, bilim insanlarına dair güvensizliğe; küreselleşme karşıtlığı ve uluslararası kuruluşlara dair kuşkuculuğa, sonraki bölümde ele alacağımız komplo teorilerine ve biz/onlar ayrımı özellikle göçmen gruplara dair yalan haberlere ve bu grupların günah keçisi olarak suçlanmalarına katkı sağlayacak arka planı yaratıyor.

Kutuplaşmış Ortamda Doğru Bilgiye Erişim

İçinde yaşadığımız dönemin dünyada ve Türkiye’de siyasal alanın önemli bir özelliği olan siyasal duygusal kutuplaşma ([Erdoğan & Uyan-Semerci, 2018](#)) salgın döneminde de yanlış bilginin hızla yayılmasını destekleyen önemli faktörlerden biri oldu.

Kutuplaşmanın birçok farklı biçiminden söz etmek mümkün ancak kutuplaşmanın var olup olmadığı ve faydalı olup olmadığı dahi kutuplaşma konusu olabiliyor. Kutuplaşmanın en somut versiyonunun elitler düzeyinde elitler arası kutuplaşma olduğunu söylemek mümkün. Siyasal elitler ve partiler arasında yaşanan kutuplaşma iş birliğinin oldukça azalması ile sonuçlanabilmekte. Siyasal kutuplaşma, elit düzeyindeki bu kutuplaşmanın sağ sol ekseninde birbirinden uzaklaşan iki dağ olarak gösterilebilen ideolojik kutuplaşma ile de örtüşebilir. Bu elit düzeyindeki ayrışma, seçmenler arasında da tespit edilebilir hale gelebiliyor. Ayrıca siyasal kutuplaşma, mekânsal, coğrafi kutuplaşma olarak da gözlemlenebiliyor. Farklı siyasi görüşlere ve tercihlere sahip kişilerin farklı mahallelerde yaşamayı tercih etmesi sonucunda, partilerin seçmenlerinin mekânsal olarak ayrışması da söz konusu. Farklı parti seçmenlerinin birbirlerinden hazzetmemeleri, karşılıklı sosyal mesafenin artması ile görünür hale gelen kutuplaşma ise duygusal kutuplaşma olarak tanımlanıyor. Bu durum kişilerin kendi partilerinin taraftarlarını tartışmasız bir biçimde ahlaken üstün görmelerine ve en önemlisi kendilerine hak olarak gördüklerini öteki parti taraflarına görmemelerine yol açıyor ([Erdoğan & Uyan-Semerci, 2018](#)). Türkiye’de de bu farklı türde kutuplaşmaları görmek mümkün. Özellikle siyasi kimlikler, hangi partiyi desteklediğimiz giderek en baskın kimliğe, bazılarımız için kemikleşmiş, güçlü bir taraftarlık haline gelirken, pandemi ve pandemi ile mücadele de diğer konularda olduğu gibi siyasi görüşlerden etkilenerek [yorumlanmakta](#). Kutuplaşma orta-

mında siyasi kurumlara güven de politize hale geldiğinden, sağlık otoriteleri tarafından yayılan bilginin dahi doğruluğu sorgulanıyor.

ÖNERİ – KENDİMİZİ DEĞERLENDİRELİM: [Bu testi](#) çözerek Türkiye’de kutuplaşmanın hangi düzeyde olduğuna yönelik bilgilerinizi ölçebilirsiniz.

Covid-19 pandemisinde bizzat yaşadığımız üzere, kriz dönemlerinde insanlar bilgi edinmek için sıklıkla sosyal medya platformlarına veya çevrimiçi kanallara başvuruyor. Bu durum sosyal medyada panik ve kargaşa yaratmak ve yanlış bilgiyi yaymak isteyen troller için uygun bir ortam sağlıyor. Yanlış bilgiyi hızla yaymaya programlanmış botların da devreye girmesiyle sosyal medya ortamı bir önceki bölümde de ele alındığı üzere infodeminin arttığı bir dünyaya dönüşmekte. Infodeminin yayılımını kolaylaştıran kutuplaşmanın sosyal medya ile ilişkisine bakmak ve bu alanda medya ekosistemini ele alırken açıkladığımız bazı kavramlardan da yararlanarak ele almak önemli. Bu kavramlar yardımı ile bizim de içinde yer aldığımız var olan sosyal siyasi ortamı daha iyi anlayabileceğimizi ve bu bağlamda da daha eleştirel bir bakış açısıyla, yanlış bilgi ile mücadeleye bir katkı sunabileceğimizi umuyoruz.

Burada öncelikle homofiliden bahsedebiliriz. Hem sosyal yaşamda, fiziksel ya da pandemi sebebi ile uzaktan da olsa kendi aile/arkadaş çevremizde kimlerle beraberiz? Sanal ortamlarda, çevrimiçi platformlarda kimleri takip ediyoruz? Kimlerle iletişim halindeyiz? Sosyal medyada bireylerin kendilerine benzer insanlarla bir araya gelmesi ve kendi görüşlerine benzer görüşlere sahip hesapları takip etmesi olarak tanımlanan homofili, gerçek hayattaki kutuplaşmanın sanal ortama taşınmasına neden olur. Bu durum aynı zamanda sosyal medya ortamını bir yankı odası haline dönüştürmektedir. Böylelikle kişiler sadece kendi gibi düşünenlerle bir arada oldukları, farklı görüşlerle karşılaşmadıkları yani hiç eleştirilmedikleri, hep kendi seslerinin yankılarını duydukları bir dünyaya sıkışmış hale gelmektedir. 2017 Kutuplaşma araştırmasından yola çıkarak kaleme aldığımız araştırma kitabının adına bu nedenle *Fanusta Diyaloglar* ([Erdoğan & Uyan-Semerci, 2018](#)) dedik. İçinde olduğumuz yankı odası, bir tür fanus yaratarak bizleri kendi benzerlerimizle diyaloga, tam da bu sebeple monoloğa itiyor. Benzer bir durumu TV ve gazete gibi daha klasik medya araçlarında da görüyoruz. Kendi fikir-

lerimizin yansması olan kanalları gazeteleri okumayı tercih edebiliyoruz. Bu durum aynı zamanda bir döngü de yaratıyor. İzledikçe, okudukça fikirlerimiz daha da kuvvetleniyor, bu fikirlere karşı olan görüşlere daha da tahammülsüz olup, dayanamaz hale geliyoruz. Ayrıca yine bir önceki bölümde ele aldığımız filtre balonları ve suskunluk sarmalı gibi çok önemli iki kavramı hatırlamakta yarar var. Çevrimiçi araçların kullanıcıları farklı görüşlerden izole eden, kullanıcının kişiselleştirilmiş bilgileri ile onların ilgilendikleri konuları daha çok önermeleri sebebi ile filtre balonları dışarda bıraktığı bilgiler nedeniyle insanların aynı bilgilere erişmemesine yol açmakta. Fiziksel olarak aynı toplum içinde yaşasalar da sosyal medyadan elde ettikleri bilgiler açısından farklı dünyalarda yaşar hale gelmelerini sağlamakta. Farklı seslerin duyulmasının önündeki engellerden biri de suskunluk sarmalı olarak tanımlanan sessizlik hali. Bireylerin kendi görüşlerinin azınlıkta olduğunu düşündükleri ortamlarda görüşlerini başkalarıyla paylaşmaktan çekinmesi olarak açıklanan suskunluk sarmalı nedeniyle çok seslilik yok oluyor. Sonuçta bütün bir kamuoyu, daha doğru ifade ile kendi fanusumuzdaki kendi yankı odamızdaki herkes tek bir görüşe sahipmiş algısı yine bir yanılsama olarak karşımıza çıkmakta.

Sosyal medyada oluşan yankı odaları ([Sunstein, 2001](#)), filtre balonları ve suskunluk sarmalına ([Noelle-Neumann, 1974](#)) neden olan yapısının bireylerde ne tür etkiler bıraktığına yakından bakmak önemli. Öncelikle bu ortamda kendi dünya görüşünü güçlendiren ve karşıt görüşlere sağır hale gelen kullanıcılar, bu görüşleri daha doğru ve hatta evrensel kabul etme yarılgısına düşebiliyor. Belirli bilgilerin, fikirlerin, düşünce ve inançların sanal ortamda tekrarlanarak güçlenmesi sonucunda da bireyler dolaşan bilginin yanlışlığını sorgulamaz hale gelebiliyor. Sonuç olarak da farklı fikirlerden uzaklaşıldıkça yanlış inançların düzeltilmesi daha zor olmakta. Filtre balonları nedeniyle kişiler farkında olmadan aslında önem arz edecek pek çok içerik ve bilgidен habersiz kalabilmekteler. Yeni konulardan ve karşıt fikirlerden uzaklaşılan böylesi bir ortam da bir yandan toplum içerisindeki söylem çeşitliliğini yok ederken, diğer yandan ise demokratik özellikler taşımaktan hayli uzak hale gelmekte.

Kutuplaşma, siyasal kurumlara güvenin azalması ve referandum/referandum benzeri seçimlerle de artmakta ve kutuplaşmanın oluşmasına yol açan her faktör aslında hem neden hem de sonuç olarak karşımıza çıkmakta. Örneğin referandum benzeri seçimler, kampların/kutupların oluşmasına,

seçmenleri evet/hayır gibi siyah/beyaz tercihlere zorlayarak safların daha da sıkılaştırılmasına yol açmakta. Bu tür kutupların varlığı orta noktalarda buluşmayı mümkün kılan, müzakere ve diyaloga izin verecek yöntemlerin tercih edilmemesine neden oluyor.

En temel sorunlardan biri de bu kadar kutuplaşmış bir ülkede, siyasal ortamda nasıl iletişim kuracağımız ve nasıl tarafsız habere ulaşacağımız. Taraf tutmadan haber yazmak ve diyalogu sürdürmek mümkün mü? “Öteki”nin gazetesi okunmaz, televizyonu izlenmezken farklı gerçeklikler içinde yaşamaya devam [ediliyor](#) ve bu ortamda da infodemi çok daha hızla yayılabiliyor.

Hakikat Sonrası Dönem

Kutuplaşmanın yanı sıra Covid-19 pandemisi sürecinde yaşananlar ve ekonomik kriz başta olmak üzere tüm belirsizlikler, hakikat sonrası olarak ifade edilen bir dönemin içinde yaşanıyor. Gerçeğin aşıldığı (post-truth), hakikat sonrası olarak ifade edilen içinde bulunduğumuz bu dönemin akıl, bilim ve demokrasi karşıtlığı üzerine inşa edildiği tartışması ([Erdoğan & Uyan-Semerçi, 2020](#)) infodemiye anlamak açısından da oldukça hayati. Bu bölümde hakikat sonrasının bilim karşıtlığı ile olan duruşunu ele alarak, infodeminin yayılmasında oynadığı rolü anlamaya çalışacağız. Hakikat sonrası ne demek? Hakikatin varlığını kabul etmek/etmemek üzerine olan bu tartışmada ilk soru, hakikat var mı? Daha doğrusu bizim kavrayabileceğimiz bir hakikat var mı? Nesnel bir hakikat var mı?

Modernizmin en önemli iddiası hakikatin var olduğu ve aklın bu hakikati bilebileceği düşüncesi. Modernizm, insan aklının her şeyi kavramaya muktedir olduğunu iddia ediyor. Nesnel gerçekliğin insan aklı ile deney ve gözlem aracılığıyla insanın evrenin bütün kanunlarını öğrenebileceği ilerleyici bir bilim anlayışına dayanıyor ([Tallis 2016; McIntyre 2018; Erdoğan & Uyan-Semerçi, 2021](#)). Modernite sonrası yani postmodernizm dönemi içinde tüm noktalar sorgulanır hale gelerek, enstrümanları kusurlu olan bilim anlayışına hatasız bir inançla bağlı olunması sorgulanıyor. Koşulsuz hakikate erişimin mümkün olmadığını ve bilim insanlarının ideolojilerinin, değerlerinin ve sınıfsallığının objektivite iddialarını geçersiz kıldığı söyleniyor ([Erdoğan & Uyan-Semerçi, 2020](#)). Postmodernizm bunu yaparken aynı zamanda evrensellik iddiasını da sorguluyor. Postmodernizmin getirdiği eleştiriler kıymetli ancak postmodernizm bu eleştirileri yaparken, nihilizm ve sonsuz gö-

receliğe yol açarak içinde yaşadığımız hakikat sonrası dönemin arka planını oluşturuyor ([McIntyre, 2018](#)).

DÜŞÜNELİM: Pandemi, aşular veya iklim krizi ile ilgili üretilen bilimsel bilgilere karşı çıkan insanlarla karşılaştınız mı? Argümanlarınızı gerekçelendirirken ne tür nedenselliklere başvuruyorlar?

Hakikat sonrası dönemde bilim insanları tarafından bilimsel yöntemler ile üretilen bilgi, sıradan insanlarca yadsınır hatta reddedilir hale gelebiliyor. Genel tanımıyla hakikat sonrası dönemin en önemli özelliklerinden biri bilimsel olana ve bilimsel alandaki kazanımlara kuşkuyu içeren, hakikatin nesnellliğini, evrenselliğini ve teklüğünü sorgulayan bir zıt duruş ([Lewandowsky vd. 2013](#)). Bu durum bilim inkârcılığına kadar uzanan bir yolun aşılmasını kolaylaştırabilmekte ([McIntyre, 2018](#)). Bilimsel konuların siyasal tartışmalara dönüşmesiyle birlikte, iklim krizi tartışmaları veya aşı karşıtlığı gibi konuların bilimsel argümanlardan uzak tartışmalara konu edildiği görülüyor. Karşılıklı tartışmalarda konunun uzmanlarının ifadeleri ile uzmanlıkları olmayan ama retorik olarak güçlü farklı görüşler eş değerde ele alınabilmekteler.

Ayrıca her bilimsel uzmanın da her zaman beklendiği şekilde sadece objektif bilgiyi, doğruyu aktarmadığı, farklı çıkarlar sebebi ile farklı açıklamalar yapabildiği durumlar, aynı zamanda bilimsel bilgi nesnel midir sorusunu gündeme taşımakta ve bilimsel bilgi üreten kişilerin de sorgulanmasına zemin oluşturmaktadır. Doğrunun ve gerçeğin tamamen öznel hale dönüştüğü bu ortamda uzmanlığa saygının da bittiğinden söz edilebilir. Bilim insanlarının kendi arasında uzlaşa sağlayamadığı durumların varlığı, uzlaşa sağladıkları durumlarda da özellikle bir sonraki bölümde ele alınacağı üzere komplo teorilerinin varlığı ile bilim insanlarının güvenirliliğini sorgulayan ve uzmanlığın da diğer görüşlerden/inanışlardan biri haline geldiği bir ortamı yaratabiliyor. Aşı karşıtlığında daha detaylı ele alacağımız üzere bilimin önerdiği, bilimsel metotlarla gösterdiği diğer argümanlardan daha meşru, kabul edilmesi gereken evrensel hakikat olarak değerlendirilmeyebiliyor. Görüşlerden biri olarak kabul edilip, diğer görüşlerle aynı konumda olarak algılanabiliyor. Gerçekler, neye inandığınızla belirlenebiliyor.

McDermott; “insanların gerçeklere” olduğu kadar, inanışlara da önem verdiğini; gerçekleri aramaktan çok, gerçeklerden kaçındıklarını; inanmanın,

sorgulamaktan kolay olduğunu ve tekrarlanan gerçeklerin, tekrarlanmayanlara göre daha gerçek olduğunu belirtiyor (2019). McDermott, özellikle hakikat sonrası dönemin çoklu gerçekliğinin nasıl oluştuğunu anlamamıza katkı sunan çalışmasında, inanmak için gerekenleri şöyle özetliyor:

Uyum (Compatibility): Bildiklerimle ve dünya görüşümle uyumlu olmalı,
Tutarlı (Coherence): Öykü kendi içerisinde tutarlı olmalı,
Güvenilir (Credibility): Kaynak “güvenilir” olmalı,
Uzlaşma (Consensus): (Etrafımdaki) İnsanlar arasında uzlaşma olmalı,
Destek (Support): Argümanı destekleyecek “kabul edilebilir” kanıt olmalı (McDermott, 2019).

Bu çerçevede inandığımız, “gerçeğe” dönüşebiliyor. İnanığımız gerçek, dünya görüşümüz ile uyumlu, kendi içerisinde tutarlı, güvendiğimiz kişilerin söylediği ve bize benzeyenler tarafında üzerinde uzlaşılan, argümanı destekleyen kanıtlarımız olan bir hal alıyor. Bu noktada inandığımız gerçekle kendi hakikatimizle uyumlu yanlış haberler sorgulanmadan doğru kabul edilirken, çelişen doğrular reddedilebiliyor.

Popülizm

Kakutani (2019) hakikate saldırının Trump, Le Pen, Weelders ve Salvini gibi aşırı görüşlere sahip liderlerin iktidara gelmesini kolaylaştırdığını söylerken, bu liderlerin çoğu zaman popülist bir dil kullandığını görürüz. Popülizmin tarifinde de uzlaşma tam olmasa da popülizmin seçkin/elit karşıtlığı ile halkın çıkarları/yararına yapılan vurgu son yıllarda hem sol hem sağ siyasetçilerin yaygın bir biçimde başvurduğu bir söylem olarak tanımlamak mümkün (Rooduijn & Pauwels, 2011; Oliver & Rahn, 2016). Popülist siyaset, giderek artan küreselleşmeye karşı da reaksiyoner bir siyaset olarak da tanımlanıyor (Rodrik, 2020).

Popülizmin en temel noktalarından olan bu iki karşıtlığın –elit/seçkin karşıtlığı ve küreselleşme karşıtlığı– infodeminin yayılmasında katkısı olduğu söylenebilir. Ayrıca çoğu ülkede popülist liderlerin biz/onlar vurgusu göçmen karşıtı söylemlere yol açıyor (Schmuck & Matthes, 2015). Göçmenlerin var olan olumsuz koşulların müsebbibi/sorumlusu olarak “günah keçisi” ilan edilmeleri, onlara dair yanlış ve yer yer nefret söylemi içeren haberlerle de körükleniyor. Bu bölümde bu üç noktayı açarak, popülist siyasetin bu

temel öğelerinin infodeminin oluşmasına ve yayılmasına nasıl katkı sunduğunu özetlemeye çalışacağız.

Popülist siyasetçilere desteğin arttığı ve popülist söylemlerin baskın hale geldiği bir siyasal ortamdayız. Yakın tarihte Brexit sürecinde şahit olduğumuz gibi referandumlarla alınan kararlarda infodeminin rolü çok belirleyici olabiliyor. Tarafsız ve bağımsız medyanın neredeyse kalmadığı bir dönemde, denetleme mekanizmalarının olmadığı sosyal medya ortamında bilgi yatay şekilde hızla yayılabilmekte; dolayısıyla yanlış bilginin de hacmi artmakta ve siyasal kararlar bu bilgilere dayanabilmekte. Bu noktada Müller'in vurguladığı üzere, popülistlerin elit/seçkin karşıtı olmasının yanı sıra çoğulculuk karşıtı olmaları çok temeldir. Popülist partiler/liderler yalnızca kendilerinin halkı temsil ettiğini iddia ederler ve bu iddia ile diğer siyasal rakiplerin meşruiyetini sorgularlar. Diğer siyasal rakiplerin argümanları halka karşıdır ve onları destekleyenler de halkın parçası değillerdir. Bu noktada gerçeğin/doğrunun ne olduğu önemini yitirir. Popülist liderin söylemi, belirleyendir (Müller, 2018). Popülist lider, halkı adına gerçeği bilen ve aktaran kişi olarak kendisini sunar ve liderin monist gerçeği, onu destekleyenlerin gerçeği haline kolaylıkla gelebilir. Popülizmin bu söylemsel özelliği liderin durduğu pozisyona, ideolojiye göre yeri geldiğinde bilimsel bilgiyi reddedip, bunun karşısına kendi gerçeğini koyarak infodeminin oluşmasına katkıda bulunuyor. Yukarıda da ele aldığımız üzere bireylerin bilimsel bilginin karşısına kendi bilgilerini koyup denk görebildikleri ve her tür bilimsel tartışmada tutum sahibi olmalarına olanak veren hakikat sonrası ortam da popülist politikacıların işlerini kolaylaştırıyor. Elit karşıtlığı, bazen bilim insanlarını da kapsayabiliyor ya da halkın yararına olanın sadece popülist lider tarafından ifade edilen olduğu şeklinde çerçevelenebiliyor.

Popülist siyasetin küreselleşmenin yerelde yarattığı tepkiye de karşılık olarak yükseldiği belirtilen ilgili yazında, ekonomi başta olmak üzere bu durumun farklı boyutları ele alınıyor (Zaslove, 2008; Franzese, 2019; Rodrik, 2020; Freistein, vd. 2020). Popülizmin küreselleşme karşıtı boyutu da başta uluslararası kurumlara güvensizlik olmak üzere pandemi döneminde de örneklerine sıkça rastladığımız infodeminin yaygınlaşmasına ve bir sonraki bölümde daha detaylı olarak ele alacağımız komplo teorilerine de zemin hazırlayabilmekte. Küreselleşmenin farklı şekillerde halkın yararına olmadığı ve kuşkuculuğu da besleyerek uluslararası kurumlar başta olmak üzere başka gündemleri/çıkarları olduğu ve halkın yararını popülist liderin/

partinin koruyacağı düşüncesi bilgi düzensizliklerinin oluşmasına ve yayılmasına yol açabiliyor.

Son olarak da özellikle sağ popülist lider/partilerin göçmen karşıtı tutumları bağlamında da ([Schmuck & Matthes, 2015](#); [Matthes & Schmuck, 2017](#)) özellikle göçmenlere yönelik yanlış, çarpıtılmış ve yer yer nefret söylemi içeren haberlerin oluşmasına zemin hazırladığı söylenebilir. Çoğu ülkede popülist liderlerin biz/onlar vurgusu göçmen karşıtı söylemler başta olmak üzere her ülke özelinde “öteki” görülen grubun, bu grupların “asıl” halk olmadığı vurgusu ile, farklı biçim ve şekillerde bilgi düzensizliklerine maruz kalmalarına yol açıyor. Halkın parçası görülmeyen öteki gruplar var olan olumsuz koşulların, krizlerin sorumlusu olarak “günah keçisi” ilan edilebiliyorlar. Bu yönde yayınlanan haberler de doğrulama süreçlerinden geçirilmeden sosyal medyanın da yardımıyla hızla yaygınlaşabilmekte. Popülizm bağlamında belirttiğimiz ilk nokta da vurguladığımız üzere yalnızca kendilerinin halkı temsil ettiğini iddia eden popülist siyaset ve siyasetçi diğer siyasal rakiplerin meşruiyetini sorgularken, diğer siyasal rakiplerin argümanlarını halka karşı olarak konumlandırabilir. Onları destekleyenler de halkın parçası kabul edilmeyebilir, yabancı olan, göçmen olan ya da farklı biçimlerde azınlık olan bu mantık zincirinde en baştan halkın parçası olarak değerlendirilmediğinden onlarla ilgili tüm kuşkular, endişeler yalan/yanlış haberin hızla yayılmasına, inanılan gerçeği destekleyen bir haberin doğrulanmasına ihtiyaç duyulmadan yayılmasına katkıda bulunabilir.

Sosyal sermayedeki düşüş, ekonomik eşitsizliğin artması, kutuplaşma, popülizm, bilime olan güvensizlik gibi değişimler hakikat sonrası çağın temel özelliklerini oluştururken; toplumsal, siyasi, ekonomik ve kamu sağlığı krizlerinin yaşandığı dönemler yanlış bilginin en hızlı yayıldığı dönemlerdir. Buna karşın hakikat sonrası çağda bilgilerin yalanlanmasına/yanlışlanmasına rağmen bu bilgiye inancın devam etmekte ve doğrulanan bilgi yanlış bilgi kadar değer görmemekte. Yalan ifadeler ve yalan bilgiye dair bir tutum değişikliğinden söz etmek mümkündür. “Herkes yalan söyler” diye düşünülerek, kendimize yakın olanların yalanlarını affediyor olabilir miyiz? Ya da kendi gerçekliğimizde yaşamaya devam edebilmek için bazı yalanları göz ardı ediyor olabilir miyiz? Gerçek ve yalan ile olan kurduğumuz bu ilişki yalan haber salgını ile mücadele de önemli bir soru. Bu soru üzerinde düşünmek ve farkındalığımızı arttırmak, hoşumuza gitmeyen gerçeklerle/verilerle/olgularla baş etmek yerine sorgulanmamış yalan haberlerle yaşamak ancak

bir süre, bu veriler/olgular/gerçekler bizi fiziksel dünyada yaşamda etkilemediği müddetçe mümkün.

Yukarıda ele aldığımız siyasal ortamın infodeminin oluşumuna ve yayılımına katkısını anlamak mücadele açısından da önemli. Kutuplaşma ortamında, kutuplaşan taraflar karşı tarafın yalan söylediğine vurgu yaparak, popülist siyaset “halkıma yalan söylüyorlar” diyerek elitleri ya da uluslararası kuruluşları işaret edebiliyor ve hakikat sonrası dönem ise “herkesin yalan söylediğinin” düşünülebildiği bir ortamda hakikatin yitirildiğine bu bağlamda da inandığımız gerçeklerle yaşamın normalleşmesine yol açıyor. Hakikat sonrası dönem, bir sonraki bölümde ele alacağımız bilimsel yöntemlerden uzak olan komplo teorilerinin de güçlenip yayılmasına uygun bir zemin oluşturmakta ve özellikle içinde bulunduğumuz pandemi döneminde de infodemi ile mücadelenin, gerçekten de yaşam/ölüm mücadelesine somut örnekler verebileceğimiz bir duruma karşılık gelmekte.

KAYNAKÇA

- Agley, J., Xiao, Y., Thompson, E. E., Chen, X., & Golzarri-Arroyo, L. (2021). Intervening on Trust in Science to Reduce Belief in COVID-19 Misinformation and Increase COVID-19 Preventive Behavioral Intentions: Randomized Controlled Trial. *Journal of Medical Internet Research*, 23(10). <https://doi.org/10.2196/32425>
- Almenar, E., Aran-Rampott, S., Suau, J., & Masip, P. (2021). Gender Differences in Tackling Fake News: Different Degrees of Concern, but Same Problems. *Media and Communication*, 9(1), 229-238. <https://doi.org/10.17645/mac.v9i1.3523>
- Anadolu Ajansı. (2020, Eylül 30). Sağlık Bakanı Koca: Her vaka hasta değildir. *Anadolu Ajansı*. <https://www.aa.com.tr/tr/koronavirus/saglik-bakani-koca-her-vaka-hasta-degidir/1991187> (Erişim Tarihi: 27.12.2021).
- Andı, S. (2021). Sahte Haberler ve Sosyal Medya: Yanlış Bilginin Yayılımında Algoritmaların Rolü. İçinde *Algoritmaların Gölgesinde Toplum ve İletişim* (ss. 1-18). Alternatif Bilişim Derneği. <https://ekitap.alternatifbilisim.org/pdf/algoritmalarin-golgesinde-toplum-ve-iletisim.pdf> (Erişim Tarihi: 18.10.2021).
- Avram, M., Micallef, N., Patil, S., & Menczer, F. (2020). Exposure to social engagement metrics increases vulnerability to misinformation. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*. <https://doi.org/10.37016/mr-2020-033>
- Azucar, D., Marengo, D., & Settanni, M. (2018). Predicting the Big 5 personality traits from digital footprints on social media: A meta-analysis. *Personality and Individual Differences*, 124, 150-159. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2017.12.018>
- Bakshy, E., Messing, S., & Adamic, L. A. (2015). Exposure to ideologically diverse news and opinion on Facebook. *Science*. <https://doi.org/10.1126/science.aaa1160>
- Bastos, M., & Mercea, D. (2018). The public accountability of social platforms: Lessons from a study on bots and trolls in the Brexit campaign. *Phil. Trans. R. Soc.*, 376(2128), 20180003. <https://doi.org/10.1098/rsta.2018.0003>

- Bavel, J. J. V., Baicker, K., Boggio, P. S., Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., Crockett, M. J., Crum, A. J., Douglas, K. M., Druckman, J. N., Drury, J., Dube, O., Ellemers, N., Finkel, E. J., Fowler, J. H., Gelfand, M., Han, S., Haslam, S. A., Jetten, J., ... Willer, R. (2020). Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response. *Nature Human Behaviour*, 4(5), 460-471. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0884-z>
- Bayes, R., & Druckman, J. N. (2021). Motivated reasoning and climate change. *Current Opinion in Behavioral Sciences*, 42, 27-35. <https://doi.org/10.1016/j.cobeha.2021.02.009>
- BBC News Türkçe. (2018, Temmuz 4). Hindistan'da WhatsApp'tan yayılan çocuk kaçırma söylentileri sonrası 29 kişi linç edildi. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-44706840> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- BigIdeasGrowingMinds. (2020, Mayıs 27). *Thinking fast and slow, heuristics and biases by Daniel Kahneman: Animated Summary*. [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=w1ZCMLmcV_s (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- Binarcı, M., Arun, Ö., Özsoy, D., Kandemir, B., & Şahinkaya, G. (2020). Covid-19 Sürecinde Yaşlıların Enformasyon Arayışı ve Enformasyon Değerlendirmesi. *TÜBİTAK SOBAG 120K613 No'lu Araştırma Projesi*. <https://api.senex.org.tr/upload/Publication/52dc40f2cedd485bb26e2dceb0fe4cd8.pdf> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Bossetta, M. (2018). The Digital Architectures of Social Media: Comparing Political Campaigning on Facebook, Twitter, Instagram, and Snapchat in the 2016 U.S. Election. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 95(2), 471-496. <https://doi.org/10.1177/1077699018763307>
- Bossetta, M. (2019). *The Digital Architectures of Social Media Platforms and Participation in Contemporary Politics* [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. University of Copenhagen. <https://michaelbossetta.com/wp-content/uploads/2019/07/Michael-Bossetta-B5-PhD-thesis-2019.pdf> (Erişim Tarihi: 21.12.2021).
- Boxell, L., Gentzkow, M., & Shapiro, J. M. (2017). Is the Internet Causing Political Polarization? Evidence from Demographics (Working Paper Series). *National Bureau of Economic Research*. <https://doi.org/10.3386/w23258>
- Bradshaw, P. (2012, Ocak). Mapping Digital Media: Social Media and News. *Open Society Foundations*. <https://www.opensocietyfoundations.org/publications/mapping-digital-media-social-media-and-news> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Bradshaw, S., & Howard, P. N. (2018). Challenging Truth and Trust: A Global Inventory of Organized Social Media Manipulation (Computational Propaganda Research Project). *University of Oxford*. <https://blogs.oii.ox.ac.uk/wp-content/uploads/sites/93/2018/07/ct2018.pdf> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Brady, W. J., McLoughlin, K., Doan, T. N., & Crockett, M. J. (2021). How social learning amplifies moral outrage expression in online social networks. *Science Advances*, 7(33). <https://doi.org/10.1126/sciadv.abe5641>
- Brashier, N. M., & Schacter, D. L. (2020). Aging in an Era of Fake News. *Current Directions in Psychological Science*, 29(3), 316-323. <https://doi.org/10.1177/0963721420915872>
- Buchanan, T. (2021, Ocak 23). Sahte haberlerin yayılımını azaltabiliriz, hem de hiçbir şey yapmadan. (Can Başaçek, Çev.). *NiemanLab*. <https://teyit.org/teyitpedia-arastirma-sahte-haberlerin-yayilimini-azaltabiliriz-hem-de-hicbir-sey-yapmadan> (Erişim Tarihi: 9.12.2021).

- Buchanan, T., & Benson, V. (2019). Spreading Disinformation on Facebook: Do Trust in Message Source, Risk Propensity, or Personality Affect the Organic Reach of "Fake News"? *Social Media + Society*, 5(4), 2056305119888654. <https://doi.org/10.1177/2056305119888654>
- Cadier, A., & Goldin, M. (2021). Toxic TikTok: Popular social-media video app feeds vaccine misinformation to kids within minutes after they sign up. *NewsGuard*. <https://www.newsguardtech.com/special-reports/toxic-tiktok> (Erişim Tarihi: 01.12.2021).
- Cadwalladr, C., & Graham-Harrison, E. (2018, Mart 17). Revealed: 50 million Facebook profiles harvested for Cambridge Analytica in major data breach. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/news/2018/mar/17/cambridge-analytica-facebook-influence-us-election> (Erişim Tarihi: 21.12.2021).
- Cassel, D. (2016, Kasım 13). Bulletin Board Systems: Social Media Before the Internet. *The New Stack*. <https://thenewstack.io/bulletin-board-systems-social-media-internet/> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- CCDH. (2021). Malgorithm. *Center for Countering Digital Hate*. https://www.counter-hate.com/files/ugd/f4d9b9_89ed644926aa4477a442b55afbeac00e.pdf (Erişim Tarihi: 29.01.2022).
- Chen, X., Sin, S.-C. J., Theng, Y.-L., & Lee, C. S. (2015). Why Students Share Misinformation on Social Media: Motivation, Gender, and Study-level Differences. *The Journal of Academic Librarianship*. 41(5), 583-592. <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2015.07.003>
- Cinelli, M., Morales, G. D. F., Galeazzi, A., Quattrociocchi, W., & Starnini, M. (2020). Echo Chambers on Social Media: A comparative analysis. *arXiv:2004.09603 [physics]*. <http://arxiv.org/abs/2004.09603>
- CNN Türk. (2020, Mart 25). 9 kişi daha saf alkolden öldü. *CNN Türk*. <https://www.cnn-turk.com/video/turkiye/9-kisi-daha-saf-alkolden-oldu> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- Dora-Olivia, V. (2020). Who is most likely to believe and share misinformation? *Full Fact*. <https://fullfact.org/media/uploads/who-believes-shares-misinformation.pdf> (Erişim Tarihi: 14.12.2021).
- Edwards, B. (2016, Kasım 4). The Lost Civilization of Dial-Up Bulletin Board Systems. *The Atlantic*. <https://www.theatlantic.com/technology/archive/2016/11/the-lost-civilization-of-dial-up-bulletin-board-systems/506465/> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Erbaysal Filibeli, T. (2018). Kullanıcı Türevli İçerik ve Yurttaş Medyası: Haberin Dönüşümü, Sınırlar ve Olanaklar. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 449-465. <https://doi.org/10.31123/akil.456219>
- Erdoğan, E. (2016, Mart 22). Bölünmüş Bir Ülkede İletişim Kurabilmek... *Medium*. <https://medium.com/@urbanhobbit/b%C3%B6l%C3%BCnm%C3%BC%C5%9F-bir-%C3%BClkede-i%C5%87leti%C5%9Fim-kurabilmek-543d8f3fa12e> (Erişim Tarihi: 20.01.2022).
- Erdoğan, E. (2017). İnternet ve Siyasal Katılım: Türkiye Gençliği Üzerinden Bir Değerlendirme. *Gençlik Araştırmaları Dergisi*, 5(13), 5-38. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2147924>
- Erdoğan, E. (2019). Terör ve Korkunun El Ele Ördüğü Duvarlar Arasında Günümüz Sisifos'unun Çaresizliği. İçinde P. Uyan-Semerci & E. Erdoğan (Ed.), *Siyasetteki Gölge Korku* (ss. 75-110). İthaki.
- Erdoğan, E. (2020, Aralık 19). Kutuplaşma Kaçınılmaz Kaderimiz mi? *Perspektif*. <https://www.perspektif.online/kutuplasma-kacinilmaz-kaderimiz-mi/> (Erişim Tarihi: 20.01.2022).

- Erdoğan, E., & Uyan-Semerci, P. (2018). *Fanusta Diyaloglar: Türkiye’de Kutuplaşmanın Boyutları*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, E., & Uyan-Semerci, P. (2020). Hakikat Sonrası Tartışmalarının Gerçek Olmayan Varsayımlarını Ele Almak: Akıl, Bilim ve Demokrasi Karşıtlığı. *Pasajlar Sosyal Bilimler Dergisi*, 04. https://www.academia.edu/42025447/Hakikat_Sonras%C4%B1_Tart%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1n%C4%B1n_Ger%C3%A7ek_Olmayan_Varsay%C4%B1mlar%C4%B1n%C4%B1_Ele_Almak_Ak%C4%B1l_Bilim_ve_Demokrasi_Kar%C5%9F%C4%B1tl%C4%B1n%C4%9F%C4%B1
- Erdoğan, E., & Uyan-Semerci, P. (2021). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri İçin Bir Rehber: Gereklilikler, Sınırlılıklar ve İncelikler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. [Açık Erişim]. <http://arastirmarehberi.org>
- Faverio, M. (2022, Ocak 13). Share of those 65 and older who are tech users has grown in the past decade. *Pew Research Center*. <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2022/01/13/share-of-those-65-and-older-who-are-tech-users-has-grown-in-the-past-decade/> (Erişim Tarihi: 20.01.2022).
- Festinger, L. (1957). *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford University Press.
- Fischer, S. (2019, Nisan 16). Trump’s 2020 plan: Target seniors on Facebook. *Axios*. <https://www.axios.com/trump-2020-plan-target-seniors-on-facebook-1555346862-b3bc5987-9e98-4837-9e55-aa479909ceb8.html> (Erişim Tarihi: 22.01.2022).
- Flaxman, S., Goel, S., & Rao, J. M. (2016). Filter Bubbles, Echo Chambers, and Online News Consumption. *Public Opinion Quarterly*, 80(S1), 298-320. <https://doi.org/10.1093/poq/nfw006>
- Franzese, R. J. (2019). *The Comparative And International Political Economy of Anti-Globalization Populism*. Oxford Research Encyclopedia of Politics. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228637.013.638>
- Freistein, K., Gadinger, F., & Unrau, C. (2020). From the Global to the Everyday: Anti-Globalization Metaphors in Trump’s and Salvini’s Political Language. *Global Cooperation Research Papers*, No. 24, *University of Duisburg-Essen, Käte Hamburger Kolleg/Centre for Global Cooperation Research (KHK/GCR21)*. <http://dx.doi.org/10.14282/2198-0411-GCRP-24>
- Fuchs, C. (2020). *Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş* (D. Saraçoğlu & İ. Kalaycı, Çev.). Nota Bene.
- Fürsich, E. (2010). Media and the Representation of Others. *International Social Science Journal*, 61, 113-130. <https://doi.org/10.1111/j.1468-2451.2010.01751.x>
- Gogarty, K. (2021, Temmuz 20). Despite Facebook’s COVID-19 promises, anti-vaccine groups are thriving. *Media Matters*. <https://www.mediamatters.org/facebook/despite-facebooks-covid-19-promises-anti-vaccine-groups-are-thriving> (Erişim Tarihi: 21.12.2021).
- Grinberg, N., Joseph, K., Friedland, L., Swire-Thompson, B., & Lazer, D. (2019). Fake news on Twitter during the 2016 U.S. presidential election. *Science*. <https://doi.org/10.1126/science.aau2706>
- Guess, A. M., Lerner, M., Lyons, B., Montgomery, J. M., Nyhan, B., Reifler, J., & Sircar, N. (2020). A Digital Media Literacy Intervention Increases Discernment between Mainstream and False News in the United States and India. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(27), 15536-15545. <https://doi.org/10.1073/pnas.1920498117>
- Guess, A., Nagler, J., & Tucker, J. (2019). Less than you think: Prevalence and predictors of fake news dissemination on Facebook. *Science Advances*. <https://doi.org/10.1126/sciadv.aau4586>

- Habermas, J. (1989). *The Structural Transformation of the Public Sphere: An Inquiry Into a Category of Bourgeois Society*. Polity Press.
- Hall, S. (2017). *Temsil: Kültürel Temsiller ve Anlamlandırma Uygulamaları* (İ. Dündar, Çev.). Pinhan Yayıncılık.
- Hetherington, M., & Ladd, J. M. (2020, Mayıs 1). Destroying trust in the media, science, and government has left America vulnerable to disaster. *Brookings*. <https://www.brookings.edu/blog/fixgov/2020/05/01/destroying-trust-in-the-media-science-and-government-has-left-america-vulnerable-to-disaster/> (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- Himelein-Wachowiak, M., Giorgi, S., Devoto, A., Rahman, M., Ungar, L., Schwartz, H. A., Epstein, D. H., Leggio, L., & Curtis, B. (2021). Bots and Misinformation Spread on Social Media: Implications for COVID-19. *Journal of Medical Internet Research*, 23(5). <https://doi.org/10.2196/26933>
- Howard, J. (2020, Mart 31). WHO stands by recommendation to not wear masks if you are not sick or not caring for someone who is sick. *CNN*. <https://www.cnn.com/2020/03/30/world/coronavirus-who-masks-recommendation-trnd/index.html> (Erişim Tarihi: 26.12.2021).
- Howard, P. N., Woolley, S., & Calo, R. (2018). Algorithms, bots, and political communication in the US 2016 election: The challenge of automated political communication for election law and administration. *Journal of Information Technology & Politics*, 15(2), 81-93. <https://doi.org/10.1080/19331681.2018.1448735>
- InternetNZ. (t.y.). Platforms and Misinformation Where We Are and How We Got Here. https://internetnz.nz/assets/Archives/Platforms_and_Misinformation.pdf (Erişim Tarihi: 15.02.2022).
- Ireton, C. (2018). Truth, Trust And Journalism: Why It Matters. İçinde C. Ireton & J. Posetti (Ed.), *Journalism, "Fake News" and Disinformation: A Handbook for Journalism Education and Training* (ss. 32-43). UNESCO. <https://en.unesco.org/fightfake-news>
- Islam, M. S., Sarkar, T., Khan, S. H., Kamal, A.-H. M., Hasan, S. M. M., Kabir, A., Yeasmin, D., Islam, M. A., Chowdhury, K. I. A., Anwar, K. S., Chughtai, A. A., & Seale, H. (2020). COVID-19-Related Infodemic and Its Impact on Public Health: A Global Social Media Analysis. *The American Journal of Tropical Medicine and Hygiene*, 103(4), 1621-1629. <https://doi.org/10.4269/ajtmh.20-0812>
- İnfodemi Eğitimi. (2021, Haziran 10). *Medya Sistemi*. [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=64QS4wkG_j4 (Erişim Tarihi: 15.02.2022).
- İnfodemi Eğitimi. (2021, Haziran 10). *Sağlık Okuryazarlığı*. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=VW8BG3q1328> (Erişim Tarihi: 15.02.2022).
- İnfodemi Eğitimi. (2021, Haziran 10). *Covid-19 Sürecinde Yaşlıların Enformasyon Arayışı ve Enformasyon Değerlendirmesi*. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=OF9TOix65jM> (Erişim Tarihi: 15.02.2022).
- İnfodemi Eğitimi. (2021, Haziran 30). *İnfodemi nedir?* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=ebT1YZg_5Pw (Erişim Tarihi: 15.02.2022).
- İnfodemi Eğitimi. (t.y.). Bilişsel Yansıtma Testi. *Poltio*. <https://www.poltio.com/e/quiz/3748> (Erişim Tarihi: 15.02.2022).
- İnfodemi Eğitimi. (t.y.). Yaşlılar Covid-19 döneminde enformasyona nasıl ulaştı?. *Poltio* <http://infodemiagitimi.org/yaşlılar-covid-19-doneminde-enformasyona-nasil-ulasti/> (Erişim Tarihi: 15.02.2022).
- İnfodemi Eğitimi. (t.y.). Medya kullanıcıları yanlış bilgilerin yayılımını nasıl değerlendiriyor?. *Poltio* <http://infodemiagitimi.org/medya-kullanicilari-yanlis-bilgilerin-yayilimi-nasil-degerlendiriyor/> (Erişim Tarihi: 15.02.2022).

- İnfodemi Eğitimi. (t.y.). Türkiye'deki kutuplaşma hakkında ne kadar bilgi sahibisin?. *Pol-tio* <http://infodemiagitimi.org/turkiyedeki-kutuplasma-hakkinda-ne-kadar-bilgi-sahibisin/> (Erişim Tarihi: 15.02.2022).
- İnfodemi ile Etkin Mücadele-Araştırma Bulguları. (2020). <https://www.infodemiylemuca-dele.org/anasayfa/araştırmanın-bulguları> (Erişim Tarihi: 17.12.2021).
- Jost, P., Maurer, M., & Hassler, J. (2020). Populism Fuels Love and Anger: The Impact of Message Features on Users' Reactions on Facebook. *International Journal of Communication*, 14, 2081-2102. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/13400>
- Kahneman, D. (2015). *Hızlı ve Yavaş Düşünme* (F. Deniztekin & O. Deniztekin, Çev.) (1. Baskı). Varlık Yayınları.
- Kakutani, M. (2019). *Hakikatin Ölümü*. Doğan Kitap.
- Kantrowitz, A. (2021, Kasım 5). The Case To Reform The Share Button, According To Facebook's Own Research. *Big Technology*. <https://bigtechnology.substack.com/p/the-case-to-reform-the-share-button> (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- Keskin, Ö. H. (2021, Ağustos 3). Fotoğraftakinin THK'nın tek yangın söndürme uçağı olduğu iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/analiz-fotograftakinin-thknin-tek-yan-gin-sondurme-ucagi-oldugu-iddiasi> (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- KhanAcademyTurkce. (2014, Haziran 9). *Bilişsel Abenksizlik (Psikoloji/Davranış) (Psikoloji/Çevreyi Algılama)*. [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=R-ZwR10_hP8o (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- Korkmaz, B. (2020, Mart 2). Koronavirüsle ilgili sağlık tavsiyeleri veren WhatsApp mesajı. *Teyit.org*. <https://teyit.org/koronavirusle-ilgili-saglik-tavsiyeleri-veren-what-sapp-mesaji> (Erişim Tarihi: 9.01.2022).
- Kosinski, M., Stillwell, D., & Graepel, T. (2013). Private traits and attributes are predictable from digital records of human behavior. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 110(15), 5802-5805. <https://doi.org/10.1073/pnas.1218772110>
- Kruse, L. M., Norris, D. R., & Flinchum, J. R. (2017). Social Media as a Public Sphere? Politics on Social Media. *The Sociological Quarterly*, 59(1), 62-84. <https://doi.org/10.1080/00380253.2017.1383143>
- Ku., D. (2021, Ağustos 3). Which Social Media Platforms Make The Most Revenue Per User?. *PostBeyond*. <https://www.postbeyond.com/blog/revenue-per-social-media-user/> (Erişim Tarihi: 9.01.2022).
- Kunda, Z. (1990). The case for motivated reasoning. *Psychological Bulletin*, 108(3), 480-498. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.480>
- Laughy, D. (2009). *Media Studies*. Kamera Books.
- Leetaru, K. (2018, Aralık 15). What Does It Mean For Social Media Platforms To "Sell" Our Data? *Forbes*. <https://www.forbes.com/sites/kalevleetaru/2018/12/15/what-does-it-mean-for-social-media-platforms-to-sell-our-data/> (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H., Seifert, C. M., Schwarz, N., & Cook, J. (2012). Misinformation and Its Correction: Continued Influence and Successful Debiasing. *Psychological Science in the Public Interest*, 13(3), 106-131. <https://doi.org/10.1177/1529100612451018>
- Lewandowsky, S., Ecker, U. K., & Cook, J. (2017). Beyond misinformation: Understanding and coping with the "post-truth" era. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 6(4), 353-369. <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2017.07.008>
- Lewandowsky, S., Mann, M. E., Bauld, L., Hastings, G., & Loftus, E. F. (2013). The Subterranean War On Science. *APS Observer*, 26(9). <https://www.psychologicalscience.org/observer/the-subterranean-war-on-science>

- Lindström, B., Bellander, M., Schultner, D. T., Chang, A., Tobler, P. N., & Amodio, D. M. (2021). A Computational Reward Learning Account of Social Media Engagement. *Nature Communications*, 12(1), 1311. <https://doi.org/10.1038/s41467-020-19607-x>
- Livingstone, S. (2004). Media Literacy and the Challenge of New Information and Communication Technologies. *The Communication Review*, 7(1), 3-14. <https://doi.org/10.1080/10714420490280152>
- Love, J., & Cooke, K. (2016, Kasım 15). Google, Facebook move to restrict ads on fake news sites. *Reuters*. <https://www.reuters.com/article/us-alphabet-advertising-idUSKB-N1392MM> (Erişim Tarihi: 02.01.2021).
- Martel, C., Pennycook, G., & Rand, D. G. (2020). Reliance on Emotion Promotes Belief in Fake News. *Cognitive Research: Principles and Implications*, 5(1), 47. <https://doi.org/10.1186/s41235-020-00252-3>
- Matthes, J., & Schmuck, D. (2017). The Effects of Anti-Immigrant Right-Wing Populist Ads On Implicit and Explicit Attitudes: A Moderated Mediation Model. *Communication Research*, 44(4), 556-581. <https://doi.org/10.1177/0093650215577859>
- McDermott, R. (2019). Psychological Underpinnings of Post-Truth in Political Beliefs. *PS: Political Science & Politics*, 52(2), 218-222. <https://doi.org/10.1017/S104909651800207X>
- McIntyre, L. (2018). *Post-truth*. The MIT Press Essential Knowledge Series.
- Moravec, P., Minas, R., & Dennis, A. R. (2018). Fake News on Social Media: People Believe What They Want to Believe When it Makes No Sense at All. *Social Science Research Network*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3269541>
- Moscovici, S. (1988). Notes Towards a Description of Social Representations. *European Journal of Social Psychology*, 18, 211-250. <https://doi.org/10.1002/ejsp.2420180303>
- Mosleh, M., Pennycook, G., Arechar, A. A., & Rand, D. G. (2021). Cognitive Reflection Correlates with Behavior on Twitter. *Nature Communications*, 12(1), 921. <https://doi.org/10.1038/s41467-020-20043-0>
- Mozilla. (2021). YouTube Regrets. https://assets.mofoprod.net/network/documents/Mozilla_YouTube_Regrets_Report.pdf (Erişim Tarihi: 01.01.2022)
- Müller, J.-W. (2018) *Popülizm Nedir?*. İletişim Yayınları.
- Newman, N., Fletcher, R., Schulz, A., Andi, S., Robertson, C. T., & Nielsen, R. K. (2021). Reuters Institute Digital News Report 2021. *Social Science Research Network*. <https://papers.ssrn.com/abstract=3873260>
- Noelle-Neumann, E. (1974). The Spiral of Silence A Theory of Public Opinion. *Journal of Communication*, 24(2), 43-51. <https://doi.org/10.1111/j.1460-2466.1974.tb00367.x>
- Nyhan, B., & Reifler, J. (2010). When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions. *Political Behavior*, 32(2), 303-330. <https://doi.org/10.1007/s11109-010-9112-2>
- Nyhan, B., Porter, E., Reifler, J., & Wood, T. (2019). Taking Fact-checks Literally But Not Seriously? The Effects of Journalistic Fact-checking on Factual Beliefs and Candidate Favorability. *Social Science Research Network*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2995128>
- O'Reilly, T. (2005, Eylül 30). What Is Web 2.0. O'Reilly <https://www.oreilly.com/pub/a/web2/archive/what-is-web-2.0.html> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Ognyanova, K., Lazer, D., Robertson, R. E., & Wilson, C. (2020). Misinformation in Action: Fake News Exposure Is Linked To Lower Trust in Media, Higher Trust in Government When Your Side is in Power. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*. <https://doi.org/10.37016/mr-2020-024>

- Okan, O., Bollweg, T. M., Berens, E.-M., Hurrelmann, K., Bauer, U., & Schaeffer, D. (2020). Coronavirus-Related Health Literacy: A Cross-Sectional Study in Adults during the COVID-19 Infodemic in Germany. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(15), 5503. <https://doi.org/10.3390/ijerph17155503>
- Oliver, J. E., & Rahn, W. M. (2016). Rise of the Trumpenvolk: Populism in the 2016 Election. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 667(1), 189-206. <https://doi.org/10.1177/0002716216662639>
- Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. Penguin UK.
- Parlar Dal, E., Erdoğan, E., Sezgin, A., Aslan, O., (2021). Medya Dezenformasyonu Sözlüğü. *RDM EDU*. <https://www.rdmedu.com/yayinlar/medya-dezenformasyonu-sozlu-gu> (Erişim Tarihi: 17.01.2022).
- Pehlivanoglu, D., Lin, T., Chi, K. J., Perez, E., Polk, R., Cahill, B. S., Lighthall, N., & Ebner, N. C. (2020). Aging in an “infodemic”: The role of cognition, affect, and experience on news veracity detection during the COVID-19 pandemic. *PsyArXiv*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/3kgq9>
- Pennycook, G., & Rand, D. G. (2019). Lazy, Not Biased: Susceptibility to Partisan Fake News is Better Explained by Lack of Reasoning than by Motivated Reasoning. *Cognition*, 188, 39-50. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2018.06.011>
- Pennycook, G., & Rand, D. G. (2020). Who Falls for Fake News? The Roles of Bullshit Receptivity, Overclaiming, Familiarity, and Analytic Thinking. *Journal of Personality*, 88(2), 185-200. <https://doi.org/10.1111/jopy.12476>
- Pennycook, G., & Rand, D. G. (2021). The Psychology of Fake News. *Trends in Cognitive Sciences*, 25(5), 388-402. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2021.02.007>
- Pennycook, G., Epstein, Z., Mosleh, M., Arechar, A. A., Eckles, D., & Rand, D. G. (2021). Shifting Attention to Accuracy Can Reduce Misinformation Online. *Nature*, 592(7855), 590-595. <https://doi.org/10.1038/s41586-021-03344-2>
- Pennycook, G., McPhetres, J., Zhang, Y., Lu, J. G., & Rand, D. G. (2020). Fighting COVID-19 Misinformation on Social Media: Experimental Evidence for a Scalable Accuracy-Nudge Intervention. *Psychological Science*, 31(7), 770-780. <https://doi.org/10.1177/0956797620939054>
- Posetti, J. (2018). News Industry Transformation: Digital Technology, Social Platforms and the Spread of Misinformation and Disinformation. İçinde C. Ireton & J. Posetti (Ed.), *Journalism, “Fake News” and Disinformation: A Handbook for Journalism Education and Training* (ss. 52-77). UNESCO. <https://en.unesco.org/fightfakenews>
- Praprotnik, T. (2016). Digitalization and New Media Landscape. *Innovative Issues and Approaches in Social Sciences*, 9(2), 85-99. <https://doi.org/10.12959/issn.1855-0541.IIASS-2016-no2-art5>
- Pummerer, L., Böhm, R., Lilleholt, L., Winter, K., Zettler, I., & Sassenberg, K. (2021). Conspiracy Theories and Their Societal Effects During the COVID-19 Pandemic. *Social Psychological and Personality Science*, 13(1), 49-59. <https://doi.org/10.1177/19485506211000217>
- Raffl, C., Hofkirchner, W., Fuchs, C., & Schafranek, M. (2008). The Web as Techno-Social System: The Emergence of Web 3.0. *Computer Science*. 604-609 <http://fuchs.uti.at/wp-content/uploads/web3.pdf>
- RDM EDU. (2021, Ocak 8). *Doç. Dr. Akın Ünver—Platform Mimarisi nedir?* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=881qK4TZfrw> (Erişim Tarihi: 02.01.2021)

- RDM EDU. (2021, Ocak 10). *Doç. Dr. Bilge Narin—Dijitalleşme yanlış bilginin yayılmasını nasıl etkiler?* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=K54Ar-1mK08> (Erişim Tarihi: 02.01.2021).
- RDM EDU. (2021, Nisan 2). *Doç. Dr. Bilge Narin—Kişiselleştirilmiş dijital içerikler nasıl kutuplaşmaya yol açar?* [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=N-NI-UAmwM2A> (Erişim Tarihi: 02.01.2021).
- Rodrik, D. (2020). Why Does Globalization Fuel Populism? Economics, Culture, And The Rise of Right-Wing Populism. *Annual Review of Economics*, 13: 133-70. <https://tinyurl.com/y9tmmgpb>
- Rooduijn, M., & Pauwels, T. (2011). Measuring populism: Comparing two methods of content analysis. *West European Politics*, 34(6), 1272-1283.
- Rosenberg, M., Confessore, N., & Cadwalladr, C. (2018, Mart 17). How Trump Consultants Exploited the Facebook Data of Millions. *The New York Times*. <https://www.nytimes.com/2018/03/17/us/politics/cambridge-analytica-trump-campaign.html> (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- Salvi, C., Iannello, P., Cancer, A., McClay, M., Rago, S., Dunsmoor, J. E., & Antonietti, A. (2021). Going Viral: How Fear, Socio-Cognitive Polarization and Problem-Solving Influence Fake News Detection and Proliferation During COVID-19 Pandemic. *Frontiers in Communication*, 5, 127. <https://doi.org/10.3389/fcomm.2020.562588>
- Scherer, L. D., McPhetres, J., Pennycook, G., Kempe, A., Allen, L. A., Knoepke, C. E., Tate, C. E., & Matlock, D. D. (2021). Who is Susceptible to Online Health Misinformation? A Test Of Four Psychosocial Hypotheses. *Health Psychology*, 40(4), 274-284. <https://doi.org/10.1037/hea0000978>
- Schmid, P., & Betsch, C. (2019). Effective strategies for rebutting science denialism in public discussions. *Nature Human Behaviour*, 3(9), 931-939. <https://doi.org/10.1038/s41562-019-0632-4>
- Schmuck, D., & Matthes, J. (2015). How Anti-Immigrant Right-Wing Populist Advertisements Affect Young Voters: Symbolic Threats, Economic Threats and The Moderating Role of Education. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 41(10), 1577-1599. <https://doi.org/10.1080/1369183X.2014.981513>.
- Sears, D., & Freedman, J. (1967). Selective Exposure to Information: A Critical Review. *Public Opinion Quarterly*, 31(2), 194-213. <https://doi.org/10.1086/267513>
- Shah., K. (2020, Haziran 21). Aileniz yanlış bilgi yayıyorsa. (Can Başaçek, Çev.). *The Atlantic*. <https://teyit.org/aileniz-yanlis-bilgi-yayiyorsa> (Erişim Tarihi: 9.01.2022).
- Shane, T. (2020). The Psychology of Misinformation: Why We're Vulnerable. *First Draft*. <https://firstdraftnews.org/443/articles/the-psychology-of-misinformation-why-we-re-vulnerable/> (Erişim Tarihi: 12.01.2022).
- Shao, C., Ciampaglia, G. L., Varol, O., Yang, K., Flammini, A., & Menczer, F. (2018). The Spread of Low-credibility Content by Social Bots. *Nature Communications*, 9(1), 4787. <https://doi.org/10.1038/s41467-018-06930-7>
- Simon, H. A. (1971). Designing organizations for an information-rich world. İçinde M. Greenberger (Ed.). *Computers, Communications, and the Public Interest* (ss. 37-72). Johns Hopkins Press. <https://known-production.s3.amazonaws.com/uploads/attachment/file/2005/DESIGNING%20BORGANIZATIONS%20for%20Information-Rich%20world%20-%20BSImon.pdf>
- Srnicek, N. (2016). *Platform Capitalism*. Polity.
- Sunstein, C. (2001). *Echo Chambers*. Princeton University Press.

- Sunstein, C. R. (2001). *Republic.com*. Princeton University Press.
- Sunstein, C. R. (2017). *#Republic: Divided Democracy in the Age of Social Media*. Princeton University Press.
- Swire, B., Berinsky, A. J., Lewandowsky, S., & Ecker, U. K. H. (2017). Processing Political Misinformation: Comprehending the Trump Phenomenon. *The Royal Society*. <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/110045>
- Swire-Thompson, B., DeGutis, J., & Lazer, D. (2020). Searching for the backfire effect: Measurement and design considerations. *PsyArXiv*. <https://doi.org/10.31234/osf.io/ba2kc>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2018). *Türkiye Sağlık Okuryazarlığı Düzeyi ve İlişkili Faktörleri Araştırması*. <https://sbu.saglik.gov.tr/Ekutuphane/kitaplar/SOYA%20RAPOR.pdf> (Erişim Tarihi: 05.01.2022)
- Taddicken, M., & Wolff, L. (2020). 'Fake News' in Science Communication: Emotions and Strategies of Coping with Dissonance Online. *Media and Communication*, 8(1), 206-217.
- Tallis, B. (2016). Living in Post-truth: Power/Knowledge/Responsibility1. *New Perspectives*, 24, 7-18. <https://doi.org/10.1177/2336825X1602400101>
- The Guardian. (2018, Mart 17). *Cambridge Analytica whistleblower: 'We spent \$1m harvesting millions of Facebook profiles'*. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=FXdYSQ6nu-M> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Teyit.org. (2018, Kasım 16). WhatsApp'tan yayılan sahte haber Meksika'da 2 kişinin yakılarak öldürülmesine neden oldu. <https://teyit.org/whatsapptan-yayilan-sah-te-haber-meksikada-2-kisinin-yakilarak-oldurulmesine-neden-oldu> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Toprak, E. (2020, Ocak 29). Koronavirüsle ilgili yayılan ses kaydına ilişkin iddialar. *Teyit.org*. <https://teyit.org/koronavirusle-igili-yayilan-ses-kaydina-iliskin-iddialar> (Erişim Tarihi: 9.01.2022).
- Trottier, D. (2018). *Social Media as Surveillance: Rethinking Visibility in a Converging World* (1. baskı). Routledge.
- TurkuazLab. (2021, Ekim 20). *Susunluk Sarmalı Nedir?* [Video]. Youtube. <https://www.youtube.com/watch?v=1jUIZyLdzl8> (Erişim Tarihi: 8.12.2021).
- TurkuazLab. (2020). Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları 2020. <https://www.turkuazlab.org/ilgili-projelerimiz/turkiyede-kutuplasmanin-boyutlari-2020/> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Türkmen, G. (2021, Aralık 6). When Wildfires Fan the Flames of Anti-Immigrant Discourse. *WZB Berlin Social Science Center*. <https://wzb.eu/en/publications/wzb-mitteilungen/im-angesicht-der-klimakrise/when-wildfires-fan-the-flames-of-anti-immigrant-discourse> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under Uncertainty: Heuristics and Biases. *Science*. <https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124>
- Uzunoğlu, S. (2018, Ekim 30). Dark Social nedir? Okurlar neden karanlıktan ses veriyorlar? *NewsLabTurkey*. <https://www.newslabturkey.org/2018/10/30/dark-social-nedir/> (Erişim Tarihi: 7.01.2022).
- Uzunoğlu, S., & Uyar, V. (2021). Dijital haber odalarının gelir modelleri. *NewsLabTurkey*. <https://www.newslabturkey.org/dijital-haber-odalarinin-gelir-modelleri/> (Erişim Tarihi: 7.01.2022).
- Van Bavel, J. J., & Pereira, A. (2018). The Partisan Brain: An Identity-Based Model of Political Belief. *Trends in Cognitive Sciences*, 22(3), 213-224. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2018.01.004>

- van Prooijen, J.-W., Spadaro, G., & Wang, H. (2022). Suspicion of Institutions: How Distrust and Conspiracy Theories Deteriorate Social Relationships. *Current Opinion in Psychology*, 43, 65-69. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2021.06.013>
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The Spread of True and False News Online. *Science*, 359(6380), 1146-1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>
- Wardle, C., Carlotta, D. (2020). Kapalı Gruplar, Mesajlaşma Uygulamaları ve Çevrimiçi Reklamlar (İnfodemi Eğitimi, Çev.). *First Draft*. <http://infodemiegitimi.org/kapali-gruplar-mesajlasma-uygulamaları-ve-cevrimici-reklamlar/> (Erişim Tarihi: 08.01.2022).
- Wood, T., & Porter, E. (2019). The Elusive Backfire Effect: Mass Attitudes' Steadfast Factual Adherence. *Political Behavior*, 41(1), 135-163. <https://doi.org/10.1007/s11109-018-9443-y>
- Wu, L., Morstatter, F., Carley, K. M., & Liu, H. (2019). Misinformation in Social Media: Definition, Manipulation, and Detection. *ACM SIGKDD Explorations Newsletter*, 21(2), 80-90. <https://doi.org/10.1145/3373464.3373475>
- Xu, W., & Sasahara, K. (2021). Characterizing the roles of bots on Twitter during the COVID-19 infodemic. *Journal of Computational Social Science*. <https://doi.org/10.1007/s42001-021-00139-3>
- Yousefinaghani, S., Dara, R., Mubareka, S., Papadopoulos, A., & Sharif, S. (2021). An Analysis of COVID-19 Vaccine Sentiments and Opinions on Twitter. *International Journal of Infectious Diseases*, 108, 256-262. <https://doi.org/10.1016/j.ijid.2021.05.059>
- Youyou, W., Kosinski, M., & Stillwell, D. (2018). Platforms and Misinformation. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 112(4), 1036-1040. <https://doi.org/10.1073/pnas.1418680112>
- Zaslave, A. (2008). Exclusion, Community, and a Populist Political Economy: The Radical Right as an Anti-Globalization Movement. *Comparative European Politics*, 6(2), 169-189.
- Zimmer, F., Scheibe, K., Stock, M., & Stock, W. G. (2019). Fake News in Social Media: Bad Algorithms or Biased Users? *Journal Of Information Science Theory And Practice*, 7(2), 40-53. <https://doi.org/10.1633/JISTaP.2019.7.2.4>

Komplo Teorileri

1. **KOMPLO, KOMPLO TEORİLERİ, KOMPLO TEORİLERİNE İNANÇ, KOMPLOCU DÜŞÜNCE GİBİ KAVRAMLARI ANLAMAK,**
2. **KOMPLO TEORİLERİNİN PSİKOLOJİK, SOSYAL VE SİYASAL BELİRLEYİCİLERİNİ TARTIŞMAK,**
3. **TÜRKİYE'DE KOMPLO TEORİLERİNİN NASIL TARTIŞILDIĞINI ÖĞRENMEK,**
4. **KORONAVİRÜS DÖNEMİNDE YAYILAN KOMPLO TEORİLERİNİ VE ETKİLERİNİ ANLAMAK.**

ÖNERİ – ÖĞRENELİM: İnfodemi Eğitimi [Ders 5: İnfodemi ile Etkin Mücadele](#)

GİRİŞ

Komplo teorileri her kültürde ve her toplumda yaygın. Gündelik hayatta; bilimsel, siyasi, sosyal konularla ilgili birçok komplo teorisiyle karşılaşırız. Komplo teorilerinin bizlerin düşünme biçimlerine, olayları ve durumları değerlendirme şekillerimize ve karar alma süreçlerimize önemli etkileri var. İnsanlar komplo teorilerine inandıklarında, onlara göre hareket ediyorlar ([Uscinski, 2018](#)). Örneğin komplo teorilerine inanç, aş karşıtlığını ([Jolley & Douglas, 2014a](#); [Ullah vd., 2021](#)) ve iklim inkârcılığını ([Lewandowsky vd., 2015](#)) artırıyor, bireyleri radikal siyasi ideolojilere sürüklüyor ([van Prooijen vd., 2015](#)), mültecilere yönelik önyargıları artırıyor ve toplumsal gruplar arası ilişkilere zarar veriyor ([Jolley vd., 2020](#)). Bununla beraber komplo teorilerine yönelik inancın artması, bireylerin karşılaştıkları bilgileri fazla irdelemeden kabul etmeleriyle sonuçlanan bilişsel kapanışa (cognitive closure) neden olarak yanlış bilgilerin de yaygınlaşmasına neden oluyor ([Bessi vd., 2015](#)).

Bu nedenle, komplo teorilerini anlamak, onlara bireylerin neden inandığını keşfetmek ve komplo teorilerinin yayılımını azaltmak için neler yapabileceğimizi tartışmak oldukça önemli. Bu bölümde öncelikle komplo teorileriyle ilgili kavramlara yakından bakacağız. Komplo teorilerinin neler olduğunu ve komplo teorileriyle ilgili temel kavramları mercek altına almak bireylerin onlara neden inandığını anlayabilmemiz için önemli bir ilk adım. Ardından komplo teorilerine yönelik bilimsel yaklaşımları ve komplo teorilerine yönelik inancın altında yatan psikolojik ve siyasal faktörleri inceleyeceğiz. Türkiye’de yaygın olan komplo teorilerini anlayabilmek için yapılan çalışmalara da kısaca değineceğiz. Son olarak, Covid-19 salgınında hayati kararlar almamıza neden olan komplo teorilerinin kriz dönemlerinde nasıl sonuçları olabileceğini değerlendireceğiz.

Komplo Teorilerini Anlamak için Temel Kavramlar

Komplo teorileri ile ilgili kavramsal tartışma bizlere neyin komplo teorisi olup neyin olmadığı hakkında fikir verebilir. Bu aynı zamanda komplo teorilerine nasıl yaklaşacağımızı da belirlemeye yarayabilir. Örneğin yaygın inanın aksine, komplo teorisine inanan insanlar, inandıklarının komplo teorisi olduğunu düşünmezler. Aksine bunun doğru olduğuna, kanıtlarının güvenilir olduğuna inanırlar (Uscinski, 2020, s. 21). İnsanların çoğu, inandıkları veya savundukları fikirlerin komplo teorisi olarak adlandırılmasını istemezler (Räikkä & Basham, 2018, s. 48). Öte yandan, belirli bir kişi veya grubun komplo teorisine inandığını belirtmek de bir tür damgalama anlamına gelir ve komplo teorilerine yüklenen bu olumsuz, aşağılayıcı anlam, onları anlamaktan ziyade bir yargılama aracı olarak kullanılmasına neden olur.

Komplo teorileri ile ilgili temel kavramları listelemek, bu teorileri kimin ürettiği ve kimlerin bu teorilere inandığı ayrımını yapmamızı da sağlar. Örneğin, komplo teorisinin tanımını bir ideolojik görüşle ilişkilendirdiğimizde, bu görüşe sahip olan insanlar komplo teorisini olarak görülecek ve bu görüşün argümanları her zaman komplo teorisi olarak yaftalanacaktır (Räikkä & Basham, 2018, s. 47). Bu nedenle, komplo teorilerinin “ne” olduğu, “kimlerin” bu teorileri ürettiği ve inandığını anlamak için kavramsal çerçevemizi farklı toplumsal ve siyasal grupları kapsayacak şekilde genişletmek faydalı olabilir. Gündelik hayatta kullandığımız kavramları netleştirmek ve tanımlar üzerinde ortaklaşmak bize komplo teorilerine nasıl yaklaşabileceğimizi de gösterecektir.

Kavramları tartışmaya komplot ve komploteorileri ayrımıyla başlayabiliriz. Bu ayrım, bizlere komploteorilerinin “ne” olduğunu gösterirken gerçek komplotlarla komploteorileri arasındaki farkı anlamamıza yardımcı olabilir. Bu bölümleri takiben komploteorilerine inanç, komplotocu düşünce ve komploteorisyenlerini de inceleyeceğiz.

Komplot

Komplotu, ekonomik ve siyasi olarak güçlü aktörlerin gizli planları olarak tanımlayabiliriz. Komplotlar, hakları ihlal ederek, anlaşmaları iptal ederek veya çeşitli sırları saklayarak ekonomik ve siyasi olarak güç kazanmayı ya da kurumları değiştirmeyi amaçlarlar ([Douglas vd., 2019](#); [Räikkä & Basham, 2018](#); [Uscinski, 2020](#)). Komplotların en önemli özelliği ise ortaya çıkmalarıdır. Komplotların kapsamı büyüdükçe ve komplotlara dahil olan aktörlerin sayısı arttıkça onları uygulamaya devam etmek ve gizlemek oldukça zordur. Bu nedenle komplotlar başarısız olma eğilimi gösterirler. Bizim komplotlara dair bilgimiz, başarılı olup olmamalarından bağımsız olarak, yalnızca ortaya çıkmış olanlarla sınırlı kalır ([Räikkä & Basham, 2018, s. 48](#)). Başka bir deyişle, en başarılı komplotlar zaten ortaya çıkmayanlardır.

Dünya üzerinde birçok komplot planlandı ve planlanmaya da devam ediyor. Örneğin 1972-1974 yılları arasında yaşanan ve ABD Başkanı Richard Nixon’un görevinin sona ermesiyle sonuçlanan Watergate skandalını komplota [örnek verebiliriz](#). Benzer şekilde tütün endüstrisinin sigara içmenin sağlığa zararlı olmadığını söylemesi, Volkswagen’in emisyon testlerinden geçebilmek için değerleri yanlış göstermesi ya da ABD Ulusal Güvenlik Ajansı’nın (NSA) internet kullanıcılarını gözetlemesi gibi komplot olarak nitelendirilen birçok olay var. Ancak, bu komplotların ortaya çıkarılması da komplot teorisyenlerinin yöntemleriyle değil; aksine kanıtları inceleyerek, gözleme dayalı makul düzeyde bir şüphecilikle mümkün olabildi ([Lewandowsky & Cook, 2020, s. 3](#)).

Komplot Teorisi

Komplot teorileri ise geçmişteki, şu anki veya gelecekteki olayların bir açıklamasını sunar ([Uscinski, 2020, s. 23](#)). Bu açıklamalar genellikle iki veya daha fazla aktörün gizli komplotlarının olduğunu düşünülmesiyle sosyal ve politik olayların gerçek nedenlerini izaha dayanır. Bu teorilerde, söz konusu güçlü gruplar kendi çıkarlarını gözeterek kamu yararına karşı gizli planlar

kurarlar. Bu aktörler, hükümetler veya yabancı devletler, devlet dışı aktörler, bilim insanları veya güçlü ve hain olarak tanımlanan bazı gruplar olabilir (Douglas vd., 2019; Keeley, 1999; Räikkä & Basham, 2018; Uscinski, 2020). Komplolar belirli bir olayı bütünüyle açıklayarak çözümleme yapar ve bir düzen görünümü yaratır (Barkun, 2015, s. 1). Örneğin 11 Eylül terör saldırıları ile ilgili çeşitli komplo teorileri çok farklı ülke ve grupları sorumlu olarak görüyor. Benzer şekilde iklim değişikliği ile ilgili komplo teorilerinde de iklim değişikliğinin insan kaynaklı olduğunu öne süren bilim insanları hedefe alınabiliyor (Douglas vd., 2019, s. 4). Komplolar tıpkı komplolar gibi siyasi ve ekonomik olarak güce sahip aktörlerin eylemlerine odaklansa da komplo ile komplo teorisi arasında önemli farklar var. Komplo, gerçekleşmiş ve ortaya çıkmış bir eylemi ifade ederken, komplo teorisi gerçekleşmemiş bir olay hakkında üretiliyor ve bir grubu suçlayarak algı yaratıyor (Uscinski & Parent, 2014, s. 33).

ÖNERİ – OKUYALIM: Evrim Ağacı'nın komplo teorileri ve örnekleri hakkında hazırladığı "Skeptikler Kılavuzu: Şüpheler İçin Kısa Bir Rehber" başlıklı [yazı dizisini](#) inceleyebilirsiniz.

Bu tanımları netleştirmeye çalışırsak, ilk olarak, komploların aksine komplo teorilerinin ortaya çıkmamış, aslında olmayan olaylarla ilgili olduğunu belirtmek gerek. Komplo teorileri bir olayın açıklamasını ve nedenlerini irdelediği için *teori* olarak tanımlanır. Sosyal veya politik bir olay neden meydana geldi? Bu olayın sebepleri neler? Olayın gerçekleşmesinin temel nedenleri neler? Bu gibi sorular komplo teorilerinin bir teori olarak tanımlanmasını sağlıyor (Keeley, 1999, s.116). Ancak komplo teorisine inanan insanlar komplo teorilerini bir teori olarak değil, olmuş veya olacak bir gerçeklik olarak görürler (Uscinski, 2020, s. 25). İkinci olarak, komplo teorileri komplocu olarak gördüğü aktörlerin tamamının güçlü olduğunu varsaymaz. Nedenleri açıklanan bir olayda rol alan herkes bu komplonun aktörü olabilir. Komplo teorisindeki aktörler planlarını gizlice uygulamaya koyarlar. Çünkü, bunu toplumun veya farklı güç odaklarının görebileceği şekilde yaptıklarında, onları engelleyebilecek aktörler mutlaka olacaktır. Son olarak, komplo teorisinde gizli planlar yürüten aktörlerin sayısı kısıtlıdır. Komplo teorisi tanımında ayırım yapabilmek için uç bir noktayı ele alacak olursak;

bir kişinin gizli planlarla bir faaliyet yürütüyor olması komplo teorisine değil o aktörün eylemlerine işaret etmektedir ([Keeley, 1999, s.116](#)).

Komplo teorileri kendi aralarında birçok farklılık barındırır. Ancak, yukarıda da belirttiğimiz üzere komplo teorilerini yalnızca belirli bir grup veya ideoloji ile ilişkilendirmemek ve kapsayıcı bir tanımlama ortaya koymak için komplo teorilerinin ortak özelliklerine odaklanalım. Bu özellikleri anlamak, hangi argümanların komplo teorisi olabileceği hakkında bir fikir verebilir. Komplo teorilerinin en önemli özelliklerini kısa, anlaşılır ve “büyük resmi” gösteren bir biçimle oluşturulması olarak tasvir edebiliriz. Bunlara ek olarak yukarıda yaptığımız tanımdan da hareketle komplo teorilerini tanıyabilmek için Barkun’un ([2003, ss. 4-5](#)) öne sürdüğü söylemsel ortak özellikleri inceleyebiliriz.

Hiçbir şey tesadüfen olmaz: Komplo teorilerinde olayların nedenleri açıklanırken tesadüfler tamamıyla devre dışı bırakılır ve her şeyin kasıtlı olduğu ve komplo teorisindeki aktörün istediği şekilde gerçekleştiği varsayılır.

Hiçbir şey görüldüğü gibi değildir: Komplo teorilerinde, görünen/bilinen nedenler genellikle geçersiz kabul edilir ya da önemsizdir. Çünkü komplocular uygulamaya koydukları veya koyacakları planları gizli bir şekilde planlarlar. Bu nedenle, komplo teorisindeki aktörlerin herhangi bir komplodan sorumlu olmadığı ortaya çıksa dahi komplo teorisindeki “gizli gündemi” devam ettirdikleri söylenir.

Her şey birbiriyle ilişkilidir: Komplo teorilerinin her şeyin planlı olduğu ve gizli bir şekilde yürütüldüğü iddiası devamında her şeyin birbiriyle ilişkili olabileceği çıkarımını getirir. Komplo teorisyenleri de planlı ve gizli bağlantıları ortaya çıkarabilmek için aktörler ve olaylar arasında sürekli bir arayış içerisindeyler ([Barkun, 2003, ss. 4-5](#)).

Komplo teorileri birçok farklı olay ve aktörü hedefleyebilir. Bu olay ve aktörler komplo teorisinin bağlamına göre çeşitlilik gösterir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi, bu aktörlerin ekonomik veya politik güce sahip oldukları, olaylar üzerinde sürekli etkileri yönlendirmeleri olduğu öne sürülür. Ancak, dindarlardan din karşıtlarına, komünistlerden sağcılara, ünlü medya kanallarından alternatif haber sitelerine kadar her grup, komplo teorisinin aktörü olabilir. Bu aktörlerin ortak özelliği “kötü” olmalarıdır. Komplo planlamakla suçlanan bu aktörlerin sayısı da teorisinin bağlamına göre değişebilir.

Genellikle küçük gruplar hedeflense de büyük gruplar da komplo yapmakla suçlanabilir ([Uscinski, 2020, s. 29](#)).

Komplo Teorilerine İnanç (Conspiracy Beliefs)

Komplo teorilerine inanç, bireylerin belirli bir komplo teorisini veya birçok komplo teorisini doğru kabul ederek ona inanması anlamına gelir ([Douglas vd., 2019, s. 4](#); [Räikkä & Basham, 2018, s. 50](#); [Uscinski, 2020, s. 31](#)). Bu tanım içerisinde iklim değişikliğinin var olmadığı, koronavirüsün laboratuvarıda üretildiği veya gerçek olmadığı gibi bir veya birçok komplo teorisine yönelik inancı barındırır. İnsanlar aşağıda inceleyeceğimiz çeşitli psikolojik ve sosyolojik etkenlerle bu komplo teorilerine inanabiliyorlar.

Her ne kadar bazı kısıtlılıkları olsa da ([Lopez & Hillygus, 2018](#)) komplo teorilerine yönelik inançlar çeşitli saha araştırmaları yöntemleriyle ölçüyor. Örneğin 2020 yılında 21 ülkede 22 binden fazla kişiyle yapılan bir araştırma komplo teorilerine inancın küresel olarak yaygın olduğunu [gösteriyor](#). İlaç şirketlerinin aşılardan zararlı etkilerini insanlardan gizlediğine inananların oranı Güney Afrika'da %57, Nijerya'da %55, Türkiye'de %48. Kökleri 18. yüzyıla kadar dayanan, dünyanın tek bir gizli grup tarafından yönetildiği komplo teorisine yönelik inanç ise Nijerya'da %78, Güney Afrika'da %68, Meksika'da %59 oranında.

Biz de Türkiye'de koronavirüs bağlamında yürüttüğümüz araştırmada komplo teorilerine yönelik inancın yüksek olduğunu gördük. Araştırmaya katılanların %77'si dünyada halkın hiç haberdar olmadığı önemli şeyler olduğuna, %63'ü siyasetçilerin kararlarının ardındaki gerçek niyetlerini vatandaşlara söylemediğine, %51'i birbiriyle ilişkisiz gibi gözükən olayların gizli eylemlerin sonucu olduğuna ve siyasi kararları etkileyen gizli örgütler olduğuna, %45'i ise hükümetin bütün vatandaşları gözetlediğine inandığını ifade etmektedir ([İnfodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#)).

Aynı araştırmada koronavirüs ile ilgili komplo teorilerine yönelik inanç da oldukça yüksekti. Araştırmaya dahil olan katılımcıların %55,5'i "koronavirüs ABD ya da Çin gibi büyük güçlerin geliştirdiği bir biyolojik silahtır" görüşüne; %52,3'ü "hükümetlerin verdiği Koronavirüs istatistikleri güvenilmez çünkü kendilerini başarısız göstermek istemezler" görüşüne; %49,1'i ise "koronavirüs Çin'deki bir laboratuvarıda üretilmiş ve kaza sonucu dünyaya yayılmıştır" görüşüne katıldıklarını belirttiler. Bununla beraber,

genel komplo teorilerine yönelik inanç, koronavirüs ile ilgili komplo teorilerine yönelik inancı artırıyor; bu da daha fazla yanlış bilginin yayılmasına neden oluyor.

Komplocu Düşünce/Komplo Zihniyeti (Conspiracy Thinking/Conspiracy Mindset)

Komplocu düşünce, bireyleri komplo teorilerini doğru olarak kabul etmeye ve onlara inanmaya meyilli hale getiren istikrarlı bir yatkınlık fikrini vurgular. Bu yaklaşım, belirli komplo teorilerinin özelliklerinden ziyade bireylerin özelliklerine odaklanmayı gerektirir. Komplocu düşünce tanımlamasındaki yatkınlık, belirli bir tutuma sahip olma ve ona göre hareket etmeyi veya dünyayı belirli bir düşünce setiyle görmeyi ifade eder. Tıpkı çevremizde olan olayların nedenlerini sosyal ve politik tutumumuzla, sahip olduğumuz ideolojilerle değerlendirmemiz gibi, komplocu düşünceye sahip olanlar da dünyayı komplolar ile görürler ([Douglas vd., 2019, s. 5](#); [Räikkä & Basham, 2018, ss. 50-51](#); [Uscinski, 2020, ss. 32-34](#); [Uscinski vd., 2016, s. 58](#)).

ÖNERİ – OKUYALIM: Doruk Tatar’ın Covid-19 pandemisindeki komplocu düşünceyi hakikat sonrası tartışmaları bağlamında ele aldığı “Komplocu Düşünce Düşünürken Ne Hisseder?” başlıklı [yazısını](#) okuyabilirsiniz.

Komploculuğu bir düşünce ve zihniyet olarak tanımlamak, büyük ölçüde belirli komplo teorilerine inanan insanların muhtemelen diğerlerine de inanacağı fikrinden kaynaklanıyor ([Douglas vd., 2019, s. 5](#)). Buna göre bir komplo teorisine inanan insanlar, diğer komplo teorilerine de muhtemelen inanacaktır; bu inançların toplamı da komplocu zihniyeti oluşturacaktır. Örneğin, erken dönemde yaptığı bir çalışmada Goertzel ([1994](#)) komplolara inançta anomi, güven eksikliği gibi faktörlerin etkili olduğunu vurgularken; bir komploya inanan insanların diğerlerine de inanma olasılıklarının daha yüksek olduğunu söylüyor.

İnsanların komploculuğu bir düşünce biçimi haline getirmesi ve bir komplo teorisine inancın diğer komplolara yönelik inancı da artırması, komplo teorilerinin zararlı etkilerinin görünenden çok daha yaygın olabileceğini gösteriyor. Basitçe, dünyanın düz olduğuna inanmanın ya da Ay’a gidildiğine inanmamanın kimseye bir zararı olmadığını düşünebiliriz. Ancak komplo teorilerine inanmanın diğerlerine de kapı aralaması, burada bir

komplocu zihniyetin oluştuğunu gösterebilir. Örneğin, önemsiz gibi görünen komplo teorilerine inanan insanların, bu komplocu zihniyet nedeniyle küresel ısınmanın olmadığına inanmaları ve bu sebeple küresel ısınmaya karşı alınacak önlemlerin ertelenmesi bu zihniyetin çok daha tehlikeli sonuçlara yol açabileceğini gösteriyor ([Lewandowsky vd., 2013](#)).

ÖNERİ – DİNLEYELİM: Özgür Mumcu ve Eray Özer'in hazırladığı “Komplo teorisinden makul şüpheyne: Koronavirüs laboratuvarından mı sızdı?” başlıklı podcasti [dinleyebilirsiniz](#).

Komplo zihniyeti yaklaşımı, komplo teorilerine yönelik inancın insanların sadece bilimsel konulardaki bilgisizliğine veya bilimsel sonuçları yeterli bir şekilde değerlendirememesine bağlı olmadığını, aslında bunun bir dünya görüşü olduğunu öne sürer. Üstelik komplo zihniyeti, birbirleriyle çelişen komplo teorilerine inanmayı da beraberinde getirir. Örneğin iklim inkârcılarının bilimsel olarak kanıtlanan küresel ısınmayla ilgili en önemli argümanlarından biri sıcaklığın ölçülemeyeceği. Ancak iklim inkârcıları hem sıcaklığın ölçülemeyeceğini hem de sıcaklığın azaldığını aynı anda söyleyebiliyorlar ([Lewandowsky vd., 2018](#)). Benzer şekilde, koronavirüsün biyolojik silah olduğu komplo teorisine inanlar ile onun gerçek olmadığına inananlar arasında da önemli bir ilişki var ([Imhoff & Lamberty, 2020](#)).

Peki, komplocu düşüncenin özellikleri nelerdir? Bu soruya cevap vermeye çalışmak, insanların komplocu düşünceye neden ve nasıl sahip olduklarını açıklamaya katkı sunar. Lewandowski ve Cook ([2020](#)) komplocu düşünen insanların yedi ortak özelliği olduğunu söylüyor. (i) Birinci ve en önemlisi, yukarıda da değindiğimiz üzere, komplocu zihniyetin içinde çelişkiler barındırması. Bir şeyin hem olduğuna hem de olmadığına inanmak komplocu zihniyetin varlığını gösterir. (ii) Komplocu zihniyetin bir diğer özelliği ise aşırı şüphe. Bu zihniyete sahip insanlar, özellikle iklim değişikliği ya da aşılardan gibi bilimsel konularda süreçte varılan uzlaşmaları ve kendi inandıkları komplo teorisine uyuşmayan görüşleri reddederler. (iii) Komplocu düşünenler inandıkları bir komplo içerisinde yer alan grupların niyetinin tamamıyla kötü olduğunu düşünür. Onlara göre biri o komploya dahil olduysa iyi bir amaçla olmamıştır. (iv) Komplocu düşüncede bireyler kendilerini veya ait hissettikleri grupları, komplocu olarak tanımladıkları kişiler tarafından zulüm gören mağdurlar olarak tanımlarlar. Onlara göre, kötü olan komploculara karşı, kendileri veya ait oldukları grup onlara kar-

şı mücadele eden “iyilerdir”. Onlar hem mağdur hem de kahramandır. (v) Komplocu zihniyette, bireyler inandıkları komplo teorilerinin gerçek olduklarını düşündükleri için, inandıkları komplo teorilerini terk etmezler ve görüşleri savunulamaz hale geldiğinde zihinlerinde “bir şeyler yanlış olmalı” düşüncesi hâkim olur. (vi) Komplocu zihniyetin bir diğer özelliği de sürekli bir savunma halinde olmasıdır. Örneğin, inandıkları komplo teorisini çürüten veya aksini söyleyen kişiler de komplonun içine dahil edilir. İnanırları komplonun tersine görüş sunmak, onlara göre kurulan komployu daha da büyütme ve dolayısıyla komplo teorisine inancın daha da sağlamlaşmasına neden olmaktadır. (vii) Son olarak, komplo zihniyetine sahip olanlar olayların sıradan veya rastgele olabileceği fikrine tamamen karşıdurlar. Onlara göre, bir şeylerin gerçekleşmiş olması, arkalarında çeşitli güçlerin olduğu, onların yönlendirdiği fikriyle ilişkilidir.

Komplo Teorisyeni

Komplo teorileriyle ilgili ele alacağımız son kavram ise komplo teorilerine inanan ve komplo zihniyetine sahip insanları tanımlamak için kullanılan komplo teorisyeni kavramı. Ancak bu tanım çeşitli sorunları beraberinde getiriyor. Hem komplo teorisi hem de komplo teorisyeni tanımları belirli bir mantıksızlığa, tutarsızlığa işaret ettiği için bu kavramların geniş tanımları bir grubu hedef haline getirip, damgalayabilir. Komplo teorisyenine yüklenen tüm olumsuz sıfatlar, iklim değişikliği veya aşlar üzerine bilimsel yöntemlerle çalışan bilim insanını da, hükümete muhalif olan kişi veya grupları da kapsayabilir. Böylece bu kişiler veya gruplar da “suçlu” ya da “potansiyel suçlu” olarak görülebilir ([Douglas vd., 2019, s. 5](#)).

Komplo teorisyeni olarak tanımlanmak, itham edilen tarafın savunmacı bir mekanizmaya bürünmesine neden olmakta. Rääkkä ve Basham (2018) soruyu tersten sorarak, “Neden bazı insanlar komplo teorilerine inanmıyor?” sorusundan yola çıkıyor ve insanların komplo teorilerini araştırmamalarını, bunlara neden inanmadıklarını sorgulamalarını “komplo teorisi fobisi” olarak adlandırıyor. Bu fobi bir yönüyle komplo teorilerine inanmakla benzer irrasyonel durumu işaret ediyor. Bu fobiye sahip insanlar, komplo teorilerinin varsayımlarını değerlendirmeden reddediyor ve komplo teorilerine karşı alaycı ve küçümseyici bir tutum gösteriyor. Elbette, bireyleri tıpkı komplo teorilerine inanmaya iten sebepler gibi komplo teorilerine inanmamaya iten sebepler de var. Komplo teorilerini sorgulamanın dahi o

düşünceye dahil olduğu algısı yaratabileceği fikriyle bireyler komplo teorisi fobisine sahip olabilirler.

Komplo Teorilerinin Bilgi Düzensizlikleriyle İlişkisi

Komplo teorileri ile ilgili kavramları tartışırken aklımıza ilk bölümde incelediğimiz bilgi düzensizlikleriyle ilgili temel kavramlar gelmiş olabilir. Daha önce de tanımladığımız gibi, dezenformasyon zarar verme amacıyla kasten paylaşılan yanlış bilgileri, mezenformasyon ise zarar verme amacı olmadan, yanlış bilginin yanlış olduğunu bilmeden paylaşılan yanlış bilgileri ifade ediyor (Wardle & Derakhshan, 2017). Ancak komplo teorileri ve bilgi düzensizliklerinin türleri olarak tanımladığımız dezenformasyon ve mezenformasyon arasında önemli farklar var.

İlk olarak, komplo teorileri de tıpkı mezenformasyonda olduğu gibi yanlış bilgi içerebilir. Ancak bu mutlak koşul değildir, komplo teorileri doğru bilgiler de içerebilir. Burada sorun bunu bilip bilemeyeceğimizle ilgili. Komplo teorileri genellikle yanlışlanamazlar; bunun için yeterli kanıtlara sahip olmayabiliriz (Räikkä, 2014; Uscinski, 2020). Bilimsel düşünceyi, bilimsel olmayan düşünceden ayırmamızı sağlayan bir turnusol işlevi gören yanlışlanabilirlik, bilimsel bilgileri doğrulamak yerine onları yanlışlayabilecek önermeleri ve hipotezleri ortaya koymayı amaçlar (Popper, 1998). Bu nedenle komplo teorilerini mezenformasyondan ayırmamız gerekir. Dezenformasyon için de aynı durum geçerli. Komplo teorileri kasıtlı ve yanlış olmaktan ziyade yukarıda da komplocu düşünce tanımlamasında vurguladığımız gibi, bir dünya görüşünü ifade ediyor. Ayrıca, dezenformasyon faaliyeti yürüten aktörler genellikle ekonomik ve siyasi amaçları için yanlış bilgi yayıyor. Komplo teorilerinde komplo kuranlar da genellikle bu aktörler oluyor.

ÖNERİ – OKUYALIM: Bilimsel bilgiye nasıl ulaşabiliriz sorusunun yanıtı için *Toplumsal Araştırma Yöntemleri için Bir Rehber: Gereklilikler, Sınırlılıklar ve İncelikler* kitabımızı inceleyebilirsiniz (Erdoğan & Uyan-Semerici, 2021).

Komplo teorilerinin sayısının son dönemlerde arttığına yönelik birçok iddia olsa da bunlar geçmişte de oldukça yaygındı. Aynı zamanda komplo teorilerinin artışı ile ilgili ortaya atılan iddialarda, artışın komplo teorilerine inanan insanların sayısında mı yoksa komplo teorilerinin mi sayısının

da mı olduğunun da sıklıkla karıştırılıyor olması bir sorun. Geçmişe dair komplo teorilerine yönelik inancı ölçmek zor olsa da Uscinski ve Parent (2014) yaptıkları çalışmada, 1890-2010 yılları arasını kapsayan 121 yıllık dönemde New York Times ve Chicago Tribune gazetelerine vatandaşların gönderdikleri mektupları inceleyerek komplo teorilerine yönelik inancın zaman içerisinde değişimini incelediler. Ulaştıkları sonuç ilginçti: İnceledikleri mektuplar içerisinde komplo teorilerini barındıran görüşlerin sayısı dalgalı bir grafik izlese de sürekli artmıyordu. Zaman içerisinde komplo teorilerinin zirve yaptığı iki dönem olduğunu öne sürdüler: İlki, 1900 yılından kısa süre önce büyük şirketlerin yükseldiği, teknolojik gelişmelerin hızlandığı dönem olan ikinci sanayileşme dönemine tekabül ediyordu. İkinci zirve noktası ise 1940'ların sonu ve 1950'lerin başına tekabül eden Soğuk Savaşın başlangıcıydı. Buradaki sonuçlara göre komplo teorileri, zaman içerisinde artmak yerine kriz dönemlerinde ortaya çıkıyordu.

Öte yandan yanlış veya doğru birçok bilginin yayılması ve bireylerin hangi bilgilerin doğru olduğunu bilemediği durumlarda oluşan infodemi ile komplo teorileri arasında bir ilişkiden söz edebiliriz. İklim krizi ya da Covid-19 pandemisi gibi kriz dönemleri komplo teorilerinin yayılması için elverişli bir ortam sunuyor. Korku, belirsizlik ve kontrolden çıkma gibi durumu anlamlandırmaya yönelik duyguların hâkim olduğu dönemlerde komplo teorileri dünyayı kolay yoldan anlamlandırabilmek için rahatlatıcı net bir çerçeve sunuyor (van Prooijen & Douglas, 2017). Kriz dönemlerinde bilgi hacminin artmasıyla birlikte, komplo zihniyetine sahip insanların veya komplo teorisyenlerinin de krizle ilgili paylaşımları veya bilgi üretimleri artıyor. Bu dönemlerde, bireylerin bilimsel bilgiye olan ihtiyacının artmasıyla birlikte, kriz yönetiminde ilgili kurumların, bilim insanlarının açıklamaları oldukça önemli hale geliyor. Bu süreçte komplocu düşünceye sahip bireylerin dünyayı belirli güçlerin yönettiği ve olaylardan onların sorumlu tutulması gerektiği yönündeki komploları üretmesi komplo teorilerini de bir infodemi sorunu haline getiriyor.

Komplo Teorilerine Yönelik Yaklaşımlar

Paranoyak Bir Üslup Olarak Komplo Teorileri

Klasik yaklaşım olarak da bilinen bu görüşe göre komplo teorileri hatalı bir düşünce biçimi olarak tanımlanır ve komplo teorilerine inanan insanlar

mantıksız olarak görülürler ([Butter & Knight, 2018](#)). Richard Hofstadter'ın *Amerikan Siyasetinde Paranoyak Üslup (The Paranoid Style in American Politics)* (1964) adlı çalışmasına dayanan bu yaklaşım, paranoyak üslubun Amerikan siyasi düşüncesinin bir özelliği olduğunu vurgular. Psikiyatrik bir rahatsızlık olan paranoya, doğru olduğuna dair bir kanıt olmamasına rağmen, birilerinin sürekli sizi izlediği veya size zarar vereceği düşüncesine kapılarak tehdit edildiğinizi hissetmeniz olarak tanımlanabilir. Hofstadter de klinik psikiyatride kullanılan bu terimi ödünç alarak, paranoyak üslup ifadesini politik olarak bireyleri tanımlamak için kullandığını belirtir. Benzer şekilde, Pipes (1997) de paranoyak üslup kavramsallaştırmasını devam ettirerek komplo teorilerine yönelik inancı fantastik olarak tanımlar, bu inancın da psikiyatrik bir paranoya ile yakın ilişki içerisinde olduğunu söyler.

Hofstadter (1964) ve Pipes (1997) gibi düşünürlerin komplo teorilerine yüklediği negatif anlam, komplo teorilerini ve onlara inanan insanları anlamaktan ziyade onları yargılar ve zarar veren azınlık bir unsur haline getirmeyi amaçlar. Bu yaklaşımda yukarıda kullandığımız komplo teorisi, komplo teorisine inanç gibi tanımlar yerine patolojik tanımlar kullanılır. Komplo teorilerini patolojik hale getirmek, bu teorilere inananları “tedavi edilmesi” gereken insanlar olarak görmemize neden olur. Ancak bir sonraki bölümde ele alacağımız üzere komplo teorilerini ve insanların onlara neden inandıklarını keşfetmek, onları anlamamıza ve çözüme yardımcı olabilir.

Komplo Teorilerini Anlamak

Paranoyak üsluba eleştirel yaklaşan ikinci yaklaşım, insanların komplo teorilerine neden inandıklarını ve komplo inançlarının altında yatan etkenleri sorgular ([Butter & Knight, 2018](#)). Bu yaklaşımda, komplo teorilerinin ne olduğunu ve bireyleri onlara inanmaya iten psikolojik ve sosyolojik faktörleri anlamak, siyasal yapının bu komplo teorilerine etkilerini saptamak esastır. Komplo teorilerine kimlerin, neden inandıklarını anlayarak, komplo teorilerinin zararlı etkilerini azaltmak için müdahale stratejileri geliştirebilmenin mümkün olduğunu söyler. Psikoloji ve siyaset bilimi disiplinlerinde gelişen bu yaklaşım, her ne kadar paranoyak üslubu eleştirerek komplo teorilerini patolojik bir olgu olarak görmese de paranoyak üslupla benzer sonuçlara ulaşır. Bu yaklaşımlar komplo teorilerine inanan insanları hasta olarak değerlendirmese de, komplo teorilerine inancı bir dünya görüşü olarak kabul ederek Hofstadter'ın tanımlamalarına yaklaşır ([Butter & Knight, 2018, s. 37](#)). Ancak yine de paronayak

üslup yaklaşımının bireyleri damgalamasıyla, komple teorilerine yönelik inancı anlamaya ve onların altında yatan sebepleri inceleyen çalışmalar arasında önemli ontolojik ve epistemolojik farklılıklar var.

İnsanların komple teorilerine inanmalarının altında yatan psikolojik ve siyasal faktörleri incelemeyen önce demografik açıdan kimlerin komple teorilerine daha çok inanmaya meyilli olduğunu inceleyelim.

Demografik Faktörler

Komple teorilerine kimlerin daha çok inandığını belirleyebilmek için yapılan birçok çalışma var. Bu çalışmalarda yaş, eğitim, gelir gibi demografik faktörlerin analizi yer alıyor. Örneğin Freeman ve Bentall'ın (2017) 2001 ve 2003 yılları arasında Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan saha araştırmasından ulaştıkları sonuca göre çalışmaya katılanların %26,7'si komple teorilerine inandıklarını belirtmişler. Bu çalışmaya göre erkek, bekar, az eğitilmiş, düşük gelirli, işsiz, azınlık grubundan ve düşük sosyal statüye sahip insanların komple teorilerine inanmalarının daha muhtemel olduğu görülüyor.

“Nasıl bir eğitim?” sorusunu akılda tutarak, yüksek seviyede eğitim almanın komple teorilerine yönelik inancı azaltmasının birkaç nedeni var. Eğitim, bireylerin karmaşık olaylara karşı basit açıklamaları benimsemelerini engellerken, kanıtlara dayalı bir öğrenme sürecini destekler. Aynı zamanda eğitim analitik düşünmeyi de destekler. Tıpkı yüksek eğitim düzeyinin paranormal olaylara inanmama ile ilişkisi olduğu gibi, komple teorilerine yönelik inancı azaltan bir faktör olarak da sayılması mümkün. Güçlü ve kontrolü elinde tuttuğunu hissetmek de komple teorilerine inancı azaltan bir faktör ve bu faktör de eğitim ile ilişkili (van Prooijen, 2017). Resmî eğitim düzeyinin yanı sıra medya okuryazarlığının da düşüklüğü komple teorilerine yönelik inancı artırabiliyor (Craft vd., 2017).

Uscinski ve Parent'in (2014) ABD'de yaptıkları çalışmada da eğitim seviyesinin ve gelir düzeyinin düşük olmasının komple teorilerine yönelik inancı arttırdığı görülüyor. Buna ek olarak, finans sektöründe ve kamu kurumlarında çalışanların komple teorilerine daha az inandıkları görülmekte.

Psikolojik Faktörler

İlk olarak psikolojik yaklaşımlardan başlayalım. Komple teorilerine yönelik psikolojik yaklaşımların çoğu benzer bir soruyla yola çıkıyor: İnsanlar neden komple teorilerine inanır? Bu soruyu cevaplamaya çalışmadan önce bireyle-

rin komplo teorilerine yönelik yaklaşımlarını düşünelim. Komplo teorilerine inanmayan insanlar genellikle bir veya daha fazla komplo teorisine inanan insanlarla alay etme eğilimindedir. “Bu insanlar bu kadar saçma fikirlere neden inanıyor?” sorusuyla karşılaşmamız çok muhtemel. Öte yandan komplo teorilerine inanan insanlar da diğerlerinin güçlü gruplar tarafından gizlice yürütülen bu planları neden göremediğini sorguluyor. Gerçek komploların var olması da insanları gelecek komplolara karşı önlem almaya yöneltebileceğinden bu görüş de makul duruyor. Her iki yaklaşım da bizleri komplo teorilerine inanmayı (veya inanmamayı) nelerin etkilediğini incelemeye yönlendiriyor ([M. J. Wood & Douglas, 2018](#)).

ÖNERİ – DİNLEYELİM: Sinan Alper’in hazırladığı *Bu İnsanlar Neden Böyle?* Podcast serisinde *Komplocular kafayı mı yemiş?* bölümünü [dinleyebilirsiniz](#).

Komplo teorilerine yönelik en önemli psikolojik bulgulardan biri, bir komplo teorisine inancın, diğer komplo teorilerine de inancı arttırdığıdır. Goertzel’in (1994) ABD’de New Jersey’de yaptığı çalışmada katılımcılara on komplo teorisi sorulmuş, komplo inançlarının birbirini desteklediğini ve bireylerin bilişsel kapanma yaşadıkları saptanmış. Monolojik inanç sistemi olarak adlandırılan bu yaklaşımı destekleyen birçok çalışma yapıldı ([Goertzel, 1994](#); [Lewandowsky vd., 2013](#); [Swami vd., 2011](#)). Bu çalışmalara göre insanlar birbirleriyle çelişen görüşlere dahi aynı anda inanabiliyorlar. Usame Bin Ladin’in hayatta olduğuna inananların çoğu, onun yapılan baskından çok önce öldüğüne de inanıyor ([M. Wood vd., 2012](#)). Benzer şekilde, Prenses Diana’nın öldürüldüğüne inanan biri, ölümünün bir senaryo olduğunu aynı anda düşünebiliyor ([M. Wood vd., 2012](#)). Bir komplo teorisine inananın diğer komplo teorilerine de inancı güçlendirmesi olarak tanımlanan monolojik inanç sistemi ve karşıt komplo teorilerine aynı anda inanç, komplo zihniyetinin varlığını gösteriyor.

Komplo teorilerine yönelik inancın psikolojik etkilerini üç başlıkta inceleyebiliriz. Bireyleri komplo teorilerine inanmaya iten bilme arzusu ve kesinlik arayışını içeren epistemik motifleri, tehdit durumunda güvende hissetme ihtiyacını doğuran varoluşsal motifleri ve kendi gruplarına olumlu özellikler atfetmeleri gibi bireyleri iyi hissettiren sosyal motifleri incelemek

komple teorilerine yönelik inançların altında yatan psikolojik faktörleri anlamamıza fayda sağlayabilir (Douglas vd., [2017](#), [2019](#)):

- (i) *Epistemik motifler*: Bireyler, onları ilgilendiren konular hakkında bilgiye erişmek ve özellikle de önemli bir olayın neden olduğu, kimlerin buna sebep olduğu gibi açıklamalardan emin olmak istiyorlar. Belirsizlik ([van Prooijen & Jostmann, 2013](#)) ve kriz ([van Prooijen & Douglas, 2017](#)) dönemleri, bireylerin kendilerini güçsüz hissetmeleri ([Abalakina-Paap vd., 1999](#); [Imhoff & Bruder, 2014](#)), endişe seviyelerinin artması ([Grzesiak-Feldman, 2013](#)) gibi faktörler komple teorilerine yönelik inancı artırıyor. Komple teorileri de insanların belirsizlik ve kriz karşısında, kendilerini güçsüz ve endişeli hissettikleri zamanlarda sahip oldukları inançlarını korumalarına izin veren, kendi içerisinde tutarlı gibi görünen açıklamalar sağlıyor ([Douglas vd., 2019](#)). Başka bir ifadeyle, bireyler içinde buldukları olumsuz, anlam veremedikleri durumu anlamlandırabilmek için bir çıkış yolu arıyor. İnsanların sahip olduğu bilgilerin çoğu kişisel deneyimlerle doğrudan ulaştıkları bilgiler değil. Diğer insanların ne düşündüğünü bilmek, bilgiye ulaşmanın belki de en önemli yollarından biri. Bazı alanlarda az bilgiye veya yanlış bilgiye sahip olmak da çevremizdekilere duyduğumuz güvenle ilişkili. Bu da mantıksız bir durumdan ziyade, bireylerin kendilerini güvende hissetmelerini istemelerinden kaynaklanıyor ([Sunstein & Vermeule, 2008](#)).
- Koronavirüs salgınına düşünelim. Ne olacağını bilemediğimiz, virüs karşısında kendimizi güçsüz hissettiğimiz, kendimiz, ailemiz, arkadaşlarımız için endişelendiğimiz bir dönem geçirdik. Bu dönemde, ne olacağını bilememe hali, olayları anlamlandırabilmek için bazılarımızı komplocu düşünceye sevk etti. Bu durum insanların bilgisizliğinden veya saf olmalarından kaynaklanmıyor. Aksine, ulaşabilecekleri güvenilir kaynakların eksikliği veya şeffaf olmayan, çelişkili açıklamaların varlığı bireylerin komple teorilerine inanmaları ile sonuçlanabiliyor. Komple teorilerinin insanlara kesinlik veren, olmuş veya olabilecek bir olayın nedenlerini bir bütün olarak sunması ve büyük resmi göstermesi, bilgi arayışında olan bazı insanların onlara inanmasına neden oluyor.

- (ii) *Varoluşsal motifler*: Hepimiz kendimizin, ailemizin ve arkadaşlarımızın güvende olmasını istiyor ve birçoğumuz etrafımızda olan biteni kontrol etmek ve olaylar sırasında özne olmak istiyoruz. Ancak, bireyler varoluşlarına yönelik bir tehdit algılarında, bu tehditten kaçınmak için komplo teorilerine başvurabilir. Yukarıda da değindiğimiz gibi insanlar olan biten hakkında kendilerini güçsüz hissettiklerinde komplo teorilerine daha çok inanıyor ([Abalakina-Paap vd., 1999](#); [Imhoff & Bruder, 2014](#)). Bu dönemlerde komplo teorileri, bireylerin faillliğini artıran, olayların nedenlerini basitçe açıklayarak, varoluşlarına yönelik tehditler karşısında önlem almalarını sağlayan açıklamalar sunuyor. Bilgi arayışının yoğun olduğu dönemlerde de tartışılan konulara basit ve makul bir çerçeve sunması sebebiyle komplo teorileri kolayca benimseniyor ve var olan tehdide karşı telafi edici bir gerçeklik oluşturuyor.
- (iii) *Sosyal motifler*: İnsanlar kendilerine veya ait hissettikleri gruba olumlu değerler atfederler. Komplo teorileri de bu iyi hissetme halinin devam etmesine neden olur. Örneğin bireyler, etnik kimlikleri, siyasi partileri veya sahip oldukları ideolojileri, dinleri gibi ait oldukları gruplar hakkında olumlu düşünceler duymak isterler ([Douglas vd., 2019](#)). Ait oldukları grubu değersiz veya tehdit altında hissettiklerinde “kötülerin” kendi gruplarına karşı komplo kurduklarını düşünebilirler ([Uscinski & Parent, 2014](#)). Daha önce de belirttiğimiz gibi, komplo teorilerindeki komplo kuran aktörler kötüdür ([Uscinski, 2020, s. 29](#)) ve komplo teorisi-ne inanan insanlar da kendilerini veya ait oldukları grupları onlarla karşı gelen kahramanlar olarak görürler ([Lewandowsky & Cook, 2020](#)). İnsanlar, belirli olayların olumsuz sonuçlarından “ötekileri” sorumlu tutarak kendi benliklerini inşa edebilirler. Bu da bireylerin benlik inşasının ahlaklı ve güçlü olumlu duygularla oluşmasına, karşıt olarak ise “ötekilerin” ahlaksız ve birileri tarafından sabote edilmiş oldukları yargısına varmalarına neden olur ([Douglas vd., 2017](#)). Soral ve arkadaşları (2018), komplo teorilerinde “öteki” grupların, ait olunan gruba karşı komplo kurmaya istekli olarak görüldüğü kolektif bilişsel durumun, kolektif bir komplo zihniyetine dönüştüğünü söylüyor ve böyle bir grup kim-

liği inşasının narsizm ile ilişkilendirebileceğini öne sürüyor. Öte yandan komple teorileri, insanlara diğerlerinin sahip olmadığı, göremediği önemli bilgilere sahip olduklarını hissettirir. Özgüven ile ilişkili olan bu durum, bireylerin kendilerini özel hissetmelerine neden olur. Bireylerin kendilerini diğer insanlardan ayırarak, gizli bilgilere sahip olmaları onlara daha çekici gelir ve komple teorilerine inançla sonuçlanabilir (Douglas vd., 2017, 2019).

Komple teorilerine yönelik inancı epistemik, varoluşsal ve sosyal motifler ile açıklamak bu komple teorilerinin marjinal veya belirli bir azınlık gruba haiz olmadığını, hepimizin zaman zaman komple teorilerine inanabileceğimizi gösterir. Peki, komple teorilerine yönelik inançlarımızda bilişsel özelliklerimizin rolü nedir? Bu soruyu cevaplamadan önce Tversky ve Kahneman'ın (1983) ünlü deneyinde sorduğu soruyu cevaplayalım:

“Linda 31 yaşında, bekar, açık sözlü ve çok zeki bir kadındır. Felsefe alanında eğitim almıştır. Öğrenciyken, ayrımcılık ve sosyal adalet meseleleriyle derinden ilgilenmiş ve nükleer karşıtı gösterilere katılmıştır.”

Hangi alternatif daha olası?

- i- Linda banka veznedarıdır.
- ii- Linda banka veznedarıdır ve feminist harekette aktiftir.” (Tversky & Kahneman, 1983).

İkinci şıkkı seçtiyseniz siz de yanılığa düştünüz. Çünkü banka veznedarları kümesi, feminist banka veznedarları kümesini de kapsıyor. Yani Linda'nın feminist bir banka veznedarı olması olasılığı, sadece bir banka veznedarı olması olasılığından düşüktür. Pek çok kişiye göre Linda'nın hem banka veznedarı hem de feminist harekette aktif olması muhtemel olsa da, karşılaştıkları bir olayın fazlaca ayrıntıyla aktarılması sonucunda kişiler daha az olası seçeneği seçiyor. Linda senaryosunun çeşitli varyasyonlarını deneyen Tversky ve Kahneman'ın araştırması (1983) katılımcıların %50'si ile %90'ının bu yanılığa düştüklerini gösteriyor. Birleştirmeye ya da bağlantılandırma yanılığı (conjunction fallacy) olarak adlandırılan bu durum aynı anda meydana gelen olaylardan daha az olası olanı seçerek bir yanılığa düşme durumunu ifade eder.

Birleştirme yanılışı, komplo teorilerine yönelik inancı da etkileyen önemli bir bilişsel özelliğimiz. Çünkü komplo teorileri, savundukları argümanları desteklemek için birçok bilgi sunar ve bireyler de olasılığı daha yüksek olan açıklamalardan ziyade daha karmaşık ancak daha az olası olan anlatıya inanırlar. Ellerinde olan kısıtlı kaynakları abartmak, hikâyeyi büyütürken her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğu anlatısı kurmak tıpkı Linda'nın banka veznedarı ve feminist harekette aktif olduğu cevabını vermek gibi bizleri daha karmaşık sonuçlara itiyor ([Brotherton & French, 2014](#)).

Komplo teorilerine inancı etkileyen bir diğer bilişsel faktör, infodeminin bireysel belirleyicileri bölümünde de incelediğimiz ikili süreç teorisi olarak adlandırılan düşünce yapısı. İkili süreç teorisi, karşılaştığımız olaylara veya sorunlara nasıl tepki vereceğimiz ile ilgili iki temel düşünce yapısına sahip olduğumuzu söyler. Hatırlayacak olursak, Sistem 1 düşünme sezgisel ve otomatiktir; hızlı işler. Sistem 2 ise analitik ve çaba gerektiren zihinsel işlemler gerektirir. Sistem 1 düşünme bir cismin diğerinden uzakta olduğunu tespit etmek, kızgın bir yüz ifadesi gördüğümüzde onu hissetmek, basit cümleleri anlamak, birden gelen sesin kaynağına bakmak gibi doğal dürtüleri kapsar ([Kahneman, 2015](#)). Komplo teorilerine inancı inceleyen Swami ve arkadaşları da ([2014](#)) komplo teorilerine inancın düşük analitik düşünce düzeyiyle ilişkili olduğunu ve analitik düşünmenin komplo teorilerine yönelik inancı azalttığını söylüyor.

Sonuç olarak, komplo teorilerinin altında yatan epistemik, varoluşsal, sosyal motifler ve bizlerin bilişsel zayıflıkları komplo teorilerine yönelik inancı artıran önemli etkiler. Bunları anlamak, aynı zamanda komplo teorilerinin yayılımını azaltmak için de kapı açıyor. Örneğin, kriz zamanlarında yaşanan endişe, korku ve güvende hissetme gibi duygular komplo teorilerine yönelik inancın artmasıyla sonuçlanıyor ve doğru ve güvenilir bilgilerin insanlarla paylaşılmasını gerektiriyor. Öte yandan bireylerin bilimsel ve siyasal kurumlara güvenmemesi ve onların bir komplo planladıkları düşüncesi komplo teorilerinin yaygınlaşmasına neden oluyor. Örneğin, Türkiye'de 28 Temmuz 2020 tarihinde günlük Covid-19 tablosunda vaka sayıları olarak verilen sayıların hasta sayısı ile değiştirildiğine şahit olduk. Bu durum olumsuzluk yanılışı olarak adlandırılan düşünce nedeniyle bazı insanların, sağlık otoritelerini otomatik olarak güvenilir kategorisine sokmasına neden olmuş olabilir. Böylesi bir durum kurumların gelecekte yapacakları

açıklamalara da şüphayla yaklaşılmasına sebebiyet verecektir. Bu nedenle, kurumların kriz dönemlerinde açık ve net bir biçimde halkı bilgilendirici ve şeffaf açıklamalar yapmaları elzemdir.

Siyasal Faktörler

Komple teorileri doğası gereği politiktir (Uscinski, 2020, s. 79). Komple teorilerinin tanımı gereği ekonomik ve politik olarak güçlü kesimleri hedeflemesi onları doğal olarak siyaset biliminin temel tartışma alanlarından biri yapıyor. Komple teorileri siyaset biliminde teorik olarak tartışmalarda yer edinse de, komple teorilerine yönelik inançların ideolojik ayrımlara, siyasal ve toplumsal etkilerinin bu disiplin içerisindeki tartışmalara dahil edilmesi Barack Obama'nın ABD başkanı seçilmesiyle ortaya çıkan komple teorileri ile birlikte oldu. Bu dönemden önceki çalışmalar daha çok teorik bir bakış geliştirirken, Obama'nın başkan olarak seçilmesiyle görgül çalışmalar yapılmaya başlandı (Butler & Knight, 2018; Giry & Tika, 2021).

Komple teorileri, politik ve ekonomik olarak güçlü ve hesap sorulamaz bazı aktörlerin gizli ve topluma zararlı komplolar kurdukları, bazı gerçekleri halktan sakladıkları gibi politik argümanlar geliştiriyorlar. Bu argümanlar birçok politik sonuç da doğruyor. Bir zihniyet haline gelen komplocu dünya görüşü siyasi karar alma mekanizmalarını etkiliyor. Örneğin, komple teorilerine maruz kalan bireyler, bu komple teorilerinin gerçekleri ile karşılaşan insanlara göre seçimlerde oy kullanmaya daha az eğilimli oluyorlar (Jolley & Douglas, 2014b). Yönetmenliğini Oliver Stone'un yaptığı, Kennedy suikastinin ve örtbas edilmesinin arkasında geniş bir komple olduğu hipotezini öne sürdüğü *JFK* filmini izleyenlerin, seçimlerde oy verme oranlarının ve siyasal süreçlere katılımlarının daha düşük olacağı tespit edilmiş (Butler vd., 1995). Benzer şekilde komple zihniyetine sahip bireyler de oy vermek, siyasal kampanyalara bağış yapmak, siyasal mücadelelere dahil olmak gibi eylemlerde bulunmaya daha az meyilliler (Uscinski & Parent, 2014).

Komple zihniyeti siyasal dünyayı anlamlandırmaya yönelik inançlar oluşturduğu için doğrudan siyasal görüşler olarak kabul edilebilir (Uscinski, 2020, s. 79). Bu nedenle, bireylerin komple teorilerine inanmaya, onları paylaşmaya ve komple teorilerine göre karar almaya iten siyasal faktörleri incelememiz oldukça önemli.

Siyaset biliminin komple teorilerine yönelik yaklaşımları temelde kimlerin, hangi siyasal ideolojilerin komple teorilerine yatkın olduğunu keş-

fetmekle başladı. Hofstadter'in (1964) yaptığı çalışmada komplo teorilerine inanç sağ ideolojiyle özdeşleştirilir. Ancak, siyaset biliminde son dönemde yapılan çalışmalar komplo teorilerinin belirli bir ideolojiye haiz olmadığını gösteriyor. Özellikle saha bulgularına dayanan çalışmalara göre sol ideolojiye sahip insanlar da sağ ideolojiye sahip insanlar kadar komplo teorilerine inanıyorlar (Uscinski & Parent, 2014). Buradaki yanlış, sıklıkla bir ideolojik grup ile ilgili komplo teorilerine yönelik inanç incelendiğinde genellikle karşıt görüştekilerin bu inançlara sahip olduğunun görülmesidir. Örneğin komünistleri suçlayan komplo teorilerine inananlar sağ ideolojiye mensup insanlar olacaktır. Benzer şekilde, şirketleri veya cumhuriyetçileri suçlayan komplo teorileri de solculardan gelecektir (Uscinski, 2020, s. 13). Ancak yapılan araştırmalar, günümüzde hiçbir ideoloji, parti, sosyal/ekonomik sınıfın komplo teorilerine yönelik inançtan muaf olmadığını gösteriyor (Giry & Tika, 2021; Miller vd., 2016; Oliver & Wood, 2014; Uscinski & Parent, 2014).

Komplo teorileri belirli bir gruba ait bir özellik olmasa da iktidar mücadelelerinde bir politik strateji olarak kullanılmaktadır. İnsanların ait hissettikleri siyasal ideolojilere veya partilere olumlu değerler atfetme dürtüleri "ötekilerin" komplo içerisinde olabileceği düşüncesini güçlendirebilir. Komplo teorileri de bu iyi hissetme halinin devam etmesine neden olur. Özellikle siyasal alandaki mücadelede insanların ait oldukları siyasal ideolojiye yönelik tehdit algısının güçlü olması, karşıt siyasal ideoloji veya partileri bir komplo içerisinde görmelerine sebep olabilir ve bu durum da partizanlığı artırabilir (Smallpage vd., 2017). Bireylerin kendilerinin ve ait oldukları grupların ahlaklı ve iyi şeyler yapıyor olduklarını düşünmeleri (Frampton vd., 2016) ve diğerlerini de onları tehdit eden ve kötü şeyler yapan aktörler olarak görmeleri (Oliver & Wood, 2014; Uscinski & Parent, 2014) komplo teorilerine inanma olasılıklarını arttırmaktadır.

Bununla beraber, özellikle ideolojik olarak aşırı uçta olan bireylerin komplo teorilerine yönelik inançlarının daha yüksek olabileceğini söyleyebiliriz. Farklı ülkelerde yapılan araştırmalarda komplo teorilerine inanç doğrudan sağ ideolojilerle ilişkilendirilemese de aşırı sağ ve sol ideolojilerin komplo teorilerine yönelik inançlarının daha yüksek olduğu görülmektedir (Krouwel vd., 2017; van Prooijen vd., 2015).

Komplo teorilerine hangi ideolojik grubun daha yatkın olduğunu inceleyen çalışmalar da genellikle saha çalışmalarına dayanıyor. Dünyada, in-

sanların birçoğu en az bir komplo teorisine inansa da özellikle siyasal konulardaki komplo teorilerinde, komployu kuran aktörler ve komplo teorisinin içeriği oldukça önemli. Bir komplo teorisinin ne olacağı, onu üretenin motivasyonları ile de yakından ilgilidir ve komplo teorilerinin çekiciliğini artırır. Bunlara yönelik inançlar da doğrudan motivasyonlarla ilgilidir. O nedenle, komplo teorilerine yönelik ölçümlerde dönemsel değişimler, örneğin aidiyet duyulan partinin iktidarda olup olmaması gibi etkenler, komplo teorilerinin içeriğini ve dolayısıyla komplo teorilerine inanan bireyleri ve komploya dahil olan siyasal grupları da değiştirebilir ([Enders & Smallpage, 2018](#)).

Karşılaştığımız bilgileri hepimiz aynı şekilde değerlendirmiyoruz. Farklı ideolojilere sahip bireylerin aynı bilgileri farklı şekilde değerlendirmeleri güdülenmiş düşünce kavramı ile açıklanıyor. Bu yaklaşıma göre yeni bir bilgiyle karşılaştığımızda o bilgiyi kendi dünya görüşümüzle uyumlu hale getirmeye çalışıyor ve bilgiyi çarpıtabiliyoruz. Kunda ([1990](#)), edindiğimiz yeni bilgilerle hangi sonuca varmak istiyorsak genellikle ona ulaştığımızı, fakat bunu yapabilme becerimizin, o sonuca varmak için üreteceğimiz bazı mantıklı gerekçelere bağlı olduğunu söylüyor. Özellikle bireyler kendilerini geçmişte yaptıklarıyla, düşündükleriyle iyi hissetmek isterler. Bireyler daha önce sahip oldukları inançlarla uyuşmayan yeni bilgiler edindiklerinde bilişsel uyumsuzluk yaşarlar. Bu durumu aşmak için de edinilen yeni bilgiyi reddedebiliyor ya da kendi düşüncemizle uyumlu hale getirebiliyoruz. Van Bavel ve Pereira'ya ([2018](#)) göre de bireyler siyasi kimliklerine duydukları aidiyeti korumanın gerçek bilgiye erişmekten daha önemli olduğunu düşünüyor. Birçok çalışma güdülenmiş düşüncenin komplo teorilerine yönelik inancı artırdığını gösteriyor ([Enders & Smallpage, 2018](#); [Miller vd., 2016](#); [Oliver & Wood, 2014](#); [Uscinski & Parent, 2014](#)). Güdülenmiş düşünce, bireylerin karşıt olarak gördükleri siyasal partileri veya ideolojileri şeytanlaştıran komplo teorilerini kabul etmeye, kendilerini bir komplo içerisinde gördükleri komplo teorilerini ise reddetmeye itiyor ([Miller vd., 2016](#)).

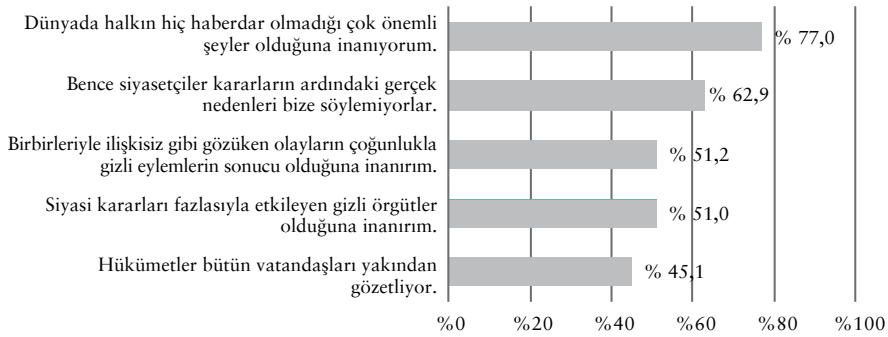
Türkiye'de Komplo Teorileri

Komplo teorilerine inancın belirli kültürlere ya da siyasal gruplara ait bir özellik olmadığını belirtmiştik. Türkiye'de de komplo teorilerine inanç oldukça yaygın. 2020 yılında 28 ülkede yapılan [araştırmaya](#) göre Türkiye'de komplo teorilerine yönelik inancın yaygın olduğu görülüyor. Örneğin Türkiye'den araştırmaya katılanların %55'i ABD Hükümetinin 11 Eylül saldırıla-

rına dahil olduğunu, %41'i insanların uzaylılarla gizli temas kurduğunu öne süren komplo teorilerine inanıyor. Türkiye'de Kasım-Aralık 2020 tarihleri arasında 1629 kişiyle yaptığımız saha araştırmasında da komplo teorilerine inancın oldukça yaygın olduğu [görülüyor](#).

Şekil 3.1

Komplo Teorilerine İnanç (Görüşe katılanların oranı) ([İnfodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#))

Türkiye'de farklı ideolojilere sahip birçok aktör, farklı komplo teorilerine inanıyor ve bu inançlar sıklıkla tarihsel nedenler üzerinden şekilleniyor. Türkiye'de komplo teorilerini belirli kültürel ve ideolojik gruplara atfetmek yerine tarihsel ve yapısal koşullar içerisinde inceleyen Gürpınar (2020), günümüzde yaygın bir şekilde inancın devam ettiği komplo teorilerinde, 19. yüzyıl sonlarında Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş sürecindeki iç ve dış tehdit anlatılarının egemen olduğunu belirtiyor. Bu dönemde oluşturulan ulusal anlatı (*national master narrative*) korku ve savunmasızlık duygularını tetikleyerek hem milliyetçiliği hem de her zaman ve her yerde dikkatli olunması gereken komplocu düşmanların varlığı düşüncesini oluşturuyor. Gürpınar (2020, ss. 2-3) siyasal strateji olarak kullanılan bu anlatının ilk olarak Jön Türkler tarafından oluşturulduğunu, Kemalistlerin ve İslamcılarının ise komplo teorilerinin içeriğini değiştirirler de, içerideki ve dışarıdaki düşmanlar anlatısını sürdürdüklerini öne sürüyor. Bu perspektif doğrultusunda Türkiye'deki komplocu düşüncenin temellerinin 19. yüzyılın sonlarına dayandığı ve günümüze kadar devam eden ulusal anlatının söylemsel araçlarının da bunun yansıması olduğu söylenebilir.

Günümüzde etkilerini sürdüren bu anlatının, Türkiye'deki siyasal kültürün bir parçası olduğunu ve bunun "Sevr sendromu" olarak da gözlemlenebildiğini söyleyebiliriz. Sevr Antlaşması, 10 Ağustos 1920'de Birinci Dünya Savaşı'nı sonlandıran Versay Antlaşması'nın bir parçası olarak İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanan ve Osmanlı Devleti'nin toprak kaybettiği, sınırlarının küçüldüğü anlaşmadır ve Ankara'daki Millet Meclisi tarafından kabul edilmemiştir. Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla imzalanan Lozan Antlaşması ile Sevr geçerliliğini yitirmiştir. Ancak Sevr Sendromu ifadesi, Türkiye'nin içerideki ve dışarıdaki düşmanlar tarafından bölüneceği algısına referansla kullanılır ([Erdoğan, 2021](#); [Guida, 2008](#); [Gürpınar & Nefes, 2020](#); [Gürpınar, 2020](#); [Nefes, 2015](#)). Siyasal kültürün bir parçası haline gelen ve sürekli bir korku, endişe ve tetikte olma hali yaratan bu sendrom, komplocu düşüncenin yaygınlaşmasına neden olur.

Bireyler ait hissettikleri gruplara olumlu değerler atfederler. Komple teorileri de bu iyi hissetme halinin devam etmesine sağlar. Örneğin bireyler, etnik kimlikleri, siyasi partileri veya sahip oldukları ideolojileri, dinleri gibi ait oldukları grupların özellikleri hakkında olumlu hissetmek isterler ([Douglas vd., 2019](#)). Ait oldukları grubu değersiz ya da tehdit altında hissettiklerinde "kötülerin" kendi gruplarına karşı komplo kurduklarını düşünebilirler ([Uscinski & Parent, 2014](#)). Daha önce de belirttiğimiz gibi, komplo teorilerindeki komplo kuran aktörler genellikle kötüdür ([Uscinski, 2020, s. 29](#)). Sevr Sendromu'nda da Batılı güçlerin Türkiye'yi bölecekleri endişesi bireylerin "dış güçlerin" kötü aktörler olduğu ve komplo planladıkları düşüncesiyle şekillenir.

Vamık Volkan'ın seçilmiş travma olarak adlandırdığı durum Sevr sendromunu açıklamamıza yardımcı olabilir. Volkan ([2006](#)) seçilmiş travmayı şu şekilde tanımlıyor:

"...kuşaklar arası bir yansıma ortaya çıktığında, tarihi travmatik olayın paylaşılan akli yansıması, benim seçilmiş travma olarak adlandırdığım olguyu geliştirir. Seçilmiş travma büyük grubun kimliği için önemli bir işaret olur. Daha da ötesi, bu, toplumun aşırı yetkilendirilmiş ideoloji geliştirmesinde bir temel yaratır."

Toplumdaki Sevr sendromunun ne derece yaygın olduğunu birçok çalışmada ölçtük. Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları Araştırması'nda da Sevr sendromunun geniş kitlelerce kabul edildiğini [gözlemledik](#). Örneğin,

“Avrupalı devletler, geçmişte Osmanlı Devleti’ni bölüp parçaladıkları gibi, şimdi de Türkiye’yi bölüp parçalamak istemektedirler.” görüşüne katılanların oranı %78,5. Sevr sendromunun bu kadar yaygın ve siyasal kültürün bir parçası olması, bireylerin siyasal karar alma süreçlerinde ve dış politikayla ilgili tutumlarında etkili olabilmekte (Erdoğan, 2021).

Türkiye Büyük Millet Meclisi’ndeki siyasetçilerin konuşmalarını analiz eden Nefes (2018) komplo teorilerine yönelik inancın belirli bir ideolojik grubun ya da siyasal partinin taraftarlarının tekelinde olmadığını gösteriyor. Bu çalışmaya göre, farklı siyasal partiler derin devletin varlığı konusunda hemfikir olmalarına rağmen, ona yükledikleri anlam siyasal çıkarlara göre değişiyor. Bu da ait olunan siyasal ideolojiye olumlu anlamlar atfetmek fikriyle örtüşüyor. Öte yandan Türkiye’deki komplo teorileri azınlıklara yönelik algıların oluşmasına da neden oluyor. Örneğin Yahudiler (Nefes, 2012, 2015) ve Ermeniler (Nefes, 2021) hakkındaki komplo teorileri bu gruplara yönelik olumsuz algıların oluşmasına neden oluyor.

Son olarak, komplo teorilerinin psikolojisine yönelik yapılan çalışmalardan bahsedebiliriz. Alper ve arkadaşları, (2021) Türkiye’de yürüttükleri Covid-19 hakkındaki komplo teorilerine inanma eğilimleri ve bu teorilere olan inançların tedbir pratikleriyle olan ilişkisini ele alan çalışmalarında, Covid-19 komplo teorilerine olan inancın bazı karakteristik özelliklerle ilgili olduğunu, ancak tedbir pratikleriyle komplo teorilerine inanma eğiliminin ilişkili olmadığını belirtiyorlar.

Sonuç olarak, Türkiye’de siyaset bilimi, sosyoloji, psikoloji gibi disiplinlerde komplo teorilerini anlamaya yönelik çalışmaların gelişmesi komplo teorilerini önlemeye ve iktidar ilişkilerinde komplo teorilerinin ve söylemin nasıl araçsallaştırıldığını anlamamıza yardımcı olacaktır.

Covid-19 Döneminde Komplo Teorileri

Covid-19 salgınının başlamasıyla bilimsel bilgileri manipüle eden birçok komplo teorisi ortaya çıktı (Bavel vd., 2020). Salgının asılsız olduğu, koronavirüsün grip virüsünden daha zararlı olmadığı, insanlar tarafından laboratuvar ortamında geliştirildiği, koronavirüsün biyolojik silah olduğu, bazı ülkelerin kendi çıkarları için bu virüsü ürettiği veya koronavirüsün ilaç sektörünün bir oyunu olduğu gibi iddialar bu dönemde en sık rastlanan komplo teorileri oldu. Covid-19 örneği üzerinden düşündüğümüzde; salgının ilerleyen dönemlerinde ise bu teoriler eskileri ile birleştirilerek 5G ağının virüsün yayılımını kolaylaştırdığı veya virüsü Bill Gates’in ortaya çıkardığı gibi yeni

teorilere dönüştü. Bu komple teorileri, insanların pandemi döneminde karar alma süreçlerini etkiledi, kurumlara yönelik güveni, koronavirüse karşı alınan önlemleri azalttı ve pandemiyi yönetimini zorlaştırdı ([Freeman vd., 2020](#); [Pummerer vd., 2021](#)). Romer ve Jamieson ise (2020) komple teorilere yönelik inancın pandemiyi yarattığı tehdidin daha düşük olarak algılanmasına, maske gibi önleyici tedbirlere uyulmamasına neden olduğunu ve aşırı reddiyle ilişkili olduğunu söylüyor.

Komple teorilerinin belirttiğimiz üzere pandemi döneminde bu kadar çok ve şiddetli sonuçları olması pek de şaşırtıcı değil ([Bavel vd., 2020](#); [van Prooijen & Douglas, 2017](#)). Büyük toplumsal ve siyasi resimler çizen komple teorilerinde genellikle bazı güçlü kişi ve kurumların kendi çıkarları doğrultusunda halkı manipüle ettiği öne sürülür. Komple teorileri, hiçbir şeyin tesadüfen olamayacağı, görüldüğü gibi olmadığı ve her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğu anlatılarıyla şekillenir ([Barkun, 2003](#)). Toplumsal kriz dönemlerinde insanların deneyimlediği korku, belirsizlik ve kontrolden çıkma gibi durumu anlamlandırmaya yönelik duygular komple teorilerinin yayılması için elverişli bir ortam sunuyor ([van Prooijen & Douglas, 2017](#)). Tıpkı siyasal ve toplumsal konularda yayılan komple teorileri gibi koronavirüs ile ilgili komple teorilerinin çoğu belirli grupların bir komple içerisinde olduğunu öne sürüyor. Örneğin, pandemiyi başlangıcında koronavirüsün Çin tarafından veya ABD tarafından üretildiğini ve biyolojik silah olarak kullanıldığını düşünenler vardı. Bunun devamında ise bazı insanlar koronavirüsün gerçek olmadığına inanmaya başladılar. Olayların veya durumların arkasında gizli ve güçlü grupların kötü eylemleri olduğu düşüncesine dayanan bu komple teorilerinin koronavirüs döneminde bu kadar artması ve karar verme süreçlerimizi etkilemesi, pandemiyi hayatımızı, yaşam biçimimizi önemli ölçüde etkileyen bir olay olmasından kaynaklanıyor. Bu dönemde bireylerin belirsizliği ortadan kaldırma ve güvende hissetme ihtiyaçları ve kendi gruplarını olumlu bir şekilde tanımlamaları komple teorilerine yönelik inancı artırıyor ([Douglas, 2021](#); [Douglas vd., 2017, 2019](#)).

Koronavirüs ile ilgili komple teorilerine yönelik inancı etkileyen çeşitli faktörler var. Uscinski ve arkadaşlarının (2020) yaptıkları araştırma, koronavirüs ile ilgili komple teorilerine yönelik inancın oldukça yaygın olduğunu gösteriyor. Araştırma, komple teorilerine yönelik inancın en önemli belirleyicisinin, inkârcılık olarak tanımladığımız, teknik/bilimsel konulardaki uzmanların açıklamalarını reddetme eğilimi olduğunu gösteriyor. Bunun

yanı sıra, daha önce bir dünya görüşü haline geldiğini belirttiğimiz ve büyük olay ve durumları komplo olarak açıklayan komplocu düşüncenin varlığı da koronavirüs ile ilgili komplo teorilerine yönelik inancı artırıyor. Son olarak, partizan tutumlara sahip olanlar komplo teorilerine daha çok inanıyor.

ÖNERİ – İZLEYELİM: [Komplo-19 Belgeseli](#)

11 Eylül'de İkiz Kuleler'e giren uçak değil hologram mıydı? Ay'a gerçekten gidildi mi? Bill Gates aşularla nüfusu azaltmayı planladı mı? Dünya Sağlık Örgütü, devletlere yön veren bir ağın parçası mı? Daha birçok soruyu yanıtlayan bu belgesel özellikle pandemi döneminde altın çağını yaşayan komplo dünyasına dalyor. Aşı karşıtları, bilim insanları, sosyal bilimciler, araştırmacılar modern çağın giderek büyüyen fenomenini anlatıyor.

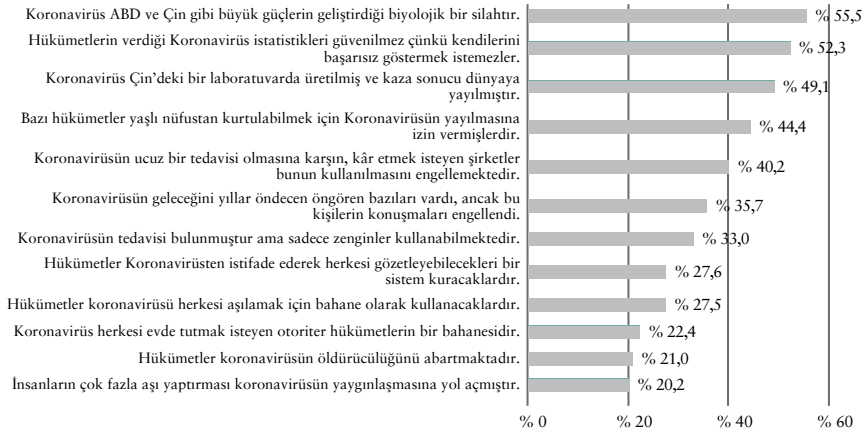
Coninck ve arkadaşlarının (2021) farklı ülkeleri kapsayan araştırmalarına göre, televizyon, gazete ve radyo gibi geleneksel medya araçlarından bilgi edinenlerin koronavirüs ile ilgili komplo teorilerine ve yanlış bilgilere daha az inandığı görülüyor. Bunun aksine, dijital medyadan, siyasetçilerden ve yakın çevreden koronavirüs ile ilgili bilgi edinen bireyler komplo teorilerine ve yanlış bilgilere daha çok inanıyor. Komplo teorilerinin, dijital ve sosyal medya platformlarında hızla yayıldığını ve bireylerin de bunlara sık maruz kalmaları sebebiyle komplo teorilerine inanmaya yöneldiğini söyleyebiliriz. Stecula ve Pickup da (2021a) haber almak için Facebook ve Youtube kullanmanın komplo teorilerine yönelik inancı artırdığını söylüyor.

Türkiye'de de benzer bir durumu gözlemledik. Bizim yaptığımız İn-fodemiyle Etkin Mücadele Araştırması'nda (2020) da koronavirüs ile ilgili komplo teorilerine yönelik inancın yüksek olduğunu gördük. Araştırmaya katılanların %56'sı virüsün ABD ya da Çin gibi büyük güçler tarafından üretildiğine inanırken, %52'lik bir kesim hükümetlerin verdiği koronavirüs istatistiklerini güvenilir bulmuyor. Koronavirüsün Çin'deki bir laboratuvar-da üretilip bir kaza sonucu dünyaya yayıldığına inananların oranı %50 iken, hükümetlerin yaşlı nüfustan kurtulmak için bu virüsü ürettiğine inananların oranı %44. Araştırma bulgularımıza göre, daha önce de değindiğimiz üzere, bireylerin sezgisel mi analitik mi düşündüklerini ölçen bilişsel yansıtma testi sonuçlarının eğitim düzeyi ile ilişkili olduğu ve daha yüksek bilişsel yansıtma kapasitesine sahip olanların, komplo teorilerine daha az inandıkları da

görülmektedir. Bununla beraber komplo teorilerine yönelik inancın yüksek olması kurumlara daha az güvenildiğini gösteriyor. Farklı alanlarda yayılan komplo teorilerine inanan insanlar, koronavirüs ile ilgili komplo teorilerine de inanıyor. Bu da bize, yaşanan olayları komplo ile açıklamaya neden olan komplocu düşüncenin yaygın olduğunu gösteriyor. Koronavirüs ile ilgili komplo teorilerine yönelik inanç da yanlış bilgilerin daha fazla yayılmasına neden olarak kriz zamanında bilgi düzensizlikleri olarak tanımladığımız sorunun oluşmasına neden oluyor ([Infodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#)).

Şekil 3.2

Koronavirüs ile ilgili komplo teorilerine yönelik inanç (Görüşe katılanların oranı)
([Infodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#))

Sayın ve Bozkurt'un ([2021](#)) yaptığı araştırma Türkiye'de komplo teorilerine yönelik inancın farklı demografik ve ideolojik gruplarda da var olduğunu gösteriyor. Araştırmaya katılanların %34'ü koronavirüsün ABD, Çin, İsrail gibi büyük güçler tarafından kendilerine tehdit oluşturan bir komplo olduğuna, %41'i ise koronavirüsün laboratuvarıda üretildiğine inanıyor. Ayrıca araştırma, refah düzeyi düşük olanların, işsizlerin ve eğitim seviyesi düşük olanların komplo teorilerine daha çok inandığını gösteriyor. Alper ve arkadaşlarının ([2021](#)) yaptığı araştırma da genel komplo teorilerine yönelik inanç, sezgisel davranma ve düşük düzeyde bilişsel yansıtma skoru, belirsizlikten kaçınma gibi faktörlerin koronavirüs ile ilgili komplo teorilerine

yönelik inancı artırdığını gösteriyor.

Bireylerin komplo teorilerine yönelik inancının yanı sıra bunları oluşturan ve yayan aktörleri de incelemek de oldukça önemli. Pek çok aktör koronavirüs ile ilgili komplo teorilerinin üretilmesi ve yayılmasında rol oynadı. Örneğin Rusya ve Çin gibi devletler koronavirüsün ortaya çıkışı, tedavi yöntemleri ve aşılar hakkında yanlış bilgileri ve komplo teorilerini yaymak için dezenformasyon kampanyaları düzenlediler ([Dubow vd., 2020](#)). 5G teknolojisinin insan hücrelerinde koronavirüsün oluşumuna neden olduğu yönündeki komplo teorisini inceleyen Jones ([2020](#)) bunun devlet destekli organize bir dezenformasyon kampanyası olduğunu, birçok bot hesabın bu komplo teorisini yaydığını söylüyor. Koronavirüs ile ilgili atılan tweetleri inceleyen Ferrara da ([2020](#)) ABD’de siyasal alanda komplo teorilerinin yayılmasında botların aktif bir şekilde rol aldığını söylüyor. Benzer bir organize dezenformasyon kampanyası *Plandemic* (planlanmış pandemi) belgeselinin yayılmasında da kullanıldı. Belgeselin yayılma hızını artırmak için yapımcılar tarafından Twitter’da oldukça kapsamlı bir kampanya yürütüldü ([Nazar & Pieters, 2021](#)).

Koronavirüs ile ilgili komplo teorilerine yönelik inancı inceleyenler bilgi düzensizliklerinin siyasal arka planı bağlamında ele aldığımız popülizmin ve hakikat sonrası dönemin etkilerini de göz önünde bulundurmamız gerekir. Popülist siyasetçiler, elit karşıtı bir tutum ile halktan yana bir tavır, bir söylem geliştiriyorlar ([Rooduijn & Pauwels, 2011](#)). Popülizmi, koronavirüs bağlamında düşündüğümüzde ise teknik uzmanlara veya bilim insanlarına yönelik entelektüel karşıtı tutumları barındırdığını söyleyebiliriz. Stecula ve Pickup ([2021b](#)) popülizmin koronavirüs ile ilgili komplo teorileriyle ilişkili olduğunu belirtiyor. Bu da komplo teorilerine inanan bireylerin halk sağlığı uzmanları tarafından önerilen önlemlere uyumunu azaltıyor.

Hakikat sonrası dönemdeki bilim karşıtlığı ve bilim insanlarına yönelik kuşkuçuluk da bu durumu etkiliyor. Viroloji alanında uzmanlığı olmayan fakat koronavirüs ile ilgili açıklamalar yapan birçok kişi var. Farklı alanlarda tanınan bu kişiler, hali hazırda var olan etki alanlarını koronavirüs ile ilgili komplo teorilerinin yayılmasına kaydırıyor. [Süper yayıcılar](#) olarak tanımlayabileceğimiz bu kişiler siyasi, ekonomik çıkarlar ya da sosyal statü edinmek gibi amaçlarla komplo teorilerinin yayılmasına neden oluyor. Örneğin daha önce de 11 Eylül saldırıları ile ilgili yaydığı komplo teorileri nedeniyle Wisconsin-Madison Üniversitesi’nden ayrılan Kevin Barrett, koronavirüsün

ABD tarafından Çin'e zarar vermek için biyolojik silah olarak kullanıldığını söylüyor. Pandemi döneminde bazı siyasetçiler de bu durumdan muaf değildi ve benzer argümanları [kullandılar](#). Türkiye'de de birçok sahte uzman koronavirüs ile ilgili komplo teorilerini yaydı. Varol ve öğrencileri (2021) Twitter'da öne çıkan 36 dezenformasyon aktörünün aşılarda ilgili organize dezenformasyon faaliyeti yürüttüklerini belirtiyor. Bu aktörler, elde ettikleri popülariteyle şifalı doğal taşlar, bitkisel ilaçlar gibi ürünleri satıyorlar ve yayınlarla para kazanmak gibi motivasyonları var (Arabacı vd., 2022). Bu aktörler koronavirüs ile ilgili yanlış bilgileri ve komplo teorilerini yaymak için sosyal medya platformlarında etkin oluyor, televizyon programlarına katılıyor ve miting organize ediyorlar.

KAYNAKÇA

- Abalakina-Paap, M., Stephan, W. G., Craig, T., & Gregory, W. L. (1999). Beliefs in Conspiracies. *Political Psychology*, 20(3), 637-647. <https://www.jstor.org/stable/3792165>
- Acar, A. B. (2013, Aralık 21). Skeptikler Kılavuzu: Şüpheciler İçin Kısa Bir Rehber. *Evrım Ağacı*. <https://evrimagaci.org/skeptikler-kilavuzu-supheciler-icin-kisa-bir-rehber-1797> (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- Alper, S., Bayrak, F., & Yılmaz, O. (2021). Psychological correlates of COVID-19 conspiracy beliefs and preventive measures: Evidence from Turkey. *Current Psychology*, 40(11), 5708-5717. <https://doi.org/10.1007/s12144-020-00903-0>
- Alper, S. (Sunucu). (Eylül 2020'den günümüze). *Bu İnsanlar Neden Böyle?*. [Podcast Kanalı]. Spotify. <https://open.spotify.com/show/7GFtb5dc8sbvlBYaXu58P> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Arabacı, A. O., Yılmaz, M. C., & Keskin, Ö. H. (2022, Şubat 10). Türkiye'de aşı dezenformasyonu: Öne çıkan aktörleri motive eden ne? *Teyit.org*. <https://teyit.org/teyitpedi-a-turkiyede-asi-dezenformasyonu-one-cikan-aktorleri-motive-eden-ne> (Erişim Tarihi: 14.02.2022).
- Barkun, M. (2003). *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic Visions in Contemporary America*. University of California Press.
- Barkun, M. (2015). Conspiracy theories as stigmatized knowledge. *Diogenes*, 62(3-4), 114-120. <https://doi.org/10.1177/0392192116669288>
- Bavel, J. J. V., Baicker, K., Boggio, P. S., Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., Crockett, M. J., Crum, A. J., Douglas, K. M., Druckman, J. N., Drury, J., Dube, O., Ellemers, N., Finkel, E. J., Fowler, J. H., Gelfand, M., Han, S., Haslam, S. A., Jetten, J., ... Willer, R. (2020). Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response. *Nature Human Behaviour*, 4(5), 460-471. <https://doi.org/10.1038/s41562-020-0884-z>
- Bessi, A., Coletto, M., Davidescu, G. A., Scala, A., Caldarelli, G., & Quattrocchi, W. (2015). Science vs Conspiracy: Collective Narratives in the Age of Misinformation. *PLoS ONE*, 10(2), e0118093. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0118093>

- Brotherton, R., & French, C. C. (2014). Belief in Conspiracy Theories and Susceptibility to the Conjunction Fallacy. *Applied Cognitive Psychology*, 28(2), 238-248. <https://doi.org/10.1002/acp.2995>
- Butler, L. D., Koopman, C., & Zimbardo, P. G. (1995). The Psychological Impact of Viewing the Film "JFK": Emotions, Beliefs, and Political Behavioral Intentions. *Political Psychology*, 16(2), 237-257. <https://doi.org/10.2307/3791831>
- Butter, M., & Knight, P. (2018). The History of Conspiracy Theory Research: A Review and Commentary. İçinde J. E. Uscinski (Ed.), *Conspiracy Theories and the People Who Believe Them* (ss. 33-46). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190844073.001.0001>
- Craft, S., Ashley, S., & Maksl, A. (2017). News media literacy and conspiracy theory endorsement. *Communication and the Public*, 2(4), 388-401. <https://doi.org/10.1177/2057047317725539>
- De Coninck, D., Frissen, T., Matthijs, K., d'Haenens, L., Lits, G., Champagne-Poirier, O., Carignan, M.-E., David, M. D., Pignard-Cheynel, N., Salerno, S., & Génereux, M. (2021). Beliefs in Conspiracy Theories and Misinformation About COVID-19: Comparative Perspectives on the Role of Anxiety, Depression and Exposure to and Trust in Information Sources. *Frontiers in Psychology*, 12. <https://www.frontiersin.org/article/10.3389/fpsyg.2021.646394>
- Douglas, K. M. (2021). COVID-19 conspiracy theories. *Group Processes & Intergroup Relations*, 24(2), 270-275. <https://doi.org/10.1177/1368430220982068>
- Douglas, K. M., Sutton, R. M., & Cichocka, A. (2017). The Psychology of Conspiracy Theories. *Current Directions in Psychological Science*, 26(6), 538-542. <https://doi.org/10.1177/0963721417718261>
- Douglas, K. M., Uscinski, J. E., Sutton, R. M., Cichocka, A., Nefes, T., Ang, C. S., & Deravi, F. (2019). Understanding Conspiracy Theories. *Political Psychology*, 40(S1), 3-35. <https://doi.org/10.1111/pops.12568>
- Dubow, B., Lucas, E., & Morris, J. (2020). *Jabbed in the Back: Mapping Russian and Chinese Information Operations During COVID-19*. The Center for European Policy Analysis. <https://cepa.org/jabbed-in-the-back-mapping-russian-and-chinese-information-operations-during-covid-19/> (Erişim Tarihi: 12.01.2022).
- Enders, A. M., & Smallpage, S. M. (2018). Polls, Plots, and Party Politics. İçinde J. E. Uscinski (Ed.), *Conspiracy Theories and the People Who Believe Them* (ss. 298-318). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190844073.001.0001>
- Erdoğan, E. (2021). The Sèvres Syndrome: A Key to Understand Foreign Policy Attitudes of Turkish Citizens. *Journal of Middle Eastern Politics and Policy*, 32-43. <https://jmepp.hkspublications.org/wp-content/uploads/sites/17/2021/09/210930JMEPPFinalDraft.pdf>
- Erdoğan, E., & Uyan-Semerci, P. (2021). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri için Bir Rehber: Gereklilikler, Sınırlıklar ve İncelikler*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. <http://arastirmarehberi.org/>
- Ferrara, E. (2020). What Types of COVID-19 Conspiracies are Populated by Twitter Bots? *First Monday*. <https://doi.org/10.5210/fm.v25i6.10633>
- Frampton, M., Goodhart, D., & Khalid Mahmood. (2016). *Unsettled Belonging: A survey of Britain's Muslim communities*. Policy Exchange. https://policyexchange.org.uk/wp-content/uploads/2016/12/PEXJ5037_Muslim_Communities_FINAL.pdf
- Freeman, D., & Bentall, R. P. (2017). The concomitants of conspiracy concerns. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 52(5), 595-604. <https://doi.org/10.1007/s00127-017-1354-4>

- Freeman, D., Waite, F., Rosebrock, L., Petit, A., Causier, C., East, A., Jenner, L., Teale, A.-L., Carr, L., Mulhall, S., Bold, E., & Lambe, S. (2020). Coronavirus conspiracy beliefs, mistrust, and compliance with government guidelines in England. *Psychological Medicine*, 52(2), 251-263. <https://doi.org/10.1017/S0033291720001890>
- Gain. (Yapımcı). (2022). *Kompo-19*. [Belgesel].
- Giry, J., & Tika, P. (2021). Conspiracy Theories in Political Science and Political Theory. İçinde M. Butter & P. Knight (Ed.), *Routledge Handbook of Conspiracy Theories* (ss. 108-120). Routledge.
- Goertzel, T. (1994). Belief in Conspiracy Theories. *Political Psychology*, 15(4), 731-742. <https://doi.org/10.2307/3791630>
- Grzesiak-Feldman, M. (2013). The Effect of High-Anxiety Situations on Conspiracy Thinking. *Current Psychology*, 32, 100-118. <https://doi.org/10.1007/s12144-013-9165-6>
- Guida, M. (2008). The Sèvres Syndrome and “Kompo” Theories in the Islamist and Secular Press. *Turkish Studies*, 9(1), 37-52. <https://doi.org/10.1080/14683840701813994>
- Gürpınar, D., & Nefes, T. S. (2020). Conspiracy Theories in Turkey. İçinde M. Butter & P. Knight (Ed.), *Routledge Handbook of Conspiracy Theories* (ss. 610-623). Routledge.
- Gürpınar, D. (2020). *Conspiracy Theories in Turkey: Conspiracy Nation*. Routledge.
- Hodge, D., Hopkins, J., & Keen, W. (Yönetmenler) (2018). *Watergate* [Belgesel Serisi]. Representational Pictures.
- Hofstadter, R. (1964). *The Paranoid Style in American Politics: And Other Essays*. Harvard University Press.
- Ibbetson, C. (2021, Ocak 18). Where do people believe in conspiracy theories?. *YouGov*. <https://yougov.co.uk/topics/international/articles-reports/2021/01/18/global-where-believe-conspiracy-theories-true> (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Imhoff, R., & Bruder, M. (2014). Speaking (Un-)Truth to Power: Conspiracy Mentality as A Generalised Political Attitude. *European Journal of Personality*, 28(1), 25-43. <https://doi.org/10.1002/per.1930>
- Imhoff, R., & Lamberty, P. (2020). A Bioweapon or a Hoax? The Link Between Distinct Conspiracy Beliefs About the Coronavirus Disease (COVID-19) Outbreak and Pandemic Behavior. *Social Psychological and Personality Science*, 11(8), 1110-1118. <https://doi.org/10.1177/1948550620934692>
- İnfodemi ile Etkin Mücadele-Araştırma Bulguları. (2020). <https://www.infodemiylemuca-dele.org/anasayfa/araştırmanın-bulguları> (Erişim Tarihi: 17.12.2021).
- Jolley, D., & Douglas, K. M. (2014a). The Effects of Anti-Vaccine Conspiracy Theories on Vaccination Intentions. *PLoS ONE*, 9(2), e89177. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0089177>
- Jolley, D., & Douglas, K. M. (2014b). The social consequences of conspiracism: Exposure to conspiracy theories decreases intentions to engage in politics and to reduce one’s carbon footprint. *British Journal of Psychology*, 105(1), 35-56. <https://doi.org/10.1111/bjop.12018>
- Jolley, D., Meleady, R., & Douglas, K. M. (2020). Exposure to intergroup conspiracy theories promotes prejudice which spreads across groups. *British Journal of Psychology*, 111(1), 17-35. <https://doi.org/10.1111/bjop.12385>
- Jones, M. O. [@marcownjones]. (2020, Nisan 4). [Thread] 1/ I downloaded around 22,000 Twitter interactions between today and 1st April. I searched for anyone mentioning the terms “5g” AND “Corona”. I was interested after reading about the latest conspiracies that 5g is causing corona, or rather Corona is cover for 5g Twitter. [Flood] [Tweet]. Twitter. <https://twitter.com/marcownjones/status/1246420223764430848>

- Kahneman, D. (2015). *Hızlı ve Yavaş Düşünme* (F. Deniztekin & O. Deniztekin, Çev.). (3. Baskı). Varlık Yayınları.
- Keeley, B. L. (1999). Of Conspiracy Theories. *The Journal of Philosophy*, 96(3), 109-126. <https://doi.org/10.2307/2564659>
- Klepper, D., Amiri, F., & Dupuy, B. (2021, Nisan 26). The superspreaders behind top COVID-19 conspiracy theories. *Associated Press*. <https://apnews.com/article/conspiracy-theories-iran-only-on-ap-media-misinformation-bfca6d5b236a29d61c4d-d38702495ffe> (Erişim Tarihi: 12.01.2022).
- Krouwel, A., Kutiyiski, Y., Prooijen, J.-W. van, Martinsson, J., & Markstedt, E. (2017). Does Extreme Political Ideology Predict Conspiracy Beliefs, Economic Evaluations and Political Trust? Evidence From Sweden. *Journal of Social and Political Psychology*, 5(2), 435-462. <https://doi.org/10.5964/jspp.v5i2.745>
- Kunda, Z. (1990). The case for motivated reasoning. *Psychological Bulletin*, 108(3), 480-498. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.108.3.480>
- Lewandowsky, S., & Cook, J. (2020). *Komplot Teorisi El Kitabı*. (Can Başaçek, çev.). <https://md.teyit.org/file/komplot-teorileri-el-kitabi.pdf> (Erişim Tarihi: 27.12.2021).
- Lewandowsky, S., Cook, J., & Lloyd, E. (2018). The ‘Alice in Wonderland’ mechanics of the rejection of (climate) science: Simulating coherence by conspiracism. *Synthese*, 195, 175-196. <https://doi.org/10.1007/s11229-016-1198-6>
- Lewandowsky, S., Gignac, G. E., & Oberauer, K. (2015). The Robust Relationship Between Conspiracism and Denial of (Climate) Science. *Psychological Science*, 26(5), 667-670. <https://doi.org/10.1177/0956797614568432>
- Lewandowsky, S., Oberauer, K., & Gignac, G. E. (2013). NASA Faked the Moon Landing—Therefore, (Climate) Science Is a Hoax: An Anatomy of the Motivated Rejection of Science. *Psychological Science*, 24(5), 622-633. <https://doi.org/10.1177/0956797612457686>
- Lopez, J., & Hillygus, D. S. (2018). Why So Serious?: Survey Trolls and Misinformation. *Social Science Research Network*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3131087>
- Miller, J. M., Saunders, K. L., & Farhart, C. E. (2016). Conspiracy Endorsement as Motivated Reasoning: The Moderating Roles of Political Knowledge and Trust. *American Journal of Political Science*, 60(4), 824-844. <https://doi.org/10.1111/ajps.12234>
- Mumcu, Ö., & Özer, E. (Sunucular) (2021, Temmuz 7). Komplot teorisinden makul şüpheye: Koronavirüs laboratuardan mı sızdı? [Podcast Bölümü]. *Özgür Mumcu ve Eray Özer ile Yeni Haller*. Spotify. <https://open.spotify.com/episode/50boiURElUWitpOB-VX12mJ> (Erişim Tarihi: 05.01.2022)
- Nazar, S., & Pieters, T. (2021). Plandemic Revisited: A Product of Planned Disinformation Amplifying the COVID-19 “infodemic”. *Frontiers in Public Health*, 9, 649930. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2021.649930>
- Nefes, T. S. (2012). The History of the Social Constructions of Dönmes (Converts)*. *Journal of Historical Sociology*, 25(3), 413-439. <https://doi.org/10.1111/j.1467-6443.2012.01434.x>
- Nefes, T. S. (2015). Understanding Anti-Semitic Rhetoric in Turkey Through The Sèvres Syndrome. *Turkish Studies*, 16(4), 572-587. <https://doi.org/10.1080/14683849.2015.1084876>
- Nefes, T. S. (2018). The Conspiratorial Style in Turkish Politics: Discussing the Deep State in the Parliament. İçinde J. E. Uscinski (Ed.), *Conspiracy Theories and the People Who Believe Them* (ss. 385-394). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190844073.003.0026>

- Nefes, T. (2021). The Relationship between Perceived Security Threats and Negative Descriptions of Armenians in Turkish Politics (1946–1960). *Nationalities Papers*, 1-15. <https://doi.org/10.1017/nps.2021.6>
- Oliver, J. E., & Wood, T. J. (2014). Conspiracy Theories and the Paranoid Style(s) of Mass Opinion. *American Journal of Political Science*, 58(4), 952-966. <https://doi.org/10.1111/ajps.12084>
- Pipes, D. (1997). *Conspiracy: How the Paranoid Style Flourishes and Where It Comes From*. Free Press.
- Popper, K. R. (1998). *Bilimsel Araştırmannın Mantığı* (İ. Aka & İ. Turan, Çev.). Yapı kredi Yayınları.
- Pummer, L., Böhm, R., Lilleholt, L., Winter, K., Zettler, I., & Sassenberg, K. (2021). Conspiracy Theories and Their Societal Effects During the COVID-19 Pandemic. *Social Psychological and Personality Science*, 13(1), 49-59. <https://doi.org/10.1177/19485506211000217>
- Räikkä, J. (2014). On the Epistemic Acceptability of Conspiracy Theories. İçinde J. Räikkä (Ed.), *Social Justice in Practice: Questions in Ethics and Political Philosophy* (ss. 61-75). Springer International Publishing. https://doi.org/10.1007/978-3-319-04633-4_5
- Räikkä, J., & Basham, L. (2018). Conspiracy Theory Phobia. İçinde J. E. Uscinski (Ed.), *Conspiracy Theories and the People Who Believe Them* (ss. 178-186). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190844073.001.0001>
- Romer, D., & Jamieson, K. H. (2020). Conspiracy theories as barriers to controlling the spread of COVID-19 in the U.S. *Social Science & Medicine*, 263, 113356. <https://doi.org/10.1016/j.socscimed.2020.113356>
- Rooduijn, M., & Pauwels, T. (2011). Measuring Populism: Comparing Two Methods of Content Analysis. *West European Politics*, 34(6), 1272-1283. <https://doi.org/10.1080/01402382.2011.616665>
- Sayın, Ö., & Bozkurt, V. (2021). Sociology of Coronavirus Conspiracies in Turkey: Who Believes and Why? İçinde V. Bozkurt, G. Dawes, H. Gülerce, & P. Westenbroek (Ed.), *The Societal Impacts of Covid-19: A Transnational Perspective*. (ss. 79-91). Istanbul University Press. <https://doi.org/10.26650/B/SS49.2021.006.06>
- Smallpage, S. M., Enders, A. M., & Uscinski, J. E. (2017). The partisan contours of conspiracy theory beliefs. *Research & Politics*, 4(4), 2053168017746554. <https://doi.org/10.1177/2053168017746554>
- Soral, W., Cichocka, A., Bilewicz, M., & Marchlewska, M. (2018). The Collective Conspiracy Mentality in Poland. İçinde J. E. Uscinski (Ed.), *Conspiracy Theories and the People Who Believe Them*. (ss. 371-384). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190844073.003.0025>
- Stecula, D. A., & Pickup, M. (2021a). Social Media, Cognitive Reflection, and Conspiracy Beliefs. *Frontiers in Political Science*, 3:647957. <https://doi.org/10.3389/fpos.2021.647957>
- Stecula, D. A., & Pickup, M. (2021b). How populism and conservative media fuel conspiracy beliefs about COVID-19 and what it means for COVID-19 behaviors. *Research & Politics*, 8(1). <https://doi.org/10.1177/2053168021993979>
- Sunstein, C., & Vermeule, A. (2008). Conspiracy Theories. *Law & Economics Working Papers*. https://chicagounbound.uchicago.edu/law_and_economics/119

- Swami, V., Coles, R., Stieger, S., Pietschnig, J., Furnham, A., Rehim, S., & Voracek, M. (2011). Conspiracist ideation in Britain and Austria: Evidence of a monological belief system and associations between individual psychological differences and real-world and fictitious conspiracy theories. *British Journal of Psychology*, 102(3), 443-463. <https://doi.org/10.1111/j.2044-8295.2010.02004.x>
- Swami, V., Voracek, M., Stieger, S., Tran, U. S., & Furnham, A. (2014). Analytic thinking reduces belief in conspiracy theories. *Cognition*, 133(3), 572-585. <https://doi.org/10.1016/j.cognition.2014.08.006>
- Tatar, D. (2020, Eylül 30). Komplocu Düşünce Düşünürken Ne Hisseder? *İstanbulLab*. <http://www.stsistanbul.org/2020/09/30/komplocu-dusunce-dusunurken-ne-hisseder/> (Erişim Tarihi: 23.01.2022)
- TurkuazLab. (2020). Türkiye'de Kutuplaşmanın Boyutları 2020. <https://www.turkuaz-lab.org/ilgili-projelerimiz/turkiyede-kutuplasmanin-boyutlari-2020/> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Tversky, A., & Kahneman, D. (1983). Extensional versus intuitive reasoning: The conjunction fallacy in probability judgment. *Psychological Review*, 90(4), 293-315. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.90.4.293>
- Ullah, I., Khan, K. S., Tahir, M. J., Ahmed, A., & Harapan, H. (2021). Myths and conspiracy theories on vaccines and COVID-19: Potential effect on global vaccine refusals. *Vacunas*, 22(2), 93-97. <https://doi.org/10.1016/j.vacun.2021.01.001>
- Uscinski, J. E. (2018). Down the Rabbit Hole We Go! İçinde J. E. Uscinski (Ed.), *Conspiracy Theories and the People Who Believe Them* (ss. 1-33). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190844073.001.0001>
- Uscinski, J. E. (2020). *Conspiracy Theories: A Primer*. Rowman & Littlefield Publishers.
- Uscinski, J. E., & Parent, J. M. (2014). *American Conspiracy Theories*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199351800.001.0001>
- Uscinski, J. E., Enders, A. M., Kloststad, C., Seelig, M., Funchion, J., Everett, C., Wuchty, S., Premaratne, K., & Murthi, M. (2020). Why do people believe COVID-19 conspiracy theories? *Harvard Kennedy School Misinformation Review*, 1(3). <https://doi.org/10.37016/mr-2020-015>
- Uscinski, J. E., Kloststad, C., & Atkinson, M. D. (2016). What Drives Conspiratorial Beliefs? The Role of Informational Cues and Predispositions. *Political Research Quarterly*, 69(1), 57-71. <https://doi.org/10.1177/1065912915621621>
- Van Bavel, J. J., & Pereira, A. (2018). The Partisan Brain: An Identity-Based Model of Political Belief. *Trends in Cognitive Sciences*, 22(3), 213-224. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2018.01.004>
- van Prooijen, J.-W. (2017). Why Education Predicts Decreased Belief in Conspiracy Theories. *Applied Cognitive Psychology*, 31(1), 50-58. <https://doi.org/10.1002/acp.3301>
- van Prooijen, J.-W., & Douglas, K. M. (2017). Conspiracy theories as part of history: The role of societal crisis situations. *Memory Studies*, 10(3), 323-333. <https://doi.org/10.1177/1750698017701615>
- van Prooijen, J.-W., & Jostmann, N. B. (2013). Belief in conspiracy theories: The influence of uncertainty and perceived morality. *European Journal of Social Psychology*, 43(1), 109-115. <https://doi.org/10.1002/ejsp.1922>
- van Prooijen, J.-W., Krouwel, A. P. M., & Pollet, T. V. (2015). Political Extremism Predicts Belief in Conspiracy Theories. *Social Psychological and Personality Science*, 6(5), 570-578. <https://doi.org/10.1177/1948550614567356>

- Varol, O., Seçkin, Ö. C., Ötenen, E., Duygu, U., Atalay, A., & Yılmaz, M. C. (2021). Türkiye’de aşı dezenformasyonu: Yanlış bilgiyi kimler yayıyor, ilişki ağları ne? *Teyit.org*. <https://teyit.org/teyitpedia-turkiyede-asi-dezenformasyonu-yanlis-bilgiyi-kimler-yayiyor-iliski-aglari-ne> (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- Volkan, V. (2006). *Seçilmiş Travma, Yetkinin Politik İdeolojisi ve Şiddet*. https://www.academia.edu/17928522/Secilmis_Travma (Erişim Tarihi: 22.01.2022).
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. *Council of Europe*. <https://rm.coe.int/information-disorder-toward-an-interdisciplinary-framework-for-research/168076277c>
- Wood, M. J., & Douglas, K. M. (2018). Conspiracy Theory Psychology: Individual Differences, Worldviews, and States of Mind. İçinde J. E. Uscinski (Ed.), *Conspiracy Theories and the People Who Believe Them* (ss. 245-256). Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/oso/9780190844073.001.0001>
- Wood, M., Douglas, K., & Sutton, R. (2012). Dead and Alive: Beliefs in Contradictory Conspiracy Theories. *Social Psychological and Personality Science*, 3(6), 767-773. <https://doi.org/10.1177/1948550611434786>

Bilgi Düzensizlikleri Vakalarından Örnekler

1. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİYLE EN SIK KARŞILAŞILAN VE İNFODEMİNİN HIZLA YAYILDĞI ÖRNEKLER HAKKINDA BİLGİLENMEK VE FARKINDALIK KAZANMAK,
2. BU ÖRNEKLERDE HANGİ AKTÖRLERİN BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ YARATTIĞI VE BU AKTÖRLERİN ÖZELLİKLERİ HAKKINDA BİLGİ EDİNMEK,
3. BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİNİN OLUŞTUĞU ÖRNEKLERDE YANLIŞ BİLGİYE İNANCI ETKİLEYEN BİREYSEL FAKTÖRLERİ İNCELEMELİK,
4. BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ ÖRNEKLERİNDE YAYILAN MESAJLARI ANLAMAK VE FARK EDEBİLMEK.

ÖNERİ – ÖĞRENELİM: İnfodemi Eğitimi

[Covid-19 ile İlgili Yalanlar ve Gerçekler Konuk: Selim Badur](#)

GİRİŞ

Bilgi düzensizliklerine dair kavramları, belirleyicileri ve komplo teorilerini ele aldıktan sonra bu dördüncü bölümde bilgi düzensizliklerinin oldukça fazla sayıda gözlemlendiği üç örneği ele alacağız. Bu üç örnek ile diğer bölümlerde aktarmaya çalıştığımız noktaları daha somutlaştırarak, içinde yaşadığımız dünyanın en önemli sorunlarını bilgi düzensizlikleri açısından yansıtıyoruz.

İlk örnek aşı karşıtlığı, Covid-19 salgınıyla mücadele sürecinde de yakından gözlemlene imkânı bulduğumuz bu başlık, komplo teorileri açısından oldukça zengin. Bilgi düzensizlikleri açısından ele alacağımız ikinci örnek ise iklim krizi, hakikat sonrası dönemi kısaca aktarırken belirttiğimiz üzere bilime ve bilim insanlarına olan kuşkucu yaklaşım burada da karşımıza çıkıyor. Üçüncü örnek ise göçmenlere dair bilgi düzensizlikleri. Bu bölümde Türkiye'de Suriyelilere dair Teyit.org'da yer alan yanlış haberleri inceleyerek, tasniflemeye çalışıyoruz.

Aşı Karşıtlığı

Diğer bölümlerde de belirttiğimiz üzere salgın hastalıklar gibi geniş coğrafyaları ve hatta pandemi gibi tüm dünyayı etkisi altına alan krizler, yayılan yanlış bilgilerin, doğruluğu kanıtlanmamış söylentilerin ve komplo teorilerinin en yakıcı etkilerinin görüldüğü dönemlerin başında geliyor. 2020 yılının ilk aylarından itibaren tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 salgınında yaşamakta olduğumuz durumda olduğu gibi. Bulaşıcılık oranı oldukça yüksek olan bir virüsün neden olduğu bu salgınla mücadele edebilmek için çeşitli önlemlerin alınması, diğer insanlarla temasın azaltılması gibi gereklilikler salgının başından itibaren ulusal ve uluslararası tüm sağlık otoriteleri tarafından tekrar tekrar [belirtilmekte](#).

Salgınla mücadelede bilimsel çalışmaların ürettiği en önemli silahlardan birinin ise koronavirüse karşı geliştirilen aşılardan olduğu malum. İnsanlık tarihinde pek çok topluluğu etkileyen çiçek, kızamık, difteri gibi salgın hastalıkların neden olduğu tahribat, nasıl bu hastalıklara karşı geliştirilen aşılardan yaygın kullanımı ile kontrol altına alındıysa, Covid-19 salgınıyla mücadelede, salgının kontrol altına alınmasında ve özellikle de ölüm oranlarının düşürülmesinde aşının büyük rolü olduğu bilim insanları, sağlık otoriteleri ve ilgili kurumlar tarafından açıkça ifade edilmekte ([Dünya Sağlık Örgütü, 2022](#); [T.C. Sağlık Bakanlığı; Birleşmiş Milletler, 2021](#); [UNICEF Türkiye, 2020](#)). Ne var ki, yaklaşık 2 yıldır mücadele edilen bu salgında, koronavirüse karşı çeşitli aşılardan geliştirilmiş olsa da hem Türkiye hem de dünya genelinde koronavirüs aşısı olmayan kişi sayısı azımsanmayacak düzeyde. Dünya genelinde Ocak 2022'de dünya nüfusunun yalnızca yarısının koronavirüse karşı tam doz aşılanmış olduğu [görülüyor](#). Türkiye'de Sağlık Bakanlığı'nın güncel aşılanma oranlarını paylaştığı internet sitesinde ise tam doz aşılanma oranlarına yer verilirse de, Ocak 2022'de Türkiye'de en az 2 doz aşı olmuş 18 yaş ve üstü nüfus oranı yaklaşık %83 olarak [belirtilmekte](#). Nicel verilerden görüldüğü kadarıyla, koronavirüsün çeşitli varyantlarla etkisini sürdürdüğü ve bilimsel olarak aşılanmanın şu an için virüse karşı en etkili yöntem olduğu ifade edilen günümüzde, Türkiye ve dünyada koronavirüse karşı aşılanma oranları hâlâ istenilen seviyeye ulaşabilmiş değil.

Aşı karşıtlığı, Covid-19 pandemisinde yaşanan infodeminin yani kriz durumlarında oluşan yüksek hacimli ve doğruluğu kanıtlanmamış bilgilerin yarattığı olumsuzluklar arasında ilk sıralarda yer alıyor. Pandeminin başın-

dan bu yana özellikle de sosyal medyada gündemi meşgul eden komplo teorileri de büyük oranda aşı tartışmalarına odaklanıyor.

Aşıların insan sağlığını olumsuz etkilediği iddiaları üzerinden üretilen komplo teorileri, bilim karşıtı söylemler ve mitler ile ilk kez bu salgında karşılaşmıyoruz elbette. Yeni bir olgu olmayan aşı karşıtlığını bir örnek olarak ele almak önemli. Aşı karşıtlığının tarihini, nedenlerini, bilgi düzensizliklerine genel çerçevede hangi iddialar üzerinden savunulduğunu ve aşı karşıtlığının yarattığı olumsuz sonuçları anlamamız; bilim karşıtı söylemlerin gün geçtikçe arttığı hakikat sonrası dönemde ortaya çıkabilecek benzer infodemilere karşı dayanıklılığımızı artırmak için önemli olduğunu düşünüyoruz. Covid-19 döneminde aşı karşıtlığı ve infodemi birbiriyle hayli ilişkili olarak ele alınması gereken iki kavram olarak karşımızda duruyor.

Aşı Karşıtlığı Nedir?

Salgın hastalıklarla mücadele etmek, yayılımını kontrol altına almak ve ölümcül sonuçların önüne geçebilmek için üretilen aşilar, bilimsel çalışmalar sonucunda ortaya konan ve hastalıklar görülmeden önce alınabilecek bir önleyici tedbir olarak değerlendirilmekte. Bilim insanları, 1980'ler itibariyle aşı ile önlenabilir hastalıkların yaklaşık %90'ında azalma görüldüğü, aşiların sağlık sistemine ve insanların yaşam sürelerinin uzamasına önemli katkıları olduğunu ifade [etmekte](#). Burada önleyici tedbir kısmının altını özellikle çizmek gerekiyor çünkü aşı, bazı hastalıkların bulaşıcılığını önlemek, ölüm oranlarını azaltmak hatta bitirmek için atılan önemli bir adım. Öyle ki hastalık insana bulaştıktan sonra bazı durumlarda o hastalığın tedavi süreci hem fiziksel hem de ekonomik yönden çok daha sarsıcı olabiliyor. Nitekim sağlık ekonomisi perspektifinden bakıldığında, bireyler aşı ile önlenabilir hastalıkların aşilarını olmayıp o hastalığa yakalandıklarında, bu durum hem bireysel ve toplumsal düzeyde hem de sağlık sistemleri üzerinde çok daha yüksek maliyetler yaratıyor ([Balçık & Demir, 2021](#)). Dolayısıyla aşilar, salgın hastalıkların önlenmesinde en kolay ve en düşük maliyetli yol olarak karşımıza çıkıyor.

Belki bu noktada, “aşı nedir?” sorusunu yanıtlamak iyi olabilir. [Evrim Ağacı'nın](#), aşiların hayatımızı nasıl değiştirdiği hakkında hazırlayıp yayınladığı içerikte de belirtildiği üzere; aşilar vücudumuzun savunma sisteminin yetersiz kaldığı hastalık yapıcı mikroplar karşısında vücudu önceden güçlendirmek için uygulanan, çok düşük dozda, zayıflatılmış/öldürülmüş

mikropları içeren kimyasallar olarak tarif edilebilir. Böylelikle kişilerin savunma sistemlerinin, hastalığı tam geçirmeden o hastalığa neden olan mikropla tanışması sağlanmış olur. Hastalığı geçiren insanlar arasında ölüm oranının %30 civarında olduğu çiçek hastalığı, 1980’de 2.6 milyon insanı öldüren kızamık veya çocukları demir akciğer olarak bilinen bir ventilatörde yaşamaya mahkum bırakan çocuk felci gibi insanlık tarihinin en bulaşıcı hastalıklarının, bu hastalıklara karşı geliştirilen aşilar sayesinde kontrol altına alındığı [bilinmekte](#).

Peki, bilimsel açıdan aşiların sunduğu fayda bu kadar kısa ve net bir biçimde ortaya konuyorsa, neden bazı insanlar aşı yaptırmıyor? Henüz bazılarımız, Covid-19 pandemisi ile birlikte, bir salgının kontrol altına alınması için aşinin ne denli önemli olduğu gerçeği üzerine fazla düşünmemişken, aşı karşıtlığı çok ciddi bir küresel sağlık tehdidi olarak değerlendirilmekteydi. 2019 yılında Dünya Sağlık Örgütü’nün küresel sağlığa karşı sıraladığı [10 tehdit](#) arasında aşı karşıtlığı dokuzuncu sırada yerini almıştı. Aşı reddine neden olan çeşitli iddialar ve argümanlar var fakat tarih bize, aşiların ilk bulunduğu dönemlerden beri aslında benzer sebepler öne sürerek aşı olmayı reddeden, aşı karşıtı olan bazı grupların olduğunu gösteriyor. Bu bağlamda, aşı karşıtlığının tarihçesine kısaca değinmek gerekiyor ama öncesinde aşı karşıtlığı şemsiyesi altında literatürde geçen bazı kavramlara ve bunların birbirleriyle ilişkisine değinilebilir. Örneğin, aşı hizmetinin bulunabilirliğine rağmen aşı olmayı geciktirmek veya reddetmek, aşı tereddütü olarak ifade ediliyor. Aşı tereddütü yaşayan kişiler, aşiları bütünüyle reddetmeyi veya bazı aşiları olup bazılarını olmamayı tercih edebiliyor ([Balçık & Demir, 2021](#)). Nitekim dünyadan araştırmalar, aşı tereddütü yaşayan bazı kişilerin, Covid-19 pandemisinde yayılan komplo teorilerinden etkilenerek koronavirüs aşısı yaptırmayı reddettiğini gösteriyor ([The Swedish Civil Contingencies Agency, 2021](#)). Bizim de 2020 yılı başında verilerini paylaştığımız TÜBİTAK araştırmasında, Türkiye’de koronavirüs aşısı yaptırmaya eğilimlerine dair bazı bulgularımız oldu. Araştırmamızda, koronavirüs hakkındaki komplo teorilerine inanma eğilimi yüksek kişilerin koronavirüs aşilarına karşı tereddüt sahibi olduğunu gördük ([İnfodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#)). Aşı karşıtlığı üzerine yapılan bir başka çalışmada ise aşı şüpheliği kavramı kullanılıyor ve aşı şüphelilerinin, sağlık hizmetlerini alma kararlarında alternatif tıp, dini bilgiler gibi bilim dışı referansların etkin olduğu ortaya konuluyor ([Browne vd., 2015](#)). Nihayetinde Amerika ve Avrupa kıtalarında ciddi oranda artan

aşı karşıtlığı ise, temelinde bilimsel dayanağı olmayan söylemlerin yer aldığı ve aşılardan tümden reddedilmesiyle sonuçlanan bir hareket olarak karşımıza çıkıyor. Günümüzün dijital olanakları bilimsel bilgiye erişimi kolaylaştırıyor ve aşılardan geçmişe göre daha güvenli ve etkili biçimde üretilebiliyor olsa da, bugününün aşılardan karşıtı söylemlerinde hâlâ 200 yıl öncesinin argümanlarıyla karşılaşabiliyoruz ([Dubé vd., 2015](#)).

Aşılardan karşıtlığının küresel çapta bir tehdit haline gelişi, içinde bulunduğumuz internet çağında, doğruluğu kanıtlanmamış bilginin kolaylıkla erişilebilir ve dağıtılabilir olmasının olumsuz etkilerinden biri olarak ele alınabilir. Çünkü günümüzde internet kullanıcıları, bilimsel uzmanlık gerektiren bilgilere hızlı bir Google aramasıyla erişebilir durumdadır ve denetimden geçmemiş bilgilerin yayılımını kontrol edilemez halde. Bilim insanlarına ve kurumlara duyulan güvenin azaldığı, bilimsel kanıta dayalı gerçeklerin yerini nesnel doğruların aldığı hakikat sonrası çağda, komplo teorilerine inanç ile paralel olarak aşılardan karşıtlığı da ivme kazanıyor. İnfodemiyle mücadele olgusunu gündeme taşıyan Covid-19 pandemisi de aşılardan karşıtlığından nasibini alıyor. Araştırmalar aşılardan karşıtlığının tek ve basit bir kavram olarak ele alınmasının yanıltıcı olduğunu, kimilerinin çocukların sağlığını güvende tutma düşüncesiyle, kimilerinin de bilimsel kanıtlara inanmadıkları için değil sadece hükümete güven duymadıkları için aşılardan olmayı reddedebildiğini gösteriyor ([The Royal Society, 2022](#)). Diğer yandan aşılardan içeriğinde sağlığa zararlı maddeler olduğu, aşılardan üreten firmaların kâr elde etmek için aşılardan piyasaya sürdüğü, aşılardan yan etkilerinin fazla olduğu, tamamlayıcı ve alternatif tıbbın daha etkin olduğu gibi iddialardan etkilenen insanlar da aşılardan olmayı reddedebiliyor ([Bozkurt, 2018](#)). Günümüzde aşılardan karşıtlarının savunduğu iddiaların büyük bir kısmı bilimsel dayanaktan yoksun [halde](#). Ve bu iddiaların bir kısmı aslında 21.yy'da üretilmiş argümanlar değiller. Aşılardan ilk bulunuşundan bugüne benzer argümanlar üzerinden yürütülen tartışmalar nedeniyle insanlar aşılardan olmayı reddettiler. Bu tartışmaların neler olduğu ve ne tür dayanaklar üzerinden yürütüldüğünü inceleyerek, bugün içinde bulunduğumuz pandemide aşılardan hakkında üretilen komplo teorilerine ve salgınla mücadeleyi sekteye uğratan aşılardan karşıtlığına karşı dayanıklılığımızı artırmak mümkün olabilir.

Aşılardan Karşıtlığının Tarihsel Süreci

Modern aşılardan geliştirilmesi aslında yüzyıllar boyunca Avrupa başta ol-

mak üzere tüm dünyayı kırıp geçiren çiçek hastalığının tedavisi sürecine dayanmakta. Her yaşta insanda görülebilen ve ölümcül olabilen bu bulaşıcı hastalık karşısında ilk aşılama denemeleri, 11. yy'da Çin'de doktorların, çiçek hastalığı taşıyan kişilerin yaralarındaki kabuklardan elde ettikleri tozu, çocukların burunlarına bir tüp aracılığıyla vermesine dayanıyor. İlerleyen yıllarda çiçek hastalığının neden olduğu kabarcıklardan alınan maddenin küçük bir kesikle sağlıklı kişilere verilmesiyle birlikte bağışıklama adı verilen yöntemin Batı coğrafyasına gelişi ise 18.yy'da gerçekleşiyor. [İlk başta](#) köylülerin uyguladığı bir kocakarı ilacı gibi görülen bağışıklama yöntemi, zaman içerisinde dönemin tıp uzmanları tarafından da desteklenmiş. Elbette o dönemde bu yönteme karşı çıkanlar ve suçlayanlar olduğu görülüyor. Bu kişilerin aşılarda reddetme nedeni, bu yöntemin Tanrı'nın iradesine karşı çıkmak olduğu inancına dayanıyor. Bugün hâlâ insanlar bazı dini grupların da etkisiyle, hastalıkların kimlere bulaşacağı ve hatta kimlerin ölümüne neden olacağına yalnızca Tanrı'nın iradesine bağlı olduğunu savunarak aşı olmayı reddedebiliyor.

1790'ların sonunda çiçek hastalığı Avrupa'da yılda yaklaşık 400 bin kişinin ölümüne neden oldu. 1789 yılında İngiltere'de Edward Jenner'ın inek çiçeği lezyonundan ürettiği çiçek aşısı, aslında günümüz modern aşılarning temelini oluşturuyor. Çiçek aşısının bulunmasıyla birlikte modern aşılarda, basit bir ifade ile hastalığa neden olan virüsün seyreltilmiş biçimde sağlıklı insanlara enjekte edilerek hücrelerin virüsü tanıması ve bağışıklık kazanmasını sağlamış durumda ([Akyüz, 2021](#)). 1800 yılına gelindiğinde ise, Avrupa'da 100 binden fazla kişi çiçek aşısı olmuşken, aşı karşıtlarının sesleri de yükselmeye başlamıştı. İngiliz doktor Benjamin Moseley'in başını çektiği bir grup, çiçek aşılarning daha önce görülmemiş hastalıklara neden olduğu, aşı olan bazı insanların yüzünün sığira benzediği ya da inek kıllarıyla kaplandığı gibi iddialar ortaya [atmışlardı](#). Bu noktada tıpkı 18.yy'da aşılarning insanları hayvana dönüştüreceği, başkalaşım geçirteceği iddialarında olduğu gibi, 21.yy'da koronavirüse karşı geliştirilen aşılarning da benzer sonuçlara neden olacağına dair yayılan yanlış bilgiler aklımıza geliyor. Koronavirüs aşılarning geliştirilmesi sürecinde de aşılara maymun ve domuz geni enjekte edileceği ve aşılanan kişilerin insan dışı varlıklara dönüşeceği gibi bilimsel dayanağı olmayan çeşitli iddialar, doktor unvanı taşıyan bazı kişiler tarafından gündeme getirilmiş ve daha sonra bu iddialar [yanlışlanmıştır](#). Ne var ki bu tür iddiaların asılsız olduğu zaman içerisinde ortaya konya da özellikle 19. yy

başlarında, sıradan insanların bilimsel bilgiye henüz erişiminin oldukça kısıtlı olduğu dönemlerde, bu tür çarpıcı ve korku yaratan söylemlerin geniş kitleleri etkisi altına alması olası görülebilir.

19.yy'da Avrupa ve Amerika başta olmak üzere dünyanın bazı bölgelerinde aşı yasaları oluşturulmaya, bazı gruplar için aşı zorunluluğu getirilmeye ve devlet destekli aşı kampanyaları yapılmaya başlandığında, aşı karşıtlığı da devam ediyordu. Bu kez aşı karşıtı söylemler hak ve özgürlükler üzerinden yürütüldü, protestolar gerçekleşti. Bu dönemde bir yandan aşılardan olumsuz etkileri hakkında söylentiler yayılırken, 20.yy'a gelindiğinde çiçek hastalığı oranlarında yaşanan düşüşler ile birlikte aşı çalışmalarının ivme kazandığına, çocuk felci, difteri, kızamık, kuduz gibi salgın hastalıkları önleyen aşılarda geliştirildiğine de tanık olundu. 1923'te tetanoz, 1926'da difteri ve 1948'de boğmaca aşuları ve 20.yy'ın aşı teknolojisinde yaşanan gelişmeler ile bazı hastalıkların önlenmesi mümkün oldu. Bu dönemde aşı riskleri ve yan etkilerine dair etkin çalışmalar yürütülürken, aşılama oranlarının düştüğü bölgelerde ise bulaşıcı hastalıkların ölümlerle sonuçlandığı örnekler [rastlandı](#). 21.yy'a yaklaşırken ise otizm ve kızamık, kızamıkçık, kabakulak (KKK) aşuları arasında bağlantı olduğu iddiası, aşı karşıtı söylemleri tekrar alevlendirdi. Andrew Wakefield isimli bir gastroenterolog, 12 arkadaşıyla birlikte 1998'de the Lancet dergisinde yayınladığı bir makalesinde, KKK aşısı olan çocukların otizme yakalandığını gösterdiğini iddia ettiği 12 vakalık bir çalışmanın bulgularını paylaştı. O dönemde Wakefield'in bu iddiası aşı karşıtları arasında geniş yankı yarattı ve destek buldu. Fakat çalışma bilimsel olarak incelendiğinde metodolojik problemleri olduğu, bilimsel kriterlere uyulmadığı, Wakefield'in verilerle oynadığı ve bazı gruplarla çıkar çatışması içinde olduğu ortaya kondu. Makale dergiden geri [çekildi](#). Bu süreçte Wakefield'in iddiası karşısında bilimsel çalışmalar yürütülmeye devam etti. Finlandiya, Kanada, Danimarka gibi pek çok ülkede yürütülen araştırmalar KKK aşuları ile otizm arasında bir bağlantı olmadığını saptadı ([Dubé vd., 2015](#)). Buna rağmen Wakefield'in bu iddiası nedeniyle endişeye kapılan ebeveynlerin aşı karşıtı tutumları sonucu 1998-2003 yılları arasında Birleşik Krallık'da KKK aşılama oranı %92'den %80'e [geriledi](#). 2010 yılında ise nihayet Wakefield'in makalesi dergiden çıkarıldı ve Wakefield, doktorluk mesleğinden men [edildi](#).

2000'lerin başında ortaya atılan ve tıp dünyasını bir süre meşgul eden, aşılardan otizme neden olduğu iddiası, bugün hâlâ bazı çevreler tarafından aşılarda kullanılan komplote teorileri arasında kendine yer buluyor.

Yine aynı dönemde, aşılarda içeriğinin korunması için kullanılan timerosal maddesindeki civanın otizme neden olduğu iddialarının gündeme geldiği görülüyor. ABD’de o dönemde aşı karşıtlığının simgesi olan Doktor Mark Geier ve oğlu David Geier, timerosal ve otizm arasında bağlantı olduğunu öne süren birkaç çalışma yayınlasalar da, ABD Tıp Enstitüsü bu çalışmalarda ciddi metodolojik sorunlar olduğunu ortaya koydu. Fakat Geier’ler iddialarında ısrarcı olmaya, onay almamış bir ilaç ile sözde tedaviler üretmeye ve bu ilacı yüksek fiyatlarda insanlara satmaya devam etti. 2011’de bu ikilinin, ebeveynlere yalan söylediği ortaya çıkarılarak tıbbi ruhsatları iptal edilse de öne sürdükleri iddiaların, takviye ilaç kullanımı, çok fazla kan verme gibi bilimsel dayanağı olmayan yöntemlerin yayılmasına ve 2005’de bir çocuğun ölümüne neden olduğu tespit [edildi](#).

ÖNERİ – OKUYALIM: Aşı karşıtlığının en bilinen vakalarından biri olan Wakefield olayı hakkında daha detaylı bilgi edinmek için, Sarkaç’da yer alan, “Wakefield Olayı ve Aşı-Otizm “Tartışmasının” İç Yüzü” başlıklı [analize](#) göz atabilirsiniz.

Bu örneklerde dikkat çeken en önemli nokta, bu tür çarpıcı iddialar ile karşılaşıldığında bu iddialarda bilimsel dayanak aranması, iddiaların güvenilir kaynaklardan teyit edilmesi ve iddia sahiplerinin uzmanlıkların sorgulanması gerekliliği. Nihayetinde, uzmanlığımızın olmadığı bir konu hakkında tespitte bulunmak nasıl doğru bir tutum olmazsa, sağlık alanını ilgilendiren konularda da doğru bilgiyi ararken konunun uzmanına danışmak ve söylentilere değil bilimsel verilere güvenmek gerekiyor. Aksi halde alınan yanlış kararlar halk sağlığı için tehdit oluşturuyor ve ölümcül sonuçlar doğurabiliyor.

Modern Aşı Karşıtlığı: Nedenler, İddialar

Tarihte ilk aşının bulunmasından bugüne kadar süregelen aşı karşıtı söylemler, [mitler](#), türlü argümanlar, iddialar ve gizemli teorilerden besleniyor. Aşıların yan etkileri ve içeriğine dair ortaya atılan ve bilimsel dayanaklardan yoksun olan bu [iddialar](#), başta ABD ve Avrupa olmak üzere tüm dünyada yayılmaya ve destek bulmaya devam [ediyor](#). Bazı popüler figürlerin, ünlülerin ve sosyal medya fenomenlerinin de destek verdiği görülen aşı karşıtı hareket, komplo teorilerinin yayılmasına neden olarak insanlar arasında korku

ve öfke gibi olumsuz duyguların tetiklenmesine yol açıyor. Bu duygular da insanların yanlış kararlar vermesine sebep olabiliyor.

ABD’de komplo teorilerinin en önemli destekçilerinden olan Kennedy ailesinin bazı üyeleri, Covid-19 döneminde de komplo teorileri ve aşı karşıtlığı hakkında toplumu etkileyen grupların başında [geliyor](#). Eski ABD Başkanı John F. Kennedy’nin yeğeni olan Robert F. Kennedy Jr., bugün ABD’deki Çocuk Sağlığı Savunması (Children’s Health Defense) isimli aşı karşıtı grubun yöneticisi, [bazı kaynaklara](#) göre güçlü bir komplo teorisi savunucusu. 2021 yılının başında Facebook ve Instagram hesapları kapatılmış olsa da Kennedy’nin Covid-19 aşuları hakkında ürettiği yanıltıcı söylemler ve aşı karşıtı propagandalar sosyal medya platformlarında yayılmaya devam ediyor.

Araştırmacılar sosyal medya platformları Instagram, Facebook ve Twitter’da Covid-19 aşuları hakkında yayılan yanıltıcı söylemlerin arkasında aynı 12 kişi olduğunu ortaya [koyuyor](#). Bu kişiler sosyal medyadaki aşı karşıtı söylemlerin %65’inden sorumlu. Robert F. Kennedy’de bu 12 kişiden biri olarak görülüyor ([Center for Countering Digital Hate, 2021](#)).

Bilimsel tartışmalardan uzak söylemlere dayandırılan aşı karşıtlığı, günümüzde Amerika ve Avrupa’da yükselen popülizm dalgasıyla gücünü artırıyor. Avrupa’da 14 ülkede, seçmenlerin siyasi parti tercihleri ve aşı karşıtı tutumları arasında bir ilişki olup olmadığını inceleyen bir araştırma yapıldı. *The European Journal of Public Health* dergisinde yayınlanan araştırma bulgularına göre 2014 Avrupa Parlamentosu seçimlerinde popülist partilere oy veren seçmen oranıyla aşuların önemsiz ve etkisiz olduğunu savunanların oranı arasında pozitif bir ilişki [bulunuyor](#).

Aşı karşıtı söylemlerin bazı gruplarda karşılık bulması ve söylemlerin yayılması sebebiyle, ölümcül hastalıklar karşısında toplumsal bağışıklığın sağlanması için şart olan aşuların kullanım oranı düşüyor. Koruyucu tedbirlerin alınmaması veya geciktirilmesi bizleri ciddi bir halk sağlığı sorunuyla karşı karşıya bırakıyor. Peki, modern aşulara karşı çıkanlar, iddialarını yaygın olarak hangi söylemlere dayandırıyor ve neden aşı olmayı reddediyor?

Aşı karşıtlığında ortaya konan yaygın söylemlerden birinin, aşuların içeriğindeki maddelere ilişkin olduğunu görüyoruz. Aşuların, içeriğindeki kimyasal maddeler nedeniyle toksik olduğu, aşulardaki civa, alüminyum,

eter gibi maddelerin otizm ve benzeri hastalıklara neden olduğu, insanları kısırlaştırdığı veya hayvan genlerinin insanlara enjekte edildiği, aşı karşıtları tarafından ortaya konan yaygın iddialar arasında. Virolog Prof. Dr. Selim Badur'un aşılarda içeriğindeki maddeler ile ilgili paylaştığı bilgilere [göre](#), 1980'lerde çocuklar için yedi aşı kullanılıyordu ve bunlarda 3 bin kadar yabancı madde vardı. Bugün ise çocuklar için kullanılan aşı sayısı 14 iken bu aşılarda içeriğindeki madde sayısı 3 binden 125'e düşürüldü. Yani aşı alanında yürütülen bilimsel çalışmalar ile çocukluk çağında önerilen aşı sayısı artmış olsa da daha saf içerikte aşılarda üretilmesi sağlandı. Buna ek olarak, önceden aşılarda koruyuculuğunun sağlanması için kullanılan cıva türevlerine günümüzde artık tek kullanımlık aşılarda üretilmesiyle birlikte ihtiyaç kalmadığı da ifade [ediliyor](#). Wakefield olayında olduğu gibi aşılarda otizm neden olduğuna dair bilimsel bir kanıt bulunmaması aşı karşıtları tarafından yeteri kadar önemsenmiyor. Ya da aşılarda içeriğinde yer alan ve kozmetik ürünlerde de kullanılan bazı maddelerin, yalnızca aşı üzerinden sorgulanması ve bu maddelerin sağlık üzerinde yarattığı olumsuz etkilere dair bilimsel kanıtların sunulmaması, aslında aşı karşıtı argümanların bilimsel bulgulara değil komplo teorileri ve popülist iddialara dayandığını ortaya koyuyor.

Aşı karşıtlığı söylemlerinden bir diğeri ise aşılarda yan etkileri üzerinden yürütülmekte. Yapılan araştırmalar ve bilim insanlarının ifadeleri, aşılarda etkinliğinin artırılması için aşılarda bulunan bazı maddelerin yan etki yaratma ihtimali olduğunu zaten ifade ediyor. Ancak aşı olmayarak hastalığa yakalanma ihtimali karşısında oluşabilecek etkilerin çok daha ağır seyredebileceği de vurgulanıyor. Dolayısıyla fayda-zarar dengesi üzerinden yapılan çalışma sonuçları, aşılanma lehine bir tespit sunuyor ([Bozkurt, 2018](#)). Bu noktada bilime güven konusu ön plana çıkıyor.

Yan etkiler konusunda değinilmesi gereken bir diğer konu ise, sağlık okuryazarlığının yeterli düzeyde olmaması ve bireylerin sağlık konusunda internet üzerinden yaptıkları aramalara göre karar vermeye yatkın olmaları. Önceki bölümlerde de bahsettiğimiz gibi sağlık okuryazarlığı olmayan kişiler, aşılarda hakkındaki bilgileri internet ve sosyal medya üzerinden takip ettiğinde, bilimsel olmayan iddialardan ve komplo teorilerinden etkilenerek aşı karşıtı bir tutum sergileyebiliyor. Bu noktada arama motorları, aşı karşıtı internet siteleri gibi düşük kalitedeki sağlık bilgilerinin yayılmasında sorumluluğu bulunan araçlardan biri olarak karşımıza çıkıyor. Yapılan bir araştırmaya göre arama motorlarının kullanıcı gizliliğine karşı yaklaşımı ile

sundukları bilimsel bilginin kalitesi arasında ilişki olduğu ortaya konuyor. 4 farklı dilde ve farklı türlerdeki arama motorlarında “aşı ve otizm” araması yapıldığında, çıkan sonuçların %10-53 arasında bir oranda yeni aşı karşıtı internet sitelerini kullanıcıya listelediği görülüyor. Bu bağlamda arama motorlarının yalnızca kullanıcı gizliliği konusunda değil, aynı zamanda yapılan aramalarda sağlık okuryazarlığı düzeyini arttıracak nitelikli ve güvenilir bilgileri kullanıcıların karşısına çıkarma konusunda adım atması gerekliliği ortaya konuyor ([Ghezzi vd., 2020](#)).

2017 yılında Japonya’da yürütülen bir başka çalışmada ise sağlıkla ilgili bilgiler içeren 145 internet sitesi incelenmiş. Araştırma bulgularına göre bu internet sitelerinde sağlık profesyoneli olmayan kişiler tarafından yapılan paylaşımlarda daha basit bir dil kullanıldığı için, bunların yüksek olduğu ve aşı karşıtı söylemlerin aşığı teşvik eden mesajlara göre daha çok okunduğu verileri elde edilmiş ([Balçık & Demir, 2021](#)). Bir diğer çalışmada, özellikle ebeveynler tarafından oluşturulan sosyal medya hesapları ve internet sitelerinde, “aşılardan önlediği hastalıklar” yerine “aşılardan neden olduğu hastalıklar” gibi başlıkların daha çok ilgi gördüğü tespit edilmiş ([Bozkurt, 2018](#)). Bu noktada sağlık konusundaki bilgilerin, sağlık profesyoneli veya uzmanı olmayan kişiler tarafından kolaylıkla üretilmesi ve denetimsiz bir biçimde yayılmasının olumsuz etkileriyle karşı karşıya kaldığımız aşıkâr. [Sosyal medya platformları](#) ve kapalı mesajlaşma gruplarında hızla yayılabilen aşı karşıtı iddialar, yanlış bilgi karşısında direnci düşük kişileri kolaylıkla [etkileyebiliyor](#). Özellikle Covid-19 sürecindeki acil bilgi arayışında WhatsApp [gruplarında](#) hızla yayılan yanlış bilgilerin, bazı kişiler tarafından kolaylıkla benimsenerek paylaşılmaya devam ettiğini gördük. Bu bilgiler karşısında, İngiltere Müslüman Konseyi gibi bazı toplulukların kendi gruplarını bilgilendirme ve farkındalık artırmak için kendi doğrulama çalışmalarını yürüttüğü örnekler de [oldu](#). Bu bağlamda uzmanlar tarafından doğru ve güvenilir bilgilerin farklı kanallardan yaygın biçimde paylaşılması [önemli](#). Elbette burada öncelikle sağlık alanındaki kurumlara, sağlık çalışanlarına ve halk sağlığı uzmanlarına topluma doğru bilgileri aktarma konusunda önemli görev düşüyor. Aşı olunması ve olunmaması durumundaki sonuçların bilimsel veriler eşliğinde yalın bir dille ve doğru iletişim araçları ile topluma aktarılması ve diyalogun artırılması oldukça önemli görünüyor.

Tamamlayıcı ve alternatif tıp ürünlerinin kullanımının yaygınlaşması, aşı reddine neden olan bir başka konu. Günümüzde klasik tıbbın önerdiği

ilaç ya da aşı kullanımının yerine bitkisel ürünler veya alternatif tedavi yöntemlerini kullanmayı tercih eden kişi sayısı azımsanamaz düzeyde. Uzmanlar bilimsel verilere dayanmayan bu yöntem ve ürünlerin sağlık üzerinde yarattığı faydalarının sorgulanması gerektiğinin altını çiziyor. Bitkisel içerik veya doğallık üzerinden pazarlanan bu ürünlerin bir kısmının sertifikasız ve devlet kontrolünden uzak olmasının da yaratacağı olumsuzluklara dikkat çekiliyor ([Balçık & Demir, 2021](#)). Klasik tıbbın önerdiği ilaç ve aşılardan sağlık otoriteleri tarafından denetlenmesi ve bu ürünlerin büyük bir kısmının ücretsiz veya düşük fiyatlar ile erişilebilir olmasına karşın, hastaların alternatif tıp ürünlerine ve tedavilerine oldukça yüksek fiyatlar ödeyerek erişmesi de rasyonel olarak değerlendirilmesi gereken bir başka nokta oluyor. Aromaterapi, homeopati, sülük tedavisi gibi yöntemlerin tıbbi tedavilerin yerini alamayacağını ve bu yöntemlerin çoğunlukla eğitimsiz ve sağlık uzmanı olmayan kişiler tarafından uygulanıyor olmasının büyük risk yarattığını da vurgulamak gerekiyor ([Bozkurt, 2018](#)).

Aşıların uygulandığı ilk dönemlerden bugüne süregeldiği üzere dini nedenlerle aşılamanın reddedilmesi, yani hastalıkları Tanrı'nın gönderdiği ve buna karşı aşı ile önlem almanın Tanrı'nın iradesine karşı gelmek olduğu düşüncesi hâlâ yaygın. Örneğin Müslüman toplumlarda bazı muhafazakâr kesimlerin, bilimin ve bilimsel bilginin Batı merkezli olduğu algısıyla Batı'ya duydukları güvensizliği bilimle ilişkilendirilmesi söz konusu ([Akyüz, 2021](#)). Bunun yanı sıra aşıların, büyük ilaç şirketlerinin kâr elde etmek için kullandıkları bir araç olduğu, dünya nüfusunu kontrol altında tutmak isteyen zenginlerin aşılar ile yönetimsel gücü elinde tuttuğu gibi iddialar, bilimsel olmayan söylemler ve komplo teorileriyle harmanlanarak aşı karşıtlığına dönüşüyor. Siyasi kimlikler, ideolojiler veya bedeninin kutsal olması, dokunulmaz olması gibi savlar bireylerin aşı olmayı reddetmelerindeki belirleyiciler arasında ([Freeman vd., 2020](#)).

ÖNERİ – DİNLEYELİM: Sinan Alper'in Bu İnsanlar Neden Böyle? başlıklı podcast kanalında yer alan "Aşı Karşıtlığının Psikolojisi" adlı yayını [dinleyebilirsiniz](#).

İçinde bulunduğumuz hakikat sonrası çağda bilimsel kazanımlara duyulan kuşku artarken, iklim krizi veya aşı karşıtlığı gibi konularda bilimsel bilgilerin yerini popülist söylemlerin aldığına şahit oluyoruz. Bilimsel konu-

larda uzmanların aktarımlarının yerine popüler figürlerin anlattıkları daha etkileyici bulunabiliyor ve nesnel verilerle ele alınması gereken konular, bilim dışı savlarla ve yanlış bilgilerle tartışılır hale geliyor. Dünyadaki siyasal ve sosyal iklimin hakikat sonrası çağın özelliklerini taşıdığı ve komplo teorilerinin yaygınlaştığı bu dönemde, koronavirüse karşı geliştirilen aşilar hakkında da aşı karşıtı söylemler artış göstermiş durumda. Bu bağlamda, etkileri hâlâ sürmekte olan Covid-19 pandemisinde üretilen komplo teorileri ve aşı karşıtı iddialara yakından bakmak önemli görünüyor.

Covid-19 Aşılarına Karşı Savlar ve Komplo Teorileri

Covid-19 pandemisinin başladığı dönemde yaşanan panik ve endişe ortamında, hali hazırda var olan komplo teorilerinin koronavirüsle ilişkilendirildiği yeni versiyonları hızla üretilip yayıldı. Covid-19 komplo teorilerinin yarattığı en önemli risk, toplum sağlığı üzerinde yarattığı tehlikeydi. Çünkü bilimsel ispatı olmayan bu teorilere inananların virüsten korunmaya yönelik tedbirlere uymaması veya aşı olmayı reddetmesi, yalnızca kendi sağlığını değil tüm toplumun sağlığını olumsuz etkileme riskini beraberinde getirdi. Komplo teorilerinde sıklıkla kullanılan gizli güçler söylemi veya düşman yaratma eğilimi, toplum içerisinde radikalleşmenin, nefret söyleminin ve kutuplaşmanın artmasına sebebiyet verdi ([The Swedish Civil Contingencies Agency, 2021](#)). Aynı zamanda komplo teorisyenlerinin kullandığı retorik güçten etkilenen bazı bireyler, bu kriz döneminde kurumlara ve sağlık otoritelerine karşı güvenlerini yitirdiklerinden salgınla mücadele için risk oluşturan kararlar almaya başladı. Koronavirüs aşılarına güvenmemek ve aşı olmayı reddetmek de bu kararların başında geldi.

DÜŞÜNELİM: Covid-19 pandemisinde yayılan aşı karşıtı söylemlerden en sık rastladıklarınız hangileri oldu? Sizce bu söylemler pandemi yönetimini ve pandemiyle mücadeleyi nasıl etkiliyor?

Covid-19 pandemisinde yayılan komplo teorilerine temel başlıklar altında kısaca değinmek gerekirse, ilk akla gelen noktalar şöyle: Virüsün Amerika mı yoksa Çin kaynaklı mı olduğu tartışıldı; virüsün ve hastalığın yayılımla ilgili komplo teorileri üretildi ki bundan en çok 5G teknolojisi nasibini aldı; virüsün kimleri hasta ettiği, kimlerin virüsten korunduğu ve virüsün ölümcüllüğü hakkında türlü iddialar ortaya kondu; siyasetçilerin ve sağlık

kurumlarının virüsle mücadeledeki uygulamaları sorgulandı; virüsün neden bu dönemde ortaya çıktığına dair teoriler üretildi ([The Swedish Civil Contingencies Agency, 2021](#)), büyük ilaç şirketlerinin virüsün ortaya çıkışında parmağı olduğu veya teknoloji patronlarının ve gizli birtakım güçlerin zihin kontrolü için aşılama yapma bahanesiyle virüsü ürettiği iddia edildi. Benzer biçimde Covid-19 aşılı ve bu aşılıların ne amaçla kullanıldığı hakkında pek çok spekülasyon görüş ortaya atıldı. Böylelikle Covid-19 döneminde aşı ile ilgili ortaya atılan komplo teorileri, pandemiden önceki dönemde komplo teorisyenlerini meşgul eden iki düşünceyi bir araya getirmiş oldu: aşılıların reddedilmesi ve mikroçipler aracılığıyla zihin kontrolü sağlanacağı iddiası.

Türkiye’de aşı dezenformasyonu üreten aktörlere ve söylemlerine odaklanan [çalışmaya](#) göre, sosyal medya Covid-19 pandemisinde aşı karşıtı anlatıların merkezi oldu. Çalışmada incelenen 36 aktörün 2020-2021 yıllarında Ocak-Eylül dönemleri arasında attıkları tweetlerin etkileşiminde artış görüldüğü saptandı. Rapora göre bu artış, bir sene içerisinde doğrulama kuruluşları ve halk sağlığı uzmanlarının konuyla ilgili yaptığı çalışmalar ve açıklamalara rağmen, aşı karşıtı aktörlere duyulan ilginin azalmadığını ortaya koyuyor. Aşı karşıtı olan bu aktörler genel olarak aynı söylemleri kullanıyor. Türkiye’deki aşı karşıtlarının sosyal medyadaki söylemlerine baktığında; mRNA aşılılarının Bill Gates, Uğur Şahin ve diğer küreselcilerin bir oyunu olduğu, Bill Gates’in Sinovac, Moderna ve Pfizer aşılılarına çip yerleştirerek insanları kontrol etmeyi planladığı ve bunun için Dünya Sağlık Örgütü gibi kurumlarla iş birliği yaptığı öne sürülüyor. Bu anlatılarda “biyoterörist”, “küresel çeteler”, “illüminati” gibi komplo teorilerinde sıklıkla karşılaşılan terimlere yer verildiği de tespit edilmiş. Mikroçipler aracılığıyla totaliter rejimlerin ve aktörlerin insanları kontrol etmeyi planladığı iddiaları, Covid-19 pandemiden önce yayılmaya başlamıştı. “Biohacking” kavramı üzerinden yürütülen bu iddialarda, bileğe yerleştirilen çiplerle insan dışı bir diktatörlüğe geçileceğini öne süren komplo teorisi destekçileri vardı. Pandemi sürecinde, koronavirüs aşılılarının bu çiplerin yerleştirilmesinde kullanılacağı iddiası, Bill & Melinda Gates Vakfı’nın aşı destekçisi olmasıyla birleştirildi ve çipler meselesi 5G teknolojisiyle de ilişkilendirilerek konuyu Bill Gates’e bağladı ([The Swedish Civil Contingencies Agency, 2021](#)). Bunların yanı sıra, koronavirüs aşılılarıyla ilgili olarak ortaya atılan ve toplumsal

bağışıklığın sağlanması karşısında engel oluşturarak pandemiyle mücadeleyi sekteye uğratan aşı karşıtı söylemlerin bazıları şöyle [sıralanıyor](#):

- RNA aşılarının insan DNA'sını değiştireceği iddiası
- Covid-19 aşılarının mıknaatıslanmaya neden olacak kadar metal içerdiği iddiası
- Covid-19 aşılarının insan vücudunda zehir ürettiği iddiası
- Covid-19 aşısı ile insanlara maymun ve domuz geni enjekte edileceği iddiası
- Aşı üreticilerinin aşı olmasının yasak olduğu iddiası
- Covid-19 aşısının kalp krizi riskini artırdığı iddiası

Görüldüğü gibi tarih boyunca karşılaştığımız aşı karşıtı söylemler, Covid-19 pandemisinde koronavirüse karşı geliştirilen aşılar için de benzer şekilde kullanılmakta. Sokağa çıkma yasaklarının aslında insanların kontrol edilmesi üzerine yapılan planlar olduğu; virüsün yayılımını önlemek için maske kullanılması gerekliliğinin aslında insanların beyninde kalıcı hasar bırakma niyetinde olan süper güçlerin bir hamlesi olduğu gibi absürt iddialar komplo teorileriyle birleştirilerek kitlelere yayıldı ve halk sağlığına ciddi tehdit oluşturdu. Özellikle salgının ilk dönemlerinde yaşanan endişe ortamıyla birlikte, bilime ve kurumlara duyulan güvensizlik, analitik düşünme becerilerinin gerilemesi gibi sebepler, sosyal sermayesi ve eğitim düzeyi düşük kişilerin komplo teorilerine daha fazla yönelmesine sebebiyet verdi ([Bozkurt, 2020](#)). Olağanüstü hacimde dolaşıma sokulan bilgi yığınları karşısında bazı insanlar kafalarındaki sorulara panik halinde yanıt ararken, bu yanıtların komplo teorilerinin sunduğu kısa ve her şeyi açıkladığını iddia eden söylemlerde olduğuna inandı.

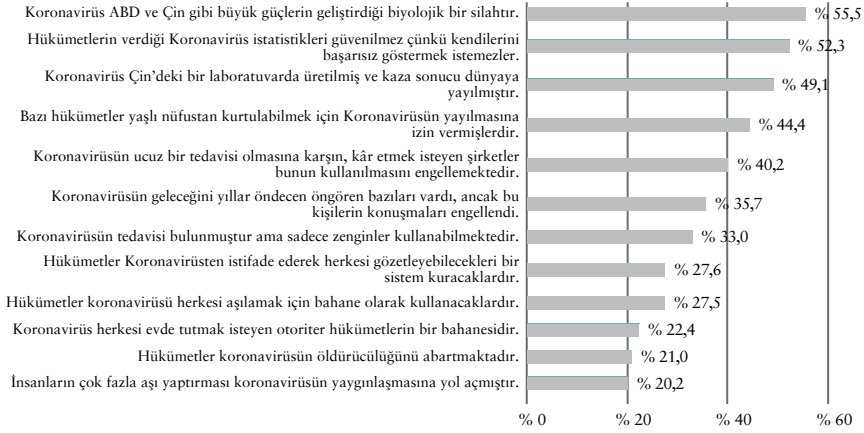
Türkiye'de Covid-19 Döneminde Komplo Teorileri

Bizim TÜBİTAK araştırmamızın odak noktalarından biri de bireylerin komplo teorileri hakkındaki tutumları ve bu teorilere katılıp katılmadıklarını öğrenmek üzerineydi. Bir önceki bölümde de aktardığımız üzere görüşülenlerin %56'sı virüsün ABD ya da Çin gibi büyük güçler tarafından üretildiğine inanmakta, %52'si hükümetlerin paylaştığı koronavirüs istatistiklerini güvenilir bulmamakta, %50'si koronavirüsün Çin'deki bir laboratuvarında üretilip kaza sonucu dünyaya yayıldığına inanmaktaydı ([Infodemiyle Etkin](#)

[Mücadele, 2020](#)). Türkiye çapında yürüttüğümüz çalışmada koronavirüs komplo teorilerine yönelik istatistiki verilerin tamamı şöyledir:

Şekil 4.1

Koronavirüs ile ilgili komplo teorilerine yönelik inanç (Görüşe katılanların oranı)
([Infodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#))

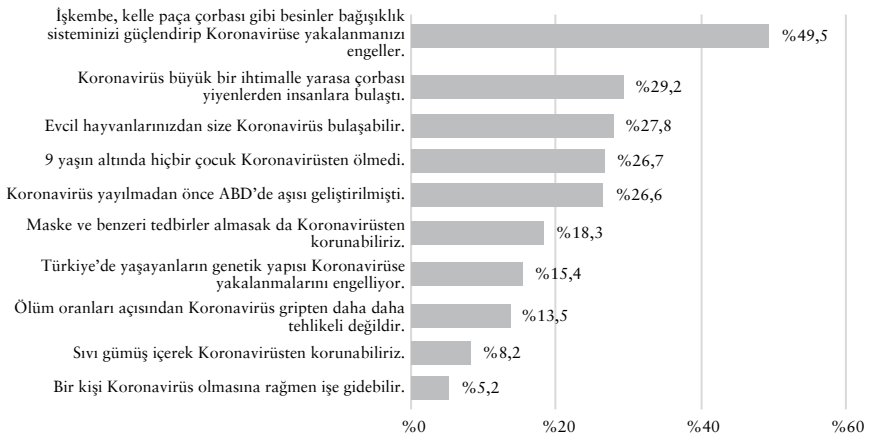
Türkiye'de Covid-19 hakkında dolaşan bu komplo teorilerini üç kategoride ele almak mümkün:

1. Hükümetler hakkında komplo teorileri: Hükümetlerin kendilerini başarısız göstermek istemedikleri için istatistikleri çarpıttıkları, yaşlı nüfustan kurtulmak ya da herkesi gözetlemek için bu hastalığı yaydıkları gibi teoriler,
2. Koronavirüs etkisi hakkında komplo teorileri: Hükümetlerin hastalığın öldürücülüğünü abarttıkları, insanların aşı yaptırmasının hastalığı yaydığı ve hükümetlerin bu hastalığı abartarak kendilerine bahane yarattıklarına dair teoriler,
3. Koronavirüs kaynağı hakkında komplo teorileri: Koronavirüsün Çin'deki bir laboratuvarıda üretilmiş olduğu ya da ABD ve Çin gibi büyük güçlerin bu hastalığı yaydığına dair komplo teorileri ([Infodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#)).

İlk olarak hükümetler hakkında komplo teorilerine inanç ile demografik özellikler arasındaki ilişkiye baktığımızda ise elde ettiğimiz veriler, eğitim düzeyi düşük kişilerin ve kırsal kesimde yaşayanların bu teorilere daha az inandığını gösterdi. Aynı zamanda katılımcılara uyguladığımız Bilişsel Yansıtma Testi sonuçlarına göre başarı düzeyi yükseldikçe bu tür komplo teorilerine inancın azaldığı görüldü. Koronavirüsün etkisi hakkındaki teorilerde ise demografik değişkenlerin etkisi olmadığı, yani bu tür komplo teorilerinin tüm gruplar arasında eşit derecede yaygın olduğu görüldü. Son olarak koronavirüs kaynağı hakkındaki teorilerde eğitim düzeyi yüksek olan ve Bilişsel Yansıtma Testi başarıları yüksek kişilerin bu tür teorilere daha az inandığı görüldü.

Araştırmamızda elde ettiğimiz bir başka veri ise, komplo teorilerine inanç ile koronavirüs hakkında yayılan, örneğin işkembe, kelle paça çorbası gibi besinlerin koronavirüse karşı koruyuculuk sağladığı veya koronavirüsün yarasa çorbası yiyenlerden bulaştığı gibi yanlış bilgilere inanç arasında önemli bir ilişki olduğudur ([Infodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#)). Diğer bir deyişle komplo teorilerine inanan kişiler, Covid-19 döneminde yayılan yanlış bilgilere inanmaya yatkındır. Bu bağlamda infodemi ortamında dolaşan ve yayılan doğruluğu kanıtlanmamış bilgiler karşısında, komplo teorilerine inanan kişilerin daha düşük dirence sahip olduğu söylenebilir.

Şekil 4.2

Koronavirüs Hakkında Yanlış Bilgiler ([Infodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#))

Türkiye’de Aşı Karşıtlığı

Tüm dünyada aşılardan yarattığı olumsuz etkiler ve pandeminin gerçekliği-ne dair sorgulamaların Türkiye’de de yankı bulduğunu söyleyebiliriz. Aşı dezenformasyonu yapan aktörler, sosyal medyayı etkin kullanan bazı gazeteciler, siyasi aktörler, doktorlar ve ünlüler gibi farklı gruplardan oluşuyor. Bu aktörlerin sosyal medyada, özellikle de Twitter’da hashtagler ve anahtar kelimeler ile etkileşim arttırdığı görülürken, aşı, insan, dünya, maske, virüs gibi kelimelere ve “büyük oyun” gibi dikkat çekici söylemlere başvurduğu [görülürken](#). Pandemiyin başından itibaren virüsün gerçek olmadığı, aşılardan insanları kontrol etmek için üretildiği veya zaten hiçbir faydası olmadığı gibi türlü iddialar ortaya koyan aşı karşıtları, 11 Eylül 2021’de İstanbul’da “Büyük Uyanış Mitingi”nde bir araya geldi. Teyit ekibinden Seçil Türkkan, mitinge katılarak edindiği gözlemleri paylaştığı [yazısında](#), miting alanında küreselcilik söyleminin sıklıkla kullanıldığından, katılımcıların dünyayı yönetme amacıyla olan kötücül güçlere sıklıkla vurgu yaptığından bahsediyor. Büyük Uyanış Mitingi katılımcılarının tek bir grup veya siyasi kimliğe ait olmadığına, eğitim düzeyi veya seküler/muhafazakâr ayrımı gibi bir kategorilendirme yapılamayacak çeşitlilikte olduğuna da dikkat çekmek gerekiyor.

Pandemi sürecinde yanlış bilginin yayılımı ve infodemi kriziyle birlikte, Türkiye’deki aşı karşıtı söylemlerde sosyal medyanın etkisini ölçmeye yönelik bazı araştırmalar yürütüldü. Örneğin akademisyen ve “Doğruluğu Ne?” platformu kurucusu olan Akyüz (2021), Türkiye’de internet ve sosyal medya kullanıcılarının pandemi dönemindeki iletişim pratikleri ve siyasi kimlikleri ile aşı tutumu ve karar alıcıların şeffaflığına yönelik algısı arasındaki ilişkiyi araştırdı. Elde ettiği bulgular, Twitter ile kıyaslandığında Facebook kullanımını arttıkça komplo teorilerine inancın arttığını ortaya koyuyor. Yine aynı araştırmada şeffaflık ve güven kavramı arasındaki ilişkide, Türkiye’de pandemi yönetiminde kurumların değişen bazı tutumlarının, örneğin vaka ve hasta sayısı kavramlarında değişiklik yapılmasının, toplum içinde güven duygusunu azalttığına, önlemlere ve aşılarmaya uyuma zarar verdiğine değinilmiş. Sosyal medya platformlarının, sağlık alanında uzman olmayan veya bilimsel tartışma yürütecek yetkinliğe sahip olmayan pek çok aşı karşıtı “fenomen” için uygun alanlar olduğunu biliyoruz. Bu ortamlar aynı zamanda aşı karşıtı hareketin etki alanını artırmasına sebebiyet veriyor. Aşı karşıtlarının sosyal medya platformlarındaki paylaşımlarını Instagram örneği üzerinden inceleyen bir araştırma, Instagram’da aşı karşıtı paylaşım

yapan hesapların çoğunun anonim olduğunu, bilimsel argüman sunmadığını ve sağlık bilgisi ve yeterliliği olmayan kişiler olduğunu ortaya koymakta ([Taşçı & Gökler, 2021](#)).

2020 yılında infodemiyle mücadelede bireylerin yanlış bilgi karşısındaki tutumlarını anlamak üzerine yapılan TÜBİTAK araştırmamızda yürütülen anket çalışmasında katılımcılara aşılarda ilgili de sorular yöneltildi. Henüz Türkiye’de aşılamanın başlamadığı dönemde yürütülen çalışmada, Türkiye kökenli bir aşıyı yaptırmaya eğilimine bakıldığında katılımcıların %58’lik bir kısmı bu aşıyı yaptıracaklarını belirtmişti. Bu oranlar Almanya kökenli bir aşı için %39, ABD kökenli bir aşı için %31 ve Çin kökenli bir aşı için %29’da kalmıştı. Görüşülen kişilerin aşı yaptırmaya eğilimlerinin belirleyicilerine dair yapılan analizlere göre ise şu sonuçlar elde edildi:

Türkiye kökenli bir aşıyı yaptırmaya söz konusu olduğunda:

- Kadınların daha az, 55 yaş üstü kişilerin daha fazla eğilimli olduğu görüldü. Hükümetler Hakkında Komplo Teorileri’ne inanç arttıkça, aşıyı yaptırmaya eğilimi azalırken; Koronavirüs Kaynağı Hakkında Komplo Teorileri’ne inanç arttıkça aşıyı yaptırmaya eğilimi artmakta.
- Devlet Kurumlarına güven arttıkça aşıyı yaptırmaya eğilimi artmakta.

Genel olarak dış ülkeler kökenli bir aşıyı yaptırmaya söz konusu olduğunda:

- Kadınların daha az aşıyı yaptırmaya eğilimi taşıdığını görüyoruz.
- Genel olarak Komplo Teorileri’ne inanç aşı yaptırmaya eğilimini artırırken,
- Virüsün Kaynağı hakkında Komplo Teorileri’ne inanç aşı yaptırmaya eğilimini azaltıyor.
- Bilim kurumlarına güven arttıkça dış ülkeler kökenli bir aşıyı yaptırmaya eğilimi artıyor.

Ülkeler bazında baktığımızda:

- Almanya kökenli bir aşıyı yaptırmaya Komplo Teorileri’ne daha fazla inanan ve Bilim Kurumları’na güveni daha fazla olan kişilerin daha fazla eğilimli olduğunu;

- ABD kökenli bir aşı söz konusu olduğunda kadınların daha az eğilimli olduğunu, Bilişsel Yansıtma skoru arttıkça aşı yaptırmaya eğiliminin arttığını, Koronavirüs Kaynağı Hakkında Komplo Teorileri'ne inanç arttıkça bu aşığı yaptırmaya eğiliminin azaldığını;
- Rusya kökenli bir aşı söz konusu olduğunda, eğitim düzeyi düşük olanların bu aşığı yaptırmak istemediklerini; Hükümetler Hakkında Komplo Teorileri'ne inanç arttıkça bu aşığı yaptırmaya eğiliminin azaldığını, Uluslararası Kurumlar'a ve Bilim Kurumları'na güven arttıkça aşığı yaptırmaya eğilimin arttığı görüldü.

Bu sonuçlar analiz edildiğinde, genel olarak Koronavirüs salgınının önlenmesinde önemli bir rol oynayacağı söylenen aşıları yaptırmaya konusunda Türkiye kamuoyunun pek de istekli olmadığı saptanmıştı. Genel olarak komplo teorilerinin ve özel olarak Koronavirüs Komplo Teorileri'ne inanmanın da bu isteksizliği arttırdığı gözlemlenmişti. Aynı zamanda kurumlara güven konusunun da aşı yaptırmaya eğilimine doğrudan etkisi olduğu görülmüştü ([Infodemiyle Erkin Mücadele, 2020](#)). Söz konusu araştırmanın üzerinden bir yıl geçti ve bu bir yıl içindeki gelişmeler ve aşılama süreci ile bu oranlar tabii ki değişime uğradı. Ancak aşılar hakkındaki komplo teorilerinin yayılmaya ve etkisini sürdürmeye devam ettiği de bir gerçek.

Sağlık ve medya okuryazarlığı seviyesinin düşük olması, bilimsel bilginin bireysel düzeyde yeteri kadar anlaşılır biçimde yaygınlaştırılmaması, sosyal medyanın denetimden uzak yapısı, kurumlara güvenin sorgulanması ve hakikat sonrası dönemin özellikleri, Covid-19 salgınındaki aşı karşıtı hareketin lehine sonuçlar vermekte. Pandemi ile mücadele sürecinde aşılar hakkında yanlış bilgi ve inanışlar, salgının sona ermesinin önünde engel oluşturuyor. Koronavirüsün çeşitli varyantlar ile dönüşümüne tanıklık ettiğimiz bugünlerde, virüsün etkisinin azaldığına dair bilimsel veriler var ancak yeni varyantlar ile virüs, hastalığın bulaşma hızını artırarak varlığını sürdürmekte. Bu bağlamda da aşı karşıtlığı kelimenin tam anlamıyla hayati önemde bir örnek.

İklim Krizi

İklim değişikliğinin insan kaynaklı olduğuna (antropojenik) yönelik bilim insanları arasında fikir birliği mevcut. Oreskes (2004) yayınladığı çalışma ile 1993-2003 yılları arasında küresel iklim değişikliği ile ilgili incelediği 928 makalenin tamamının küresel ısınmanın büyük bir kısmının sera gazı salı-

nımlarındaki artıştan kaynaklandığı konusunda hemfikir olduğunu ortaya koyuyor. 1991-2011 arasındaki küresel ısınma ve iklim değişikliği ile ilgili görüşlerin yer aldığı bilimsel çalışmaların %97'si iklim değişikliğinin insan kaynaklı olduğunu öne sürüyor (Cook vd., 2013). 2019'un ilk 7 ayında iklim değişikliği ve küresel ısınma alanlarında yayınlanmış 11.602 makaleyi inceleyen Powell (2019) ise iklim değişikliğinin insan kaynaklı olduğuna yönelik fikir birliğinin %100'e ulaştığını gösteriyor. İklim değişikliğine yönelik fikir birliğini araştıran çalışmaları inceleyen Cook ve arkadaşları (2016) da insanların küresel ısınmaya neden olduğu yönündeki fikri destekleyen çalışmaların %90 ile %100 arasında değiştiğini belirtiyor. Bu çalışmalar iklim değişikliği ile ilgili bilim insanlarının iklim değişikliğinin varlığı ve insan kaynaklı olduğunu tartışmasız bir şekilde kabul ettiklerini gösteriyor.

ÖNERİ – İZLEYELİM: Gezegenimiz

Bu belgeselde gezegenimizin doğal güzelliklerine şahit olurken iklim değişikliğinin tüm canlıları nasıl etkilediğini [görebilirsiniz](#).

Bilimin birçok alanında görülmeyen bir biçimde bu konuda uzlaşılmamasına rağmen, iklim değişikliğinin ve küresel ısınmanın gerçek olmadığı ve/ya buna insanların neden olmadığı yönünde birçok yanlış bilgi dolaşüyor ve komplo teorileri ortaya çıkıyor. Bilim insanlarının iklim değişikliğine yönelik bulgularını hedef alarak onları değersizleştirmeyi hedefleyen ve iklim değişikliği ile ilgili infodeminin oluşmasına neden olan dezenformasyon kampanyaları çeşitli çıkar grupları tarafından ekonomik ve politik amaçlarla yürütülüyor. İklim değişikliği ile ilgili yayılan bu yanlış bilgiler ve komplo teorileri de kamuoyunun algı ve tutumlarını etkiliyor (Dunlap, 2013). İklim değişikliğine karşı politikaların destek bulması ve uygulanması toplumun inançlarından, tutumlarından ve risk algılarından önemli ölçüde etkileniyor (Ding vd., 2011; Lorenzoni & Pidgeon, 2006; Weber & Stern, 2011). Bu nedenle, iklim değişikliği ile kamuoyunun algısını ve tutumlarını etkileyen yanlış bilgiler ve komplo teorileri, bu alanda gerekli önlemlerin alınması sekteye uğrattıyor. Bunun için de iklim değişikliği ile ilgili yayılan bilgi düzensizlikleriyle mücadele etmek oldukça önemli hale geliyor.

Bir Kavramsal Haritalandırma

İklim değişikliği ile ilgili yayılan yanlış bilgileri tanımlayabilmek için öncelikle kavramsal haritalandırmaya ihtiyacımız var. Böyle bir çaba yayılan bilgilerin sadece yanlış olarak tanımlanmasını önleyerek bu bilgileri yayanları amaçlarına, çıkarlarına göre ayırtmamıza olanak verebilir. Yanlış bilgi yayılımı sürecindeki aktörleri ve amaçlarını ortaya çıkarmak da müdahale alanları belirlememizi sağlar. İklim şüpheciliği, inkârcılığı, karışıklığı ve erteleyciliği gibi tanımlamalar iklim değişikliği ile ilgili yayılan yanlış bilgilerin veya komplo teorilerinin belirli yönlerine odaklanır. Bu kavramları tanımlayarak var olan durumu daha sağlıklı değerlendirebiliriz.

“Şüphecilik”, iklim değişikliği ile ilgili bilimsel bulguları reddedenlerin kendilerini tanımlamak için kullanmayı tercih ettikleri bir kavram olarak karşımıza çıkıyor. Ancak bu tanımlama çok önemli bir sorunu da beraberinde getirmekte. Çünkü herhangi bir bilgiden şüphe etmek bilimin de temel motivasyonudur. Hatta İngiltere’nin en eski bilim kurumlarından biri olan Royal Society’nin “kimsenin sözüne itibar etme” (*nullius in verba*) mottosu da şüpheyi bilimin temeli olarak görür. Ancak, bilimsel verileri kabul etmeyen, görüşlerinin sorgulanmasını istemeyen ve hatta bilimsel bulguları reddetmek için ekonomik veya politik olarak destek almak bilimsel şüphecilik ile eş tutulamaz. (Washington & Cook, 2011, s. 2). Bu nedenle, iklim değişikliği ile ilgili bilimsel bulguları reddedenlere “[şüphe duyuyorlar](#)” ifadesini kullanmak kafa karışıklığı yaratıyor.

Diğer bir kavram ise “iklim inkârcılığı”. Inkârcılığın pek çok boyutu var ve bunlar sadece bilimsel bilgilere yönelik değil. Günlük hayatta gerçek olduğunu kabul etmek istemediğimiz birçok şeyi inkâr edebiliyoruz. Görünüşümüzle, yaşımızla, maddi durumumuzla veya sağlığımızla ilgili bazı gerçeklikleri inkâr etmeye meyilliyiz. Başka bir deyişle bizi rahatsız eden bir durumda kaygımızı azaltmak için inkârı bir savunma aracı olarak kullanabiliyoruz. İklim değişikliği ile ilgili bilimsel bulguları inkâr etmek de benzer şekilde açıklanabilir. En basit anlamıyla bilim inkârcılığı, bilimsel fikir birliğine rağmen görgül olarak desteklenen önermelerin reddedilmesi olarak tanımlanabilir. Ortada bir tartışma yokken bilimsel olmayan yöntemler veya sahte veriler kullanılarak tartışma varmış gibi gösterilmeye çalışılır. Düz dünyacılık gibi bilim inkârcılığına rastladığımız bazı konular büyük riskler oluşturmasa da, sigara ve akciğer kanseri ilişkisinin inkârı gibi insan kaynaklı iklim değişikliğinin inkârı ciddi sonuçlara neden olabiliyor ([Nature](#),

2019). İklim değişimi inkârcılığı, küresel ısınmanın hızı ve kapsamının ve insan kaynaklı olmasının tamamen veya kısmen reddi olarak tanımlanabilir. Şüphencilik ve inkârcılık arasındaki temel ayrım “inanç”. Inkârcılar kanıtları veya bulguları önemsemeden iklim değişikliğini reddediyorlar. Sıklıkla da kendi inançlarını destekleyen ve bilimsel hiçbir dayanağı olmayan çeşitli “safsatalara” başvuruyorlar (Washington & Cook, 2011, s. 2).

“İklim değişikliği karşıtlığı” ise daha çok ABD’de inkârcılığı tanımlamak için kullanılıyor (Washington & Cook, 2011, s. 2) İklim bilimi karşıtları çoğunlukla fosil yakıt endüstrisindeki kurumlardan veya muhafazakâr düşünce kuruluşlarından destek alarak iklim bilimi ve bilim insanlarına yönelik muhalif olan grubu ifade ediyor. Bu grup sıklıkla iklim değişikliği ile ilgili yanlış bilgiler üretiyor. Temel olarak insan kaynaklı iklim değişikliğine birçok farklı kanalı kullanarak karşı çıkıyorlar. Medyada “zıt görüşlere”, her iki “tarafa” da yer verilmesi, bu konuda iklim değişikliği karşıtlarının görünür olmasına ve aldıkları destekle yanlış bilgiler yaymasına neden oluyor (McCright, 2007, ss. 200-203).

Son kavram ise “iklim değişikliği erteleyiciliği” (climate change delay). İklim değişikliği ile ilgili olarak kamuoyu farkındalığının artmasıyla birlikte, iklim değişikliğine karşıt söylemler üreten yeni stratejiler geliştirilmekte. İklim değişikliğinin bulgularından ziyade iklim değişikliğine yönelik çözüm yöntemlerini hedef alarak onları ertelemeyi amaçlayan ve küçümseyen, başarısız olacağını nitelendiren söylemler kullanmak bunlardan biri. Hatta iklim değişikliği erteleyiciliği, inkârcılığın yeni hali olarak görülüyor. Bu söylemi kullanan aktörler, iklim değişikliğinin varlığına ve insan kaynaklı olduğuna inansalar da iklim değişikliği ile ilgili önlemleri ve uyum politikalarını engellemeyi amaçlıyorlar. Bu söylemleri kullananların kimler olduğuna baktığımızda ise, bunların iklim değişikliğine yönelik alınacak önlemlerden zarar edecek olan aktörler olduğunu görüyoruz. Bu tartışmalar temel olarak, iklim değişikliği ile ilgili tartışmaların gelişmesi ve önlem taleplerinin artması karşısında eylemselliği ortadan kaldırmaya ve önemsiz göstermeye çalışan söylemler üzerinden yürütülüyor. Bu stratejileri inceleyen Lamb ve arkadaşları (2020) iklim erteleyicilerinin ortak söylemlerini dört başlıkta topluyorlar: (i) Sorumluluğu yönlendirmek, (ii) etkisiz çözümlerin üzerinde durmak, (iii) önlem maliyetlerini vurgulamak ve (iv) önlemenin mümkün olmadığını göstermek. Değişen bu söylemlerde, iklim değişikliği ile ilgili önlemleri bireylere sorumluluk yükleyen, önlem alması gerekenlerin sera gazı

salınımı yüksek olan devletler olması gerektiğini belirten, teknolojinin bir şekilde iklim değişikliğine çözüm bulacağını vadeden, iklim değişikliğinden daha önemli sorunlar olduğunu veya önlem almak için çok geç kaldığını öne sürerek umutsuzluğa sürükleyen, böylelikle iklim değişikliğini erteleyici, önlemleri kısıtlayan ve engellemeye çalışan ifadeler kullanıldığını görüyoruz.

İklim değişikliği ile ilgili doğru ve güvenilir bilgi kaynaklarına erişimin zorlaşması, iklim değişikliği infodemisini ortaya çıkarıyor. Yukarıda bahsedildiği gibi, iklim değişikliği ile ilgili bilimsel bulguları reddedenler veya önlemleri ertelemeye çalışanların söylemleri bilgi düzensizliklerine katkı sunuyor. Bu da bilimsel bulguların kamuoyuna etkili biçimde aktarılmasını ve müdahale alanlarının oluşturulmasını zorlaştırıyor. Örneğin iklim değişikliğini reddeden bir birey ile herhangi bir fosil yakıt şirketini, “inkârcı” kavramı altında yekpare veya aynılarmış gibi değerlendirdiğimizde, ürettiğimiz müdahale stratejimiz eksik kalabilir ve yanlış bilgilerin kaynağı, ortamı ve hedefi karışabilir. Bu nedenle, iklim değişikliği ile ilgili yayılan yanlış bilgileri bilgi düzensizlikleri çatı kavramı ile incelemek, yanlış bilgileri kasıtlı olarak oluşturan ve yayan aktörlerle bu bilgileri doğru sanarak paylaşan aktörleri birbirinden ayırmamıza katkıda bulunur. Ekonomik ve politik amaçları doğrultusunda dezenformasyon kampanyası yürüten şirketler, siyasetçiler veya düşünce kuruluşları kamuoyunu yanlış bilgilendirmeyi hedefliyorlar. Buna karşın, infodemi ortamında doğru bilgilere ulaşmakta güçlük çeken bireyler ise farkında olmadan bu yanlış bilgileri çevresiyle paylaşıyor ve bu da dezenformasyon kampanyası yürüten aktörlerin çıkarlarıyla uyuyor.

Bilgi düzensizlikleri çatı kavramı temel olarak iletişim problemine işaret ediyor. Bu bağlamda iklim değişikliği ile infodemi arasındaki ilişkiyi anlamak için, ilk olarak iklim değişikliği ile ilgili yanlış bilgi yayan, dezenformasyon kampanyası yürüten aktörlerin kimler olduğuna bakmak ve amaçlarının neler olduğunu tanımlamak önemli bir başlangıç. Ardından, özellikle dijital medyanın iklim değişikliği ile ilgili yanlış bilgilerin yayılmasındaki rolünü inceleyebiliriz.

Dezenformasyon Kampanyası Yürüten Aktörler ve Stratejiler

Bireyler bilgi edinerek, onu filtreleyerek ve bildiklerini paylaşarak dünyayı öğrenmeye ve anlamaya çalışıyorlar. Ancak, elde edilen bilgiler yanlış veya yanıltıcı olduğunda pandemiye kontrol etmek de iklim değişikliğini önlemek de oldukça zor hale geliyor ([West & Bergstrom, 2021](#)). Günümüzde yanlış

bilgilerin üretiminde ve yayılımında kullanılan tek bir yöntem yok. Çoğu zaman bir içerikte yer alan bilgilerin tamamı yanlış olmuyor veya komplo teorilerinin tamamı gerçek dışı değil. Üstelik yanlış bilgilerin birtakım gerçekliklere dayanması onların inanılabilirliğini de artırıyor. Bununla beraber, iletişim alanında iletilen mesajın bulunduğu bağlam/medya (medium) da mesajın doğrudan kendisini şekillendirebiliyor. İklim değişikliği ile ilgili dezenformasyon kampanyası yürüten aktörler de hem politik-sosyal bağlamın değişmesi hem de medya bağlamının değişmesiyle söylem ve stratejilerini değiştirebiliyor.

Koronavirüs pandemisinin başladığı dönemde Naomi Oreskes, yanlış bilgilerin yayılma örüntüsünün üç aşamada gerçekleştiğini [söylüyordu](#): “(i) Önce sorun inkâr edilir, (ii) ardından ciddiyeti inkâr edilir ve (iii) sonrasında da sorunu çözenin çok zor veya pahalı olduğu veya önerilen çözümlerin özgürlüğümüzü tehdit edeceği söylenir.” Mann (2013, s. 23) ise bu aşamaları genişleterek iklim inkârcılığının geçirdiği aşamaları altıya ayırıyordu:

1. Karbondioksit salımı aslında artmıyor.
2. Artsa bile ısınmanın bir kanıtı olmadığı için artışın iklim üzerinde hiçbir etkisi yok.
3. Isınma olsa bile bu doğal nedenlerden kaynaklanmaktadır.
4. Isınma doğal nedenlerle açıklanamasa bile, insan etkisi küçüktür ve devam eden sera gazı emisyonlarının etkisi küçük olacaktır.
5. Dünya'nın iklimi üzerindeki mevcut ve gelecekteki insan etkileri göz ardı edilemez olsa bile, değişiklikler genellikle bizim için iyi olacak.
6. Değişiklikler bizim için iyi olsun ya da olmasın, insanlar değişikliklere uyum sağlama konusunda oldukça beceriklidirler; ayrıca, bu konuda bir şey yapmak için çok geç ve/veya gerçekten ihtiyacımız olduğunda teknolojik bir düzeltmenin gelmesi kaçınılmaz (Mann, 2013, s. 23).

İklim inkârcıları, karşıtları ve erteleyicileri de süreç içerisinde, iklim değişikliğine yönelik bilimsel bulguların artması ve kamuoyunda tartışmaların daha fazla yer bulmasıyla söylem ve stratejilerinde yön değiştirdiler. Peki, iklim değişikliği ile ilgili dezenformasyon kampanyası yürüten bu aktörler kimler? Björnberg ve arkadaşları (2017) iklim değişikliğini inkâr eden aktörleri altı grupta topluyor: (i) bilim insanları, (ii) hükümetler, (iii) politik ve

dini organizasyonlar, (iv) endüstri, (v) medya ve (vi) halk. Ancak, yukarıda vurguladığımız gibi yanlış bilgileri kasıtlı bir şekilde yayan, yani dezenformasyon yapan aktörlerle zarar verme amacı olmadan yayan, yani mezenformasyon yapan bireyleri ayırmamız gerekiyor. Bunun için de yanlış bilgileri üreten ve yayan aktörlerin kimler olduğunu incelemek önemli bir adım.

DÜŞÜNELİM: Türkiye’de iklim değişikliği ile ilgili dezenformasyon kampanyası yürüten, komplo teorileri yayan aktörlerle karşılaştınız mı? Karşılaştıysanız, bu aktörler ne tür kampanyalar yürütüyor?

Dunlap ve McCright’nin (2011) inkâr makinesi olarak adlandırdığı mekanizmanın başlangıcında fosil yakıt şirketleri var. Fosil yakıtların sera gazı emisyonlarının salımının önemli bir kısmını oluşturması karşısında kömür ve petrol şirketleri, gerekli önlemleri almamak ve maliyetlere katlanmak için birçok dezenformasyon kampanyası yürüttüler ve iklim değişikliği ile ilgili politikalara karşı çıktılar. ExxonMobil, Peabody Coal, American Petroleum Institute, Western Fuels Association ve Edison Electric Institute gibi birçok şirketin, iklim değişikliği ile ilgili yanlış bilgileri yayması için bazı bilim insanlarına ve muhafazakâr düşünce kuruluşlarına fon sağladığı biliniyor. Fosil yakıt şirketlerinin yanı sıra enerji, çelik, ormancılık, otomotiv gibi iklim değişikliği ile ilgili önlemlerden etkilenen şirketler de bu dezenformasyon kampanyalarına destek sağladı. Bu şirketlerin desteklediği ve yine fosil yakıt şirketleriyle bağlantılı muhafazakâr hayırseverler ve düşünce kuruluşları iklim krizi ile ilgili yanlış bilgilerin oluşturulmasında ve onların yayılmasında ana aktörlerin başında geliyor. Bu tip organizasyonlar, iklim değişikliği ile ilgili yanlış bilgileri yaymak için eğitimler düzenliyor, raporlar, basın bültenleri, konferanslar ya da köşe yazıları ile medyada görünür hale geliyor. Bu aktörler genel olarak şirketlerin iklim değişikliği politikalarıyla mücadele çabalarını sürdürmeye çalışıyor. Kamuoyunun algısında bu kurumların alternatif bir bilimsel bilgi kaynağı olarak değerlendirilmesi, şirketlerden daha güvenilir görünmelerine neden oluyor. Medya da “nesnel” olma amacıyla, iklim değişikliği ile ilgili tartışmalarda bu kurumların görüşlerine iklim bilimcilerle eşit düzeyde yer veriyor.

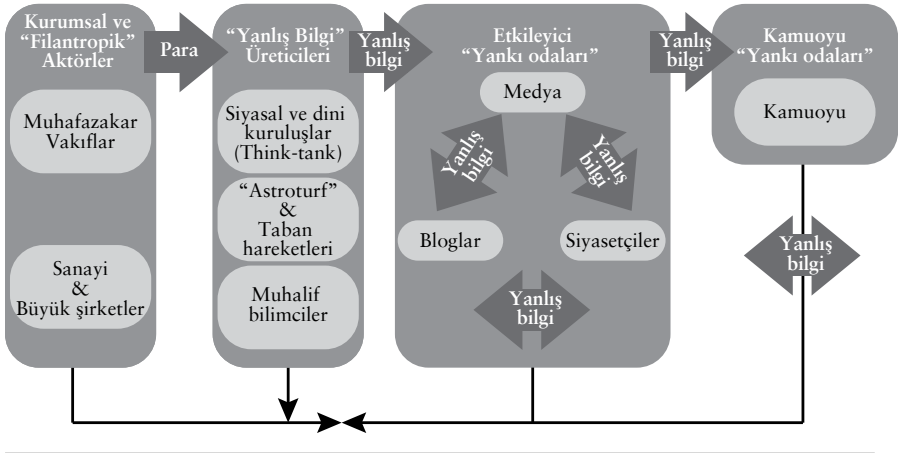
İnkâr makinesinin diğer önemli aktörü de lobi grupları. Şirketlerin çoğu iklim değişikliği ve çevre karşıtı faaliyetlerini kamu denetiminden ko-

rumak için, kendi çıkarları adına hareket eden lobi grupları oluşturuyorlar. Örneğin 1988’de Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli’nin (IPCC) kurulmasının hemen ardından 1989’da Exxonmobil, BP gibi fosil yakıt şirketleri ve Chrysler ve Ford gibi otomobil şirketlerinin desteğiyle Küresel İklim Koalisyonu (The Global Climate Coalition) kuruldu. Bu lobi grubu ABD’nin Kyoto Protokolü’nü onaylamasına karşı çıktı ve televizyonda birçok reklam yayınlandı. Aynı zamanda bu kurum, IPCC raporu hazırlayan bir iklim bilimcinin raporun bir bölümünü değiştirdiği yönünde yanlış bilgi yayarak itibarsızlaştırmaya da çalıştı (Dunlap & McCright, 2011).

Şirketlerin ve filantropik kuruluşlarının fonlandığı ve genellikle lobi gruplarının yönlendirdiği bir diğer kurum da Astroturf kuruluşlar. Astroturf, medyayı ve günümüzde özellikle sosyal medyada trol ve bot hesapları kullanarak, aslında önemsiz görülen bir fikri veya görüşü çok destekçisi varmış gibi göstermek olarak tanımlanabilir. Bu stratejiyi kullanan aktörler, suni bir gündem oluşturarak, destekçilerinin çok olduğunu göstererek kamuoyunu belirli bir görüşe inanmaya yönlendirir. Örneğin, ABD’de petrol endüstrisinin en büyük lobi kuruluşlarından olan ve BP, Shell, ExxonMobil gibi petrol şirketleri tarafından desteklenen Western States Petroleum Association, iklim değişikliği ve yenilenebilir teknolojiler ile ilgili yanlış bilgiler yayarak iklim değişikliğine yönelik muhalefeti, kamuoyunun büyük bir kısmı tarafından destekleniyormuş gibi gösterdi.

Şekil 4.3

İklim Değişikliği ile İlgili Yanlış Bilgi Ağı (Yazarlar tarafından çevrilmiştir.) (Treen vd., 2020)

İklim değişikliği ile ilgili yanlış bilgiler ve komplo teorileri sistematik bir şekilde dezenformasyon kampanyalarıyla yayılıyor ve kamuoyunun iklim değişikliği ile ilgili doğru ve güvenilir bilgi kaynaklarına ulaşması zorlaşıyor. Sosyal medyanın güçlendirdiği kutuplaştırıcı ortam ve homofili etkisi, bireylerin onaylama veya tanıdıklarından gelen bilgileri güvenilir kabul etme gibi bilişsel özellikleri bu mecralardaki yanlış bilgi yayılımını kolaylaştırıyor. Özellikle de muhafazakârlar arasında iklim inkârcılığının yayılmasında yankı odalarının önemli rolü olduğu öne sürülüyor. Tıpkı duvarlardan yankılanan sesler gibi, organize iklim inkârcıları da belirli bir grup içerisinde benzer söylemleri tekrar ederek, yanlış bilgilerin toplum içerisine nüfuz etmesini sağlıyor. Böylece şirketler ve onların desteklediği düşünce kuruluşları, lobi grupları, sahte taban hareketleri ve muhalif bilimciler oluşan yankı odalarında medya aracılığıyla inkârcılık ve erteleme gibi söylemler oluşturarak dezenformasyon yayıyorlar. Bu yankı odalarında, bloglarda üretilen yanlış bilgiler, medyanın inkârcılara da yer vermesi ve politikacıların iklim değişikliği ile ilgili karşıt söylemleri kamuoyunu etkilemeyi amaçlıyor ([Treen vd., 2020](#)). Üstelik sosyal medya platformlarının algoritmaları da bu yanlış bilgi akışını hızlandırıyor ve kolaylaştırıyor.

Dijital Nefretle Mücadele Merkezi ([2021](#)) tarafından yapılan araştırmaya göre, Facebook'ta iklim değişikliği ile ilgili yanlış bilgiler “küçük ama gürültülü bir azınlık” tarafından yayılıyor. 186 milyon takipçiye sahip on toksik kuruluş (toxic ten), Facebook'taki iklim değişikliği ile ilgili yanlış bilgilerin %69'unu yayıyor. Bu küçük ama gürültülü azınlığa ait internet sitelerinin, Google reklamları aracılığıyla altı ayda yaklaşık 3,6 milyon dolar kazanç sağladığı görülüyor. Facebook iklim değişikliği ile ilgili bilimsel konsensüse aykırı bilgilerin tespit edilip kaldırılacağı sözünü verse de, incelenen altı aylık dönemde bu on toksik kuruluşun paylaşımlarının sadece %8'ini tespit edebilmiş durumda. Facebook, topluluk kurallarında sahte haber ile mücadeleye yer verse de iklim değişikliği ile ilgili yanlış bilgileri önleme konusunda gözetim kurulunda, reklam standartlarında, üçüncü taraf doğrulama kontrolü alanlarında herhangi bir önlem almıyor ve reklam platformlarında iklim değişikliğinin gerçek olmadığını savunan reklamlara yer vererek iklim inkârcılığını yayıyor ([Buchan, 2021, ss. 16-18](#)).

Ekim 2021'de Google, Birleşmiş Milletler Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli (IPCC) katılımcılarına danıştı ve sonunda iklim değişikliğinin varlığı ve nedenleri ile ilgili kesin olarak görüş birliğine varılmış bilimsel ger-

çeklerle çelişen içeriklerin reklamlarının yayınlanması veya bu içeriklerden para kazanılmasını yasakladığını [duyurdu](#). Google'ın bu kararı almasında birçok etken vardı. Avaaz (2020) tarafından yapılan çalışma Google'ın sahibi olduğu Youtube'da, iklim değişikliği ile ilgili yanlış bilgi içeren videoların öne çıkarıldığını gösteriyor. Çalışma kapsamında "iklim manipülasyonu" aramasında %21, "küresel ısınma" aramasında %16 ve "iklim değişikliği" aramasında %9 oranında yanlış bilgi içeren video ile karşılaşıldı. Google 2019 yılında yayınladığı Çevre Raporu'nda iklim değişikliğinin zamanımızın en önemli küresel sorunlarından biri olduğunu ve devam eden sera gazı emisyonlarının insanlık için varoluşsal bir tehdit oluşturduğunu belirtirken, Youtube algoritmaları tarafından öne çıkarılan ve 1,9 milyon görüntülemeye sahip videoda "Karbondiyoksit emisyonlarının (iklim değişikliğinde) başlıca faktör olduğuna yönelik hiçbir kanıt yoktur." ifadesi kullanılabiliyordu ([Avaaz, 2020, ss. 4-5](#)).

Yukarıda incelenen iklim değişikliği ile ilgili söylemleri üreten aktörleri bu söylemleri üretme ve yayma biçimlerine göre incelediğimizde, yanlış bilgi akışının ekonomik çıkarları olan şirketler ile başladığını söyleyebiliriz. Buna paralel olarak, siyasetçiler ve bürokratlar da bu şirketler tarafından desteklenerek karar alma süreçlerine müdahale edebiliyor ([Treen vd., 2020, s. 5](#)) Bu aşamalarda yer alan her aktörün, kamuoyu ile iletişim kurabileceği en temel ortam ise medya. Toksik on örneğinde de görülebileceği üzere, halihazırda aşular ve koronavirüs gibi konular hakkında yanlış bilgiler yayan bu kuruluşlar, iklim değişikliği ile ilgili de yanlış bilgileri yaymaya devam etmekte. Öte yandan, medyanın tarafsız olma amacıyla iklim değişikliği ile ilgili yanlış bilgilere de yer vermesi veya editoryal süreçleri gözetmeden yayın yapması, onların da bu dezenformasyon sürecinin bir aracı olmasına neden oluyor. Bununla beraber Google, Facebook, Twitter gibi sosyal medya platformları iklim değişikliği ile ilgili yanlış bilgileri yaymak için uygun ortamlar haline geliyor. Bu kurumların reklamlar ve onlara gelen etkileşimler üzerine kurulu olan gelir modelleri, yanlış bilgi yaymak isteyen kurumların işlerini kolaylaştırıyor. Sosyal medya platformları bilginin doğru veya yanlışlığından bağımsız bir şekilde, fosil yakıtlar veya iklim değişikliği ile ilgili alınacak önlemlerden zarar edecek şirketlerin, milyonlarca insana kolaylıkla ulaşmalarına zemin oluşturuyor. Yankı odalarındaki insanlar da bu bilgilere tekrar tekrar maruz kaldıklarında, iklim değişikliğine inanıp inanmamalarından bağımsız bir şekilde, önlem talebi veya baskı unsuru oluşturmaktan uzak kalıyorlar.

İklim değişikliğinin varlığı, insan kaynaklı olduğu ve etkileri hem bilimsel hem de toplumsal olarak geniş çevrelerce kabul edilmesine rağmen iklim değişikliği ile ilgili yanlış bilgiler yayılmaya devam ediyor. Yayılan bu yanlış bilgiler de hem toplumsal düzeyde hem de politika yapımı süreçlerinde eylemsizliği teşvik ediyor. Sera gazı salınımlarından ve genel olarak iklim değişikliğinden sorumlu aktörler mevcut kârlılık pozisyonlarını sürdürmek için iklim değişikliği ile ilgili yanlış bilgilerin yayılmasından faydalanıyorlar.

Sosyal medya platformlarında bilgi akışının hızlanması, hangi bilginin doğru hangi bilginin yanlış olduğuyla ilgili bilgiye erişim krizi yaratıyor. Bireyler, iklim değişikliği ile ilgili doğru bilgilere ulaşamadığında, toplumsal olarak bir hareket geliştirmek güç hale geliyor. Bu durum sadece örgütlülük ve eylemsizlik olarak değil, gündelik siyasette iklim değişikliğinin tartışılması, sorumluların tespit edilmesi ve cezalandırılmasını da erteliyor.

Göçmenlere Dair Yanlış Bilgiler

Yaşadığımız dünyada, ülkede, şehirde hatta mahallede neler olduğunu farklı medya kanallarındaki haberlerden, sosyal medya paylaşımlarından öğreniyoruz. Dijitalleşme ile beraber haberlere veya çeşitli bilgilere ulaşma imkânlarımız da genişliyor. Geleneksel medyada pasif olan bireyler ilk bölümde de ele aldığımız üzere artık tüketici olmanın yanı sıra üretici konumundalar ([Fuchs, 2020, ss. 114](#)). Bir diğer deyişle, medyadaki bilgi üretiminin kaynağı yalnızca gazeteler veya haber kuruluşları gibi geleneksel araçlar olmaktan çıkarak bireylerin de bu bilgi üretimine dahil olabildiği bir yapıya dönüştü, dönüşüyor.

Vurguladığımız üzere günümüzde bilgi kaynaklarının ve bilgiye erişebileceğimiz platformların çeşitlenmesi fiziksel dünyamızı anlayabilmek için farklı kaynakları kullanmamızı kolaylaştırıyor. Ancak madalyonun diğer yüzünde bu platformların çeşitlenmesi, platformların kullanıcıları manipüle etmesi ve bireylerin de üretici hale gelmeleriyle kasıtlı veya kasıtsız olarak yanlış bilgilerin yayılmasına yol açıyor. Dijitalleşme sürecinde geleneksel medya kanallarındaki editoryal süreçlerin esnetilmesi, haber sitelerinin reklamların için hız baskısına mahkûm olmaları gibi nedenlerle yanlış bilgilerin dolaşım hızı artıyor. Medyanın toplumsal konular, olaylar veya çeşitli gruplar hakkındaki bilgi üretme biçimleri, toplumsal tutumları ve kalıp yargıları olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilir durumda. Bu nedenle tüm dünyada kamuoyunun mülteciler, sığınmacılar, göçmenler, daha genel

bir ifade ile azınlıkta olan sosyal dışlanma riski altındaki “ötekileştirilen” ([Uyan-Semerci vd., 2017](#)) gruplar hakkındaki algıları medyanın kullandığı dil ve içerikleriyle yakından ilişkili. Tüm dünyada göçmenlerin medyadaki temsillerini anlayabilmek için geleneksel ve yeni medya kanallarını ayrı ayrı incelemek, göçmenlere yönelik kalıp yargıların oluşumunda medyanın rolünü anlamamıza yardımcı olabilir. Günümüzde dijital medyanın kullanımı ve bu alandaki bilgi hacmi artmış olsa da gazete, televizyon, radyo gibi geleneksel medya kanalları hâlâ toplumun büyük bir kesimi için önemli bilgi edinme kanalı olarak işlev görüyor. Göçmen karşıtlığının yaygınlığı maalesef her gün tüm dünyanın gözleri önünde yaşananlara sessiz kalarak tekrar ve tekrar gözlemleniyor.

Türkiye’de Suriyeliler ile ilgili Yanlış Bilgiler

Bu bölümde Türkiye’de geçici koruma statüsü altında bulunan Suriyelilere yönelik yanlış haberlere odaklanarak, maalesef daha önce saha çalışmalarında da tespit ettiğimiz göçmen karşıtlığı açısından durumu değerlendirmeye çalışacağız. 2017 yılında Adana’da yaptığımız saha araştırmasına katılanların %84,5’i Suriyelilerin sağlık ve eğitim sistemine yük olduğunu, %83’ü Suriyelilerin Türkiye’deki insanların işlerini elinden aldıklarını, %83’ü Suriyelilerin işsizliği artırdığını, %79’u Suriyeli nüfusun artmasıyla ahlaki değerlerin ve geleneklerin tehlike altında olduğunu, %76,3’ü de Suriyeliler nedeniyle suç oranlarının arttığını belirtmişti ([Erdoğan & Uyan-Semerci, 2020](#)). İlgili yazında da ele alındığı üzere temas eksikliği de bu negatif tutumların nedeni olarak görülmekte. Araştırmaya katılanların %87’si “kızımı Suriyelilerle evlendirmem” cevabını verirken, %80,3’ü “Suriyelilerle iş yapmayacağımı”, %76’sı ise “Suriyelileri işe almayacağımı” belirtmişti ([Erdoğan & Uyan-Semerci, 2017](#)).

Murat Erdoğan’ın (2020) yaptığı araştırmaya göre ise araştırmaya katılanların %82’si “Suriyeliler bize ne kadar benziyor?” sorusuna hiç benzemiyor ve benzemiyor cevaplarını vermişler. Suriyelilere yönelik duyulan işlerini kaybetme, suç oranlarının artması ve huzurun bozulması, kamu hizmetlerinin bozulması ve kimlik bozulması gibi endişelere katılma oranı ise %72.

Bu kısa özetten de anlaşılacağı üzere Suriyelilere yönelik negatif tutum hem saha çalışmalarında hem de günlük hayatta her gün farklı biçimlerle karşılaştığımız bir gerçek. Özellikle gerçek, içten/samimi temasın bu derece sınırlı kaldığı durumda tutum ve algıların medyada, sosyal medya-

da yer alan haberlerle nasıl şekillendiğini ele almak daha da önem taşıyor. Medyada Suriyelilere dair haberleri inceleyen çalışmaların sayısının arttığını görüyoruz. Bu çalışmalardan birkaç örneğe daha yakından bakarsak, farklı medya kanallarında farklı temsillerin olduğunu görebiliriz.

2011-2015 yılları arasında hem hükümete yakın duran hem de muhalif olan gazetelerin Suriyeliler ile ilgili yaptığı haberleri analiz eden Efe (2015), BirGün, Evrensel, Yeni Şafak ve Zaman gazetelerinin Suriyelilerle ilgili haberlerinde çoğunlukla Suriyelileri doğrudan ilgilendiren konuları ele aldıklarını; Cumhuriyet, Ortadoğu ve Sabah gazetelerinde ise Suriyelilerin daha çok siyaset temalı haberlerde yer aldığını aktarıyor. Göker ve Keskin ise (2015) Cumhuriyet, Yeni Şafak, Zaman, Posta ve Hürriyet gazetelerindeki haberlerde Suriyelilerin temsili hem içerik analizi hem de eleştirel söylem analizi kullanarak inceleyip, Suriyelilerin haberlerde “edilgen ve mağdur” olarak tanımlanmalarının yanı sıra “günah keçisi” olarak da yansıtıldığını belirtiyorlar. Hürriyet, Sabah, Sözcü, Posta ve Zaman gazetelerini inceleyen Pandir, Efe, ve Paksoy (2016) da bir yandan Suriyelilerin medyada “yoksul/yardıma muhtaç” olarak temsil edildiğini, diğer yandan ise aynı sıklıkta göçmenlerin toplumsal güvenlik için bir “tehdit” olarak yer aldığını vurguluyorlar. Suriyelilere yönelik “acıma” duygusunu öne çıkaran haberlerin “hak” talebi düzeyinde bir tartışma yaratılmasını engellediğini de belirten çalışmalar var (M. Erdoğan vd., 2017). Özet olarak her ne kadar bu çalışmalar, Suriyelilerin medyadaki temsiline odaklansa da aslında “temsil edilmeme”, gündemde “haber olarak yer al(a)mama” da ayrı bir sorun olarak belirtmeli (M. Erdoğan vd., 2017 s.17).

Yeni medya kanallarında yer alan haber ve bilgiler incelendiğinde ayrımcılık dilinin çok daha yaygın kullanılabildiğini görüyoruz. Sosyal medya platformlarının anonimlik özelliği, trol ve bot hesapların da devreye girmesiyle bilgilerin hızla yayıldığı bir ortama dönüşebiliyor. Anonim hesapların ayrımcı ve nefret söylemleri, hiçbir cezai yaptırım olmadan Suriyelileri hedef alabiliyor. Üstelik bu platformların algoritmaları kullanıcıları belirli bir akışa yönlendirerek, özellikle takip ettiklerinin/arkadaşlarının paylaşımlarını görmesini sağlayan bir filtre balonu oluşturuyor (Pariser, 2011). Sosyal medya platformlarında oluşan filtre balonları benzer içeriklerin paylaşılmasını sağlıyor. Böylece kullanıcılar sosyal medyada “öteki”ni görmek-duymaktan ziyade fiziksel dünyada sahip olduğu çevrenin benzerini yaratıyor. Bu ise farklı grup üyelerinin temas etmemesine, kültürel, ideolojik grupların

benzer içerikleri paylaşmasına ve grup üyelerinin de bu paylaşımlarla karşılaştığında gerek sosyal kabul gerekse de güven nedeniyle bu içerikleri daha çok paylaşımları ile sonuçlanıyor. Bu durum da özellikle benzer ideolojiye sahip grup üyelerinin daha önce düşündüklerini destekleyen haberlerle karşılaştıklarında düşüncelerini pekiştirmelerine ve bunun sonucunda da aşırıya doğru giderek artan kutuplaşmaya yol açıyor (Sunstein, 2004).

Özdemir ve Öner-Özkan (2016) Ekşi Sözlük, İnci Sözlük, İTÜ Sözlük ve Uludağ Sözlük gibi sosyal sözlükleri inceleyerek, Suriyelilere yönelik yedi tematik birimde 98 girdiyi değerlendiriyorlar. Bulguları, Suriyeli mültecilerin özelliklerine ilişkin olumsuz sosyal temsilleri ve Türkiye'nin geleceğine ilişkin tehdit olarak görüldüklerini göstermekte. Haber kuruluşlarının internette yer alan haberlerine gelen yorumları analiz eden Türk (2019) ise nefret ve ayrımcı söylemlerin yoğun olduğunu tespit ediyor. Özellikle Suriyelilerin işgücü piyasasına katılmaları medya kullanıcıları tarafından olumsuz karşılanıyor. Ancak ironik olarak Suriyelilerin işgücü piyasasında yer almayı, yardımlarla desteklenmesi de tepki doğurmakta. Filibeli ve Ertuna ise (2021) 2018-2019 seçim döneminde Facebook'ta Suriyeli mültecilerle ilgili en çok yayılan yanlış bilgilere yönelik kullanıcı yorumlarını analiz ederek, bu yorumların nefret söylemi ve ayrımcılık içerdiğini belirtiyorlar. Bunun yanı sıra, bu yorumlar arasında sarkastik tonların olması Suriyeliler üzerinde üstünlük kurma amacı taşıdıklarını gösteriyor. Böylelikle bu yorumlar, mültecilerle ilgili yapılan "masum şaka"ların ötesinde bir şiddet döngüsünün parçası haline geliyor. Nefret söylemi ve ayrımcılık içeriyor.

Özetle kullanıcıların da üretici olarak dahil olduğu sosyal medya platformlarında mültecilere yönelik ayrımcı ve nefret içeren söylemlerle sıklıkla karşılaştığımızı görüyoruz. Sosyal medya platformlarının algoritma yapıları ve bu platformlardaki filtre balonları nefret ve ayrımcı söylemi daha da [körüklüyor](#).

DÜŞÜNELİM: Bu ayrımcı ve nefret söyleminin, zaman zaman fiziksel şiddete varan boyutlarıyla karşılaşmamızın nedenleri neler? Göçmenlerle ilgili yayılan eksik ve yanlış bilginin bu söylemlerin oluşmasında etkisi ne olabilir?

Teyit Analizlerinin İncelenmesi

Bu bölümde Türkiye’de doğrulama faaliyeti yürüten ve The International Fact-Checking Network (IFCN) rozetine sahip olan¹ [Teyit.org](https://teyit.org)’un Suriyelilerle ilgili incelediği analizleri ele aldık. Teyit.org’un arşivinde 2017-2021 yılları arasında “Suriyeliler” etiketine sahip olan 58 içeriğin analizinin, durumun iyi bir özetini yansıtacağını düşündük. Teyit.org’un analiz ettiği 58 iddianın 54’ü yanlış, 2 tanesi doğru ve 2 tanesi de belirsiz. Teyit aynı zamanda bu analizlerdeki yanlış bilgi türlerine, önceki bölümde bahsedildiği gibi i) Parodi, ii) Çarpıtma, iii) Uydurma, iv) Taklit, v) Bağlamdan koparma, vi) Manipülasyon, vii) Sahte ilişkilendirme şeklinde yedi başlıkta değerlendirerek yer veriyor. Biz ise bu verileri yanlış bilginin hangi platformlarda yayıldığı, yanlış bilgileri yayan aktörleri ve yanlış bilgilerin temaları şeklinde kodladık.

ÖNERİ – İZLEYELİM: [Göç Farkındalık](#) çevrimiçi dersine katılarak göçmenlerle ilgili doğru bilinen yanlışlar hakkında bilgi edinebilirsiniz.

Yanlış bilginin yayıldığı platformları iki türde kategorize ettik: yeni medya ve geleneksel medya. Buradaki ayrım editoryal süreçlerin olup olmasıyla ilgili. Televizyon, gazete, radyo gibi kanallar da dijital platformlarda içerik üretiyor; ancak belirli bir editoryal sürece ve denetime tabii olmaları onları yeni medyadaki kullanıcı türevli içeriklerden ayırıyor. Facebook, Twitter, Whatsapp ve Instagram gibi sosyal medya platformlarında yayılan yanlış bilgileri yeni medya kapsamında, buna karşın televizyon ve gazetede yayılan yanlış bilgileri ise geleneksel medya kapsamında değerlendirebiliriz. Teyit.org analizlerinde, bir yanlış bilgiyi yayan medya kanallarını ve sosyal medya hesaplarını paylaşım tespitleri bölümünde paylaşıyor. Üstelik, bu bölümden yanlış bilgileri paylaşan aktörlerin ne kadar etkileşim aldığını da görebiliyoruz. Bu kısmın üzerinde ise [Teyit.org](https://teyit.org), IFCN kurallarına uygun bir şekilde, içeriği inceleyen okuyucuların da benzer sonuçlara ulaşabilmesi için analizde kullanılan ve iddiayı yanlışlayan kaynakları kanıtlar bölümünde paylaşıyor.

1 IFCN imzacısı olan Teyit.org yaptığı analizlerde şu ilkeleri gözetiyor: (i) Tarafsızlık ve hakkaniyetli davranma ilkesine bağlılık, (ii) Kaynakların şeffaflığı ilkesine bağlılık, (iii) Finansal ve organizasyonel yapının şeffaflığı ilkesine bağlılık, (iv) Metodolojinin şeffaflığı ilkesine bağlılık, (v) Analizlerin açık ve güvenilir düzeltilmesi ilkesine bağlılık ([IFCN 2020](#)).

Yanlış bilgileri yayan aktörler ise yanlış bilgiyi ilk defa paylaşan ve yayılmasını sağlayan kişiler olarak tanımlanıyor. Çalışma kapsamında, yanlış bilgileri yayan aktörleri anonim, siyasetçi, medya kuruluşları ve gazeteler şeklinde ayırabiliriz. Yanlış bilgi bir defa paylaşıldığında, kulaktan kulağa veya sosyal medya platformlarında hızlıca yayılabiliyor. Ancak, yayılan yanlış bilginin zarar verme amacı taşıyıp taşınamaması ona müdahale edebilmek için önemli bir ayırım. Bu nedenle, çalışmamızda dezenformasyonu başlatan kaynakları inceledik.

Son olarak Suriyelilerle ilgili yayılan yanlış bilgilerin hangi temada olduğunun incelenmesi yanlış bilgilere karşı mücadele stratejilerinin belirlenmesi için önem taşıyor. İncelenen içerikler sonucunda i) Suriyeli göçmenlerin eğitim süreçleriyle ilgili iddialar: Eğitim, ii) Suriyelilere iş imkânları yaratılması ya da yardım yapılması gibi iddialar: Ekonomik, iii) Suriyelilerin haklardan daha fazla yararlandıkları ve vatandaş olacakları iddiaları: Vatandaşlık ve haklar, iv) Suriyelilerin kültürel uyumsuzluklarına dair iddialar: Kültürel, v) Suriyelilerin milli değerlere yönelik saldırıları olduğu iddiaları: Milli Değerler, vi) Suriyelilerin şiddete başvurdukları ve halkın güvenliğini tehdit ettikleri iddiaları: Güvenlik ve şiddet kategorilerinde sınıflandırıldı.

Platformlar: Yanlış Bilgiler Nerede Yayılıyor?

İncelenen iddiaların 47'si yeni medya platformlarında, ikisi geleneksel medyada ve beşi ise hem yeni medyada hem de geleneksel medyada yayılmış. Günümüzde geleneksel medyada belirli denetim ve editoryal süreçlerin olması bu kanallarda yanlış bilgilerin paylaşılmasını kısmen engelleyebiliyor. Her ne kadar geleneksel medya kanalları dijital medya platformlarında reklam gelirlerini artırabilmek için hız baskısına maruz kalıyor olsa da Suriyelilerle ilgili yanlış bilgilerin önemli kısmının sosyal medyada yayıldığı görülüyor. Sosyal medya platformlarında kullanıcıların hiçbir denetime tabii olmadan içerik paylaşabilmesi, sosyal medya platformlarında oluşan filtre balonları ve sosyal medya platformlarının algoritmalarının da bu balonlar içerisinde bilginin yayılımını hızlandırması, yanlış bilgilerin de hızlı bir şekilde yayılmasına neden oluyor. Yanlış bilgilerin yeni medyada yayıldığı platformları incelediğimizde ise ilk sırada 24 yanlış bilgi ile Facebook ikinci sırada 20 yanlış bilgi ile Twitter geliyor. Bu platformlarda yanlış bilgileri yayan aktörlerin önemli bir kısmı anonim hesaplara sahip. Instagram, Whatsapp ve diğer haber sitelerinde ise birer tane yanlış bilgi yayıldığı saptanmış.

Aktörler: Yanlış Bilgiyi İlk Yayanlar Kimler?

Yanlış bilgileri yayan aktörleri iki şekilde inceleyebiliriz. İlk olarak yanlış bilgileri ortaya çıkaran, geleneksel veya yeni medyada haberi ilk defa paylaşanlar, yanlış bilgileri yayan aktörler olarak görülebilir. Ardından yayılan bu yanlış bilgiden etkilenen yorumcular sosyo-kültürel statülerine, siyasi konumlarına ve kişisel deneyimlerine göre bu bilgileri yorumlayarak bir reaksiyon verebilir. Bu reaksiyon da bu içeriği paylaşmak, yorum katarak paylaşmak ve paylaşmamak olabilir.

DÜŞÜNELİM: Göçmenlerle ilgili yanlış bilgilerle karşılaştınız mı? Bu bilgileri paylaşanlar kimler?

Yeni medyada Suriyelilerle ilgili yanlış bilgileri yayan aktörleri incelediğimizde Facebook ve Twitter'daki anonim hesapların yoğun olduğunu görüyoruz. Özellikle Facebook'taki bazı radikal sayfa ve gruplar yanlış bilgilerin yayılmasına neden oluyor. Bununla beraber sosyal medyada çeşitli anonim hesapların dezenformasyon yaymalarından sonra bu bilgiler geleneksel medya kuruluşlarında haber yapıldığı ve bazı gazete ve televizyonların bu bilgileri paylaştıkları da sık rastlanılan bir durum. Örneğin "Suriyeli öğrenciler lise denklik belgesiyle Türkiye'deki üniversitelere başvuruyor" iddiası ilk olarak Twitter'da @vaziyetcomtr adlı hesap tarafından [paylaşıldı](#). Bu hesabın paylaşımından sonra Sputnik ve Sözcü de bu yanlış bilgiyi paylaşan medya kuruluşları arasında yer aldı. Benzer şekilde "Adana'da bine yakın Suriyelinin sözleşmeli öğretmen olarak atandığı iddiası" Twitter'da @derbilizm, Facebook'ta "sendegeldul" adlı hesaplardan paylaşıldıktan sonra çok sayıda etkileşim alarak KRT TV, Körfez Gazetesi ve Sözcü Gazetesinde [paylaşıldı](#). "Kızılay'ın kolilerindeki malzemelerin mülteci derneğinin kolilerine aktarıldığı iddiası" ise Twitter'da haber paylaşan bir hesap olan @aykiri-comtr tarafından öne sürülmüş, bunun ardından bu yanlış bilgiyi siyasetçiler ve Cumhuriyet gazetesi de [paylaşmış](#). Takunya adlı Facebook hesabının "Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin telefon görüşmelerinde para ödemeyeceği iddiasını" paylaşmasından sonra ise Sözcü, Sputnik, Yurt Gazetesi, İPA Haber, WebTekno gibi haber siteleri de bu yanlış bilgiyi [yaymışlar](#).

Buna karşın sosyal medyada siyasetçilerin sistematik olarak Suriyelilerle ilgili dezenformasyon yaydıkları da görülüyor. Halihazırda tanınır olmaları ve takipçi sayılarının yüksek olması bu yanlış bilgilerin hızla dolaşma girmesine neden olmakta. Teyit.org sayfasında incelediğimiz içeriklerde

Ümit Özdağ üç, İlay Aksoy iki, Yusuf Halaçoğlu, Mehmet Aslan, Ali Alem-daroğlu, Yıldırım Kaya birer yanlış bilgi yaymışlar.

Örneğin Ümit Özdağ'ın Twitter'da alıntılacağı aşağıdaki tweeti 1,163 retweet almış.

Şekil 4.4

İlgili tweet'in analizine ulaşmak için [tıklayınız.](#)

Yusuf Halaçoğlu'nun da Suriyelilere vatandaşlık verildiğini belirttiği ve bunun fotoğrafını paylaştığı tweet yaklaşık 2000 paylaşım almış.

Şekil 4.5

İlgili tweet'in analizine ulaşmak için [tıklayınız.](#)

Yanlış Bilgilerin Türleri

Göçmenlerle ilgili yayılan yanlış bilgilerin 23 tanesinin gerçek anlamından saptırılarak hatalı ve yanlış bilgilendirmeye yönlendirilen çarpıtma içerikler olduğu saptanmış. Bu içerikler, gerçeğe dair bir bilgi kısıntısı içerse de kasıtlı bir biçimde göçmenlerle ilgili yanlış bilgiler üretilmesi sonucunda yayılıyor. Konya Büyükşehir Belediyesi'nin Suriyelilere maaş [bağladığı](#), Suriyelilerin tüp bebek tedavisinden ücretsiz [yararlandığı](#) ve iki Suriyelinin Bursa'da bir kadını kaçıırıp tecavüz [ettiği](#) gibi yanlış bilgiler çarpıtma türüne örnekler.

Yanlış Bilgi Türleri	Sayı
Çarpıtma	23
Sahte ilişkilendirme	16
Bağlamdan koparmak	5
Uydurma	5
Taklit	2
Manipülasyon	3
Parodi	-
Toplam	54

En çok yayılan yanlış bilgi türlerinden ikincisi ise gerçekleri olduğundan abartılı gösteren, farklı görsel ve içerikleri kullanarak onların göçmenler olduğunu iddia eden içerikler. Hatalı ilişkilendirmede yanlış bilgiyi yayan kişi kasıtlı olarak göçmenlerin özne olmadığı olayları sanki göçmenler yapıyormuş gibi servis eder. Örneğin Bursa'da yaşayan Suriyelilerin bir atı kafasına vurarak öldürdüğü şeklinde servis edilen video, Şubat 2014'te Suudi Arabistan merkezli Al-Arabiya kanalında yer alan bir haberde [yayınlanmıştı](#). Benzer şekilde Suriyeli bir sığınmacının doktor dövdüğü iddiasıyla paylaşılan video, Rusya'nın Veliky Novgorod şehrinde 2017 yılında yaşanan bir olayda [kaydedilmiş](#).

Yayılan yanlış bilgilerin, sadece sahte olarak nitelendirilmemesi bunların birçok şekilde karşımıza çıkabileceğini gösteriyor. Özellikle çarpıtma ve sahte ilişkilendirme biçimlerinde, kasıtlı olarak içeriğin değiştirilmesi söz konusu. Bu da gelecek çalışmalarda yanlış bilgilerin neden ve nasıl üretildiğinin detaylı bir şekilde çalışılmasını ve metin, görsel ve video ile yayılan içeriklerin tespit edilebilmesini ve müdahale araçlarının geliştirilmesini gerektiriyor.

Yanlış Bilgilerin Temaları

Çalışma kapsamında göçmenler ile ilgili yayılan yanlış bilgileri incelememiz sonucunda aşağıdaki sınıflandırmayı yaptık: i) Suriyeli göçmenlerin eğitim süreçleriyle ilgili iddialar: Eğitim, ii) Suriyelilerin iş imkânları yaratılması ya da yardım yapılması gibi iddialar: Ekonomik, iii) Suriyelilerin haklardan daha fazla yararlandıkları ve vatandaş olacakları iddiaları: Vatandaşlık ve haklar, iv) Suriyelilerin kültürel uyumsuzluklarına dair iddialar: Kültürel, v) Suriyelilerin milli değerlere yönelik saldırıları olduğu iddiaları: Milli Değerler, vi) Suriyelilerin şiddete başvurdukları ve halkın güvenliğini tehdit ettikleri iddiaları: Güvenlik ve şiddet.

En çok yanlış bilginin toplam 21 haber ile “ekonomi” alanında yayıldığını görüyoruz. Burada özellikle Suriyelilere yönelik yapılan yardımlar, iş imkânları, vergi imtiyazları gibi konularda yanlış bilgiler yayılmış. [Örneğin](#) “Suriyeli mültecilere içinde 930 TL bulunan yardım kartı verildiği”, “İŞ-KUR’un 7 bin 400 Suriyeli istihdam edeceği [iddiası](#), Suriyelilere alışverişlerde %50 indirim sağlayan Ak Kart [verildiği](#)”, “Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından Suriyelilere maaş [bağlandığı](#)”, “Faturanın Konya’da yaşayan Suriyelinin sudan bedava yararlandığını [gösterdiği](#)”, “Türkiye’de yaşayan Suriyelilerin telefon görüşmelerinde para [ödemeyeceği](#)” gibi iddialar bu tema kapsamında değerlendirilebilir.

Göçmenlerin şiddet olaylarına karıştığı yönünde iddiaları içeren 13 haber ile “güvenlik ve şiddet” ikinci sırada. “İki Suriyelinin Bursa’da bir kadını kaçırap tecavüz ettiği”, “Bursa’da yaşayan Suriyelilerin bir atı kafasına vurarak öldürdüğü”, “Suriyeli bir sığınmacının doktor dövdüğü”, “Almanya’da sokakta kavga eden Suriyeliler” gibi yanlış bilgiler, göçmenleri şiddet eylemi içerisinde olan özneler şeklinde göstermeyi amaçlamakta. Böylece tekil vakalar üzerinden tüm grup için “şiddete eğilimli” yaftası oluşturuluyor. Suçun şahsiliğini tamamen dışarda bırakan bu söylem sonucunda ise bu tür yanlış bilgiler Suriyelilerin tehdit olarak algılanmasını güçlendiriyor. Dezenformasyon yayan aktörlerin bu temadaki haberlere sıklıkla başvurması, Suriyelileri bir güvenlik tehdidi göstererek hedef haline getiriyor.

Üçüncü olarak “vatandaşlık ve haklar” temasında dokuz haber bulunuyor. Bu bilgiler arasında yer alan, “Gaziantep’te Suriyelilerin vatandaşlık için kuyruğa [girdiği](#)”, “9 ile başlayan kimlik numaraları ve Suriyelilerin oy kullanmasına [ilişkin](#)” iddialar bu tema altında değerlendirilebilir. Bu temadaki iddialar temel olarak Suriyelilerin belirli haklardan mahrum kalması gerektiği algısını ön plana çıkarmakta.

Göçmenlerle ilgili yayılan yanlış bilgiler arasında gerçeğe dayanmayan, hayat tarzına ya da kültürel değerlere uygun olmadığı vurgusunu içeren yedi haber var. Örneğin “Videonun denize çıplak girmeye çalıştığı için dövülen Suriyeliyi gösterdiği [iddiası](#)” incelendiğinde denize çıplak girmeye çalışan kişinin Suriyeli olmadığı görülüyor. Benzer şekilde “Fotoğrafın denizde nargile içen bir Suriyeliyi gösterdiği [iddiasının](#)” Korkusuz Gazetesi manşetine taşındığı görülüyor. Üstelik, bu içerik sosyal medyada da birçok hesap tarafından paylaşıldı. Ancak fotoğraftaki kişinin Türkiye vatandaşı olduğu tespit edildi. Bu tür yanlış bilgilerin kasıtlı bir şekilde dolaşıma sokulması toplumsal kutuplaşma yaratılması amacıyla kullanılmakta.

Suriyelilerle ilgili yayılan yanlış bilgilerin bir kısmı da milli değerlere yönelik eylemlerde buldukları iddiasını içeriyor. Bu başlıkta da dört haber var. Örneğin “Adıyaman’da Atatürk heykeline saldırdığı belirtilen kişinin Suriyeli olduğu [iddiası](#)”. Suriye’den göç eden birinin Atatürk’e saldırdığını belirten tweette paylaşılan videodaki kişi aslında Türkiye vatandaşıydı. Sonrasında içeriğin yanlış olduğuna dair düzeltme tweeti atılsa da bu video yaklaşık 333 bin kişi tarafından görüntülendi. Bu türde paylaşılan içerikler milli değerlerin Suriyeler tarafından hedeflendiği algısını yaratmakta ve yaygınlaştırılmakta.

Şekil 4.6

İlgili tweet’in analizine ulaşmak için [tıklayınız](#).

Barış Yarkadaş
@barisyarkadas

Takip ediliyor

Adıyaman'daki Atatürk heykeline çıkan ve gözaltına alınan kişinin Suriye'den göç ettiği yönünde bilgi bir gelmişti. Yurttaşların müdahale ettiği bu kişinin 30 yaşındaki madde bağımlısı Ahmet B. olduğunu açıklandı. Umarım bu saçmalık artık bir son bulur...

Barış Yarkadaş @barisyarkadas

Atatürk'e yönelik alçakça saldırılar sistematik bir hale döndü. Bu videoyu CHP Adıyaman Merkez İlçe Başkanımız Hüseyin Buluş yolladı. Suriye'den göç ettiği öğrenilen bir kişi Atatürk heykeli parçalamaya çalışırken, yurttaşlarımız ve polisimiz müdahale...

10:26 - 13 Kas 2018

Göçmenlerle ilgili yanlış bilgilerin bir diğer türü de eğitim alanında yayılanlar. Bu tema kapsamında da dört haber yer alıyor. “Suriyeliler istedikleri üniversiteye hiçbir koşul olmadan girebiliyor [iddiası](#)”, “131 bin 746 Suriyeli’nin üniversiteye yerleştirdiği [iddiası](#)” gibi içerikler toplum içerisinde ayrımcılığı artırmakta.

Göçmenlerin medyada temsillerini inceleyen çalışmaların bulgularında görüldüğü gibi, göçmenlere yönelik yayılan yanlış bilgilerin olumsuz temaya sahip olmaları, göçmenlere yönelik nefret ve ayrımcı söylemi şiddetlendiriyor. Sosyal medya platformlarında paylaşılan içeriklerin aldıkları etkileşim ile yayılımı arasında ciddi bir bağlantı bulunmakta. Üstelik paylaşılan içerikler toplumsal değerleri hedef alan duygusal içerikler olduğunda daha fazla etkileşim alıyor; yanlış bilgilerin içerdiği öfke ve nefret gibi duygusal tetiklemeler, bu içeriklerin sosyal medya platformlarında daha da hızlı yayılmasına sebep oluyor ([Vosoughi vd., 2018](#)). Böyle bir durumda göçmenlere yönelik ortaya atılan, gerçeği yansıtmayan ve göçmenlerin yapmadıkları eylemleri onlara atfeden içerikler sosyal medyada birçok kişi tarafından paylaşılarak göçmenlere yönelik nefreti ve ayrımcılığı artırıyor. Göçmenlere yönelik yanlış bilgilerin yayılması da “yüksek ama kırılğan toplumsal kabul düzeyi” ([M. Erdoğan, 2015](#)) olan bir durumda bir arada yaşamayı zorlaştırıyor.

Günümüzde edindiğimiz bilgilerin çoğunu fiziksel deneyimlerden ziyade medyada karşılaştığımız temsiller, imgeler ve semboller üzerinden aldığımızı düşündüğümüzde Suriyelilere yönelik kalıp yargıların ve algıların inşa edilmesinde medyanın ne kadar belirleyici bir rolü olduğu ortada. “Ötekini” tanımamak, temas etmemek, ona yönelik kalıp yargı ve algıların da olumsuz bir şekilde inşa edilmesine neden oluyor. Buna ek olarak medyada göçmenlerin temsiline olumsuz olması ve göçmenler ile ilgili yayılan yanlış bilgiler uyum ve toplumsal kabul süreçlerini zorlaştırıyor.

KAYNAKÇA

- Acanerler, A. (2018, Kasım 15). Faturanın Konya’da yaşayan Suriyelinin sudan bedava yararlandığını gösterdiği iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/faturanin-konyada-yasayan-suriyelinin-sudan-bedava-yararlandigini-gosterdigi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 12.12.2021)
- Acanerler, A. (2020, Ağustos 12). Adana’da bine yakın Suriyelinin sözleşmeli öğretmen olarak atandığı iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/adanada-bine-yakin-suriyeli-ogretmen-sozlesmeli-olarak-atanma> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).

- Akyüz, S. S. (2021). Aşı Karşıtlığı ve Şeffaflık Algısında İletişim Pratikleri ve Siyasal Aidiyetlerin Rolü. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5(2), 172-185. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ejnm/issue/62010/871396>
- Alper, S. (Sunucu) (Aralık 2020). Aşı Karşıtlığının Psikolojisi. [Podcast Bölümü]. *Bu İnsanlar Neden Böyle?* Spotify. <https://open.spotify.com/episode/3oITmZBUZ9BvQC1Nş9UHF?si=mvk8-FxvQBePIDpJBoJxKA> (Erişim tarihi: 31 Ocak 2022).
- Arabacı, A. O. (2017, Ağustos 18). 131 bin 746 Suriyeli'nin üniversiteye yerleştirildiği iddiası. *Teyit.Org*. <https://teyit.org/131-bin-746-suriyelinin-universiteye-yerlestirildi-gi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- Arabacı, A. O. (2018, Kasım 14). Adıyaman'da Atatürk heykeline saldırdığı belirtilen kişinin Suriyeli olduğu iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/adiyamanda-ataturk-heykeline-saldirildi-belirtilen-kisinin-suriyeli-oldugu-iddiasi> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Arabacı, A. O. (2018, Mayıs 14). Suriyeli mültecilere içinde 930 TL bulunan yardım kartı verildiği iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/suriyeli-multecilere-icinde-930-tl-bulunan-yardim-karti-verildi-gi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 05.12.2021)
- Arabacı, A. O. (2018, Aralık 19). Türkiye'de yaşayan Suriyelilerin telefon görüşmelerinde para ödemeyeceği iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/turkiyede-yasayan-suriyelilerin-telefon-gorusmelerinde-para-odemeyecegi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 21.12.2021).
- Attenborough, D. (Anlatıcı). (2019). *Gezeganimiz*. [Belgesel Serisi] Silverback Film.
- Avaaz. (2020). Why is YouTube Broadcasting Climate Misinformation to Millions? https://secure.avaaz.org/campaign/en/youtube_climate_misinformation/ (Erişim Tarihi: 19.12.2021).
- Azap, A. (2019). Aşilar ile İlgili Mitler ve Gerçekler. *Klimik*. https://www.klimik.org.tr/wp-content/uploads/2019/11/1-alpay-azap-as-CC%A7%C4%B1larla-ilgili-mitler-ve-gerc-CC%A7ekler_compressed.pdf (Erişim Tarihi: 21.12.2021).
- Bakırcı, Ç. M. (2018, Mart 13). Aşı Nedir, Nasıl Çalışır? Farklı Aşı Türleri Nelerdir? Aşilar Hayatımızı Nasıl Değiştirdi?. *Evrım Ağacı*. <https://evrimagaci.org/asi-nedir-nasil-calisir-farkli-asi-turleri-nelerdir-asilar-hayatimizi-nasil-degistirdi-5349> (Erişim Tarihi: 27.01.2022).
- Balçık, P., & Demir, H. (2021). Aşı Karşıtlığı ve Ekonomisi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(2), 375-398. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1840215>
- BBC News Stories. (2021, Mayıs 22). "A meme that almost made me quit my family WhatsApp group". *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/stories-57165541> (Erişim Tarihi: 05.01.2022)
- Birleşmiş Milletler. (2021, Aralık 23). DSÖ uyardı: COVID-19'a aldırmaayanlar salgının sürmesine neden oluyor. <https://turkey.un.org/tr/166357-dso-uyardi-covid-19a-aldirmayanlar-salginin-surmesine-neden-oluyor> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Björnberg, K. E., Karlsson, M., Gilek, M., & Hansson, S. O. (2017). Climate and environmental science denial: A review of the scientific literature published in 1990–2015. *Journal of Cleaner Production*, 167, 229-241. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2017.08.066>
- Bond, S. (2021, Mayıs 14). Just 12 People Are Behind Most Vaccine Hoaxes On Social Media, Research Shows. *NPR*. <https://www.npr.org/2021/05/13/996570855/disinformation-dozen-test-facebooks-twitthers-ability-to-curb-vaccine-hoaxes> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Bozkurt, H. B. (2018). Aşı Reddine Genel Bir Bakış ve Literatürün Gözden Geçirilmesi. *Kafkas Tıp Bilimleri Dergisi*, 8(1), 71-76. <https://doi.org/10.5505/kjms.2018.12754>

- Bozkurt, V. (2020, Nisan 21). Covid 19 ve komplo teorileri: Kimler komplo teorilerine inanıyor? *Fikir Turu*. <https://fikirturu.com/toplum/covid-19-ve-komplo-teorileri-kimler-komplo-teorilerine-inaniyor/> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Browne, M., Thomson, P., Rockloff, M. J., & Pennycook, G. (2015). Going against the Herd: Psychological and Cultural Factors Underlying the ‘Vaccination Confidence Gap’. *PLoS ONE*, 10(9), e0132562. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0132562>
- Buchan, S. (2021). How Facebook’s Inaction on Misinformation Fuels the Global Climate Crises. *Stop Funding Heat*. <https://stopfundingheat.info/wp-content/uploads/2021/05/On-The-Back-Burner-Final.pdf> (Erişim Tarihi: 01.12.2021).
- Capstick, S., & Steinberger, J. K. (2020, Temmuz 30). Climate denial hasn’t gone away – here’s how to spot arguments for delaying climate action. *The Conversation*. <http://theconversation.com/climate-denial-hasnt-gone-away-heres-how-to-spot-arguments-for-delaying-climate-action-141991>(Erişim Tarihi: 19.12.2021).
- Carter, A. (2019, Haziran 4). Debunking the anti-vaccination myths. *Medical News Today*. <https://www.medicalnewstoday.com/articles/325371> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Center for Countering Digital Hate. (2021). The Disinformation Dozen. https://252f2edd-1c8b-49f5-9bb2-cb57bb47e4ba.filesusr.com/ugd/f4d9b9_b7cedc-0553604720b7137f8663366ee5.pdf (Erişim Tarihi:03.02.2022).
- Center for Countering Digital Hate. (2021). The Toxic Ten. https://252f2edd-1c8b-49f5-9bb2-cb57bb47e4ba.filesusr.com/ugd/f4d9b9_2da34b078cbe43b6820297e-3a3113f69.pdf
- Cook, J., Nuccitelli, D., Green, S. A., Richardson, M., Winkler, B., Painting, R., Way, R., Jacobs, P., & Skuce, A. (2013). Quantifying the consensus on anthropogenic global warming in the scientific literature. *Environmental Research Letters*, 8(2), 024024. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/8/2/024024>
- Cook, J., Oreskes, N., Doran, P. T., Anderegg, W. R. L., Verheggen, B., Maibach, E. W., Carlton, J. S., Lewandowsky, S., Skuce, A. G., Green, S. A., Nuccitelli, D., Jacobs, P., Richardson, M., Winkler, B., Painting, R., & Rice, K. (2016). Consensus on consensus: A synthesis of consensus estimates on human-caused global warming. *Environmental Research Letters*, 11(4), 048002. <https://doi.org/10.1088/1748-9326/11/4/048002>
- Çavuş, G. (2017, Eylül 9). İki Suriyelinin Bursa’da bir kadını kaçırıp tecavüz ettiği iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/iki-suriyelinin-bursada-bir-kadini-kacirip-tecavuz-ettigi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 12.12.2021)
- Çavuş, G. (2017, Eylül 12). Suriyeli bir sığınmacının doktor dövdüğü iddiasıyla paylaşılan video Rusya’dan. *Teyit.org*. <https://teyit.org/suriyeli-bir-siginmacinin-doktor-dovdu-gu-iddiasiyla-paylasilan-video-rusyadan> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Çöl, M. (t.y.). Aşılmanın Önemi ve Aşı Karşıtlığı. *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastaneleri*. <http://hastane.ankara.edu.tr/2020/03/05/asilamanin-onemi-ve-asi-karsitligi/> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Ding, D., Maibach, E. W., Zhao, X., Roser-Renouf, C., & Leiserowitz, A. (2011). Support for climate policy and societal action are linked to perceptions about scientific agreement. *Nature Climate Change*, 1(9), 462-466. <https://doi.org/10.1038/nclimate1295>
- Dubé, E., Vivion, M., & MacDonald, N. E. (2015). Vaccine hesitancy, vaccine refusal and the anti-vaccine movement: Influence, impact and implications. *Expert Review of Vaccines*, 14(1), 99-117. <https://doi.org/10.1586/14760584.2015.964212>
- Dunlap, R. E. (2013). Climate Change Skepticism and Denial: An Introduction. *American Behavioral Scientist*, 57(6), 691-698. <https://doi.org/10.1177/0002764213477097>

- Dunlap, R. E., & McCright, A. M. (2011). Organized Climate Change Denial. *The Oxford Handbook of Climate Change and Society*. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199566600.003.0010>
- Dünya Sağlık Örgütü. (2020, Ekim 19). Vaccines and immunization: Myths and misconceptions. <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/vaccines-and-immunization-myths-and-misconceptions> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Dünya Sağlık Örgütü. (2022, Ocak 21). COVID-19 advice for the public: Getting vaccinated. <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/covid-19-vaccines/advice> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Dünya Sağlık Örgütü. (t.y.). Ten threats to global health in 2019. <https://www.who.int/news-room/spotlight/ten-threats-to-global-health-in-2019> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Edelman, G. (2020, Mart 25). The Analogy Between Covid-19 and Climate Change Is Eerily Precise. *Wired*. <https://www.wired.com/story/the-analogy-between-covid-19-and-climate-change-is-eerily-precise/> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- Efe, İ. (2015). Türk basınında Suriyeli sığınmacılar. *SETA*. http://file.setav.org/Files/Pdf/20151225180911_turk-basininda-suriyeli-siginmacilar-pdf.pdf (Erişim Tarihi: 19.12.2021).
- Ellerton, P. (2019, Haziran 4). Climate sceptic or climate denier? It's not that simple and here's why. *The Conversation*. <http://theconversation.com/climate-sceptic-or-climate-denier-its-not-that-simple-and-heres-why-117913> (Erişim Tarihi: 20.12.2021).
- Erdoğan, E., & Uyan-Semerci, P. (2017). Attitudes towards Syrians in Turkey-2017 (Discussion on Turkish Perceptions of Syrian Refugees). *İstanbul Bilgi University-Center for Migration Research*. https://goc.bilgi.edu.tr/media/uploads/2018/03/15/turkish-perceptions-of-syrian-refugees-20180315_YOgYZoI.pdf (Erişim Tarihi: 19.12.2021).
- Erdoğan, E., & Uyan-Semerci, P. (2020). Scapegoats to Be "Served Hot": Local Perceptions About Syrians in a Fragile Context. *CESRAN*, 8(1). <https://cesran.org/scapegoats-to-be-served-hot-local-perceptions-about-syrians-in-a-fragile-context.html>
- Erdoğan, M. (2015). *Türkiye'deki Suriyeliler: Toplumsal Kabul ve Uyum*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Erdoğan, M. (2020). Suriyeliler barometresi: Suriyelilerle uyum içinde yaşamın çerçevesi. *UNHCR*. <https://www.unhcr.org/tr/wp-content/uploads/sites/14/2020/09/SB2019-TR-04092020.pdf> (Erişim Tarihi: 09.01.2022).
- Erdoğan, M., Kavukçuer, Y., & Çetinkaya, T. (2017). Türkiye'de yaşayan Suriyeli mültecilere yönelik medya algısı. *Özgürlük Araştırmaları Derneği*, 5, 1-25. https://mmura-terdogan.files.wordpress.com/2016/06/oad_c2lgwsk.pdf
- Filibeli, T. E., & Ertuna, C. (2021). Sarcasm Beyond Hate Speech: Facebook Comments on Syrian Refugees in Turkey. *International Journal of Communication*, 15, 2236-2259. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/16582>
- Foça, M. A. (2017, Ağustos 25). Bursa'da yaşayan Suriyelilerin bir atı kafasına vurarak öldürdüğü iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/bursada-yasayan-suriyelilerin-bir-ati-kafasina-vurarak-oldurdugu-iddiasi> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Foça, M. A. (2017, Mart 28). Gaziantep'te Suriyeliler vatandaşlık için kuyruğa girdi iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/gaziantep-te-suriyeliler-vatandaslik-icin-kuyruga-girdi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).

- Freeman, D., Loe, B. S., Chadwick, A., Vaccari, C., Waite, F., Rosebrock, L., Jenner, L., Petit, A., Lewandowsky, S., Vanderslott, S., Innocenti, S., Larkin, M., Giubilini, A., Yu, L.-M., McShane, H., Pollard, A. J., & Lambe, S. (2020). COVID-19 vaccine hesitancy in the UK: The Oxford coronavirus explanations, attitudes, and narratives survey (Oceans) II. *Psychological Medicine*, 1-15. <https://doi.org/10.1017/S0033291720005188>
- Fuchs, C. (2020). *Sosyal Medya: Eleştirel Bir Giriş*. (D. Saraçoğlu & İ. Kalaycı, Çev.). Nota Bene.
- Furuncı, P. (2019, Şubat 5). İŞKUR'un 7 bin 400 Suriyeli istihdam edeceği iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/fiskur-un-7-bin-400-suriyeli-istihdam-edecegi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 12.12.2021)
- Ghezzi, P., Bannister, P. G., Casino, G., Catalani, A., Goldman, M., Morley, J., Neunez, M., Prados-Bo, A., Smeesters, P. R., Taddeo, M., Vanzolini, T., & Floridi, L. (2020). Online Information of Vaccines: Information Quality, Not Only Privacy, Is an Ethical Responsibility of Search Engines. *Frontiers in Medicine*, 7, 400. <https://doi.org/10.3389/fmed.2020.00400>
- Giritli İnceoğlu, Y. (2021, Aralık 29). Sosyal medyada algoritmalarla nefret üretimi. *Bianet*. <https://www.bianet.org/bianet/nefret-soylemi/255440-sosyal-medyada-algoritmalarla-nefret-uretimi> (Erişim Tarihi: 02.01.2022).
- Google. (2021, Ekim 7). İklim değişikliğiyle ilgili reklam ve para kazanma politikalarımız güncelleniyor. <https://support.google.com/google-ads/answer/11221321> (Erişim Tarihi: 12.01.2022).
- Göker, G., & Keskin, S. (2015). Haber Medyası ve Mülteciler: Suriyeli Mültecilerin Türk Yazılı Basınındaki Temsili. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 41(Güz). https://www.academia.edu/29881266/Haber_Medyas%C4%B1_ve_M%C3%BClteciler_Suriyeli_M%C3%BCltecilerin_T%C3%BCrk_Yaz%C4%B1n%C4%B1_Bas%C4%B1n%C4%B1ndaki_Temsili
- IFCN. (t.y.). Teyit.org. <https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/profile/teyit> (Erişim Tarihi: 29.01.2022).
- İnfodemi Eğitimi. (2021, Haziran 10). Selim Badur ile Covid-19 ile İlgili Yalanlar ve Gerçekler. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Q-p9w0Syy0k> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- İnfodemi ile Etkin Mücadele-Araştırma Bulguları. (2020). <https://www.infodemiylemuca-dele.org/anasayfa/araştırmanın-bulguları> (Erişim Tarihi: 17.12.2021).
- İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi. (2021). Göç Farkındalık Eğitimi. <http://bilgigocfarkindalik.net/> (Erişim Tarihi: 21.12.2021).
- Jarry, J. (2021, Nisan 16). The Anti-Vaccine Propaganda of Robert F. Kennedy, Jr. *McGill Office for Science and Society*. <https://www.mcgill.ca/oss/article/covid-19-health-pseudoscience/anti-vaccine-propaganda-robert-f-kennedy-jr> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Keskin, Ö. H. (2019, Kasım 19). Suriyeli öğrenciler lise denklik belgesiyle Türkiye'deki üniversitelere başvurabiliyor mu? *Teyit.org*. <https://teyit.org/suriyeli-ogrenciler-lise-denklik-belgesiyle-turkiyedeki-universitelere-basvurabiliyor-mu> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- Korkmaz, B. (2020, Kasım 19). Covid-19 aşısı ile insanlara maymun ve domuz genleri enjekte edileceği iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/analiz-covid-19-asisi-ile-insanlara-maymun-ve-domuz-genleri-enjekte-edilecegi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).

- Korkmaz, B. (2021, Mayıs 24). Suriyelilere tam kapanma öncesi 3 bin 455 TL yardım yapıldığı iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/analiz-suriyelilere-tam-kapanma-oncesi-3-bin-455-tl-yardim-yapildigi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Korkmaz, B. (2019, Temmuz 31). İzmir’de Suriyelilerin vatandaşlık kuyruğu iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/izmirde-suriyelilerin-vatandaslik-kuyrugu-iddiasi> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Kurtulmuş, F., & Irzık, G. (2020, Nisan 5). Wakefield Olayı ve Aşı-Otizim “Tartışmasının” İçyüzü*. *Sarkaç*. <https://sarakac.org/2020/04/wakefield-olayi/> (Erişim Tarihi: 29.12.2021).
- Lamb, W. F., Mattioli, G., Levi, S., Roberts, J. T., Capstick, S., Creutzig, F., Minx, J. C., Müller-Hansen, F., Culhane, T., & Steinberger, J. K. (2020). Discourses of climate delay. *Global Sustainability*, 3. <https://doi.org/10.1017/sus.2020.13>
- Lorenzoni, I., & Pidgeon, N. F. (2006). Public Views on Climate Change: European and USA Perspectives. *Climatic Change*, 77(1), 73-95. <https://doi.org/10.1007/s10584-006-9072-z>
- Mann, M. (2013). *The Hockey Stick and the Climate Wars: Dispatches from the Front Lines*. Columbia University Press. <https://doi.org/10.7312/columbia/9780231152556.001.0001>
- McCright, A. M. (2007). Dealing with climate change contrarians. İçinde L. Dilling & S. C. Moser (Ed.), *Creating a Climate for Change: Communicating Climate Change and Facilitating Social Change* (ss. 200-212). Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511535871.015>
- Michigan State University Today. (2021, Haziran 15). Ask the Expert: Social media’s impact on vaccine hesitancy. *MSUToday*. <https://msutoday.msu.edu/news/2021/ask-the-expert-social-medias-impact-on-vaccine-hesitancy?collection=79022467-cc5d-4b0d-9d69-8f773df52178> (Erişim Tarihi: 19.02.2022).
- Nature Editorial. (2019). Debunking science denialism. *Nature Human Behaviour*, 3(9), 887-887. <https://doi.org/10.1038/s41562-019-0746-8>
- Oreskes, N. (2004). The Scientific Consensus on Climate Change. *Science*. <https://doi.org/10.1126/science.1103618>
- Özdemir, F., & Öner-Özkan, B. (2016). Türkiye’de Sosyal Medya Kullanıcılarının Suriyeli Mültecilere İlişkin Sosyal Temsilleri. *Nesne Psikoloji Dergisi*, 4(8), 227-244. <https://doi.org/10.7816/nesne-04-08-04>
- Özer, Ç. L. (2017, Mart 30). 9 ile başlayan kimlik numaraları ve Suriyeliler’in oy kullanmasına ilişkin iddia. *Teyit.org*. <https://teyit.org/9-ile-baslayan-kimlik-numaralari-ve-suriyelilerin-oy-kullanmasina-iliskin-iddia> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Özer, Ç. L. (2017, Şubat 7). Suriyelilere alışverişlerde yüzde 50 indirim sağlayan Ak Kart verildi iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/suriyelilere-alisverislerde-yuzde-50-indirim-saglayan-ak-kart-verildi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Özer, Ç. L. (2017, Şubat 14). Konya Büyükşehir Belediyesi Suriyelilere maaş bağladı iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/konya-buyuksehir-belediyesi-suriyelilere-maas-bagladi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Özer, Ç. L. (2017, Mart 6). Suriyeliler istedikleri üniversiteye hiçbir koşul olmadan girebiliyor iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/suriyeliler-universiteye-kosulsuz-sinavsiz-girebiliyor-iddiasi> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Özer, Ç. L. (2017, Mart 1). Suriyelilerin tüp bebek tedavisinden ücretsiz yararlandığı iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/suriyelilerin-tup-bebek-tedavisinden-uccretsiz-yararlandigi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 12.12.2021)

- Özgür, E. (2020, Ekim 5). Kızılay'ın kolilerindeki malzemelerin mülteci derneğinin kolilerine aktarıldığı iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/kizilayin-kolilerindeki-malzemele-rin-multeci-derneginin-kolilerine-aktarildigi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Pandir, M., Efe, İ., & Paksoy, A. F. (2016). Türk Basınında Suriyeli Sığınmacı Temsili Üzerine Bir İçerik Analizi. *Marmara İletişim Dergisi*, 24, 1-26. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/216688>
- Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble: What the Internet Is Hiding from You*. Penguin Books.
- Parker, A., Burgess, S., & Elms, V. (2021, Mart 13). COVID-19: Misinformation wars on WhatsApp sees faith groups take on fake news. *Sky News*. <https://news.sky.com/story/covid-19-misinformation-wars-on-whatsapp-sees-faith-groups-take-on-fake-news-12241819> (Erişim Tarihi: 19.02.2022).
- Powell, J. (2019). Scientists Reach 100% Consensus on Anthropogenic Global Warming. *Bulletin of Science, Technology & Society*, 37(4), 183-184. <https://doi.org/10.1177/0270467619886266>
- Queen Mary University of London. (t.y.). Populism and vaccines. <https://www.qmul.ac.uk/hub/global-health-hub/populism-and-vaccines/> (Erişim Tarihi: 19.02.2022).
- Ritchie, H., Mathieu, E., Rodés-Guirao, L., Appel, C., Giattino, C., Ortiz-Ospina, E., Hasell, J., Macdonald, B., Beltekian, D., & Roser, M. (2020). Coronavirus Pandemic (COVID-19). *Our World in Data*. <https://ourworldindata.org/covid-vaccinations> (Erişim Tarihi: 18.01.2022).
- Smith, M. R. (2021, Aralık 15). How a Kennedy built an anti-vaccine juggernaut amid COVID-19. *AP News*. <https://apnews.com/article/how-rfk-jr-built-anti-vaccine-juggernaut-amid-covid-4997be1bcf591fe8b7f1f90d16c9321e> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Sunstein, C. R. (2004). Democracy and filtering. *Communications of the ACM*, 47(12), 57-59. <https://doi.org/10.1145/1035134.1035166>
- Şuşar, S. V. (2019, Temmuz 24). Fotoğrafın denizde nargile içen bir Suriyeliyi gösterdiği iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/fotografin-denizde-nargile-icen-bir-suriyeliyi-gosterdigi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 14.12.2021)
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2020, Haziran 3). COVID-19'dan korunmaya yönelik tedbirler neden önemlidir?. [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=3HmMaZmk_c8 (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (t.y.). COVID-19 Aşısı Bilgilendirme Platformu. <https://covid19asi.saglik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 29.01.2022).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (t.y.). COVID-19 Aşısı Ulusal Uygulama Stratejisi. <https://covid19asi.saglik.gov.tr/TR-77706/covid-19-asi-ulusal-uygulama-stratejisi.html> (Erişim Tarihi: 28.12.2021).
- Taşçı, Ö., & Gökler, M. E. (2021). Aşı Karşıtlarının Sosyal Medya Platformlarındaki Paylaşmalarının İncelenmesi: Instagram Örneği. *Medical Research Reports*, 4(2), 23-30. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1888519>
- The Royal Society. (2022). The online information environment. <https://royalsociety.org/topics-policy/projects/online-information-environment/> (Erişim Tarihi: 04.02.2022).
- Önnerfors, A. (2021). Conspiracy theories and COVID-19: The mechanisms behind a rapidly growing societal challenge. *The Swedish Civil Contingencies Agency*. <https://www.msb.se/sv/publikationer/conspiracy-theories-and-covid-19--the-mechanisms-behind-a-rapidly-growing-societal-challenge/> (Erişim Tarihi: 19.01.2022).

- Treen, K. M. d'I., Williams, H. T. P., & O'Neill, S. J. (2020). Online misinformation about climate change. *WIREs Climate Change*, 11(5), e665. <https://doi.org/10.1002/wcc.665>
- Türk, E. (2019). Türk Basınında Suriyeli Göçmenlere İlişkin Haberlere Yapılan Yorumların İncelenmesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(1), 17-30. <https://doi.org/10.32709/akusosbil.474850>
- Türkkan, S. (2021, Eylül 22). Büyük Uyanış mitingi: “Bir küreselci sembolü verir misiniz memur bey?”. *Teyit.org*. <https://teyit.org/dosya-buyuk-uyanis-mitingi-bir-kureselci-sembolu-verir-misiniz-memur-bey> (Erişim Tarihi: 19.01.2022).
- UNICEF Regional Office for Central and Eastern Europe and the Commonwealth of Independent States. (2013). Tracking Anti-Vaccination Sentiment in Eastern European Social Media Networks. <https://www.unicef.org/eca/media/1556/file/Tracking%20anti-vaccination%20sentiment%20in%20Eastern%20European%20social%20media%20networks.pdf> (Erişim Tarihi: 14.01.2022).
- UNICEF Türkiye. (2020, Kasım 12). COVID-19 aşısı hakkında bilmeniz gerekenler. <https://www.unicef.org/turkey/hikayeler/covid-19-a%C5%9F%C4%B1s%C4%B1-hakk%C4%B1nda-bilmeniz-gerekenler> (Erişim Tarihi: 09.01.2022).
- Union of Concerned Scientists. (2017, Ekim 11). How Fossil Fuel Lobbyists Used “Astroturf” Front Groups to Confuse the Public. <https://www.ucsusa.org/resources/how-fossil-fuel-lobbyists-used-astroturf-front-groups-confuse-public> (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Uyan-Semerci, P., Erdoğan, E., & Sandal Önal, E. (2017). “Biz”liğin Aynasından Yanırsyanlar: Türkiye Gençliğinde Kimlikler ve Ötekileştirme. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Uysal, G. N. (2019, Haziran 17). Videonun denize çıplak girmeye çalıştığı için dövülen Suriyeliyi gösterdiği iddiası. *Teyit.org*. <https://teyit.org/videonun-denize-ciplak-girmeye-calistigi-icin-dovulen-suriyeliyi-gosterdigi-iddiasi> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Üren, Ç. (2021, Mart 3). Aşı karşıtlığının yüzlerce yıllık tarihi: Nasıl doğdu, nasıl örgütlendi ve pandemiye etkisi ne oldu? *Independent Türkçe*. <https://www.indyrturk.com/node/322596/sa%C4%9Flik/a%C5%9F%C4%B1-kar%C5%9F%C4%B1t-%C4%B1%C4%9F%C4%B1n-%C4%B1n-y%C3%BCzlerce-y%C4%B1ll%C4%B1k-tarihi-nas%C4%B1-do%C4%9Fdu-nas%C4%B1-%C3%B6rg%C3%BCtlen-di-ve> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Varol, O., Seçkin, Ö. C., Ötenen, E., Duygu, U., Atalay, A., & Yılmaz, M. C. (2021, Ekim 11). Türkiye’de aşı dezenformasyonu: Yanlış bilgiyi kimler yayıyor, ilişki ağları ne? *Teyit.org*. <https://teyit.org/teyitpedia-turkiyede-asi-dezenformasyonu-yanlis-bilgiyi-kimler-yayiyor-iliski-aglari-ne> (Erişim tarihi: 31 Ocak 2022).
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>
- Washington, H., & Cook, J. (2011). *Climate Change Denial: Heads in the Sand*. Routledge.
- Weber, E. U., & Stern, P. C. (2011). Public understanding of climate change in the United States. *The American Psychologist*, 66(4), 315-328. <https://doi.org/10.1037/a0023253>
- Wendorf, M. (2020, Aralık 19). The Most Infectious Diseases in Human History and the Vaccines That Saved Us. *Interesting Engineering*. <https://interestingengineering.com/the-most-infectious-diseases-in-human-history-and-the-vaccines-that-saved-us> (Erişim Tarihi: 31.12.2021).

- West, J. D., & Bergstrom, C. T. (2021). Misinformation in and about science. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(15). <https://doi.org/10.1073/pnas.1912444117>
- Yılmaz, N. (2020, Kasım 25). Aşı karşıtlığı ve Covid-19. *Teyit.org*. <https://teyit.org/dosya-asi-karsitligi-ve-covid-19> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Zuidijk, D. (2021, Ağustos 30). Misinformation Is Bigger Than Facebook, But Let's Start There. *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2021-08-30/how-to-fix-covid-vaccine-misinformation-on-facebook-fb-social-media> (Erişim Tarihi: 21.01.2022).

Bilgi Düzensizlikleri ve İnfodemi ile Mücadele

1. İNFODEMİ VE BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİ HAKKINDA BİREYSEL DÜZEYDE MÜCADELE EDEBİLMEK İÇİN NELER YAPILABİLECEĞİ HAKKINDA BİLGİ EDİNMEK VE FARKINDALIK KAZANMAK,
2. DOĞRULAMA KURULUŞLARI VE SOSYAL MEDYA PLATFORMLARININ İNFODEMİYLE MÜCADELE İÇİN YÜRÜTTÜKLERİ ÇALIŞMALARINI ÖĞRENMEK,
3. ULUSLARARASI KURULUŞLARIN COVID-19 DÖNEMİNDE İNFODEMİYLE VE GENELDE YANLIŞ BİLGİLERLE MÜCADELEDEKİ ÇALIŞMALARINI İNCELEMEK,
4. TÜRKİYE'DEKİ ULUSAL KURULUŞLARIN PANDEMİ DÖNEMİNDE DOĞRU BİLGİLERİN YAYILIMINI SAĞLAMAK VE İNFODEMİYLE MÜCADELE ETMEK İÇİN YÜRÜTTÜKLERİ ÇALIŞMALARINI ÖĞRENMEK.

ÖNERİ – ÖĞRENELİM: İnfodemi Eğitimi

[Ders 6: Doğruluk Kontrolü ve Doğrulama Kuruluşları](#)

[Ders 6: Doğruluk Payı](#)

[Ders 6: Teyit](#)

[Ders 7: T.C. Sağlık Bakanlığı](#)

[Ders 7: Türk Tabipleri Birliği](#)

[Ders 7: UNESCO](#)

Tüm bölümlerde vurguladığımız üzere küresel bir salgın olarak hayatımıza giren koronavirüs salgını yanlış bilgilerin nasıl zararlı olabileceğini bize bir kez daha gösterdi. Mücadele önerilerini ele almadan önce kısaca özetlemek gerekir ise koronavirüs gibi yanlış bilgiler de küresel bir pandemiye dönüştü. Koronavirüs ve aşılarla ilgili yayılan yanlış bilgiler doğru kararlar alamamamıza neden oldu. Bu yanlış bilgiler nedeniyle hayatını kaybedenler oldu. İnfodemi bu dönemde doğrudan kamu sağlığı sorunu haline geldi. Ancak, nasıl koronavirüs pandemisi son pandemi değilse yaşadığımız infodemi de ilk değil ve [son olmayacak](#). Etkilerini her geçen gün daha derinden hissettiğimiz iklim değişikliği ve küresel ısınma, depremler, yangınlar, terör saldırıları gibi krizlerde de infodemiyle karşılaşıyoruz. Bu olaylarda ve dönemlerde de doğru ve güvenilir bilgilere ulaşmak oldukça zor hale ge-

liyor. Fotoğraf, video ve ses kaydı gibi dijital bilgi biçimleriyle ileri tekniklerle yapılan manipülasyonu fark edebilmek de daha zor hale geliyor. Sosyal medya platformlarında yanlış bilgi yaymak için otomatize edilen botların varlığı ve kışkırtıcı söylemleriyle troller yanlış bilgilerin yayılımını daha da kolaylaştırıyor ([Himelein-Wachowiak vd., 2021](#); [Shao vd., 2018](#); [Varol vd., 2017](#)). Dijital ekosistem yanlış bilgi yaymak isteyen aktörlere birçok fırsat sunuyor. Reklam geliri elde etmeyi amaçlayan sosyal medya platformlarının algoritmaları karşımıza yanlış bilgiler çıkarabiliyor, bizleri filtre balonlarına hapsedebiliyor ([Pariser, 2012](#); [Möller, 2021](#)).

Bu bölümde önce bireysel düzeyde bilgi düzensizlikleri ile mücadele için önemli olan Aşılama (Prebunking) ve Çürütme (Debunking) kavramlarını ele alacağız. Yine bu çerçevede doğrulama kuruluşlarının rolünü ve sosyal medya platformlarının özellikle pandemi döneminin koşullarında geliştirdikleri uyarı araçlarını ele alacağız. İkinci bölümde ise uluslararası ve ulusal kuruluşların infodemi ile mücadeledeki önemli rollerini Covid-19 dönemine odaklanarak özetleyeceğiz.

Bilgi Düzensizlikleriyle Mücadele Yöntemleri

Var olan medya ortamında bilgi düzensizlikleri ile mücadeleye dair farkındalık kazanmamız ve var olan araçları kullanabilmemiz çok hayati. Her birimizin sosyal medya hesaplarımızdaki haber akışlarında veya hikayelerde karşımıza çıkan içerikler birbirinden farklı [olabiliyor](#). Bizleri yanlış bilgilere karşı savunmasız kılabilen bilişsel özelliklerimiz de farklı düzeylerde yanılmamıza neden oluyor. Genellikle sahip olduğumuz düşüncelere sıkıca bağlı kalabiliyoruz, bizimle benzer düşüncede olan insanlardan gelen bilgileri doğru kabul edebiliyoruz. Bu bilgilerin yanlış olduğunun farkına varmadan ailemizle, arkadaşlarımızla paylaşabiliyoruz.

ÖNERİ – İZLEYELİM: Eli Pariser’in TED 2011’deki “Çevrimiçi Filtre Balonlarına Dikkat Ediniz” başlıklı konuşmasını [dinleyebilirsiniz](#).

İnsanların fikir ve inançlarını oluşturma süreçleri yanlış bilgiler üzerinden şekillendiğinde kendilerinin, ailelerinin, arkadaşlarının çıkarlarıyla uyuşmayan kararlar almalarına sebep olabiliyor. Tutum ve davranışlara dönüşen yanlış bilgiler bizlerin olumsuz sonuçlarla karşılaşmamıza neden olabiliyor. Örneğin aşının otizme yol açacağı yönündeki yanlış bilgilere inanan

ebeveynleri düşünelim. Bu bilgiye inanan ebeveynler çocuklarına aşı yaptırmamaya karar verebiliyor ve aşı ile önlenebilecek bir hastalık ölüme neden olabiliyor. Pandemi döneminde de yanlış bilgilere maruz kalmak bireylerin aşı olma kararlarını etkiledi ([Loomba vd., 2021](#); [Roozenbeek vd., 2020](#)). Aşı karşıtlığı, komplo teorilerine inanç ve yanlış bilgilere inanma arasında doğrusal bir ilişki olduğunu söylemek mümkün ([İnfodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#)). Koronavirüs ile ilgili komplo teorilerine yönelik inancın artması pandemiyle mücadelede alınması gereken önlemlere uyma olasılığını azaltıyor ve pandemiyle mücadeleyi zorlaştırıyor ([Freeman vd., 2020](#); [Plohl & Musil, 2021](#)).

Peki, yanlış bilgiler bu kadar zararlı hale gelirken bizler nasıl korunacağız? Yanlış bilgilerin yayılımını nasıl önleyeceğiz? Yanlış bilgileri tamamıyla ortadan kaldırmak ne yazık ki mümkün değil. Dezenformasyon faaliyeti yürüten aktörler tarihin birçok noktasında var oldu ve olmaya da devam edecek. Ancak bu yanlış bilgilere karşı önlem almamızı engellemiyor. Yanlış bilgilerle mücadele etmek, onların olumsuz etkilerinden kaçınmamız için oldukça önemli.

İlk olarak bireysel düzeyde ne yapabileceğimize bakalım. Yanlış bilgilere karşı yürütülen mücadeleyi yanlış bilginin yayılmadan önce ve yayıldıktan sonra çürütme olarak iki aşamada inceleyebiliriz. Bununla beraber çürütülmesi süreçlerinde doğrulama kuruluşlarının rollerine ve hem yanlış bilgi yayılmadan önce hem de yayıldıktan sonra bir müdahale alanı olarak da algoritmalara yönelik yanlış bilgilerin yayılımını azaltma stratejilerini inceleyebiliriz.

Aşılama (Prebunking)

Sosyal psikolojide aşılama teorisi (inoculation theory) bireyleri belirli bir konuya ikna etmeye veya onları etkilemeye çalışan aktörlere karşı bireylerin daha dirençli olmasını sağlamak amacıyla kullanılıyor. Tıpkı zayıflatılmış bir virüsün aşı yoluyla enjekte edilerek gelecekteki enfeksiyonlara karşı vücudun antikor üretmesini sağlaması gibi, bireyler de çeşitli ikna girişimlerine ya da çeşitli iletişim metotlarıyla onları yönlendirmeye çalışan politikalara karşı önceden onlara düşük dozda maruz kalarak daha dirençli olabilirler (McGuire, [1961](#), [1964](#)).

Yanlış bilgilerle mücadele edebilmek için de kullanabileceğimiz aşılama yaklaşımı tıpkı aşılama gibi çalışıyor. Yanlış bilgilerin üretiminde, yayılı-

mında kullanılan teknikleri öğrenmek ve zayıf düzeyde yanlış bilgilere maruz kalmak (elbette yanlış olduğunu belirterek) yanlış bilgilere karşı “bilişsel antikorlar” üretmemizi sağlıyor. Aşılarda olduğu gibi, yanlış bilgilerin nasıl yayıldığını öğrenen bireyler, onları ikna etmeye veya kandırmaya çalışan bilgilere karşı bilişsel olarak bağışık hale geliyor ([Lewandowsky & van der Linden, 2021](#)). Tıpkı bir hastalığa yakalanıp tedavi olmak yerine yakalanmamak için önlem almanın daha etkili olması gibi bizler de yanlış bilgilerle karşılaşmadan önce hazırlıklı [olabiliriz](#).

Aşılama yaklaşımı, detaylı bir şekilde inceleyeceğimiz üzere, yanlış bir bilginin çürütüldükten sonra da etkisinin devam etmesine ya da yanlış bilgilerle sürekli karşılaşmanın aşinalığı artırmasına benzer biçimde, yanlış bilgiler yayıldıktan sonra onları çürütmeyi zorlaştıran faktörlere karşı önceden hazırlıklı olmamızı sağlayan oldukça etkili bir yöntem ([Amazeen, 2021](#); [Banas & Miller, 2013](#); [Cook vd., 2017](#); [Lewandowsky & van der Linden, 2021](#); [Maertens vd., 2021](#); [van der Linden vd., 2017](#); [van der Linden & Roozenbeek, 2021](#); [Vraga vd., 2020](#)). Yanlış bilgilerin özellikle sosyal medya platformlarında doğru bilgilerden daha hızlı yayılması ([Vosoughi vd., 2018](#)) yanlış bilgilere maruz kalmamak için önceden müdahale etmenin önemini gösteriyor.

Psikolojik aşılama süreci temel olarak iki unsurdan oluşuyor. (i) mesaj alan bireylerde tehdidi ortaya çıkarmak için uyarıcı vermek (direnci temellendirmek için) ve (ii) ön çürütme yapmak. Peki bu mekanizma nasıl işliyor? Öncelikle bireylerin maruz kalacakları yanlış bilgilerin mevcut inançlarını sarsacağını düşünmelerini sağlamak ve yanlış bilgilerin bir tehdit olarak algılanması. Sonrasında ise karşılaşılabilecek yanlış bilgilerin neden yanlış olduğunu açıklamak ve dezenformasyon kampanyası yürüten aktörlerin amaçlarının ve nasıl yaptıklarının anlatılması. Bu süreç bireyleri yanlış bilgilere karşı aşıyor. Sonuç olarak bireylere yanlış yönlendirilebileceklerine dair bir uyarı vermek ve ardından yanlış bilginin doğrusunu iletmek aşılama sağlıyor ([Lewandowsky & van der Linden, 2021](#); [van der Linden & Roozenbeek, 2021](#)).

Örneğin iklim değişikliği ile ilgili yanlış bilgiler üzerine çalışan van der Linden ve arkadaşları ([2017](#)) siyasetçilerin iklim değişikliği ile ilgili dezenformasyon yapabileceğini anlattıkları ve iklim değişikliği ile ilgili yanlış bilgileri, bireylerin onlarla karşılaşmadan önce çürüttükleri durumda yanlış bilgilere daha az inandıklarını buldular. Yanlış bilgileri mantığa dayalı ön-

ceden çürütme, yani manipülasyon yapan aktörlerin tekniklerini bireylere aktarmak oldukça etkili bir yöntem. Böylece bireyler, belirli bir konuda yanlış bilgilere sadece aşına olmuyorlar; yanlış bilgileri yayan aktörlerin stratejilerini öğrendiklerinde farklı konularda karşılaşabilecekleri yanlış bilgilere karşı da aşılı oluyorlar. Örneğin, 1960'lı yıllarda tütün endüstrisinin sigara satışlarını artırmak için sahte uzmanlarla anlaşarak bilimsel bilgileri çarpıttıklarını açıklamak insanları iklim değişikliği ile ilgili dezenformasyon kampanyasına karşı da dirençli hale getiriyor (Cook vd., 2017).

Deneysel çalışmaların dışında da aşılama yöntemi bir politika olarak kriz anlarında yanlış bilgileri önlemek için önemli bir fırsat sunuyor. Örneğin 2006 yılında ABD'nin Iowa eyaletinde ortaya çıkan kabakulak salgını sırasında Halk Sağlığı Departmanı medya için ön bilgi kitapçığı hazırladı. Özellikle aşı karşıtlarının öne sürebileceği argümanlar ve onlara karşı verilen bilimsel yanıtlar bu kitapçıkta yer aldı. Bu da medyanın kabakulak salgını sırasında ortaya çıkabilecek yanlış bilgiler ve komplo teorileri hakkında önceden bilgi sahibi olmasını sağladı ve bu yöntem salgının kontrol altına alınmasına yardımcı oldu (Jacobson vd., 2007). Aşılama yöntemi Twitter tarafından 2020 ABD seçimlerinde de yapıldı. Twitter, posta aracılığıyla oy verme ve seçim sonuçlarıyla ilgili yanlış bilgiler konusunda kullanıcıları uyararak için haber akışlarına uyarılar ekledi (Ingram, 2020). Benzer şekilde Türkiye'deki 30 Ekim 2020 tarihinde yaşanan İzmir Depremi'nden hemen sonra doğrulama platformu Teyit.org Twitter'da deprem ile ilgili yayılan fotoğraf ve bilgilerin doğrulamadan paylaşılmaması uyarısında bulundu ve şüpheli bilgilerin Teyit.org'a gönderilerek doğrulanabileceğini hatırlatan bir [tweet](#) attı.

Peki, bizler yanlış bilgilerle mücadele edebilmek ve daha dirençli olabilmek için hangi adımları takip edebiliriz? İlk olarak toplumu yanlış bilgilendirmeye yönelik stratejileri anlayarak başlayabiliriz. İlk bölümde birçok aktörün siyasi, ekonomik ya da psikolojik amaçlarla dezenformasyon yaydıklarını söylemiştik. Bu aktörlerin yanlış bilgilerin yayılımında kullandıkları teknikleri anlamak yanlış bilgilerle karşılaşmadan önce bizleri dayanıklı hale getirebilir. Lewandowsky ve arkadaşları (2020, 2021) özellikle bilim inkârcılığı ile ilgili Hoofnagle ve Hoofnagle'm (2007) geliştirdiği aşağıdaki tabloda incelediğimiz beş tekniğin (KİMSS) anlaşılmasının yanlış bilgilere karşı önlem alabilmek için önemli bir çerçeve sunduğunu söylüyorlar.

Yanlış Bilgilerin Yayılımında Kullanılan Teknikler

Komple Teorileri: Daha önce de tanımladığımız gibi komple teorileri, kötü niyetli amaçları uygulamak için olayların arkasında gizli güçlerin ve planların olduğu yönündeki düşünceleri ifade eder ve iklim değişikliği, aşu gibi konularda yanlış bilgilerin yayılmasına neden olarak önlem alınmasını engellerler.

İmkânsız Beklentiler (Impossible Expectations): İmkânsız beklentiler, gerçekçi olmayan veya elde edilemez bilimsel kanıt beklentisi nedeniyle bazı aktörlerin kullandığı bir yöntemdir. Bazı ifadeler bilim insanı olan ve olmayanlar tarafından farklı şekillerde algılanabilir. Örneğin aşu ile ilgili komple teorileri yayanlar ya da iklim krizinin olmadığını söyleyenler bilimsel bulguların %100 doğru olmadığını söylerler. Bu retorik, kamuoyunun bilimin mutlak kanıtlar sağladığına dair yanlış algısı nedeniyle ikna edici olabiliyor.

Mantık Hataları (Logical Fallacies): Bu strateji öncüllerin ya da başlangıçta öne sürülen varsayımların mantıksal olarak sonuca ulaşmadığı durumlarda ortaya çıkıyor. Başka bir deyişle, kullanılan argümanlar safsatadan ibaret. Örneğin bir iklim inkârcısının iklimin önceden de değiştiğini ve dolayısıyla şu an yaşadığımızın bir kriz olmadığı, olağan bir durum olduğu yönündeki argümanı mantıksal olarak hatalıdır.

Sahte Uzmanlar (Fake Experts): İnsanlar, bilgi sahibi olmadıkları alanlarda uzmanlardan gelen bilgilere güveniyorlar. Ancak, insanların bilimsel bir konuda, örneğin aşular ya da iklim krizi, birinin uzman olup olmadığını anlayabilmek için yeterli bilgiye veya onu araştırarak zamana sahip olmayabilir. Bu da sahte uzmanların halkı yanlış bilgilendirmesine neden olur.

Seçicilik (Cherry Picking/Selectivity): Bu yanlış bilgilendirme stratejisini kullananlar kendi fikirlerini destekleyen bilgi/verileri değerlendirirken diğerlerini göz ardı ederler. Özellikle de istatistiksel verileri değiştirme, onları kendi görüşlerini destekleyecek şekilde kullanmak yanlış bilgi yayılmasına yol açıyor ([Cook, 2020](#)).

Yanlış bilgilerle karşılaşmadan önce bizleri daha dirençli hale getirecek bir diğer etken de eleştirel medya-okuryazarlığı düzeyinin geliştirilmesi. Basitçe, bireylerin karşılaştıkları bilgileri eleştirel bir şekilde değerlendirerek “[şüphe kaslarını](#)” geliştirmeleri yanlış bilgilere maruz kalmasını engelliyor ([Guess vd., 2020](#); [Rapp vd., 2014](#)). Ancak vurgulamak gerekir ki, komple teorisine inananların sıklıkla başvurduğu paronayak şüphecilikle makul şüpheciliği birbirinden ayırmamız gerekiyor. Temel olarak sosyal medya plat-

formlarında, haber veya çeşitli internet sitelerinde karşılaştığımız bilgilerin doğru olmayabileceği fikrini akılda tutmak makul bir şüphedir.

Eleştirel düşünce alışkanlığını ve şüphe kasını geliştirmek için dijital medya okuryazarlığının sunduğu ipuçları faydalı olabilir. Guess ve arkadaşlarının (2020) yaptıkları çalışma da aşağıda yer verdiğimiz yanlış bilgileri tespit etmenin yollarını incelemenin, doğru ve yanlış bilgileri tespit edebilme kapasitelerini artırdığını gösteriyor. Pandeminin başladığı dönemde DSÖ de yanlış bilgilerden nasıl korunabileceğimizi aktarırken karşılaştığımız bilgilerin kaynağını, yazarını, yayımlandığı tarihi kontrol etmek gibi medya-okuryazarlığı [önerileri sunmuştu](#).

Yanlış Bilgileri Tespit Etmenin Yolları

Başlıklara şüpheyle yaklaşın: Yanlış bilgi içeren haberlerin başlıkları akılda kalıcı olması için büyük harflerle veya ünlem işaretleriyle kullanılır. Okuyucunun içeriği okumasını sağlamak için şok edici, sansasyonel başlıklar atılır. Başlıklardaki ifadeler size inanılması güç geliyorsa, muhtemelen öyledirler.

Alan adını (URL) kontrol edin: Yanlış bilgi yaymak isteyen birçok haber sitesi alan adlarında küçük değişiklikler yaparak güvenilir haber kaynaklarını taklit edebilirler.

Kaynağı araştırın: Bu bilgiyi kim paylaştı? Nereden aldı? sorularının cevaplarını arayabiliriz. Eğer bilgiyi paylaşan kaynak bir sosyal medya hesabı ise hesabın ne kadar süredir aktif olduğuna bakarak, daha önceki paylaşımlarını kontrol ederek güvenilir olup olmadığı konusunda fikir sahibi olabiliriz. Profil bilgilerinin eksik olması, organik olmayan etkileşimlere sahip olması sadece belirli bir konu hakkında sürekli içerik paylaşması bot hesap olabileceğini gösterebilir. Haber sitelerinden karşılaştığımız ve şüphe duyduğumuz kaynakların “hakkında” bölümüne bakarak güvenilir olup olmadığı konusunda karara varabiliriz.

Yazı tiplerine dikkat edin: Yanlış bilgi yayan siteler yazım yanlışları veya çeşitli biçim düzensizlikleri barındırabiliyor. Ayrıca, bazı dezenformasyon kampanyası yürüten aktörler veya troller sosyal medyada platformların algoritmalarına veya teyit kuruluşlarına yakalanmamak için bazı ifadeleri değiştirebiliyorlar. Örneğin aşı karşıtlığı ile ilgili tweet atarken “@şı” veya “a\$ı” ifadelerini kullanabiliyorlar.

Fotoğrafları kontrol edin: Yanlış bilgi yayanlar, fotoğraflar üzerinde çeşitli manipülasyon teknikleriyle değişiklikler yapıyorlar. Bazen de fotoğraflar gerçek olsa bile paylaşılan haber içeriği veya sosyal medya paylaşımı ile uyumuyor. Bir görselin orijinal olup olmadığını veya paylaşılan haber içeriğiyle uyumlu olup olma-

dığını anlamak için Google, Yandex, Bing gibi arama motorlarının tersine arama özelliğini, [TinEye](#)'ı veya Chrome tarayıcı eklentisi olan [RevEye](#)'i kullanarak aynı anda birçok arama motorunda depolanan görselleri tersine arama yaparak karşılaştırabiliriz.

Tarihleri inceleyin: Bazı bilgiler geçmişte paylaşılsa dahi tekrardan karşımıza çıkabilir. Bu nedenle karşılaştığımız bilginin güncel olup olmadığını kontrol edebiliriz.

Kanıtları kontrol edin: Haber içerisinde öne sürülen iddiaları destekleyen kanıtları incelemek bu kanıtların içerik ile uyumlu veya gerçek olup olmadığını bizlere gösterebilir. Güvenilir veya güvenilir gibi gözükmeye çalışan içerikler iddialarını çeşitli uzmanlardan yaptıkları alıntılarla veya araştırmalarla desteklerler.

Farklı kaynaklara bakın: Bir haberi sadece tek bir haber sitesi bildiriyorsa bu haber yanlış olabilir. Karşılaştığımız haberin başlığını veya anahtar kelimelerini arama motorunda arama yaparak farklı kaynaklardan kontrol edebiliriz.

Hiciv ya da mizah olup olmadığına bakın: Bazı durumlarda yanlış bilgiler hiciv ve mizah amacıyla üretiliyor. Bilgiyi paylaşan hesabın parodi olup olmadığını sorgulayabiliriz.

Dezenformasyonun farkında olun: Bazı içerikler kasıtlı bir şekilde bizi yanıltmayı amaçlar. Maruz kaldığımız bir dezenformasyonu istemeden de olsa paylaşırsak bu bilginin yayılmasına aracılık etmiş oluruz. O yüzden paylaşmadan önce durup-düşünmek oldukça önemli.

Sizde duygusal tepkilere yol açan bilgileri sorgulayın: Sizi öfkeliyen veya korkutan içeriklerle karşılaştığımızda duygularımızın farkına varın ve paylaşmadan önce sizde neden bu duyguları ortaya çıkardığını düşünün.

Önyargılarınızın farkında olun: Sahip olduğumuz önyargılar dünyayı nasıl gördüğümüzü şekillendiriyor. Bir bilgiyle karşılaştığımızda “bu içerik benim önyargılarımla, dünya görüşümle uyuyor mu?” sorusunu sormak önemli. Özellikle sosyal medyada benzer düşüncelere sahip kişilerle takipleşmemiz, benzer içerikteki haberlerin önümüze çıkmasına neden oluyor. Bu da bizim çevremizde yayılan yanlış bir bilginin sık sık karşımıza çıkmasına neden oluyor.

Kaynak: [Guess vd., 2020](#) & Dünya Sağlık Örgütü'nün dezenformasyon ve dezenformasyonu tespit edebilmek için önerdiği [ipuçlarından](#) yararlanılarak yazarlar tarafından derlenmiştir.

Yanlış bilgilere karşı önceden hazırlıklı olmak için çeşitli araçlara başvurabiliriz. Son dönemde yanlış bilgilere karşı bireyleri aşılama için birçok araç geliştirildi. Özellikle oyunlar, eğitim çalışmalarında katılımcıların da dahil olmasıyla öğrenmeyi pekiştiren etkili araçlar ([Connolly vd., 2012](#)). Aşılama teorisini uygulayarak, katılımcıları güvenli bir ortamda (oyun) zayıflamış dozda yanlış bilgiye maruz bırakmak hem yanlış bilgilerin tehdit unsuru olduğunu hem de bireylerin savunmasız olduğunu göstermek için oldukça faydalı ([Roozenbeek vd., 2020](#)). Cambridge Sosyal Karar Verme Laboratuvarı ([The Cambridge Social Decision-Making Lab](#)) aşılama teorisini kullanarak [Bad News](#), [Harmony Square](#), [Go Viral!](#) oyunlarını geliştirdi. Örneğin Bad News oyununda önce yanlış bilgi yayan bir aktör olarak oyuna başlıyorsunuz. Bu oyunda kazanmak için sürekli dezenformasyon oluşturmalı ve belirli bir zamanda takipçi sayınızı artırmalısınız. Ancak oyunda, tıpkı dezenformasyon kampanyası yürüten bir aktör gibi sinsice yanlış bilgi yaymalı ve güvenilirliğinizi kaybetmemelisiniz. Bariz yalanlar söylerseniz takipçilerinizi hayal kırıklığına uğrattırınız. Oyunda ilerleyebilmek için manipülatif içerikler kullanılmalı ve takipçilerinizde öfke ve korku duygularını tetiklemelisiniz. Eğer yanlış bilgileri yaymaya devam edebilirsiniz; taklitçi, duygusal, kutuplaştırıcı, komplocu gibi rozetler alabilirsiniz. Sonuç olarak oyun tamamıyla sizin kötü bir aktör olmanızı istiyor ve dezenformasyon yayan aktörlerin ne düşündüğünü anlamanızı sağlıyor. Böylece oyun, hangi yanlış bilgilerin daha çok yayılabileceğini oyunculara gösteriyor. Bu da tam olarak bahsettiğimiz gibi yanlış bilgi aşılması yapıyor. Bu oyunları oynayan katılımcıların verileriyle yapılan araştırmalar oyunun oldukça etkili olduğunu ve katılımcıların yanlış bilgilere karşı bağışıklık kazandığını gösteriyor ([Basol vd., 2020](#); [Maertens vd., 2021](#); [Roozenbeek vd., 2020](#); [Roozenbeek & van der Linden, 2019](#)).

ÖNERİ – OYNAYALIM:

Yanlış bilgilere karşı bilişsel antikorlar üretmenize yardımcı olacak oyunlar:

[Bad News](#): Bu oyunda sahte haberler yayan aktör rolüne bürünüyorsunuz. Etik değerlerinizi bırakıp, yanlış bilgiler yaymaya çalışarak oyun sonunda taklitçi, duygusal, kutuplaştırıcı, komplocu gibi rozetler alabilirsiniz. Ama takipçi sayınızı artırırken güvenilirliğinizi düşürmemeye çalışmanız gerektiğini unutmayın!

[Harmony Square](#): Bu oyunda Dezenformasyon Ofisi Şefi olarak göreve başlıyorsunuz. Oyundaki amacınız insanları manipüle ederek ve yanlış bilgiler yayarak

takipçi sayınızı artırmak. Bunu yaparken manipülasyon teknikleriyle siyasal kuttuplaşmanın nasıl oluştuğunu görebilirsiniz.

Go Viral!: Bu oyunda koronavirüs ile ilgili yanlış bilgiler yaymak için kullanılan stratejilerden üçünü öğrenebilirsiniz: korku yaymak, sahte uzmanlar kullanmak ve komplo teorileri üretmek. Bu taktiklerde ustalaşarak sizin oluşturduğunuz “gerçekleri” yayan grubu seçerek komplo teorilerinin nasıl yayıldığını görebilirsiniz.

Yanlış bilgilere karşı aşılama ve “bilişsel antikorlar” üretmek oldukça etkili bir yöntem. Bu bizlerin hem karşılaştığımız bilgilere karşı eleştirel yaklaşmamıza hem de çevremizdeki insanlara güvenilir olmayan bilgileri paylaşmamamızda yardımcı olabilir. Yanlış bilgilere karşı dayanıklı olmak, halk sağlığını tehdit eden Covid-19 dönemi infodemisi veya her geçen gün etkilerini daha da derinden hissettiğimiz iklim krizi infodemisiyle mücadele etmemize yardımcı olabilir ve böylelikle infodeminin toplumsal zararlarından korunabiliriz.

Aşılama yöntemiyle ilgili sınırlılıklarından biri ise bireyleri aşılama tekniğini uygulamak ya da medya-okuryazarlığı için ikna etmek gerekmesi. Bu da bireylerin doğrudan katılımıyla ve belirli bir zaman harcamasıyla sağlanabilir. Özellikle de yanlış bilgilere karşı daha savunmasız olan ve aşılama ya daha çok ihtiyacı olan bireylerin aşılama tekniklerini bulamaması ya da onlara ulaşamaması önemli bir sorun olarak karşımıza çıkıyor ([Pennycook & Rand, 2021](#)). Bu noktada, toplumun geniş kesimlerini dahil edecek yanlış bilgilere karşı yaygınlaştırılmış aşılama çalışmalarının sivil toplum kuruluşları, devletler ve uluslararası kurumların iş birliği ile gerçekleştirilmesi oldukça önemli.

Çürütme (Debunking)

Her ne kadar yanlış bilgiler yayılmadan önce müdahale etmek oldukça önemli ve etkili bir yöntem olsa da, yayılmış bir yanlış bilgiyi ortadan kaldırmak da yanlış bilgilerle mücadele etme biçimlerinden biri. Daha önce de vurguladığımız gibi yanlış bilgileri tamamen ortadan kaldırmak pek de mümkün değil; biz paylaşmasak da bir şekilde yanlış bilgiler karşımıza çıkacak. Yanlış bilgiler yayıldıktan sonra onlara müdahale etme yöntemleri iki stratejiyle açıklanabilir: (i) İlk olarak, doğruluk kontrolü (fact-checking) geleneksel veya sosyal medyadaki haberleri ya da siyasetçilerin yaptıkları açıklamaları uzman görüşleri, resmî raporlar ve belgeler gibi açık kaynaklar ara-

cılığıyla kontrol etmek olarak tanımlanabilir. (ii) Doğrulama (verification) ise metin içerikli iddiaların yanı sıra sosyal medyada ortaya çıkan manipüle edilmiş sahte fotoğrafları, değişiklikler yapılmış videoları, belirli bir olaya şahit olan görgü tanıklarından alınan bilgilerle veya tersine görsel arama, coğrafi konum, harita bilgileri, hava durumu verileri gibi dijital araçları da kullanarak yanlış bilgilerin düzeltilerek, doğru bilgileri yaygınlaştırılmasını amaçlıyor. Bu ikisi arasındaki [temel fark](#), doğruluk kontrolü özellikle siyasi aktörlerin iddialarına odaklanırken, doğrulama ise teknik araçlarla bazen herhangi bir sosyal medya kullanıcısının paylaştığı bir içeriği veya viral olan iddia ve haberleri inceliyor. Ancak, yanlış bilgilerin analiz edilmesinde birçok kaynağı ve [çevrimiçi aracı](#) birlikte kullanmak gerektiğinden günümüzde doğruluk kontrolü ve doğrulama arasındaki ayrım ortadan kalktı. Genel ifadeyle, yanlış bilgiler yayıldıktan sonra onları ortadan kaldırma ve doğruları ile düzeltme sürecini çürütme (debunking) olarak tanımlayabiliriz ([Ireton & Posetti, 2018](#); [Lewandowsky vd., 2020](#)).

Yanlış bilgiler bir defa yayıldıktan sonra onlarla mücadele etmek, doğru bilgilerin yayılmasını sağlamak yanlış bilgilerle mücadele edebilmek için oldukça önemli. Özellikle kriz dönemlerinde bilgiye ihtiyacın arttığı ancak güvenilir bilgilere ulaşamadığı dönemlerde yayılan yanlış bilgilerle mücadele etmek oldukça önemli hale geliyor. Bu nedenle de bu dönemlerde hem doğruluk kontrolü hem de doğrulama yöntemlerini uygulamak yanlış bilgilere yönelik inancı önemli ölçüde azaltıyor ([Cotter vd., 2022](#); [Nyhan & Reifler, 2015](#); [Porter & Wood, 2021](#)). Özellikle 2000'li yılların başından itibaren kurumsallaşan bağımsız, özerk yapıya sahip doğrulama kuruluşları yanlış bilgiler yayıldıktan sonra onları çürütme aşamasında önemli bir rol üstleniyorlar ([Graves & Amazeen, 2019](#); [Naeem & Bhatti, 2020](#)). Bünyesinde [Uluslararası Doğrululuk Kontrolü Ağı](#)'nı da barındıran [Poynter Medya Çalışmaları Enstitüsü](#)'nün oluşturduğu veri setine göre dünyanın farklı ülkelerinden birçok doğrulama kuruluşu koronavirüs ile ilgili 16.000'den fazla iddiayı inceledi. Üstelik, bunların önemli bir kısmı yanlıştı. Bu durum pandemi, deprem ya da iklim değişikliği gibi alanlarda bilimsel bulguların ışığında mücadele oluştururken ya da politika geliştirirken; infodeminin etkisinin azaltılması için çürütmelerin yapılması ve güvenilir bilgilerin yayılmasını sağlamak, bu mücadele ve politika oluşturma süreçlerinin bir parçası haline geliyor.

Çürütme yanlış bilgilerle mücadelede önemli bir yöntem iken bazı sınırlılıkları var. Örneğin yanlış bilgiler çürütülse de bazı durumlarda etkilerini devam ettirebiliyor. Devam eden tesir etkisi (continued influence effect) olarak tanımlanan bu durumda yanlış bilgiyi düzeltsek bile insanlar bu yanlış bilgiye inanmaya devam ediyor veya karar verme aşamalarında bu yanlış bilginin etkisi görülüyor. İnsanlar, düzeltilen bilgiyi doğru bir şekilde aktarmalarına rağmen farklı olay veya durumlarda bu yanlış bilgi etkisini gösterebiliyor (Johnson & Seifert, 1994; Lewandowsky vd., 2012) İkili süreç teorisini (Kahneman, 2015) hatırlayacak olursak bu süreçte kişinin analitik düşünmediğini söyleyebiliriz. Devam eden tesir etkisi, çürütülen yanlış bilgiyi hatırlamamıza neden olurken düzeltilmiş doğru bilgiyi unutabileceğimizi gösteriyor.

Öte yandan sosyal medya platformlarında filtre balonları nedeniyle kitlesel bir çürütme [tamamen yayılamıyor](#). Üstelik yanlış bilgiler bir platformdan diğerine geçiyor, form değiştirebiliyor veya farklı kaynaklara aracılık edebiliyor. Buna karşı çürütme, tüm platformları kapsayan ve her kullanıcıya erişmesi mümkün olmayan bir süreç. Buna sosyal medya platformlarında yanlış bilgilerin doğru bilgilerden daha hızlı yayılması (Vosoughi vd., 2018) eşlik edince bir yanlış bilgiyi çürütmek onu tamamen ortadan kaldırdığımız anlamına gelmiyor. Örneğin Türkiye’de 24 Haziran 2018 genel seçimlerinde hükümetin, muhalefet belediyelerinin olduğu seçim bölgelerinde sandıklara kendiliğinden yok olan mürekkep gönderdiği yönünde yanlış bir bilgi yayılmıştı. Seçim günü ortaya çıkan bu dezenformasyon çalışması Teyit.org ve Doğruluk Payı’nın müdahalesiyle çürütüldü. Bu müdahaleden sonra bu iddianın sosyal medyada paylaşımı azaldı. Ancak bu iddia Whatsapp gibi sosyal platformlarda yayılmaya başlayınca yanlış bilginin paylaşımı tekrardan arttı (Ünver, 2020).

Devam eden tesir etkisinin en önemli nedenlerinden biri de yanlış bilgiyle çok defa karşılaşmak (Swire, Ecker, vd., 2017). Gerçeklik yanılsaması (illusory truth) (Fazio vd., 2015) olarak adlandırılan bu durumda insanların bir yanlış bilgiyle sıkça karşılaşması, o bilgiyi doğru olarak algılamasına yol açıyor. Bir bilgiyle birçok defa karşılaştığımızda ya da duyduğumuzda onun doğru olduğuna inanmaya başlıyoruz (Pennycook vd., 2018). Sosyal medya platformlarının algoritmalarının bizleri filtre balonlarına hapsettiğini düşününce gerçeklik yanılsamasının yanlış bilgilerin yayılmasında önemli bir

etkisi olduğunu söyleyebiliriz. Bizim gibi düşünen, benzer dünya görüşüne sahip olduğumuz insanların yanlış bilgiyi paylaşması ve bizlerin birçok defa bu yanlış bilgilerle karşılaşmamız onlara yönelik inancımızı artırabilir.

Çürütmenin bir diğer sınırlılığı da yanlış bilgiye olan inancı güçlendirmesi. Geri tepme etkisi (backfire effect) olarak adlandırılan bu teoriye göre bireylerin sahip olduğu inançlarla uyumlu olan yanlış bilginin çürütülmesi kişinin bu bilgiye yönelik inancını kuvvetlendireceğini ifade ediyor. Bu teoriye göre bilişsel zayıflıklarımızdan biri olan güdülenmiş akıl yürütme, bireylerin sahip olduğu görüşlerle uyuşmayan bilgilerin onların karşısına çıkmasına tepki olarak sahip oldukları yanlış bilgilere daha sıkı sarılmalarına neden oluyor (Nyhan vd., 2013; Nyhan & Reifler, 2010). Geri tepme etkilerini üçe ayırabiliriz: (i) Dünya görüşü geri tepme etkisi, bireylerin sahip oldukları ideolojilerle uyuşmayan bir çürütme sonucunda gerçekleşiyor. (ii) Aşırı geri tepme etkisi, yanlış bir bilginin karmaşık bir çürütmenin ve öne sürülen karşı argümanların yanlış bilgiden daha az inandırıcı olmasıyla meydana geliyor. (iii) Son olarak aşinalık geri tepmesi ise yanlış bilgilerle tekrar tekrar karşılaştıktan sonra gerçeklik yanlısamasına dönüşüyor (Lewandowsky vd., 2020). Ancak yakın dönemde yapılan çalışmalar geri tepmenin bir “norm” değil istisna olduğunu gösteriyor ve yanlış bilgiler yayıldıktan sonra çürütmenin yanlış bilgilere yönelik inancı azalttığını gösteriyor (Swire, Berinsky, vd., 2017; Aird vd., 2018; Nyhan vd., 2019; Schmid & Betsch, 2019; Wood & Porter, 2019; Ecker vd., 2019; Swire-Thompson vd., 2020).

Örneğin geri tepme etkisi teorisini ortaya atan Nyhan ve Reifler’ın, Porter ve Wood (2019) ile birlikte yürüttükleri araştırmada sahte haberlerin gündem haline geldiği ve etkilerinin arttığı 2016 ABD seçimlerinde çürütülen yanlış bilgilerin hem cumhuriyetçilerde hem de demokratlarda yanlış bilgilere yönelik inancı azalttığını buldular. Bu nedenle yanlış bilgiler bir defa yayıldıktan sonra onları çürütmek ve doğru bilgileri yaymaya çalışmak etkili bir yol.

Ama nasıl? Yanlış bilgileri çürütürken hangi adımları takip edeceğiz? Bu bilgileri bizler çürütebilir miyiz? Bu sorular etkili bir çürütme stratejisi oluşturmak için önemli. Bir kişinin inandığı bir bilginin yanlış olduğunu söylemek ve ardından da doğrusunu belirtmek pek de işe yaramıyor. Aynı yanlış bilgiye tek bir kaynaktan değil; birçok farklı kanaldan fotoğraf, video ya da metin olarak karşılaşılabiliyor (Lewandowsky vd., 2020).

Düşünelim: Ailenizin ya da arkadaşlarınızın inandığı bir yanlış bilgiyi çürütmeye çalıştınız mı? Nasıl çürütmeye çalıştınız? Ne tür tepkilerle karşılaştınız?

Lewandowski ve arkadaşları (2020, 2021), hazırladıkları Yanlış Bilgileri Çürütme El Kitabı (Debunking Handbook) ve Covid-19 Aşısı İletişimi El Kitabı'nda (The COVID-19 Vaccine Communication Handbook) yanlış bilgileri çürütürken dört aşama izleyebileceğimizi söylüyorlar ve sık sık tekrarlamamın, tıpkı yanlış bilgilere tekrar tekrar maruz kalmanın onlara inanmaya yol açması gibi, doğru bilgilerin de yayılmasına ve yanlış bilgilerin çürütülebileceğine işaret ediyorlar. Bu adımları sırayla inceleyelim.

Gerçeği söyleyin: İlk olarak karşınızdaki kişinin inandığı yanlış bilginin doğrusunu söyleyerek başlayın. Gerçeği, olabildiğince basit, akılda kalıcı ve somut hale getirebilirsiniz. Örneğin aşılarda insanlara çip takılacağına inanan birine karşı “aşılarda güvenlidir” diyebilirsiniz. Bilimsel ve teknik bir retorik kurmayın. Eğer dijital araçlarla çürütme yapacaksanız infografikler, videolar, fotoğraflar veya istatistiksel bilgileri net ve basit bir şekilde aktarabilirsiniz.

Yanlış bilgiyle ilgili uyarıda bulunun: Yanlış bilgiyi çürütmeden önce yalnızca bir kez tekrarlayın. Yanlış bilgiyi tekrar tekrar vurgularsanız nadir de olsa gerçekleşebilecek geri tepme etkisi yaşanabilir. Bu aşamada, bireylerin yanlış bilginin kaynağından şüphelenmelerini sağlayabilirsiniz. Çünkü kaynağa yönelik şüphe nin oluşması, çürütmelerin başarısını artırıyor.

Yanlışlığın nerede olduğunu açıklayın: Bir yanlış bilgiyle karşılaştığınızda sadece onun yanlış olduğunu belirtmek yeterli değil. Nedenlere ve yanlış bilgilerin tutarsızlıklarına odaklanın. Bu bilginin başlarda neden doğru sanıldığını, neden yanlış olduğunu ve doğru bilginin neden doğru olduğunu açıklamak iyi bir yol olabilir. Böylece karşınızdaki kişi doğru ve yanlış bilgiler arasında karşılaştırma yapabilir.

Gerçeği tekrar edin: Gerçek bilgiyi sık sık tekrarlamak faydalı. Ancak yanlış bilgiye inanan bireylerle en son konuştuğunuz şey yanlış bilgiler olmasın! En son gerçeği anımsarlarsa çürütme daha etkili olacaktır (Lewandowski vd. 2020, 2021).

Bu bölümün başında da belirttiğimiz gibi, yanlış bilgiler bir defa yayıldıktan sonra onların yayılımını engelleyebilmek ve doğru bilgilerin yayılmasını sağlayabilmek oldukça önemli. Bu süreçte bizler bireysel olarak sosyal çevremizde yayılan yanlış bilgilerle mücadele edebiliriz. Ailemizin veya arkadaşlarımızın inandığı veya paylaştığı yanlış bilgileri çürütmek onların yayılmasını engelleyecektir. Ancak, bu süreçte bireysel olarak yürüttüğümüz mücadele sınırlı bir etki yaratacaktır. Özellikle, pandemi ve iklim değişikliği gibi infodemiye dönüşebilecek ve teknik bilgi kapasitesinin önemli olduğu durumlarda bireysel mücadelemiz yetersiz kalabilir. Bunun da ötesinde, karşılaştığımız şüpheli bilgileri doğrulayacak yeterli kaynağımız da olmayabilir. Bu noktada doğrulama kuruluşları yanlış bilgiler yayıldıktan sonra onları çürüterek ve doğru bilgilere yararak önemli bir mücadele alanı oluşturuyorlar.

Doğrulama Kuruluşları

Haberleri, siyasetçilerin söylemlerini analiz eden bağımsız doğrulama kuruluşları 2000’li yılların başlarında ortaya çıksa da haber doğrulamanın tarihi 20. yüzyıla dayanıyor. Doğruluk kontrolü, özellikle büyük medya kuruluşlarının kendi içlerinde kurdukları birimlerde, elde edilen haberin yayımlanmadan önce doğru olup olmadığını kontrol edilmesini sağlıyordu. 1920’li yıllarda ABD’de TIME gibi haftalık dergilerde haberleri doğrulayan birimler kurulmaya başlamıştı. Ancak, bilgiye ulaşma biçimlerinin geleneksel medyadan sosyal medya kaymasıyla haber kuruluşlarının yaşadığı ekonomik sorunlar bu birimlerin göz ardı edilmesine neden oldu. Gazeteciliğin “etik” bir parçası olan doğruluk kontrolü göz ardı edilmeye başlandı ([Mantzaris, 2018](#)). Doğruluk kontrolünün medya kuruluşlarının bünyesinden çıkıp ayrı bir organizasyon haline gelmesi ise internetin yaygınlaşmasıyla mümkün oldu. 2000’li yılların başında ABD’de doğrulama kuruluşları özellikle siyasi söylemleri doğrulamaya başladılar ([Graves & Amazeen, 2019](#)). Bu dönemde ABD’de [Snopes](#), [FactCheck.org](#), [PolitiFact](#) gibi doğrulama kuruluşları yanlış bilgilerle mücadele etmeye başladılar. Sosyal medya platformlarının yaygınlaşmasıyla beraber, yanlış bilginin yayılmasını önlemeyi amaçlayan doğrulama kuruluşlarının sayısında küresel olarak da bir artış oldu. 2017 yılında 51 farklı ülkede farklı siyasi görüşleri inceleyen, kaynaklar ve yöntemleri konusunda şeffaf, birincil amacı yanlış bilgileri çürütmek olan [137 doğrulama kuruluşu](#) varken, 2021 yılında 102 ülkede yaklaşık [342 aktif doğrulama kuruluşu](#) bulunuyor. Bu kuruluşlar platformlarda yayılan yanlış bilgilere karşı bir nevi denge mekanizması oluşturmaya başladılar.

Tablo 5.1
Kıtalara Göre Doğrulama Kuruluşlarının Sayısı (Mark Stencer & Joel Luther, 2021)

	2018	2019	2020	2021
Avustralya	3	4	5	5
Afrika	19	25	34	34
Güney Amerika	25	43	42	42
Kuzey Amerika	84	77	80	74
Asya	62	83	89	89
Avrupa	84	95	95	98
Toplam	277	327	345	342

Siyasetçilerin söylemlerini ve hem geleneksel hem de sosyal medyada yayılan yanlış bilgileri analiz eden doğrulama kuruluşlarını tek bir çatı etrafında toplayan [Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı](#)'nın ilkeler kılavuzu bu ağa üye olan kuruluşların değerlendirme kriterlerinin tarafsız, şeffaf bir doğrulama kontrolü yapmasını sağlıyor. Şu an dünya çapında [115 doğrulama kuruluşu](#) bu ilkeler kılavuzunu imzaladı ve bu kılavuza göre faaliyetlerini yürütüyor. Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı'nın [ilkeler kılavuzu](#) bu kuruluşların doğrulama yaparken nasıl bir yol izleyeceğini belirliyor. İlk olarak bu kılavuza imza atan doğrulama kuruluşları analiz yaparken herhangi bir politik görüş taraftarlığı yapmıyorlar. Bununla beraber içeriğe ulaşan kişilerin de benzer sonuçlara ulaşabilecekleri kaynaklarını açık bir şekilde paylaşırlar, finansal kaynaklarını sitelerinde herkesin ulaşabileceği şekilde yayınlıyorlar, iddiaların seçimi, araştırılması ve değerlendirme yöntemlerini detaylı bir şekilde açıklıyorlar ve yaptıkları hatalı analizleri düzeltmekle yükümlüdürler. Örneğin IFCN imzacı olan Teyit.org, analizlerinde bir iddianın neden yanlış (veya doğru) olduğunu [kanıtlarıyla paylaşıyor](#). Bu kanıtlara okuyucular da ulaşabiliyor. Bununla beraber [finansal kaynaklarını](#) da kamuoyuyla açık bir şekilde paylaşıyorlar.

Türkiye'de de internet kullanımında yaşanan artışa paralel olarak sosyal medya platformlarındaki kullanıcı sayılarının artması, yanlış bilgilerle mücadeleyi gerekli hale getiriyor. Farklı kriz dönemlerinde komplo teorileri ve yanlış bilgiler hızla yayılmaya başladı. Bilgi düzensizliklerinin ve yanlış bilgi yayılımının hızla arttığı Türkiye'deki medya ekosisteminde yanlış

bilgiler ile mücadelede doğrulama kuruluşları önemli birer aktör ([Ünver, 2020](#)). Özellikle pandemi döneminde yaşanan infodemiyle mücadelede doğrulama kuruluşları koronavirüs ile ilgili yayılan yanlış bilgilere odaklanarak doğru bilgi kaynağı haline geldiler. ([Uzunoglu & Uyar, 2021](#)). Bu noktada Türkiye’de yayılan yanlış bilgilere karşı başvurabileceğimiz doğrulama kuruluşlarını inceleyebiliriz:

2009 yılında kurulan [YalanSavar](#) bilimsel konularda ortaya atılan iddiaları araştırıyor. Bilimsel konularda topluma eleştirel düşünce alışkanlığını da yaymayı amaçlayan YalanSavar özellikle Türkiye’de internet kullanımının yaygınlaşmaya başladığı dönemde ortaya çıkan yanlış bilgi salgınlarıyla mücadelede ve komplo teorilerinin çürütülmesinde önemli bir bilimsel bilgi kaynağı haline geldi.

Benzer dönemde faaliyete başlayan [Malumatfuruş](#) ise yazılı basında yer alan köşe yazılarını doğrulama amacıyla kuruldu. Türkiye’deki ana akım medyayı analizlerinin merkezine alan Malumatfuruş, köşe yazarı enflasyonun ve medyadaki denetimsizliğin yarattığı bilgi düzensizlikleriyle mücadele ediyor.

Bilim odaklı bilgileri doğrulayan ve yanlışlayan bir diğer kuruluş ise [Evrin Ağacı](#). Farklı disiplinlerden oluşan ekibiyle çeşitli konularda bilimsel üretim ve doğrulamalar yapan Evrim Ağacı günümüzde en popüler bilim sayfalarından biri.

Siyasal alanda ilk doğrulama girişimi olan [Doğruluk Payı](#) ise 2014 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimine katılan adayların iddialarını doğrulama amacıyla kuruldu. Ayrıca hükümete adını verdikleri program ile hükümetin vaatlerini izleyerek gerçekleşip gerçekleşmediğini de takip ediyorlar. Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı imzacısı olan Doğruluk Payı, Facebook ile iş birliğine giderek şüpheli olarak görülen içeriklerin doğruluk kontrolünü yapıyorlar. Zamanla sosyal medyadaki yanlış bilgilerle de mücadele etmeye başlayan Doğruluk Payı muhalefet ve iktidar partilerinin iddialarını Doğruluk Payı yoktur, Büyük oranda Doğruluk Payı yoktur, Kısmen Doğruluk Payı vardır, Kayda değer oranda Doğruluk Payı vardır, Doğruluk Payı vardır kriterlerine göre analiz ederler.

Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı’nın bir diğer üyesi olan [Teyit](#) ise yaygın bilinen yanlışlardan, sosyal medyanın gündemine oturan şüpheli bilgilere, medyanın gündeme getirdiği iddialardan şehir efsanelerine birçok alanda doğrulama yaparak internet kullanıcılarının doğru bilgiye ulaşmasını

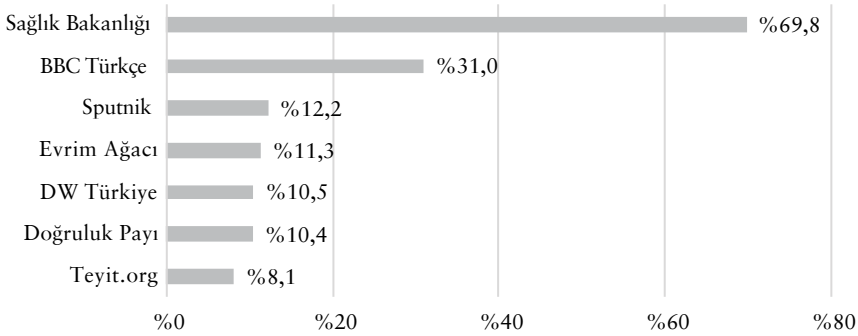
amaçlıyor. Teyit aynı zamanda bireysel düzeyde yanlış bilgileri nasıl tespit edebileceğimize yönelik çeşitli kitapçıklar ve çevireler de yayınlıyor.

[Doğruluğu Ne?](#) ise sosyal medyada yayılan yanlış bilgilerin doğrulanmasına odaklanarak gerçeğin ortaya çıkarılmasına hizmet etmeyi ve toplumsal düzeyde medya okuryazarlığının geliştirilmesini amaçlıyor.

2020 yılında tamamladığımız TÜBİTAK araştırmamızda odaklandığımız konulardan biri de görüşülen kişilerin koronavirüs hakkında karşılaştıkları bilgileri doğrulayabilecekleri kaynaklardan ne kadar haberdar olduğunu tespit etmekte. Bu bağlamda kaynaklar arasında hangilerini duyduklarını ve ziyaret ettiklerini sordüğümüzde doğrulama kuruluşlarının bilinirliğinin çok düşük olduğunu gördük.

Şekil 5.1

Bilgi Kaynakları (Duyanların oranı) ([Infodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#))

Araştırma bulgularına göre Evrim Ağacı'nın %11, Doğruluk Payı'nın %10 ve Teyit.org'un %8 oranında bilinirliği var. Bu kuruluşların demografik belirleyicilerine bakıldığında ise, yükseköğretim mezunu kişilerin daha düşük eğitim düzeyine sahip kişilere kıyasla bu kaynaklardan daha fazla haberdar olduğu tespit edilmişti. Aynı zamanda bilimsel kurumlara güven düzeyi arttıkça bu kuruluşlar hakkındaki bilgi düzeyinin de arttığı; bilgi kaynağı olarak interneti daha çok kullananların bu kuruluşlardan daha çok haberdar olduğu görülmüştü.

Sosyal Medya Platformları

Sosyal medya platform mimarilerinin birbirleriyle rekabet halinde oldukları ve kullanıcıları platform içerisinde daha fazla tutmaya çalıştığını söylemiştik. Facebook reklamları, Twitter haber akışı, Instagram hikayeleri, Youtube veya TikTok içerik önerileri kullanıcıların dikkatlerini çekecek şekilde tasarlanıyor. Bu platformlarda karşılaştığımız ara yüzün tasarımı, üretilebilecek içeriğin türü (metin, fotoğraf, video) ve öneri sunan algoritmaları bizlerin platform içerisinde geçireceğimiz zamanı artırmaya çalışıyorlar. Bunun arkasındaki temel motivasyon da reklam geliri yaratmak. Amaç bu olunca, sosyal medya platformları için doğru ve yanlış bilginin önemi kalmayabiliyor. Hatta insanların manipüle etmeye yönelik hazırlanan, insanlarda öfke, korku gibi duygusal tepkilere yol açan çarpıcı başlıklarla sunulan yanlış bilgiler ya da haberler platformlarının algoritmaları tarafından öne çıkarılabiliyor.

Sosyal medya platformlarının algoritmaları yanlış bilgilerin yayılması için önemli bir zemin hazırlıyor. Bu nedenle sosyal medya platformlarının algoritmalarının yanlış bilgilerin yayılımını engellemeye çalışacak şekilde yeniden düzenlenmesi ve sosyal medya platformlarının çeşitli önlemler alması oldukça önemli. Buradan hareketle sosyal medya platformlarının yanlış bilgilerin yayılımını azaltmak için alabileceği önlemleri tartışabiliriz.

Sosyal medya platformları birer teknoloji şirketi olduğu için yanlış bilgilerin yayılımını önleyebilmek için ilk yaklaşım yanlış bilgilerin algoritmalar tarafından tespit edilmesi ([Pennycook & Rand, 2021](#)). Bu yaklaşıma göre algoritmalar makine öğrenmesi, doğal dil işleme ve ağ analizi gibi yöntemlerle yanlış bilgilerin tespitini yapabilirler. Tespit edilen bu yanlış bilgiler de kaldırılabilir veya algoritmalar aracılığıyla kullanıcıların karşısına çıkması daha da zorlaştırılabilir. Algoritmalar ile yanlış bilgileri tespit etmeye ve müdahale etmeye yönelik birçok yöntem geliştirilmesine rağmen ([Conroy vd., 2015](#); [Monti vd., 2019](#); [Shu vd., 2017](#); [Zhang & Ghorbani, 2020](#)) bu yaklaşımın önemli sınırlılıkları var ([Pennycook & Rand, 2021](#); [Sharma vd., 2019](#)). İlk olarak, doğru ve yanlış bilgileri “siyah ve beyaz” olarak tanımlamamız çok zor. Yanlış bilgileri doğrulayan doğrulama kuruluşları dahi zaman zaman bilgileri doğru veya yanlış olarak sınıflandırırken hata yapıyorlar. Algoritmik tespitler sonucunda yapılan müdahaleler doğru ve güvenilir bir bilginin yanlış olarak tespit edilerek kaldırılmasına veya yanlış bir bilginin doğru olarak işaretlenip öne çıkarılmasıyla sonuçlanabilir. Bu aynı zamanda sansür riskini de doğuruyor. İkinci olarak, yanlış bilgiler sürekli

form değiştiriyorlar. Farklı alanlarda farklı metin ve görsel içerikler yanlış olabiliyor. Belirli bir konuda hazırlanan yanlış bilgi tespit etme yöntemleri (örneğin siyasi yanlış bilgiler) ortaya çıkan yeni yanlış bilgilere karşı (örneğin koronavirüs veya iklim ile ilgili yanlış bilgiler) işe yaramayabilir. Yanlış bilgilerin birçok farklı alanda yayılması sebebiyle algoritmik tespitler başarısız olabilir ([Pennycook & Rand, 2021](#)).

Bir diğer yaklaşım ise sosyal medya platformlarının içeriklere yönelik çeşitli uyarılar konularak yanlış bilgilerin paylaşılmasını engellemek. Özellikle de sosyal medya platformlarının doğrulama kuruluşları ile yaptıkları iş birlikleri sonucunda yanlış bilgilere uyarıların eklenmesi bu içeriklerin paylaşılmasını azaltabilir ([Yaqub vd., 2020](#)). Sosyal medya platformlarının içeriklere yönelik uyarı modellerini dört başlıkta inceleyebiliriz ([Morrow vd., 2020](#); [Saltz vd., 2021](#)).

- (i) Doğruluk etiketleri (veracity label), çeşitli sınıflandırmalarla bir içeriğin yanlış olduğu veya kısmen yanlış olduğu içeriğe eklenerek uygulanıyor ([Saltz vd., 2021](#)). Örneğin Facebook ve Instagram birçok ülkede [Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı](#)'nın kriterlerini [kabul eden üçüncü taraf doğrulama kuruluşlarıyla](#) işbirliği yaparak yanlış bilgilerin yayılımını azaltmayı [amaçlıyor](#). Bu platformlar öncelikle kullanıcılardan gelen içerik şikayetleri gibi sinyaller kullanarak yanlış olabilecek bilgileri tespit eder ve bu şüpheli içerikleri analiz eder. Eğer doğrulama kuruluşu bu bilgiyi yanlış olarak nitelendirirse içeriğe asılsız, üzerinde oynanmış ve kısmen asılsız etiketleri eklenir ve bu içeriği paylaşmayı planlayan kullanıcılar etiketi görmüş olur. Ayrıca, bu yanlış içeriği paylaşan kullanıcılara da içeriğin yanlış olduğuna dair bildirim gönderilir. Doğrulama kuruluşlarının yanlış olarak değerlendirdiği reklamlar da kaldırılır. Bununla beraber, sürekli yanlış bilgi paylaşan hesapların, grupların veya sayfaların paylaşımlarının azaltılması için çeşitli kısıtlamalar getirilir.
- (ii) İkinci yaklaşım ise bağlamsal etiket (contextual label). Güvenilirlik etiketlerinin aksine, bağlamsal etiketler kullanıcılara, oluşturulan bir gönderinin konuyla ilgili tam olarak bilgi vermediği durumlarda ya da yanlış bilgi yayabilecek konularda daha fazla bilgi sunmak için güvenilir kaynaklara yönlendirebilir ([Morrow](#)

vd., 2020). Örneğin [TikTok](#) ve [YouTube](#) koronavirüs ve aşılarda ilgili yanlış bilgilerin yayılımını azaltabilmek için bu türde uyarı işaretleri ekliyor.

- (iii) Sosyal medya platformlarının yanlış içeriklere karşı uyguladığı bir diğer müdahale türü ise yanlış olan içeriğin haber akışlarında sıralamasını düşürmek (downranking). Bu müdahale, yanlış olduğu tespit edilen içeriğin haber akışında görüntülenmesinin azaltılması amaçlanır ([Saltz vd., 2021](#)). Örneğin Facebook'ta haber kaynağında bu tür içerikler daha alt sıralarda gösterilir, Instagram keşfette sonuçlardan çıkarılır, akışta ve hikayelerde daha az gösterilir.
- (iv) Son olarak sosyal medya platformları yanlış olarak belirlediği içeriği geçici veya kalıcı olarak kaldırabilir (removal) ([Saltz vd., 2021](#)). Örneğin Youtube ve Facebook koronavirüs ile ilgili viral olan “[plandemik](#)” videosunu [kaldırdı](#). Ancak bu video kaldırılana kadar Facebook'ta 17.000 yorum, 150.000 paylaşım ve 1,8 milyon görüntülenmeye ulaşmıştı. Elbette, içerik kaldırma süreçlerinin de sansür riskini barındırdığını unutmamak gerekir.

Yanlış bilgilerle mücadele ederken çürütme yöntemleri oldukça önemli ([Cotter vd., 2022](#); [Nyhan & Reifler, 2015](#); [Porter & Wood, 2021](#)). Sosyal medya platformlarının şüpheli bilgileri etiketlemesi de yanlış bilgilerin yayılımını azaltabiliyor ([Yaqub vd., 2020](#)). Ancak etiketlemeler ile ilgili de bazı sınırlılıklar var. Sosyal medya platformlarıyla işbirliği yapan doğrulama kuruluşları bir içeriği doğrulamak için araştırmaya, dolayısıyla zamana ihtiyaç duyarlar. Bir bilginin platformdan doğrulama kuruluşuna gelmesi, analiz edilmesi ve ne tür müdahale yöntemi kullanılacağına karar verilmesi süreci bilginin hızla viral olduğu bir ortamda yanlış bilginin yayılmadan durdurulmasını mümkün kılmıyor ([Pennycook & Rand, 2021](#)). Bu nedenle sosyal medya platformlarındaki çoğu yanlış bilgi doğrulanamıyor. Pennycook ve arkadaşları (2020) etiketlemelerin yanlış bilgileri doğru bilgilerden ayırt etmek ve yanlış bilgileri paylaşmamak için önemli ve etkin müdahale biçimi olmalarına rağmen yalnızca belirli içeriklerin etiketlenmesinin, etiketlenmeyen yanlış bilgilerin ima edilen gerçeklik etkisi (implied truth effect) ile sonuçlanabileceğini öne sürüyorlar. İma edilen gerçeklik etkisine göre etiketlenmeyen içerikler doğrulanmış olarak kabul edilir ve bu nedenle bireyler

bu içerikleri doğru olarak kabul ederler. Bu durum da yanlış bilgilerin yayılımını azaltmaya çalışırken, farklı yanlış bilgilere yönelik inancı artırabilir.

Sosyal medya platformlarının yanlış bilgilerin yayılımını azaltmaya yönelik alabilecekleri bir diğer bir önlem de “doğruluk dürtmesi” (accuracy nudge). Dürtme yaklaşımı temel olarak alınan kararları etkilemek için kararların alındığı bağlamı değiştirmeyi amaçlar. Bu yaklaşım da insanların sosyal medyada paylaşım yaparken içeriğin doğru olup olmadığı konusu üzerine fazla düşünmediklerinden yola çıkarak insanları sosyal medyada bir içeriği paylaşmadan önce doğru olup olmadığını düşünmeye sevk etmenin yanlış bilgilerin yayılımını azaltacağını öne sürüyor (Fazio, 2020; Pennycook vd., 2020; Pennycook vd., 2021; Pennycook & Rand, 2021). Yanlış bilgilere maruz kalan bireylerin daha sezgisel karar verdikleri düşünüldüğünde, insanların sosyal medyada paylaşım yapmadan önce durup düşünmesi, içerik paylaşımlarını azaltmaları yanlış bilgilerin yayılımını da azaltacağı aşikâr (Pennycook & Rand, 2021). Örneğin pandeminin başlarında Birleşmiş Milletler de sosyal medya paylaşımları azaltmak için duraklama (pause) kampanyası [başlatmıştı](#).

Benzer şekilde, Wang ve arkadaşları (2011, 2014) insanların sosyal medyada pişman olacakları gönderileri paylaşmadan önce, paylaşacakları hedef kitlenin kim olduğunu göstermenin, yavaşlatmanın, kullanıcılara paylaşım ile ilgili geri bildirimlerin verilmesinin istenmeyen paylaşımları engelleyebileceğini öne sürüyorlar.

Bir yönüyle ön çürütme olarak tanımlanacak dürtme müdahalesi yukarıda incelediğimiz algoritmik tespit ve etiketleme yöntemleri ile karşılaştırıldığında çok daha kolay geliştirilebilir ve insanları içeriğin doğru olup olmadığı konusunda uyararak yanlış bilgilerin yayılımını azaltabilir. Sosyal medya platformları içeriklerin doğru olup olmadığı konusunda uyarılar içeren pencereler açarak veya çeşitli uyarılar koyarak yanlış bilgilerin yayılımını azaltabilir (Pennycook & Rand, 2021).

Twitter’ın 2019 yılında uygulamaya koyduğu ve Facebook’un da test ettiği “paylaşmadan önce oku” butonu dürtme yaklaşımına iyi bir örnek. Bu uyarı kullanıcıların bir içeriği okumadan paylaşmak istediğinde karşlarına çıkıyor. Twitter’ın yaptığı açıklamaya göre insanlar bu uyarıyı gördükten sonra içeriği %40 oranında daha fazla açıyorlar. Ayrıca paylaşım yapmadan önce içeriği açanların sayısı %33 oranında artarken, makaleyi açtıktan sonra paylaşmayanların olduğu [görülüyor](#).

Dürtme teorisinin etkinliğine yönelik bulguların sayısı artsa da son dönemde Pennycook ve arkadaşlarının (2021) yanlış bilgilerin yayılımının doğruluk dürtmesi ile önlenebileceği yönündeki bulgusunu test eden Roozenbeek ve arkadaşları (2021) benzer sonuçlara ulaşmadı. Yaptıkları çalışmanın ilk bölümünde doğruluk dürtmesinin yanlış bilgilerin yayılımını engellediğine yönelik bir bulgu elde edemediler. Çalışmanın ikinci bölümünde ise doğruluk dürtmelerinin katılımcıların yanlış bilgi paylaşımlarını azalttığını ancak bunun etkisinin kısa süreli olduğunu öne sürdüler.

Sosyal medya platformlarının algoritmaları yanlış bilgilerin yayılmasını kolaylaştırırsa ve artırsa da platformlar yanlış bilgilerin yayılmasını azaltabilmek için çeşitli önlemler almaya başladılar. Yanlış bilgilerin algoritmik tespitleri, uyarılar ve doğruluk dürtmeleri yanlış bilgilerle mücadelede atılan önemli adımlar. Özellikle de pandemi döneminde yaşanan infodemi bu konunun daha görünür hale gelmesini sağladı.

Pandemi döneminde sosyal medya platformlarının bilgi almak ve paylaşmak için kullanımının artması koronavirüs ile ilgili birçok yanlış bilginin de yayılmasına neden oldu. Koronavirüs infodemisi sosyal medya platformlarının yanlış bilgilerin yayılmasını engellemek için politikalar geliştirmesine neden olacak bir mücadele alanı da yarattı. Bu dönemde Dünya Sağlık Örgütü gibi birçok kuruluş tarafından sosyal medya platformlarının yanlış bilgilerin yayılmasına önleyebilmek için önlemler almasına yönelik çağrı yapıldı (Donovan, 2020). Sosyal medya platformları da bu çağrılar karşısında infodeminin yayılımını azaltmak için çeşitli önlemler alacağını açıkladı. Pandemi döneminde infodemiyle mücadele edebilmek için sosyal medya platformları ve mesajlaşma uygulamaları koronavirüs ile ilgili yanlış bilgilerle mücadelede önemli adımlar atıldılar (Krishnan vd., 2021). Pandemi öncesinde bu platformların yanlış bilgilerle mücadeleye yönelik isteksizlikleri düşünülünce infodemi döneminde atılan bu adımlar önemli. Bu dönemde sosyal medya platformları zararlı olabilecek yanlış tıbbi bilgiler içeren içerikleri kaldırdılar, etiketlemelerin sayısını artırdılar (Nunziato, 2020).

ÖNERİ – BİLGİ DÜZENSİZLİKLERİYLE MÜCADELEDE ÇEVİRİMİÇİ ARAÇLAR*:

Bilgi düzensizlikleriyle mücadelede görsel ve video doğrulama araçları

Sosyal medyada karşılaştığımız görseller farklı bağlamlarda kullanılarak veya manipüle edilerek paylaşılabilir. Bu nedenle, yanlış bilgilere maruz kalmamak için fotoğrafların içerikli uyumlu olup olmadığını veya manipüle edilip edilmediğini kontrol etmek önemli. Şüpheli bulduğumuz görselleri arama motorlarında tersine arayarak görselin ne zaman ve nerede kullanıldığı bilgisine ulaşabiliriz. Videolar için de benzer yöntemleri kullanabiliriz. Ancak videoların ileri grafik teknikleriyle manipüle edilmesi işimizi zorlaştırabilir.

[Google](#), [Yandex](#), [Bing](#) gibi arama motorlarının tersine arama özelliği, normal arama yapar gibi fotoğrafı aratarak geçmiş zamanlarda veya farklı bağlamlarda kullanılıp kullanılmadığını görebilirsiniz.

Tarayıcınıza eklenti olarak kurabileceğiniz [RevEye Reverse Image Search](#)'ü kullanarak Google, Yandex, Bing, TinEye gibi farklı arama motorlarında görselleri tersine arayabilirsiniz.

Tersine görsel arama ile ilgili [ileri teknikler için bakınız](#).

Bilgi düzensizlikleriyle mücadelede bot ve trol hesapları tespit etmenin yolları

Otomatize edilmiş botlar veya saldırgan içerikler paylaşan troller yanlış bilgiler yayıyor ve nefret söylemi oluşturuyorlar. Bu araçları tespit edebilmek için bazı adımları takip edebiliriz.

Hesap adı: Rastgele sayılar içeren kullanıcı adları bot hesap olabilir.

Hesap oluşturma tarihi: Yakın zamanlarda oluşturulan ve sürekli etkileşim/paylaşım yapan hesaplar bot olabilir. Aynı zamanda çok önceden oluşturulmuş âtil durumdaki hesapların yakın zaman paylaşımlarında artış olması da bot olabileceğini gösterebilir.

Profil Fotoğrafı: Şüpheli hesaplar genellikle profil fotoğrafı kullanmazlar. Ancak, çeşitli stok fotoğraflar veya ünlü kişilerin fotoğraflarını kullanabilirler. Bunu test etmek için profil fotoğrafını tersine görsel arama yöntemiyle başka bir yerde kullanılıp kullanılmadığını görebilirsiniz.

Takip/takipçi sayıları: Hesabın oluşturulma zamanı ve paylaşımlarına göre elde edilemeyecek kadar takipçiye sahipse bu şüphe uyandırabilir.

* Bilgi Düzensizlikleri ile mücadele çevrimiçi araçlar öneri kutuları kitabın yazarları tarafından derlenmiştir.

Paylaşım ve retweet sayıları: Kısa sürede çok sayıda paylaşım yapmak o hesabın bot olabileceğinin en önemli göstergesidir. Benzer şekilde, içerik üretmek yerine sürekli retweet ya da beğeni yapmaya otomatize edilmiş hesaplar da gerçek olmayabilir.

Şüpheli veya bot hesapları tespit edebilmek için bazı araçlar da kullanabiliriz:

Botometer: Bu araç bir Twitter hesabının etkinliğini kontrol eder ve ona bir puan verir. Yüksek puana sahip hesaplar bot aktivitesi olabileceğini gösterir.

BotSentinel: Şüpheli gördüğünüz Twitter hesaplarının güvenilirliğini kontrol edebilirsiniz.

Follor.me: Bu araç herkese açık profiller hakkında genel bilgileri derleyen, attığı tweetlerin sayılarını, zamanlarını veren, konu ve hashtag'lerini çıkaran ve etkileşime girdiği diğer kullanıcıları görmemizi sağlayan bir uygulama. Bu uygulama ile şüphe duyduğumuz hesapları inceleyerek sahte olup olmadığı hakkında fikir edinebiliriz. Örneğin buradan, gerçek bir insanın tweet atmadığı, yani uyuduğu saatleri görebilirsiniz. Gerçek olmayan bir hesap düzensiz aralıklarla tweet atabilir.

Botların nasıl tespit edebileceğinizle ilgili detaylı bilgi için First Draft'ın [Botlar Nasıl Tespit Edilir](#) çalışmasını inceleyebilirsiniz.

Bilgi düzensizlikleriyle mücadelede konum araştırması

Karşılaştığımız görsel veya videonun nerede çekildiğini tespit etmek için sokak görüntülerini kullanmak hem yanlış bilgileri tespit etmek hem de gündelik araştırmalarımızda kullanabileceğimiz faydalı yöntemler sunar. Bununla beraber, sosyal medya paylaşımlarındaki konum paylaşımlarını da kullanarak ilgili içerik ile ilgili doğrulama yapabilirsiniz.

Google Earth Pro ve **Google Maps:** Google'ın harita hizmetleri kuşkusuz birçoğumuzun en sık kullandığı harita aracı. Uydu görüntülerine, sokak görünümüne bu araçlar ile kolaylıkla ulaşabilirsiniz. Google Earth Pro web sürümüne göre birçok ek özellik sunmaktadır.

EOSDIS Worldview: Dünyanın geçmişini ve bugünü uydulardan izleyebilirsiniz.

DualMaps: Google'ın yol haritalarını, havadan görünümünü ve sokak görünümünü tek bir araçta birleştirir.

Global Forest Watch: Orman örtüsündeki değişiklikleri inceleyebilirsiniz.

MapChecking: Bu araç ile belirli bir alanda bulunan insan sayısını tahmin edebilirsiniz. Özellikle mitinglerde paylaşılan sayısal bilgileri doğrulamada bu aracı kullanabilirsiniz.

Geo Visual Search: Benzer coğrafi özellikler için görsel araştırmanıza izin veren arama motorudur.

Resource Watch: Dünyadaki kaynakların durumu hakkında yüzlerce veri seti sağlayan, beta aşamasında olan kâr amacı gütmeyen bir platform. Dünya Kaynakları Enstitüsü tarafından desteklenmektedir.

Liveuamap: Bu araç ile küresel olarak çatışma bölgelerine ve haberlerine anlık olarak ulaşabilirsiniz.

Bilgi düzensizlikleriyle mücadelede internet sitelerini araştırmak

İnternet siteleri medya manipülasyonları yaparak gelir elde etmek, e-mail veya kişisel bilgileri toplamak için [kullanılabilirler](#). Her şeyden önce bir internet sitesinin güvenilir olup olmadığını anlamak için hakkında, künye, gizlilik koşulları gibi sayfalarını inceleyebiliriz. Örneğin hakkında ve künye bölümlerinde internet sitesinin kurumsal bir kimliğe sahip olup olmadığı bilgisine ulaşabiliriz. Bu bölümlerin olmaması başlangıç için şüphe duyabileceğimizi gösteriyor. İnternet sitesinin kime ait olduğu, ne zaman ve nerede kurulduğu bilgilerine ise şu araçla ulaşabiliriz:

Domain Big Data: Bu araç bir internet sitesinin ne zaman ve kim tarafından oluşturulduğu bilgisini verir. İnternet sitesinde incelediğimiz bilgiler ile bu bilgilerin tutarlı olup olmadığını inceleyebiliriz. Ancak unutmayın ki çok cüzi miktarlarla internet sitesinin kime ait olduğu bilgisi kaldırılabilir.

İkinci bir nokta ise sitedeki içeriklerin orijinal olup olmadığını incelemek. Örneğin bir internet sitesi haber paylaşıyorsa, link veya yazar adı vermediğinde şüphe edebiliriz. İçeriklerin orijinal olup olmadığını anlamak için içerikten bazı bölümleri kopyalayıp Google'da arayabiliriz. Ayrıca site içerisindeki yazarları da Google araması ile gerçek veya güvenilir olup olmadığını inceleyebiliriz. Ek olarak, sitenin URL'sini de Google ve Twitter'da aratarak yorumları ve etkileşimleri inceleyebiliriz.

Buzzsumo: Bir internet sitesinin Facebook, Twitter ve Instagram'da nasıl yayıldığını anlamak için içeriklerin internette nasıl yayıldığını takip eden ve raporlayan bu aracı kullanabiliriz. Buraya bir sitenin URL'sini veya anahtar kelimeler girerek sosyal medyada paylaşımlarını görebilirsiniz.

Ghostery: İnternet sitesinin analizi yaparken sitenin Google Analytics ve Google AdSense kimliği olup olmadığını ile öğrenebiliriz.

archive.org: Son olarak, karşılaştığımız yanlış içeriğe sahip sayfaları onların kaldırma ihtimalini düşünerek onların linklerini arşivleyebiliriz. Böylece internet sitesinin zaman içerisindeki değişimlerini görebilir veya yanlış içeriğin ilk çıktığı kaynağı saklayabiliriz.

Filtre balonlarıyla mücadele için çevrimiçi araçlar

Tıkladığımız, beğendiğimiz ve gönderdiğimiz şeyler aynı sonucu veriyor. Facebook, Twitter, Google, Youtube gibi sosyal medya platformlarının yanı sıra Netflix izlediğimiz filmlere, Spotify dinlediğimiz müziklere göre size öneriler sunuyor. Bu kişiselleştirmeler farklı fikirlere, bizim gibi düşünmeyenlerle karşılaşmamızı engelliyor.

Sosyal medya platformlarındaki filtre balonlarından kurtulabilmemiz pek mümkün değil. Ancak, bilişsel zayıflıklarımızın farkına varmak, yanlış bilgilerin sosyal medyada nasıl yayıldığını anlamak yanlış bilgilere maruz kalmamak için önemli adım. Bunların yanı sıra, filtre balonlarının dışına çıkabilmemize olanak tanıyan ya da filtre balonlarını daha iyi anlamamızı sağlayacak bazı site ve araçları inceleyebiliriz.

AllSide: “Medya yanlılığına ve yanlış bilgilere aldanmayın” sloganıyla faaliyete başlayan AllSide kullanıcılara farklı siyasi yelpazelerden haber sunuyor. Bunu yaparken günün en çok okunan haberlerinin farklı siyasi görüşleri (sol, merkez, sağ) aynı anda karşınıza çıkararak görüşünüzle uygun olmayan içerikleri de görmenizi sağlıyor.

Blue Feed, Red Feed: The Wall Street Journal’ın geliştirdiği bu araç ABD’de liberallerin ve muhafazakarların farklı konular için Facebook haber akışını sunuyor. Bir önceki bölümde, her kullanıcının geçmiş deneyimlerine ve takip ettiği hesaplara göre akışının algoritmalar tarafından kişiselleştirildiğini söylemiştik. Bu araçta, farklı siyasi görüşlerin haber akışlarının nasıl farklılaştığını, onların gözünden yan yana bir şekilde görebilirsiniz.

DuckDuckGo: DuckDuckGo, aramalarınızı izlememeyi ve sizinle ilgili herhangi bir veri kaydetmemeyi vaat eden bir internet tarayıcısı. Yaptığımız aramalar, arama motorları tarafından ne kadar az depolanırsa, filtre balonunuzdan kaçmanız o kadar kolay olacak. Veri toplamayan bu tarayıcı sayesinde, geçmiş aramalarınızdan etkilenmezsiniz.

Escape Your Bubble: Google Chrome eklentisi olan bu araç, filtre balonunuzdan kaçınmak için Facebook haber akışınıza farklı siyasi görüşlerden haber ekliyor. Bu uygulamayla kullanıcıların kendilerinden farklı siyasi görüşlere maruz bırakması amaçlanıyor.

Data Detox Kit: Bu kiti kullanarak akıllı telefonunuzda çevrimiçi gizlilik ayarlarınızı nasıl yapacağınızı öğrenebilirsiniz.

Reklam Geçmişi ve Ayarlar: Burada, bazı adımları takip ederek kendi filtre balonlarımızı inceleyebiliriz. Örneğin, Facebook bize hangi reklamları, neden gösteriyor? Bunu görmek için Facebook'ta oturum açtıktan sonra Ayalar ve Gizlilik → Ayarlar → Reklamlar adımlarına tıklayabilirsin. Buradan son görüntülediğiniz reklamı, gizlediğiniz reklam verenleri, reklamlarına tıkladığınız reklam verenleri ve Facebook'un size reklam göstermek için hangi bilgileri topladığını görebilirsiniz. Ayrıca bu bölümde belirli alanlardaki reklam konularını engelleyebilirsiniz. Benzer işlemleri [Google'da](#) da yapabiliriz.

Covid-19 Döneminde Kurumların İnfodemiyle Mücadelesi

Covid-19'un bir pandemiye dönüştüğü 2020 yılının ilk aylarından itibaren dünyanın her yerinde hızla yayılan ve bireylerin karar verme süreçlerini etkileyen yanlış bilgiler hem ulusal hem de uluslararası aktörleri alarma geçirmiş durumda. Pandeminin ilk döneminde infodemiye bir kavram olarak tanımlayan ve uluslararası toplumun gündemine taşıyan Dünya Sağlık Örgütü'ne göre bu sorun, küresel düzeyde pandemiyle mücadeleyi sekteye uğratan en önemli problemlerin başında geliyor. DSÖ, 7-8 Nisan 2020 tarihlerinde çeşitli aktörlerle gerçekleştirdiği danışma toplantısının raporunda, infodemiyle mücadelede dayanışma ve iş birliğinin önemine vurgu yaparak; kamu kurumlarının ve özel kurumların, iletişim ve teknoloji şirketlerinin, akademinin, sivil toplumun, önde gelen sağlık otoritelerinin ve elbette uluslararası kurumlarının çoklu bir disiplin içerisinde iş birliği yaparak ancak bu sorunla mücadele edebileceğinin altını çizmişti ([Dünya Sağlık Örgütü, 2020a](#)).

Nitelikli bilimsel bilginin üretiminde ve bu bilginin doğru bir iletişim ile topluma aktarılmasında kurumların önemli bir rolü olduğunu biliyoruz ([The Royal Society, 2022](#)). Ancak, pandemi yönetiminde karar verici olan aktörlerin salgınla mücadelede uyulması gereken tedbirler, öneriler ve alınan kararların uygulanması süreçlerinin sekteye uğramasında, toplum içerisinde yayılan yanlış bilgilerin, komplo teorilerinin ve aşırı karşıtlığı gibi tutumla-

rın ciddi pay sahibi olduğunu ve bunun halk sağlığını tehdit eder düzeyde olabildiğini de görmekteyiz. Bu noktada uluslararası ve ulusal kurumların, hükümetlerin ve diğer ilgili aktörlerin Covid-19 sürecinde toplumları doğru bilgilendirmek, toplum içerisinde farkındalık yaratacak adımları atmak, doğru ve etkili iletişim kanallarını kurmak ve belki de en önemlisi bireylerde güven duygusunu oluşturmak için neler yaptığı soruları gündeme geliyor. Kurumların infodemiyle mücadelede neler yaptığı sorusunu yanıtlamadan önce ise, infodemiye mümkün kılan ve mücadeleyi zorlaştıran bazı etkenleri hatırlamak önemli.

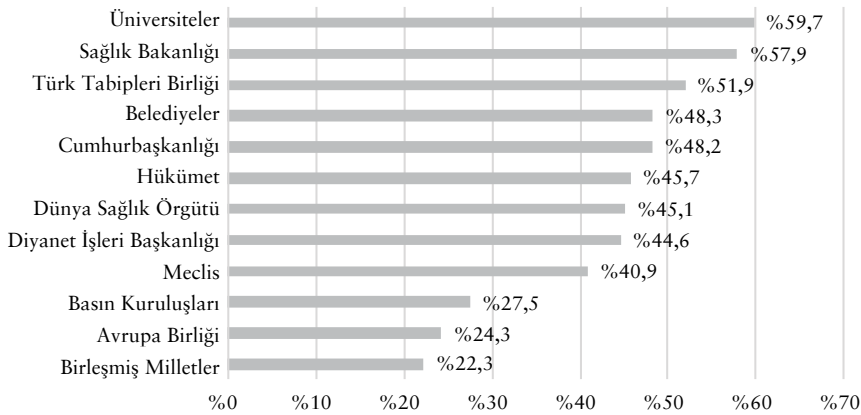
İlk olarak genelde yanlış bilginin ve özelde infodeminin yayılımını artıran en önemli etkenlerden birinin, dijitalleşmede yaşanan hızlı değişim ve dönüşüm sonucunda oluşan enformasyon ortamı olduğunu hatırlamakta fayda var. Önceden de değindiğimiz üzere, bu ortamda dijital medyayı ve özellikle sosyal medya platformlarını yanlış bilginin hızla yayılımında birincil aktör haline getiren nedenler, bu platformların denetimden uzak yapıları, platform kullanıcılarını yankı odalarına hapseden algoritmaları, etkileşimi artırmak uğruna bilginin doğru veya yanlışlığını göz ardı eden tık avcılığı gibi yöntemler olarak karşımıza çıkıyor. Medyanın ve sosyal medya platformlarının durumuna dair aktardıklarımızı yinelersek, gelir modellerinin kullanıcılar arasındaki etkileşimi artırmak üzerine inşa edildiğini de akılda tutmak gerekiyor. Geleneksel medyada ise, dijitale kıyasla az da olsa var olan editoryal süreçlerin varlığı, bu mecralarda yanlış bilginin yayılım hızını biraz düşürüyor. Fakat geleneksel medyanın da takipçi kitlesini elinde tutmak ve artırmak için başvurduğu yanıltıcı başlıklar, televizyonda yer verilen haberlerin ve tartışma programlarının magazinleşmesi, tartışılan konularda uzman olmasa da retorik olarak güçlü kişilerin ekranlara taşınması gibi pek çok etken, doğru ve güvenilir bilgiyi medyada bulmayı zorlaştırıyor. Türkiye’de ve dünyada görülen kutuplaşmış medya ortamı, yani medya kuruluşlarının siyasi pozisyon olarak belirli siyasi görüşe sahip kitleye yönelik haber üretiyor olması ise yine yanlış bilginin yayılımına zemin oluştururken medyaya duyulan güveni de azaltıyor.

İnfodeminin yayılmasında, iletişimin merkezinde yer alan medyaya karşı güvenin azalmasının etkisi büyük. Ancak medyanın yanı sıra doğru bilgiyi üretmesi ve toplumla paylaşması beklenen kurumlara duyulan güvende de ciddi bir azalma söz konusu. Bunların başında ise devlet kurumlarına duyulan güven problemi yer alıyor. TÜBİTAK araştırmamızda ortaya kon-

duğu üzere Türkiye’de bireyler, şeffaflık ve katılımıcılığın eksik olması ve kutuplaşmış siyaset ortamı sebebiyle devlet kurumlarına güvenemeyebiliyor. Dolayısıyla bazı bireyler bu kurumlardan aktarılan bilgilere şüpheyle yaklaşıyor ve bilgi kaynağı olarak bu kurumların aktardıklarına başvurmakta çekinceleri var ([İnfodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#)).

Şekil 5.2

Kurumlara Güven (“Güveniyorum” yanıtlarının oranı) ([İnfodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#))

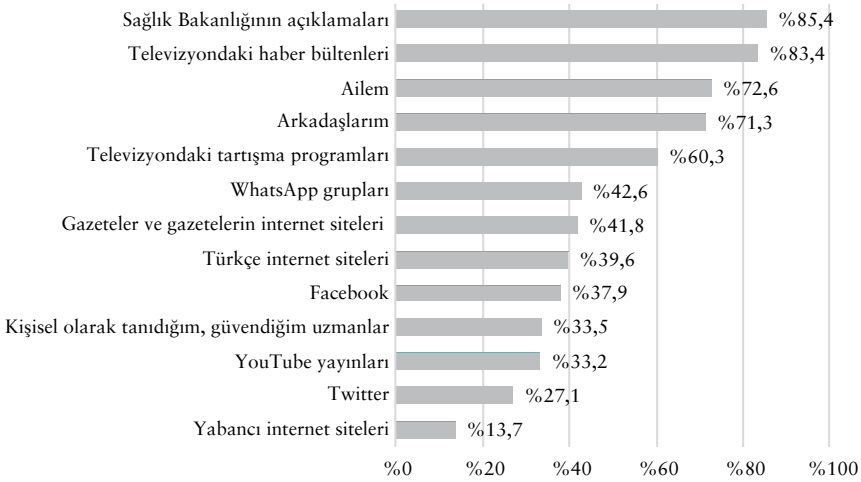

İçinde bulunduğumuz hakikat sonrası dönemde artan bilim karşıtlığının bir getirisi olarak bilim kurumlarına duyulan güvenin de azaldığı görülmekte. Bilimsel tartışmaların, popülist söylemler üzerinden yürütüldüğü günümüzde, bilim insanlarının ürettiği bilgilerin konunun uzmanı olmayan kişiler veya sıradan insanlar tarafından kolaylıkla yadsındığına şahit oluyoruz ([Erdoğan & Uyan Semerci, 2020](#)). Buna karşın bilimsel kurumların toplumla doğru iletişim kuramaması, bilimsel bilginin etkili yöntemlerle topluma geçirilmesinde eksikliklerin olması ve bilgi çokluğu ve çeşitliliği karşısında ihtiyaç duyulan bilginin süzülerek, toplum tarafından anlaşılır biçimde aktarılmasında yaşanan problemler bireyleri bu kurumlardan uzaklaştırıyor. TÜBİTAK araştırmamızda elde ettiğimiz dikkat çekici sonuçlardan bir diğeri ise, pandemi sürecinde bireylerin en güvenilir bilgi kaynağı olarak, kamusal alandan bildikleri veya bizzat tanıdıkları doktorları görmeleri idi. Bu güvenin nedenlerinin başında ise bu kişilerin siyasi kurumlardan bağımsız görülmesi,

kapsayıcı olmaları ve kendi çıkarları için değil halk sağlığı için çalışıyor olmaları düşüncesiydi ([İnfodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#)). Dolayısıyla Türkiye toplumu üzerinden değerlendirildiğinde, bilimsel bilginin çoğunluk tarafından reddedilmediği fakat bilimsel kurumların şeffaflık, tarafsızlık ve kapsayıcılık konularında toplumda soru işaretlerine neden olduğu söylenebilir.

Şekil 5.3

Koronavirüs ile İlgili En Sık Kullanılan Bilgi Kaynakları
 (“Sık kullanıyorum” yanıtlarının oranı) ([İnfodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#))

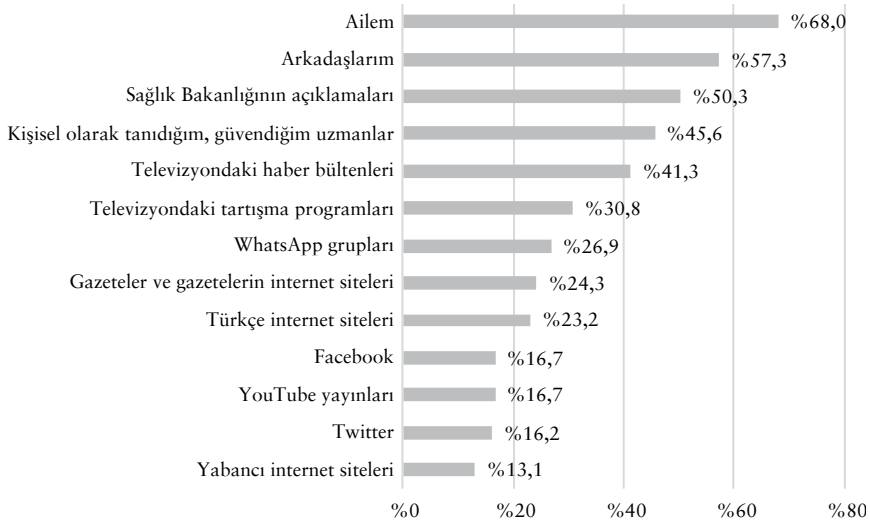

İnfodemiye mümkün kılan etkenler arasında kurumsal düzeyde güven sorunu yaşanan bir diğer aktör ise uluslararası kurumlar olarak dikkat çekiyor. Bu kurumların başarısız oldukları algısı ve meşruiyet sorunu, yanlış bilgiyle mücadele sürecinde ihtiyaç duyulan güvenilir bilgi arayışının bu kurumlara yönelmesini de zorlaştırıyor. TÜBİTAK araştırmamızda, yanlış bilgilere inanmanın genel olarak kurumlara güven derecesiyle ilişkili olduğu tespitinden yola çıkarak, bu dereceyi ölçmek üzere sorulan sorulara aldığımız yanıtlar bunu doğruluyor. Alınan yanıtlara göre Dünya Sağlık Örgütü’nün Türkiye toplumdaki güven oranı %45 iken, bu oran Avrupa Birliği için %24, Birleşmiş Milletler için ise %22’de kalıyor ([İnfodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#)). DSÖ’nün de içinde yer aldığı ve Covid-19 döneminde 24 ülkede 23.500 genç arasında küresel düzeyde yürütülen bir araştırmada, gençlerin

doğru bilgi arayışında güvendikleri kurumlar arasında DSÖ'ye güvenenlerin oranı %45, kendi hükümetine güvendiğini ifade edenlerin oranı ise %20 olarak görülüyor ([Dünya Sağlık Örgütü, 2021b](#)). Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) ise, 2020 yılında üye ülkelerde yaşayan vatandaşların yalnızca %51'nin kendi hükümetlerine güven duyduğunu ortaya koyarken, Covid-19 pandemisiyle mücadele için bu oranın artırılmasına yönelik çalışma ve tavsiyelerde [bulunuyor](#).

Zuckerman, kurumlara neden güvenmediğimizi analiz ettiği *Kurumlara Niçin Güvenmiyoruz?* başlıklı kitabında, kurumların bürokrasiyle ya da bir siyasetle etkileşimde olduğunu yani bağımsız olmayan örgütler olduğunu gördükçe güvenimizin azaldığını ifade ediyor ve güvensizlik ortamında sorunların çözümünün zorlaştığını altını çiziyor ([Zuckerman, 2021](#)). Diğer bir deyişle kurumlara güven düzeyi düştükçe, toplumun yanlı olduğunu düşündüğü kurumların önerilerine uyumu da azalıyor. Ulusal ve uluslararası kurumlara duyulan güven oranındaki düşüklük, pandemi gibi tüm dünyayı etkisi altına alan bir krizle mücadelede iş birliği ve dayanışma arayışını da zorlaştırıyor. Genel çerçevede kurumlara güven duymayan bireylerin yanlış bilgilere ve komplo teorilerine karşı direnci düşüyor ve bu durum infodemiyle mücadeleyi de olumsuz etkiliyor ([Pak vd., 2021](#); [Falcone vd., 2020](#)).

Şekil 5.4
Koronavirüs ile İlgili En Fazla Güvenilen Bilgi Kaynakları
("Güveniyorum" yanıtlarının oranı) ([İnfodemiyle Erkin Mücadele, 2020](#))

DÜŞÜNELİM: Covid-19 pandemisindeki bilgi arayışımızda kurumların açıklamalarını ne sıklıkla takip ettik? Bu açıklamaların yaşantımızda ve aldığımız kararlarda ne tür etkileri oldu?

Peki, güven konusunda problemleri bir süreç geçiren uluslararası ve ulusal kurumlar Covid-19 pandemisinde infodemiyle ve yanlış bilgilerin yayılımıyla mücadelede hangi adımları attı? İş birliği ve güven inşasına yönelik hangi ihtiyaçlar ortaya kondu, ne tür önlemler alındı? Infodemiyle mücadelede kurumların rolünü ele alacağımız bu bölümde, bizler de bu sorulara yanıt aramaya çalışacağız.

Uluslararası Kuruluşların Infodemiyle Mücadeledeki Rolü

Covid-19'un bir pandemiye dönüşmesi sürecinde, bu krizin yalnızca insan sağlığına yönelik bir tehdit olmakla sınırlı kalmayacağı, aynı zamanda infodemi ve yanlış bilginin yayılımıyla birlikte ırkçılığı, ayrımcılığı, nefret söylemini ve şiddeti körükleyen gelişmeleri de beraberinde getirmekte olduğu görüldü. Dönemin ABD Başkanı Donald Trump'ın "[Çin Virüsü](#)" çıkışının yanı sıra tüm dünyada başta Asya kökenliler olmak üzere çeşitli gruplara karşı sözlü ve fiziksel saldırılar yaşanmaya başladı. Bu atmosferde 11 Mayıs 2020'de, BM üyesi ve gözlemcisi olan ülkelerin de aralarında bulunduğu 132 imzacı ile "Covid-19 Bağlamında Infodemi Hakkında Bölgeler Arası Bildiri" ([Cross-Regional Statement on "Infodemic" in the Context of COVID-19](#)) hazırlandı. Bildiride Covid-19 üzerinden yayılan dezenformasyon ve sahte haberlerin şiddetin körüklediğine ve toplumları böldüğüne dikkat çekiliyor ve tüm ilgili aktörlere (devletler, bölgesel kuruluşlar, sosyal medya platformları, medya çalışanları gibi) ivedilikle dezenformasyon yayılımını durdurmak üzere harekete geçmeleri ve BM'nin bu konudaki önerilerine uymaları çağrısı yapılıyordu. Söz konusu bildiri hem küresel hem de ulusal düzeyde pandeminin yönetiminde infodemiyle mücadelenin ne kadar önem arz ettiğini ve bu mücadelenin ancak tüm paydaşlarla iş birliği içerisinde yürütülürse etkin sonuçlar doğurabileceğini ortaya koyan bir örnekti.

Covid-19 pandemisi hızla dünya gündemine girdiğinde, pandemi yönetiminden sorumlu kurumlar ve sağlık otoriteleri tarafından bireysel ve kurumsal düzeyde uyulması gereken bazı kurallar ve virüsten korunmak için tavsiye edilen önlemler gibi çeşitli açıklamalar gelmeye başladı. Bu süreçte Covid-19'dan korunma, virüsün yayılımı, hastalığın belirtileri gibi konu-

lar hakkında güvenilir bilgiye erişim ihtiyacı hızla artarken, bilgi üretimi ve dağıtımında ilgili tüm aktörlerin iş birliğini gerektiren çalışmalara duyulan ihtiyaç da arttı. Bu bağlamda uluslararası kuruluşların bir çatı görevi üstlenerek hükümetleri, sivil toplumu, akademisyenleri, teknoloji şirketlerini ve diğer aktörleri bir araya getirme girişimleri başladı. Bu kuruluşlar, diğer kurumlarla yürüttükleri çalışmaların yanı sıra pandeminin başından bu yana bireysel düzeyde de infodemiye karşı dayanıklılığın artırılması için çeşitli eğitimler, bilgilendirme faaliyetleri yürütüyor. Bu bağlamda ilk olarak ele alacağımız uluslararası kuruluş olan ve infodemi kavramını uluslararası toplumun gündemine taşıyan Dünya Sağlık Örgütü'nün rolü ve yürüttüğü çalışmalar, infodemiyle uluslararası mücadelede farkındalığın artırılması ve ortak çözümlerin üretilmesinde önem arz ediyor.

Dünya Sağlık Örgütü

DSÖ genel direktörü Tedros Adhanom Ghebreyesus, 8 Şubat 2020'deki [basın toplantısında](#) ve 15 Şubat 2020'de [Münih Güvenlik Konferansı](#)'nda infodemi kavramını gündeme getirdiğinde; sağlık çalışanlarının pandemiyle mücadelesini sekteye uğratan, karar vericileri olumsuz etkileyen ve toplumda kafa karışıklığı ve korku yaratan yanlış bilgilerden, sahte haberlerden ve komplo teorilerinden söz ediyordu. Devamında DSÖ, infodemiyle mücadelede diğer uluslararası kuruluşlar, hükümetler, pandemi yönetiminden sorumlu kurumlar ve aynı zamanda sivil toplum, medya şirketleri, bireyler ve ilgili tüm aktörlere yönelik infodemi yönetimi araçları geliştirmeye başladı. DSÖ'nün infodemi hakkındaki çalışmalarına yer verdiği [internet sitesinde](#), bilgilendirme kitapçıkları, öneriler, araçlar, eğitimler ve araştırmalar açık kaynak olarak sunuldu ve düzenli olarak güncellenmeye devam etti. Aynı zamanda DSÖ Salgın Hastalıklar için Bilgi Ağı ([EPI-WIN: WHO Information Network for Epidemics](#)) çalışmalarını, Covid-19 döneminde herkes için ihtiyaç duyulan kesin ve anlaşılır tedbirler, güvenilir kaynaklardan elde edilen bilgiler sunmaya yönlendirdi. Infodeminin pandemi döneminde halk sağlığına yönelik bir tehdit haline gelmesindeki en önemli unsur, mevcut bilgi ekosisteminde yer alan yüksek hacimdeki ve denetimsiz bilgiler karşısında hem kurumların hem de bireylerin güvenilir kaynaklara erişmekte zorlanması. Bu bağlamda DSÖ güvenilir ve bilimsel bilgiyi sunmak ve erişilebilir kılmak konusunda hassasiyet gösteriyor.

Bu çerçevede de güvenilir bilgiyi yaygınlaştırmak konusunda DSÖ, çeşitli konferanslar ile infodemiyle mücadelede tüm aktörleri bir araya getirerek iş birliğini sürdürülebilir kılmayı hedefliyor. 29 Haziran-21 Temmuz 2020 tarihleri arasında gerçekleşen [1. İnfodemioloji Konferansı](#)'nda, halk sağlığı uzmanlarından medya ve gazetecilik alanında çalışanlara, Birleşmiş Milletler temsilcilerinden, toplum ve davranış bilimcilerle kadar geniş bir yelpazeden katılımcılarla birlikte infodemi yönetimi çok disiplinli bir çerçevede ele alınarak, Covid-19 pandemisinde, infodemiye karşı mücadele yöntemleri geliştirmek, infodeminin toplum ve birey sağlığı üzerindeki etkilerini ve gelecek infodemilere karşı ne tür önlemler geliştirilmesi gerektiği sorularına yanıt arandı. İnfodemi yönetiminde toplulukları dinlemek, doğru iletişim kurmak, mezenformasyona karşı direnci artırmak, iş birliği kanalları yaratmak ve ihtiyaca yönelik çözümler üretmenin önemini vurgulayan DSÖ, başka toplantılarda da bu hedeflere yönelik çalışmalar yürüttü. 11 Kasım 2021 tarihlerinde beşincisi gerçekleştirilen İnfodemi Yönetimi Konferansları'nın [üçüncüsünde](#), ülkelerin sağlık otoritelerine, sivil toplum kuruluşlarına, medya ve gazeteciliğe ve teknoloji ve platform şirketlerine yönelik tespitler ve öneriler sunuldu. Özellikle teknoloji şirketleri ve platformlara yönelik veri şeffaflığı sorunu, düşük okuryazarlık seviyesi gibi konulara dikkat çekilirken platformların özellikle sağlık alanında doğru ve güvenilir bilgiye erişim için hassasiyetlerine ihtiyaç vurgulandı.

ÖNERİ – OKUYALIM: Dünya Sağlık Örgütü'nün Ocak 2020-Mayıs 2021 tarihleri arasında infodemi yönetiminde yürüttüğü diğer çalışmalar için “An overview of infodemic management during COVID-19” başlıklı [raporu](#) inceleyebilirsiniz.

DSÖ'nün infodemiye karşı bilinç artırmak ve bireysel düzeyde güçlenmeye katkı sunmak için geliştirdiği bir eğitim programı İnfodemi Yöneticisi Eğitimi ([Infodemic Manager Training](#)) bulunuyor. Yaklaşık 120 ülkeden katılımcının dahil olduğu [program](#) ile DSÖ'nün bu girişimi, farklı disiplinlerden, üniversitelerden, gençlik ağlarından, medya ve sağlık çalışanlarından kişileri infodemiyle mücadele için bir araya getiriyor. Kasım 2021'de üçüncüsü başlayan ve uluslararası katılıma açık olan çevrim içi eğitim programına dahil olarak, infodemiyle mücadele konusunda donanım kazanmak,

infodemiye müdahale ve dayanıklılık konusunda güçlenmek ve infodemi yönetimi için yeni araçlar ve uygulamalar geliştirmek üzere yetkinlik kazanmak mümkün. [Birinci](#) ve [ikinci](#) eğitimler hakkında hazırlanan kitapçıklarda eğitimin içeriği hakkında bilgi edinilebilir.

Son olarak DSÖ, Wunderman Thompson, Melbourne Üniversitesi ve Pollfish tarafından, gençlerin Covid-19 pandemisinde bilgiye erişimi üzerine yürütülen küresel çalışmanın çıktılarına değinmek önemli görünüyor. Aralık 2021’de [raporu](#) paylaşılan çalışmada, gençlerin sosyal medyada sağlık alanında hangi bilgileri ve kaynakları paylaştığı, sahte haberler karşısında verdikleri tepkiler, pandemi sürecindeki endişeleri, aşı konusundaki görüşleri ve pandemide karşılaştıkları bilgilere karşı tutumları gibi konulara yer veriliyor. Araştırma çıktılarına göre ulusal medya kanalları hâlâ gençler arasında en güvenilir bilgi kaynağı olarak görülürken, DSÖ ve alternatif kaynaklara başvurmak da oldukça yaygın. Araştırma sonuçlarına göre, sosyal medyada daha eğlenceli, ilgi çekici içerikleri paylaşma trendine karşın gençlerin, konu Covid-19 olunca daha bilimsel içerikleri paylaştıkları görülüyor. Araştırmada, gençlerin sahte haberler ve yanlış bilgiler konusunda farkındalığı yüksek olmasına rağmen bilgi düzensizlikleri ile mücadele etmek yerine göz ardı etmeyi tercih ettikleri de tespit edilmiş. Aşılar ve genel sağlık programları hakkında gençleri bilgilendirme konusunda sağlık iletişimcilerine görev düşüğü, sosyal medya ünlüleri ve “influencer”ların bu konularda gençler üzerinde olumsuz etkileri olabileceği ifade [ediliyor](#). Bu araştırma bağlamında gençlerin yanlış bilgi konusunda farkındalığının artması olumlu bir gelişme olarak görülse de onları infodemiye karşı güçlendirmek için daha fazla işbirliğine ihtiyaç olduğu, medya ve dijital okuryazarlık seviyelerinin yükseltilmesi için adımlar atılması gerekliliği gündeme geliyor.

Covid-19 pandemisinde yaşanan infodeminin, sağlık alanında en önemli uluslararası kuruluş olan DSÖ tarafından ehemmiyetle ele alındığı ve müdahale ettiği söylenebilir. Ancak kurumlara güven düzeyinin düşük seyrettiği günümüzde, DSÖ’nün küresel düzeyde yürüttüğü çalışmaların yanı sıra yerele, ülke örgütlenmesine yönelik çalışmalara daha çok önem vermesini gerektiriyor. DSÖ Türkiye ofisinin kendine ait bir internet sitesinin olmaması, var olan bilgilerin ve [içeriklerin](#) İngilizce yayınlanması DSÖ’nün kapsayıcılığa verdiği önem açısından geliştirilebilecek noktalar olarak belirtilebilir.

Birleşmiş Milletler

Yanlış bilgi sorunu Birleşmiş Milletler için yeni bir olgu değil. BM çatısı altında faaliyet gösteren kuruluşlar yanlış bilginin ve sahte haberlerin yayılımı ve yarattığı olumsuz sonuçlar hakkında uzun süredir çalışmalar yürütüyor. BM'nin çalışmalarında, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin [19. maddesinde](#) de ifade verildiği gibi, bilgiye erişimin ve ifade özgürlüğünün bir insan hakkı olduğunu vurgusundan yola çıktığını görüyoruz. Bu bağlamda Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü'nün (UNESCO), Covid-19 pandemisi öncesinde başlattığı bilgi paylaşımı ve dezenformasyonla mücadele kapsamında çeşitli girişimleri var. UNESCO, [açık eğitim programları](#), [doğrulama kuruluşları ağı](#), [medya ve bilgi okuryazarlığı](#) gibi alanlarda sunduğu kaynaklarla güvenilir bilgiye erişimi destekleyen faaliyetler yürütüyor. Örneğin 2018 yılında yayınlanan, gazetecilere ve medya çalışanlarına yönelik hazırlanan “Gazetecilik, Sahte Haberler ve Dezenformasyon” ([Journalism, Fake News and Disinformation: A Handbook for Journalism Education and Training](#)) başlıklı eğitim rehberi, bilgi düzensizlikleri, dijitalleşme ve yanlış bilginin yayılımı hakkında önemli bir kaynak sunuyor. UNESCO'nun öğretmenlere yönelik hazırladığı “Öğretmenler için Medya Bilgi Okuryazarlığı” ([Media Information Literacy for Teachers](#)) eğitim modülleri ile öğretmenlerin medya ve bilginin doğru kullanımı ve üretimi hakkında güçlendirilmesi hedefleniyor.

Covid-19 sürecinde ise, BM Genel Sekreteri António Guterres'in 27 Mart 2020'de üye devletlere yaptığı [bildiride](#), pandemiyle mücadele ederken aynı zamanda hızla yayılan yanlış bilgilere karşı önlem alınması gerektiğine dikkat çektiğini, bilim ve hakikatin daha da önem kazandığı bir dönemde olduğunu vurguladığını görüyoruz. Tıpkı DSÖ gibi BM'nin de pandemi sürecindeki zorluklar karşısında küresel dayanışma ve iş birliğine ihtiyaç duyulan bir süreci işaret ettiği görülüyor. Covid-19 döneminde yayılan yanlış bilgileri, dezenformasyon ve infodemi kelimelerinden oluşan “dezinfodemi” ([disinfodemic](#)) kavramıyla ele alan UNESCO, bu bağlamda sorunu tanımlamak ve çözüm önerileri sunmak üzere, Uluslararası Gazeteciler Merkezi'nin (International Center for Journalists) de desteğiyle iki politika notu yayınladı. Medya ve iletişim uzmanları Julie Posetti ve Kalina Bontcheva tarafından hazırlanan raporların ilkinde, dezinfodeminin türler, en sık yayıldığı konular, yanlış bilginin pandemi yönetimine verdiği zararların incelendiğini ve Covid-19 dezenformasyon kampanyalarıyla mücadele edebilmek için hangi

alanlarda güçlenmeye ve hangi aktörlerle işbirliğine ihtiyaç olduğuna detaylı biçimde yer verildiğini görüyoruz ([Posetti & Bontcheva, 2020](#)). İkinci raporda ise daha çok dezinfodeminin nasıl üretildiği, çevrimiçi kanallarda nasıl yayıldığına yer veriliyor ve kurumlar, hükümetler, medya kanalları, platformlar gibi aktörlere dezinfodemiyle mücadelede tavsiyeler sunulmakta ([Posetti & Bontcheva, 2020](#)).

BM kuruluşları arasında, Covid-19 hakkında doğru bilgilerin yayılımına katkı sağlayan bir diğer topluluk ise Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF). Pandemi döneminde kurulan [Covid-19 Bilgi Merkezi](#)'nde Covid-19'a ilişkin güncel gelişmeler, kaynaklar ve aile ve çocukları korumaya yönelik öneriler bulunuyor. Böylelikle pandemide oluşan korku ve güvensizlik ortamında doğru bilgilerin paylaşılması, ailelerin, bakım verenlerin ve eğitimcilerin güçlendirilerek küresel düzeyde çocukların sağlığını ve bilgi düzeyini korumayı hedefliyor. Aşılama, beslenme, temizlik gibi sağlık konularında öneriler sunuluyor, pandemi döneminde eğitimde yaşanan değişimler karşısında çocukların öğrenme süreçlerini destekleyecek bilgiler paylaşılıyor. Merkezin küresel internet sitesinde yer alan bilgilerin bir kısmına, UNICEF Türkiye'nin [internet sitesi](#) üzerinden de Türkçe dilinde erişmek de mümkün.

BM'nin Covid-19 dönemindeki infodemiye karşı bireysel düzeyde güçlendirme girişimleri de bulunuyor. Örneğin, bir sivil etki ajansı olan Purpose ile BM ortaklığında kurulan "[Verified](#)" adlı internet sitesinde, Covid-19 hakkındaki sağlık bilgileri, aşılar, mezenformasyonla mücadele ve dayanışma konularına odaklanılırken; wikiHow ile birlikte geliştirilen ücretsiz bir [çevrim içi eğitim](#) aracına da erişmek mümkün. Geliştirilen bu araçlar ile BM'nin dijital okuryazarlığın yaygınlaşması ve bireylerin Covid-19 başta olmak üzere genel çerçevede mezenformasyona karşı güçlendirilmesine de önem verdiği görülüyor. Bunun yanı sıra, Mart 2020'de WhatsApp ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP), DSÖ, Uluslararası Bilgi Doğrulama Ağı (IFCN) ve Birleşmiş Milletler Çocuklara Yardım Fonu (UNICEF) ortaklığında WhatsApp Koronavirüs Bilgi Merkezi girişimi başlatıldığı [duyurulmuştu](#). Bu merkez ile WhatsApp kullanan sağlık çalışanları, eğitimciler, STK'lar ve diğer aktörlere sağlık konusunda doğru bilgileri ulaştırmak, kaynaklar sunmak ve söylentilerin yayılmasını önlemek hedeflendi. Uluslararası kurumlar, doğrulama kuruluşları ve özel sektörün bu ve benzer iş birlikleri, çok yönlü bir mücadeleye ihtiyaç duyulan infodemi ve yanlış bilgi

yayımlarına karşı atılması gereken adımlara bir örnek. Bu alanda etkinin oluşturulması için şeffaf, kapsayıcı ve yaygınlaştırılmış uygulamalara ihtiyaç var.

Avrupa Birliği

Covid-19 pandemisinde yayılan yanlış bilgilere dezenformasyon yayılımı ve yarattığı riskler üzerinden odaklanan Avrupa Birliği (AB), üye devletlerin ilgili sağlık kurumlarıyla iş birliği içerisinde atılması gereken adımlar üzerine çalışmalar yürütmekte. AB Komisyonu Başkanı Ursula von der Leyen yayımladığı [videoda](#), salgınla mücadelede DSÖ ve Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi ([European Centre for Disease Prevention and Control](#)) ile uluslararası işbirliğine vurgu yaparken, virüs hakkında yayılan yanlış bilgiler konusunda da platformlarla birlikte çalışmanın öneminin altını çiziyor. Avrupa Dijital Medya Gözlemevi ([European Digital Media Observatory](#)), doğrulama kuruluşlarını, akademisyenleri ve ilgili diğer paydaşları politika yapımcıları etkileme çalışmaları için bir araya getiren bir merkez olarak çalışıyor. Aynı zamanda Avrupa Demokrasi Aksiyon Planı ([European Democracy Action Plan](#)) ile sosyal medya platformlarının dezenformasyonla mücadeledeki yükümlülük ve sorumlulukları için rehberler oluşturuluyor.

Pandemide yaşanan infodemi krizinin yanı sıra AB ve NATO¹'nin uzun bir süredir Rusya gibi dış ülkelere gelen dezenformasyonla mücadele için de adımlar attığını biliniyor. Bu bağlamda AB ve NATO, bilginin manipüle edilmesine karşı durmak ve üye ülkelerdeki demokratik sistemleri korumak için harekete geçmiş durumda ([Gerrits, 2018](#)). AB tarafından baktığımızda, dezenformasyonu bir güvenlik tehdidi olarak ele alan Avrupa Birliği Dış İlişkiler Servisi, Mart 2015'de Doğu StratCom Görev Gücü'nü ([East](#)

1 AB'nin yanı sıra, kurumlar ve hedeflenen ülkelerdeki toplumun da görüş ve tutumlarını etkilemeye yönelik yürütülen dezenformasyon kampanyalarına karşı mücadele yürüten uluslararası kurumlardan biri ise NATO. NATO, üye ülkelere karşı dezenformasyon üreten dış tehditlere karşı ortak bir savunma sistemi geliştirmek üzere stratejik iletişimini şekillendirmekte. NATO yetkilisi Baiba Braže tarafından [ifade](#) edildiği biçimde, dezenformasyonla mücadelede uluslararası işbirliğine, bilgi paylaşımında şeffaflık ve doğru bilginin hızlı biçimde yayılımına önem veren NATO, önemli dezenformasyon örneklerini de açığa çıkarma görevini üstlenen bir kurum. Rusya'nın 2014 yılında Kırım'ı ilhak etmesi sonrasında NATO'nun, yanlış iddiaların alenen reddi, ittifakı hedef alan dezenformasyonları çürütmek ve bilgi, görüş ve paylaşım hususunda koordinasyon sağlanması gibi adımlar attığı görülüyor. Bunun yanı sıra yine 2014 yılında kurulan NATO Stratejik İletişim Mükemmeliyet Merkezi ([NATO StratCom COE](#)) ile uluslararası uzmanların, eğitmenlerin araştırmacıların da içinde yer aldığı bir siyasi ve askeri merkez oluşturuldu. Bu merkezde Rusya ve Çin gibi dış tehdit olarak görülen devletlere karşı dezenformasyonla mücadele stratejileri geliştirilmekte, aynı zamanda yanlış bilgi literatürüne katkı sunacak [araştırmalar](#) yayınlanmaktadır.

[StratCom Task Force](#)) kurarak, Doğu ülkelerinde (Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Moldova, Beyaz Rusya ve Ukrayna) Rusya tarafından yayılan dezenformasyona karşı AB politikalarını açıklamaya odaklanan bir iletişim stratejisi oluşturdu. Görev gücünün en önemli projesi olan [EUvsDisinfo](#) ile de Rusya'nın dezenformasyon kampanyalarına karşı kamusal farkındalık yaratılması, dijital bilgi ve medya manipülasyonuna karşı AB vatandaşlarının güçlendirilmesi hedeflendi. EUvsDisinfo internet sitesinde Covid-19 başta olmak üzere çeşitli konularda oluşan Rus dezenformasyonuna karşı bilgilendirmeler yapılmakta, raporlar hazırlanmakta ve site düzenli olarak güncellenerek kamuoyu bilgilendirilmekte.

DSÖ, BM ve AB yanlış bilgiyle mücadele ve pandemi döneminde oluşan infodemiye karşı önlem mekanizmaları üretme konusunda örnek olarak incelediğimiz ve en çok bilinen uluslararası kuruluşlar oldu. Bunların yanı sıra Covid-19 pandemisinde oluşan yanlış bilgi krizi karşısında diğer uluslararası kuruluşlarından çeşitli adımlar attığı görülüyor. Politika önerileri geliştiren Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü ([OECD](#)), [Poynter](#), [First Draft](#), [EU DisinfoLab](#) gibi kâr amacı gütmeyen ve pandemi dönemindeki bilgi düzensizlikleri ile mücadele eden uluslararası kuruluşlar sundukları bilimsel veriler, raporlar, bilgiler ve yönlendirmeler ile infodemiyle küresel boyutta mücadelede önemli rol oynuyor ve kaynak sağlıyor.

Ulusal Kurumlar Düzeyinde İnfodemiyle Mücadele

Covid-19 pandemisinden önceki dönemde, bilgi düzensizliklerinin yarattığı olumsuz sonuçlara karşı devletler ve ulusal kurumlar düzeyinde bazı çalışmalar ve yasal düzenlemeler yapılmaya başlanmıştı. 2017 yılında Avrupa Konseyi tarafından yayınlanan ve bilgi düzensizlikleri araştırmalarının temel kaynaklarından biri olan rapor, bu konuya disiplinlerarası bir yaklaşım sunarak bazı politika önerileri ortaya koyuyordu ([Wardle & Derakshan, 2017](#)). Ulusal düzeyde yanlış bilgiyle mücadelenin, çevrimiçi mecralarda oluşan bilgi düzensizlikleri bağlamında ele alınmasıyla birlikte Poynter, hükümetlerin çevrimiçi dezenformasyona karşı hangi adımları attığına yönelik bir [rehber](#) oluşturdu. Poynter'ın yayımladığı rehberde ve haritalandırmada, hükümetlerin bu soruna karşı farklı düzeylerde önleme mekanizmaları geliştirdiği görülüyor. Örneğin, Amerika Birleşik Devletleri, Rusya ve Brezilya gibi ülkeler bilgi düzensizlikleri ve sahte haberler ile yasalar düzeyinde mücadele ederken, ABD konuya sosyal medya ve online platformlar cephesinden,

Rusya ise iç güvenlik meselesi üzerinden yaklaşıyor. Çin ise ekonomik ve toplumsal düzeni bozan söylentilerin medyada yayılması karşısında hukuki süreç başlatıyor. Türkiye ve Kazakistan sahte haber ve beyanların yayılımından sorumlu kişi ve sosyal medya hesaplarına karşı soruşturma başlatan ülkeler [arasında](#). Dolayısıyla pandemi öncesinde hükümetler ve devlet kurumları düzeyinde yanlış bilgiyle mücadele için bazı adımlar atılmaya başlandığını söylemek mümkün.

Covid-19 pandemisinde yayılan yanlış bilgiler ile birlikte bu sorun, bu bilgilerin oldukça yüksek bir hızda ve denetlenemez biçimde yayılarak ölçek ve hız sorununu artırdı. İnfodeminin pandemi yöntemine engel oluşturan ve halk sağlığını tehdit eden bir risk oluşturması, Covid-19 döneminde ülkeler düzeyinde de pandemi özelinde eylem planları yapılması ve doğru bilginin halka ulaştırılması ihtiyacını doğurdu. Uluslararası örgütler infodemiye karşı alarma geçtiğinde, ulusal devlet yönetimlerine ve ilgili kuruluşlara yönelik de tavsiyelerde bulunmaya başlamıştı. Örneğin [OECD](#)'ye göre, Covid-19 hakkında bilgilerin açık ve şeffaf biçimde paylaşılması, toplum güvenini sağlayacak adımlar atılması, dijital araçların etkin biçimde kullanılarak güvenilir bilginin sunulması gibi konular bu noktada ön plana çıktı. UNESCO'nun [dezinfodemiyle](#) mücadelede hükümetlere yaptığı çağrılarda, bilgiye erişim ve ifade özgürlüğü gibi uluslararası insan haklarının gözetilmesine; Covid-19 hakkındaki güncel bilgilerin ve önlemlerin şeffaf bir biçimde paylaşılmasına, medyanın bağımsız ve güvenilir bilgiye erişimi ve paylaşımının önemine ve yanlış bilgi karşısında özellikle çocuklar, gençler ve yaşlıların dayanıklılığını artırmak üzere medya okuryazarlığına önem verilmesi gerekliliğine yer verildiği görüldü ([Posetti & Bontcheva, 2020](#)).

Bilgi arayışının dijital mecralara ve alternatif kaynaklara kayışında ciddi bir artış görülüyor olsa da pandemi gibi bir krizde özellikle ilk dönemlerde toplumlar, ulusal kuruluşların, devlet kurumlarının ve sağlık otoritelerinin paylaştığı bilgileri takip etme eğilimi gösteriyor. TÜBİTAK araştırmamız kapsamında Kasım-Aralık 2020 tarihlerinde gerçekleştirdiğimiz yüz yüze derinlemesine görüşmelerden elde ettiğimiz bulgulara göre, görüşülen kişiler de pandeminin ilk döneminde Sağlık Bakanlığı ve hükümetin gündelik açıklamalarını sıklıkla takip ettiklerini, Bilim Kurulu ve bakanlığın açıklamalarını güvenilir bulduğunu ifade etmişlerdi. Koronavirüs hakkında bilgi alınan kaynaklar sorulduğunda Sağlık Bakanlığı açıklamalarının %85 ile en yüksek orana sahip olduğu görülmüştü. Araştırmamızda kurumlara gü-

ven oranlarına bakıldığında ise, bu bölümün başında grafiğini paylaştığımız gibi Türkiye'deki yerel kuruluşlar arasında üniversiteler %60 ile ilk sırada yer alırken, Sağlık Bakanlığı %58, Türk Tabipleri Birliği ise %52 oranında güven duyulan kurumlar olarak görülmektedir. Araştırmamızda kurumlara güvenin farklı boyutlarına baktığımızda ise, gençlerin ve işsizlerin devlet kurumlarına daha az güvendiği, eğitim düzeyi arttıkça devlet kurumlarına güvenin arttığı görülmektedir. Komplo teorilerine inananların ise genellikle devlet kurumlarına güven düzeyi düşük olan kişilerdir. TTB ve üniversiteler gibi bilimsel kurumlara güven konusunda ise, 55 yaş ve üstü olan kişilerin, kadınların ve öğrencilerin bu kurumlara en çok güven duyan gruplar olduğu görüldü ([Infodemiyle Etkin Mücadele, 2020](#)).

Peki, Türkiye'de güven oranlarının çok da yüksek seviyede olmadığı yerel kuruluşlar, pandemide yayılan bilgi düzensizlikleri ve infodemiyle mücadele için hangi adımları attı? Doğru ve güvenilir bilginin toplumla paylaşımında hangi yollar izlendi ve bu yöntemler etkili oldu mu? Bu soruları Türkiye özelinde pandemi sürecinde toplumun bilgilendirilmesi noktasında bir devlet kurumu olarak Sağlık Bakanlığı'nın çalışmaları ve bir bilimsel kuruluş ve meslek örgütü olarak Türk Tabipleri Birliği'nin çalışmaları üzerinden ele almaya çalışacağız.

T.C. Sağlık Bakanlığı

Sağlık Bakanlığı Türkiye'de pandemi yönetiminde özellikle ilk dönemde öne çıkan ve toplumun bilgilendirilmesine önemli rol oynayan bir kurum oldu. Sağlık Bakanı Fahrettin Koca'nın salgının ilk günlerinde düzenli olarak basın toplantılarıyla halkı bilgilendirmesi, güncel vaka sayılarını paylaşması, toplumsal güvenin inşası ve bilgi paylaşımı üzerine atılan adımlar olarak değerlendirilebilir. Bakanlığın doğru ve bilimsel bilgi paylaşımında ise [Covid-19 Bilgilendirme Platformu](#) internet sitesi oluşturularak, virüs hakkında ve virüsten korunma yöntemleri hakkında bilgileri toplumla paylaşması söz konusuydu. Sağlık Bakanlığı oluşturduğu çeşitli multimedya araçları ile [afişler](#), [broşürler](#) ve [videolar](#) ile Covid-19 karşısında alınması gereken önlemler hakkında halkı bilgilendirdi. Aşılama hakkında bazı ünlü kişilerin yer aldığı [kamu spotları hazırlandı](#). Bu platformda sağlık çalışanlarına yönelik rehberlere de yer verildi, tanı ve tedavi süreçleri hakkında bilgiler herkesin erişimine açık hale geldi. Bu internet sitesi aynı zamanda Türkiye'deki test, vaka, hasta sayıları gibi verilerden oluşan günlük Covid-19 tablosunun pay-

laşıldığı mecra oldu. Bakanlığın sosyal medya hesapları da bu dönemde aktif biçimde kullanıldı, salgın hakkındaki güncel bilgiler yaygınlaştırıldı. Aşı uygulamasının başlamasıyla birlikte ise [Covid-19 Aşısı Bilgilendirme Platformu](#) oluşturuldu ve aşilar hakkında bilimsel bilgiler bu mecrada paylaşıldı. Bu internet sitesi de aynı zamanda günlük aşılama sayılarının ve oranların toplumla paylaşıldığı yer oldu. [Sağlık Bakanlığı İletişim Merkezi](#), 184 telefon danışma hattı ve internet sitesi üzerinde canlı destek hattı ile Covid-19 hakkında bilgi edinmek isteyen kişiler bilgilendirilmesi amacıyla kurulan diğer kanallar oldu.

ÖNERİ – İZLEYELİM: Sağlık Bakanlığı'nın YouTube kanalında yayınlanan, Türkiye'deki sosyal medya fenomenlerinin Covid-19 aşilar hakkında sağlık uzmanları ile konuştuğu program videolarına göz atabilirsiniz:

“COVID-19 Aşilarını Konuşuyoruz”

[Enes Batur ve Prof. Dr. Ateş Kara](#)

[Orkun Işıtmak ve Prof. Dr. Mustafa Necmi İlhan](#)

[Alper Rende ve Doç. Dr. Afşin Emre Kayıpmaz](#)

[Betül Çakmak ve Prof. Dr. Levent Akın](#)

[Refika Birgül ve Prof. Dr. Hasan Tezer](#)

Henüz Türkiye'de Covid-19 vakaları görülmeye başlamadan önce [Ocak 2020](#)'de Sağlık Bakanlığı tarafından kurulan Koronavirüs Bilim Kurulu, tıp alanında farklı uzmanlardan oluşan ve pandemi yönetiminde danışma kurulu olarak görev aldı. Sağlık uzmanlarından oluşan [kurul](#), aynı zamanda koronavirüs ve aşilar hakkında yayılan yanlış bilgiler konusunda toplumu bilgilendirme görevini üstlendi ki özellikle pandeminin ilk dönemlerinde kurul üyelerinin [medyada](#) sıklıkla [yer](#) aldıkları [görüldü](#).

Bilim kurulunun tavsiye kararları toplum tarafından bir süre yakinen takip edildi ancak zaman içerisinde kurul tavsiyeleri ile alınan kararlar arasında uyumsuzluklar olduğu ve bazı kurul üyelerinin görevlerinden istifa ettiği [görüldü](#). Pandeminin ilk dönemlerinde Bakan Koca'nın basın toplantıları yoluyla sık sık toplumu bilgilendirmesi bakanlığa karşı duyulan güveni artmışsa da Temmuz 2020'de semptom göstermeyen pozitif vakaların, önce-

den günlük Covid-19 vaka tablosunda açıklanmadığının duyurulması ve şeffaf olmayan açıklamalar yapılması kamuoyunda vaka sayılarının gizlendiği düşüncesine yol açtı ve güvensizliğin artmasına sebep oldu (Akyüz, 2021). Bakanlığın Covid-19 hakkında paylaştığı bilgiler süreç içerisinde muhalefet partileri, bazı belediyeler ve Türk Tabipleri Birliği gibi sağlık örgütleri tarafından eleştiriler aldı. Sürecin başından itibaren vaka sayılarının doğru açıklanmadığı, ölüm raporlarının gizlendiği, vaka sayısının artmaması için test yapılmadığı gibi iddialar bakanlık tarafından reddedildi (Akyüz, 2021).

Genel çerçevede Türkiye’de pandemi yönteminden sorumlu kurumların başında olan Sağlık Bakanlığı’nın zaman içerisinde şeffaflık konusunda sorgulanması, kuruma ve aktörlere karşı güvensizliğin artmasına neden oldu. Bakanlık koronavirüsten korunma yolları ve tedbirler konusunda pandeminin ilk döneminde doğru ve bilimsel bilgileri topluma aktarmada başarılı olsa da, örneğin infodeminin yayılımında etkili olan medya kanalları, bu kanallarda dolaşan yanlış bilgiler ve özellikle konunun çözümünde sosyal medya platformlarıyla işbirliğine yönelik gerekli adımların yeterli düzeyde atılmadığı söylenebilir. Aşılmanın başladığı dönemde hızla yayılan aşı karşıtı söylemler karşısında bakanlığın, aşılınmayı destekleyen açıklamalar ve aşı olunması gerektiği hakkındaki çağrılarının yanı sıra daha yoğun bir bilgilendirme çalışması etkiyi arttırabilirdi. Aynı zamanda sivil toplumun, örneğin Türk Tabipleri Birliği, Türk Toraks Derneği, Halk Sağlığı Uzmanları Derneği gibi kurumların dahili daha başarılı bir pandemi yönetimi sağlayabilirdi. Dolayısıyla, farklı seslerin bir araya geldiği, yönetsel kararların kapsayıcılığı gözetilerek alındığı bir süreç daha güven yaratabilir, bilgi düzensizliklerle mücadelede de daha başarılı olabilirdi. Bu bağlamda Türkiye’de var olan kutuplaşmış ortamda Sağlık Bakanlığı ve diğer devlet kurumlarının Covid-19 pandemisinde infodemiye oluşturan etkenlere karşı mücadele sürecini her yönüyle değerlendirmek ve bu deneyim çerçevesinde birçok yönden müdahalede geliştirilecek noktaları ele almak önemli.

Türk Tabipleri Birliği

Covid-19 pandemisinde Türkiye’de bilimsel bilginin üretimi ve yayılımında ön plana çıkan ulusal kuruluşlardan biri de Türk Tabipleri Birliği (TTB) oldu. Türkiye’deki hekimleri temsil eden bir meslek örgütü olarak 1953 yılında kurulan TTB’ye bugün, ülkedeki hekimlerin %88’inin üye olduğu belirtilmekte. 2020 yılında Türkiye’de ilk vakanın görülmesiyle başlayan ve

hızla yayılan salgın sürecinde TTB, Covid-19 İzleme Kurulu oluşturarak tıp alanından hukuka, gazetecilikten insan hakları alanına kadar farklı disiplinlerden uzmanların bir araya geldiği bir çalışma grubuyla süreci takip etmeye, bilgi üretmeye ve yaygınlaştırmaya başladı. Bu kurul 2021 yılında Pandemi Çalışma Grubu ismi ile çalışmalarına devam ediyor. TTB'nin Covid-19 iletişimini yürüttüğü kaynakların başında, [koronavirüs internet sitesi](#) geliyor. Kitaplar, dergiler, raporlar, podcastler, webinarlar, videolar ve bültenler gibi çeşitli yayınlar aracılığıyla TTB, pandemi sürecinde hem toplumu hem de sağlık çalışanlarını bilgilendirmeye yönelik çalışmalar yürütüyor. Mayıs 2021 itibarıyla TTB'nin internet sitesinde ve YouTube kanalında haftalık olarak yayımlanan ve "[Pandemide Merak Ettiklerimiz](#)" başlıklı video serisinde, salgın yönetiminde alınan kararlar hakkındaki tartışmalar, aşılama çalışmaları, ruhsal sorunlar, koronavirüsün yeni varyantları, aşı karışıklığı gibi pandemide gündeme gelen pek çok konu ele alınıyor. Her hafta konusunda uzman bir katılımcıyla gerçekleşen programda, pandemi gündemini bilimsel bilgiler üzerinden yürütülen tartışmaları takip etmek mümkün (TTB, 2021). Bu bağlamda TTB'nin pandemide oluşan yanlış veya doğruluğu kanıtlanmamış bilgiler üzerinden doğru ve güvenilir bilgi üretimi konusunda önemli rol oynadığı söylenebilir.

ÖNERİ – DİNLEYELİM: Türk Tabipleri Birliği'nin Covid-19 pandemisi bağlamında ele alınan çeşitli konulara ve konuklara yer verdiği [podcast](#) serisine kulak verebilirsiniz.

TTB, Covid-19 pandemisinde bugüne kadar [12 değerlendirme raporu](#) yayınladı. Bu raporlardan ilki olan ve 14 Mayıs 2020 tarihli, Türk Tabipleri Birliği Covid-19 Danışma ve İzleme Kurulu Covid-19 Pandemisi İki Aylık Değerlendirme Raporu, genel çerçevede pandemi yönetimini küresel ve Türkiye düzeyinde ele alırken, pandemide iletişim ve medya bağlamında önemli noktalara yer veriyor. İnfodemiyle mücadele, risk iletişimi yaklaşımı üzerinden ele alınırken, güven, güvenilirlik, şeffaflık ve hesap verebilirlik unsurları ve nitelikli bir iletişim çalışması ile yayılan bir salgın esnasında artan belirsizlikler ve değişen durumlar karşısında kamuoyunun hazırlanmasının önemi ele alınıyor. Bu unsurların yetersiz düzeyde olduğu veya var olmadığı durumlarda ise hızla değişen veya tutarlı olmayan bilgiler karşısında, kişile-

rin riski azaltma konusunda işbirliği yapmalarının zorlaşacağı ifade ediliyor (TTB, 2020). Diğer bir deyişle infodemi nedeniyle oluşan belirsizlik ortamında toplumun pandemi yönetimine uyum sağlaması için güven duygusuna ve şeffaf iletişime ihtiyacı olduğu belirtiliyor. Pandeminin ilk dönemlerinde toplumun eve kapandığı süreçte medya kanallarında bilgi arayışının üst düzeyde olmasıyla birlikte medyaya düşen rolün de önemine dikkat çekilen raporda, medya çalışanlarına yönelik sağlık haberciliği hakkında da bazı önerilere yer verilmekte. Bu dönemde artan ayrımcı, nefret içeren söylemlere dikkat çekilmesi; medya çalışanlarının bilimsel kaynaklara dayalı haber yapmasının önemi; toplumun sesine de kulak verilerek dayanışma ve iş birliğini güçlendirecek yönde söylemlerin artması öneriler arasında (TTB, 2020). Bu bağlamda TTB'nin pandeminin ilk döneminde yayılan yanlış bilgiler ve artan infodemi karşısında doğru bilginin üretimi ve yaygınlaştırılması için çalışmalar yürütmesi, tıp alanında çalışan diğer uzman dernekleri ile birlikte çalışarak üretilen bilgilerde uzmanlığın önemine vurgu yapması ve medyanın bu süreçteki rolüne dair uyarı ve önerilerde bulunması TTB'yi Türkiye'de infodemiyle mücadelede önemli bir aktör haline getiriyor. Öte yandan TTB, birlikte çalıştığı diğer meslek ve sivil toplum örgütleri ile birlikte, Türkiye'de pandemi yönetimi sürecinden dışlandıkları, Sağlık Bakanlığı'nın oluşturduğu Bilim Kurulu'nda kendilerine yer verilmediği gibi çeşitli olgular üzerinden bu sürecin şeffaf yürütülmediği ve toplumda dayanışmanın desteklenmesi yerine dışlanmanın tercih edildiği yönünden eleştiriler ortaya koymakta (TTB, 2020). TTB'nin raporlarının sonuncusu Ekim 2021'de yayınlanan Covid-19 Pandemisi 18 Ay Değerlendirme Raporu'nda da aşı kararsızlığı ve aşı karşıtlığı konularında gündeme gelen çeşitli söylentiler ve kuşku karşısında bilimsel çalışmaların bağımsız ve tarafsız bilim insanları tarafından denetlenmesinin önemini vurguluyor (TTB, 2021). TTB, güven düşüklüğü ile aşı tereddütü arasında önemli bir ilişki olduğuna dikkat çekerek, bu alanda öneriler ortaya koyma gayretini sürdürüyor.

Pandeminin başından itibaren var olan siyasal kutuplaşma hem dünyada hem de Türkiye'de, gerilimlere neden oldu. Kurumlar arası dayanışmadan ziyade mücadelenin olduğu durumlar bilgi düzensizlikleri açısından da verimli bir ortam yaratabiliyor. Örneğin son dönemde TURKOVAC aşısı üzerine yürütülen tartışmalarda benzer gerilimlerin yaşandığına şahit oluyoruz. Bu bağlamda pandemi döneminde siyasi partiler ve kurumlar arasında ihtiyaç duyulan iş birliği ve dayanışmanın sağlanamadığı durumlarda, bu

durumun toplumun bazı kesimlerinde bilime ve bilimsel olana yönelik şüphe ve tereddütü artırdığını ve böylelikle yanlış bilgilerin yayılmasına uygun ortamın varlığını sürdürmeye devam ettiğini söylemek mümkün.

KAYNAKÇA

- Aird, M. J., Ecker, U. K. H., Swire, B., Berinsky, A. J., & Lewandowsky, S. (2018). Does truth matter to voters? The effects of correcting political misinformation in an Australian sample. *Royal Society Open Science*, 5(12), 180593. <https://doi.org/10.1098/rsos.180593>
- Akyüz, S. S. (2021). Aşı Karşıtlığı ve Şeffaflık Algısında İletişim Pratikleri ve Siyasal Aidiyetlerin Rolü. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 5(2), 172-185. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1544883>
- Amazeen, M. A. (2021). Resisting Covert Persuasion in Digital News: Comparing Inoculation and Reactance in the Processing of Native Advertising Disclosures and in Article Engagement Intentions. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 98(4), 1129-1156. <https://doi.org/10.1177/1077699020952131>
- Andrews, T. M. (2020, Mayıs 7). Facebook and other companies are removing viral 'Plandemic' conspiracy video. *Washington Post*. <https://www.washingtonpost.com/technology/2020/05/07/plandemic-youtube-facebook-vimeo-remove/> (Erişim Tarihi: 05.01.2022).
- Avrupa Hastalık Önleme ve Kontrol Merkezi. (t.y.). <https://www.ecdc.europa.eu/en> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Avrupa Komisyonu. (2020, Aralık 3). European Democracy Action Plan. [Bülten]. *European Commission*. https://ec.europa.eu/commission/presscorner/detail/en/ip_20_2250 (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Avrupa Konseyi. (2020, Mart 31). Fighting disinformation. [Video]. *European Commission*. https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/coronavirus-response/fighting-disinformation_en (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Bakırcı, Ç. M. (2020, Mayıs 19). Plandemic: COVID-19 Komplolarının Kutsal Belgeseli ve Salgın Hakkında Gerçekler. *Evrım Ağacı*. <https://evrimagaci.org/plandemic-covid19-komplolarinin-kutsal-belgeseli-ve-salgin-hakkinda-gercekler-8741> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Banas, J. A., & Miller, G. (2013). Inducing Resistance to Conspiracy Theory Propaganda: Testing Inoculation and Metainoculation Strategies. *Human Communication Research*, 39(2), 184-207. <https://doi.org/10.1111/hcre.12000>
- Basol, M., Roozenbeek, J., & van der Linden, S. (2020). Good News about Bad News: Gamified Inoculation Boosts Confidence and Cognitive Immunity Against Fake News. *Journal of Cognition*, 3(1), 2. 1-9. <https://doi.org/10.5334/joc.91>
- BBC News Türkçe. (2021, Eylül 9). Sağlık Bakanı Fahrettin Koca: Turkovac, Sinovac aşısından daha etkili. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-58506438> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Bellingcat. (2021, Nisan 14). Çevrimiçi Araştırmalar için Araç Seti. (İnfodemi Eğitimi, çev.). https://docs.google.com/spreadsheets/u/1/d/1P9_z9dJAYxlycBzh15RKLdu5J-1Eznlv/edit#gid=1555703671 (Erişim Tarihi: 12.12.2021).

- Birleşmiş Milletler Türkiye. (2020, Mart 21). COVID-19: WHO, UNICEF ve UNDP ile WhatsApp işbirliğiyle, dünyada milyarlarca insana gerçek zamanlı sağlık bilgileri ulaştırılacak. *Birleşmiş Milletler*. <https://turkey.un.org/tr/38756-covid-19-who-unicef-ve-undp-ile-whatsapp-isbirligiyle-dunyada-milyarlarca-insana-gercek> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Birleşmiş Milletler. (2020, Mart 27). Secretary-General's Briefing to Member States on the Organization's Response to COVID-19. *United Nations Secretary-General*. <https://www.un.org/sg/en/content/sg/statement/2020-03-27/secretary-generals-briefing-member-states-the-organizations-response-covid-19-delivered> (Erişim Tarihi: 29.01.2022).
- Bitesize. (t.y.). How algorithms and filter bubbles decide what we see on social media. *BBC*. <https://www.bbc.co.uk/bitesize/articles/zd9tt39> (Erişim Tarihi: 29.01.2022).
- CNBC Television. (2020, Mart 18). *President Donald Trump: Calling it the "Chinese virus" is not racist at all, it comes from China*. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=dI78PQGJpiI> (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- Connolly, T. M., Boyle, E. A., MacArthur, E., Hainey, T., & Boyle, J. M. (2012). A systematic literature review of empirical evidence on computer games and serious games. *Computers & Education*, 59(2), 661-686. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2012.03.004>
- Conroy, N. K., Rubin, V. L., & Chen, Y. (2015). Automatic deception detection: Methods for finding fake news. *Proceedings of the Association for Information Science and Technology*, 52(1), 1-4. <https://doi.org/10.1002/pra2.2015.145052010082>
- Cook, J. (2020, Mart 24). A history of FLICC: The 5 techniques of science denial. *Cranky Uncle*. <https://crankyuncle.com/a-history-of-flicc-the-5-techniques-of-science-denial/> (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- Cook, J., Lewandowsky, S., & Ecker, U. K. H. (2017). Neutralizing misinformation through inoculation: Exposing misleading argumentation techniques reduces their influence. *PLoS ONE*, 12(5), e0175799. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0175799>
- Cotter, K., DeCook, J. R., & Kanthawala, S. (2022). Fact-Checking the Crisis: COVID-19, Infodemics, and the Platformization of Truth. *Social Media + Society*, 8(1), 20563051211069050. <https://doi.org/10.1177/20563051211069048>
- University of Cambridge. (t.y.). Cambridge Social Decision-Making Lab - Department of Psychology. <https://www.sdmlab.psychol.cam.ac.uk/> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Cumhuriyet. (2020, Kasım 17). Bilim Kurulu üyesi Tufan: Ev ziyaretlerinde "maske serbest" diye bir husus yok. <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/bilim-kurulu-uyesi-tufan-1791661> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Diken. (2021, Ağustos 23). Eski bilim kurulu üyesi Prof. Azap: Hükümet görüşümüzü alıp doğru bildiğini yaptı. <https://www.diken.com.tr/eski-bilim-kurulu-uyesi-prof-azap-hukumet-gorusumuzu-alip-dogru-bildigini-yapti/> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Doğruluğu Ne?. (t.y.). <https://dogrulugune.org/> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Doğruluk Payı. (t.y.). <https://www.dogrulukpayi.com/> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Donovan, J. (2020). Social-media companies must flatten the curve of misinformation. *Nature*. <https://doi.org/10.1038/d41586-020-01107-z>
- Dotto, C., Smith, R., & Looft, C. (2020, Aralık 18). The "broadcast" model no longer works in an era of disinformation. *First Draft*. <https://firstdraftnews.org/443/articles/the-broadcast-model-no-longer-works-in-an-era-of-disinformation/> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).

- Dotto, C., Cubbon, S. (2019, Kasım 28). How to spot a bot (or not): The main indicators of online automation, co-ordination and inauthentic activity. *First Draft*. <https://firstdraftnews.org/articles/how-to-spot-a-bot-or-not-the-main-indicators-of-online-automation-co-ordination-and-inauthentic-activity/> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Dünya Sağlık Örgütü Avrupa Bölge Ofisi. (t.y.). Türkiye. *World Health Organization*. <https://www.euro.who.int/en/countries/turkey> (Erişim Tarihi: 23.11.2021).
- Dünya Sağlık Örgütü. (2020). Let's flatten the infodemic curve. *World Health Organization*. <https://www.who.int/news-room/spotlight/let-s-flatten-the-infodemic-curve> (Erişim Tarihi: 23.11.2021).
- Dünya Sağlık Örgütü. (2020a). An ad hoc WHO technical consultation managing the COVID-19 infodemic: Call for action, 7-8 April 2020. *World Health Organization*. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/334287> (Erişim Tarihi: 23.11.2021).
- Dünya Sağlık Örgütü. (2020, Şubat 8). Director-General's remarks at the media briefing on 2019 novel coronavirus on 8 February 2020. *World Health Organization*. <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/director-general-s-remarks-at-the-media-briefing-on-2019-novel-coronavirus---8-february-2020> (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- Dünya Sağlık Örgütü. (2020, Şubat 15). Munich Security Conference. *World Health Organization*. <https://www.who.int/director-general/speeches/detail/munich-security-conference> (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- Dünya Sağlık Örgütü. (2020, Kasım). 1st WHO Infodemic Manager training. *World Health Organization*. <https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management/1st-who-training-in-infodemic-management> (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- Dünya Sağlık Örgütü. (2021, Ekim 19). An overview of infodemic management during COVID-19, January 2020–May 2021. *World Health Organization*. <https://www.who.int/publications-detail-redirect/9789240035966> (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Dünya Sağlık Örgütü. (2021b). Social media & COVID-19: A global study of digital crisis interaction among Gen Z and Millennials. *World Health Organization*. <https://www.who.int/news-room/feature-stories/detail/social-media-covid-19-a-global-study-of-digital-crisis-interaction-among-gen-z-and-millennials> (Erişim Tarihi: 23.11.2021).
- Dünya Sağlık Örgütü. (2021, Kasım 23). WHO third global infodemic management conference: Whole-of-society challenges and approaches to respond to infodemics, online, October–December 2020. *World Health Organization*. <https://apps.who.int/iris/handle/10665/349341> (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Dünya Sağlık Örgütü. (2021, Eylül 16). Global community of practice grows to over 500 WHO trained infodemic managers. *World Health Organization*. <https://www.who.int/news/item/16-09-2021-global-community-of-practice-grows-to-over-500-who-trained-infodemic-managers> (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- Dünya Sağlık Örgütü. (t.y.). 1st WHO Infodemiology Conference, WHO Infodemic Management. *World Health Organization*. <https://www.who.int/teams/risk-communication/infodemic-management/1st-who-infodemiology-conference> (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Dünya Sağlık Örgütü. (t.y.). EPI-WIN, World Health Organization's epidemic information network. *World Health Organization*. <https://www.who.int/teams/control-of-neglected-tropical-diseases/lymphatic-filariasis/morbidity-management-and-disability-prevention/risk-communication---global> (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Dünya Sağlık Örgütü. (t.y.). Infodemic. *World Health Organization*. <https://www.who.int/westernpacific/health-topics/infodemic> (Erişim Tarihi: 23.01.2022).

- Ecker, U. K. H., Lewandowsky, S., Jayawardana, K., & Mladenovic, A. (2019). Refutations of Equivocal Claims: No Evidence for an Ironic Effect of Counterargument Number. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 8(1), 98-107. <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2018.07.005>
- European Digital Media Observatory. (t.y.). <https://edmo.eu/> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Erdogan, E., & Uyan-Semerci, P. (2020). Hakikat Sonrası Tartışmalarının Gerçek Olmayan Varsayımlarını Ele Almak: Akıl, Bilim ve Demokrasi Karşıtlığı. *Pasajlar Sosyal Bilimler Dergisi*, 04.
- EU DisinfoLab. (t.y.). <https://www.disinfo.eu/> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- EUvsDisinfo. (t.y.). <https://euvsdisinfo.eu/about/> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Evrım Ağacı. (t.y.). <https://evrimagaci.org/> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- FactCheck.org. (t.y.). <https://www.factcheck.org/> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Falcone, R., Coli, E., Felletti, S., Sapienza, A., Castelfranchi, C., & Paglieri, F. (2020). All We Need Is Trust: How the COVID-19 Outbreak Reconfigured Trust in Italian Public Institutions. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://www.frontiersin.org/article/10.3389/fpsyg.2020.561747>
- Fazio, L. (2020). Pausing to consider why a headline is true or false can help reduce the sharing of false news. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*, 1(2). <https://doi.org/10.37016/mr-2020-009>
- Fazio, L., Brashier, N. M., Payne, B. K., & Marsh, E. J. (2015). Knowledge does not protect against illusory truth. *Journal of Experimental Psychology: General*, 144(5), 993-1002. <https://doi.org/10.1037/xge0000098>
- First Draft. (t.y.). <https://firstdraftnews.org> (Erişim Tarihi: 21.01.2022).
- Freeman, D., Waite, F., Rosebrock, L., Petit, A., Causier, C., East, A., Jenner, L., Teale, A.-L., Carr, L., Mulhall, S., Bold, E., & Lambe, S. (2020). Coronavirus conspiracy beliefs, mistrust, and compliance with government guidelines in England. *Psychological Medicine*, 1-13. <https://doi.org/10.1017/S0033291720001890>
- Garcia, L., & Shane, T. (2021, Haziran 29). A guide to prebunking: A promising way to inoculate against misinformation. *First Draft*. <https://firstdraftnews.org:443/articles/a-guide-to-prebunking-a-promising-way-to-inoculate-against-misinformation/> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Gerrits, A. W. M. (2018). Disinformation in International Relations: How Important Is It?. *Security and Human Rights*. 29(1-4), 3-23. <https://doi.org/10.1163/18750230-02901007>
- GetBadNews. (t.y.). <https://www.getbadnews.com> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Google. (t.y.). (YouTube) COVID-19 hakkında yanlış tıbbi bilgilendirme politikası. <https://support.google.com/youtube/answer/9891785?hl=tr> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- GoViral! (t.y.). <https://www.goviralgame.com> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Graves, L., & Amazeen, M. A. (2019). Fact-Checking as Idea and Practice in Journalism. *Oxford Research Encyclopedia of Communication*. <https://doi.org/10.1093/acrefore/9780190228613.013.808>
- Guess, A. M., Lerner, M., Lyons, B., Montgomery, J. M., Nyhan, B., Reifler, J., & Sircar, N. (2020). A digital media literacy intervention increases discernment between mainstream and false news in the United States and India. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 117(27), 15536-15545. <https://doi.org/10.1073/pnas.1920498117>
- HaberTürk. (2020, Mart 27). Koronavirüs Bilim Kurulu üyeleri kimler? Bilim Kurulu Tavsiyeleri Nelerdir?. <https://www.haberturk.com/koronavirus-bilim-kurulu-uyeleri-kimler-bilim-kurulu-tavsiyeleri-nelerdir-2627049> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).

- HarmonySquare. (t.y.). <https://harmonysquare.game/en> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Himelein-Wachowiak, M., Giorgi, S., Devoto, A., Rahman, M., Ungar, L., Schwartz, H. A., Epstein, D. H., Leggio, L., & Curtis, B. (2021). Bots and Misinformation Spread on Social Media: Implications for COVID-19. *Journal of Medical Internet Research*, 23(5), e26933. <https://doi.org/10.2196/26933>
- Hoofnagle, M., & Hoofnagle, C. (2007, Nisan 30). What is denialism?. *Scienceblogs*. <https://scienceblogs.com/denialism/2007/04/30/hello-to-scienceblogs> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Hürriyet. (2020, Kasım 19). Bilim Kurulu Üyesi Prof. Dr. Ateş Kara'dan çok kritik açıklamalar. <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/bilim-kurulu-uyesi-prof-dr-ates-kara-dan-cok-kritik-aciklamalar-41666020> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Ingram, D. (2020, Ekim 26). Twitter launches “pre-bunks” to get ahead of voting misinformation. *NBC News*. <https://www.nbcnews.com/tech/tech-news/twitter-launches-pre-bunks-get-ahead-voting-misinformation-n1244777> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Ireton, C., & Posetti, J. (Eds.). (2018). Journalism, “Fake News” and Disinformation: A Handbook for Journalism Education and Training: Handbook for Journalism Education and Training. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265552>
- İnfodemi Eğitimi. (2021, Haziran 30). *İnfodemi nedir?* [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=ebT1YZg_5Pw (Erişim Tarihi: 12.01.2022).
- İnfodemi Eğitimi. (2021, Haziran 7). *Hilmi Bengi – UNESCO*. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=J98uJDnoMOc> (Erişim Tarihi: 12.01.2022).
- İnfodemi Eğitimi. (2021, Haziran 10). *Figen Çizmeci Şenel – T.C. Sağlık Bakanlığı*. [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=4_xwqfPjhGs (Erişim Tarihi: 12.01.2022).
- İnfodemi ile Etkin Mücadele-Araştırma Bulguları. (2020). <https://www.infodemiylemucadele.org/anasayfa/araştırmanın-bulguları> (Erişim Tarihi: 17.12.2021).
- Jacobson, R. M., Targonski, P. V., & Poland, G. A. (2007). A taxonomy of reasoning flaws in the anti-vaccine movement. *Vaccine*, 25(16), 3146-3152. <https://doi.org/10.1016/j.vaccine.2007.01.046>
- Johnson, H. M., & Seifert, C. M. (1994). Sources of the continued influence effect: When misinformation in memory affects later inferences. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 20(6), 1420-1436. <https://doi.org/10.1037/0278-7393.20.6.1420>
- Kahneman, D. (2015). *Hızlı ve Yavaş Düşünme* (F. Deniztekin & O. Deniztekin, Çev.). (3. Baskı). Varlık Yayınları.
- Koronavirüs Bilim Kurulu. (2021, Ekim 23). İçinde Vikipedi. https://tr.wikipedia.org/w/index.php?title=Koronavir%C3%BCs_Bilim_Kurulu&oldid=26378210 (Erişim Tarihi: 29.01.2022).
- Krishnan, N., Gu, J., Tromble, R., & Abrams, L. C. (2021). Research note: Examining how various social media platforms have responded to COVID-19 misinformation. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*. <https://doi.org/10.37016/mr-2020-85>
- Lewandowsky, S., & van der Linden, S. (2021). Countering Misinformation and Fake News Through Inoculation and Prebunking. *European Review of Social Psychology*, 32(2), 348-384. <https://doi.org/10.1080/10463283.2021.1876983>
- Lewandowsky, S., Cook, J., & Lombardi, D. (2020). *Yanlış Bilgileri Çürütme El Kitabı 2020*. (Can Başaçek, çev.). <https://doi.org/10.17910/B7.1182> (Erişim Tarihi: 29.01.2022).

- Lewandowsky, S., Cook, J., Schmid, P., Holford, D. L., & Finn, A. (2021). The COVID-19 Vaccine Communication Handbook. *OSF*. <https://osf.io/uprgf/> (Erişim Tarihi: 09.01.2022).
- Lewandowsky, S., Ecker, U. K. H., Seifert, C. M., Schwarz, N., & Cook, J. (2012). Misinformation and Its Correction: Continued Influence and Successful Debiasing. *Psychological Science in the Public Interest*, 13(3), 106-131. <https://doi.org/10.1177/1529100612451018>
- Loomba, S., de Figueiredo, A., Piatek, S. J., de Graaf, K., & Larson, H. J. (2021). Measuring the impact of COVID-19 vaccine misinformation on vaccination intent in the UK and USA. *Nature Human Behaviour*, 5(3), 337-348. <https://doi.org/10.1038/s41562-021-01056-1>
- Maertens, R., Roozenbeek, J., Basol, M., & van der Linden, S. (2021). Long-term effectiveness of inoculation against misinformation: Three longitudinal experiments. *Journal of Experimental Psychology: Applied*, 27(1), 1-16. <https://doi.org/10.1037/xap0000315>
- Malumatfuruş. (2020, Kasım 1). Tersine Görsel Arama Nasıl Yapılır? <https://www.malumatfurus.org/tersine-gorsel-arama-nasil-yapilir/> (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Malumatfuruş. (t.y.). <https://www.malumatfurus.org/> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Mantzarlis, A. (2018). Fact-Checking 101. İçinde C. Ireton & J. Posetti (Ed.), *Journalism, "Fake News" and Disinformation: A Handbook for Journalism Education and Training* (ss. 84-99). UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000265552>
- McGuire, W. J. (1961). Resistance to persuasion conferred by active and passive prior refutation of the same and alternative counterarguments. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 63(2), 326-332. <https://doi.org/10.1037/h0048344>
- McGuire, W. J. (1964). Some Contemporary Approaches. *Advances in Experimental Social Psychology*, 1, 191-229. [https://doi.org/10.1016/S0065-2601\(08\)60052-0](https://doi.org/10.1016/S0065-2601(08)60052-0)
- Meta. (t.y.). Meta's Third-Party Fact-Checking Program. <https://www.facebook.com/journalismproject/programs/third-party-fact-checking> (Erişim Tarihi: 5.01.2022).
- Meta. (t.y.). Facebook'ta Teyit Hakkında. <https://www.facebook.com/business/help/2593586717571940> (Erişim Tarihi: 5.01.2022).
- Monti, F., Frasca, F., Eynard, D., Mannion, D., & Bronstein, M. M. (2019). Fake News Detection on Social Media using Geometric Deep Learning. *arXiv:1902.06673* [cs, stat]. <http://arxiv.org/abs/1902.06673>
- Morrow, G., Swire-Thompson, B., Polny, J., Kopec, M., & Wihbey, J. (2020). The Emerging Science of Content Labeling: Contextualizing Social Media Content Moderation. *Social Science Research Network*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.3742120>
- Möller, J. (2021). Filter bubbles and digital echo chambers. İçinde H. Tumber & S. Waissbord (Ed.), *The Routledge Companion to Media Disinformation and Populism* (ss. 92-101). Routledge.
- Naeem, S. B., & Bhatti, R. (2020). The Covid-19 'infodemic': A new front for information professionals. *Health Information & Libraries Journal*, 37(3), 233-239. <https://doi.org/10.1111/hir.12311>
- NATO. (2021, Mayıs 27). How does NATO respond to disinformation? [Video]. NATO. https://www.nato.int/cps/en/natohq/news_184036.htm (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- NATO Strategic Communications Centre of Excellence (t.y.). NATO. <https://stratcom-coe.org/> (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Nunziato, D. (2020). Misinformation Mayhem: Social Media Platforms' Efforts to Combat Medical and Political Misinformation. *GW Law Faculty Publications & Other Works*. https://scholarship.law.gwu.edu/faculty_publications/1502

- Nyhan, B., & Reifler, J. (2010). When Corrections Fail: The Persistence of Political Misperceptions. *Political Behavior*, 32, 303-330. <https://doi.org/10.1007/s11109-010-9112-2>
- Nyhan, B., & Reifler, J. (2015). The Effect of Fact-Checking on Elites: A Field Experiment on U.S. State Legislators. *American Journal of Political Science*, 59(3), 628-640. <https://www.jstor.org/stable/24583087>
- Nyhan, B., Porter, E., Reifler, J., & Wood, T. (2019). Taking Fact-checks Literally But Not Seriously? The Effects of Journalistic Fact-checking on Factual Beliefs and Candidate Favorability. *Social Science Research Network*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2995128>
- Nyhan, B., Reifler, J., & Ubel, P. A. (2013). The Hazards of Correcting Myths About Health Care Reform. *Medical Care*, 51(2), 127-132. <https://doi.org/10.1097/MLR.0b013e318279486b>
- OECD. (2021, Aralık 22). Key policy responses from the OECD Tackling Coronavirus (Covid-19). Contributing to a global effort. *OECD*. <http://www.oecd.org/coronavirus/en/policy-responses> (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- OECD. (t.y.). Responding to Covid-19: The rules of good governance apply now more than ever. *OECD*. <https://www.oecd.org/governance/public-governance-responses-to-covid19/> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
- OECD. (t.y.). Trust in Government. <https://www.oecd.org/gov/trust-in-government.htm> (Erişim Tarihi: 31.01.2022).
- Özgür, E. (2021, Temmuz 21). Nereye kadar şüphe duyacağız? *Teyit.org*. <https://teyit.org/teyitpedia-nereye-kadar-suphe-duyacagiz> (Erişim Tarihi: 30.01.2022).
- Pak, A., McBryde, E., & Adegboye, O. A. (2021). Does High Public Trust Amplify Compliance with Stringent COVID-19 Government Health Guidelines? A Multi-country Analysis Using Data from 102,627 Individuals. *Risk Management and Healthcare Policy*, 14, 293-302. <https://doi.org/10.2147/RMHP.S278774>
- Pariser, E. (2012). *The Filter Bubble: How the New Personalized Web Is Changing What We Read and How We Think*. Penguin Books.
- Pariser, E. (2018). Çevrimiçi "Filtre baloncukları"na dikkat ediniz. [Video]. TED. https://www.ted.com/talks/eli_pariser_beware_online_filter_bubbles?language=tr (Erişim Tarihi: 28.01.2022).
- Pennycook, G., & Rand, D. G. (2021). The Psychology of Fake News. *Trends in Cognitive Sciences*, 25(5), 388-402. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2021.02.007>
- Pennycook, G., Bear, A., Collins, E. T., & Rand, D. G. (2020). The Implied Truth Effect: Attaching Warnings to a Subset of Fake News Headlines Increases Perceived Accuracy of Headlines Without Warnings. *Management Science*, 66(11), 4944-4957. <https://doi.org/10.1287/mnsc.2019.3478>
- Pennycook, G., Cannon, T. D., & Rand, D. G. (2018). Prior exposure increases perceived accuracy of fake news. *Journal of Experimental Psychology. General*, 147(12), 1865-1880. <https://doi.org/10.1037/xge0000465>
- Pennycook, G., Epstein, Z., Mosleh, M., Arechar, A. A., Eckles, D., & Rand, D. G. (2021). Shifting attention to accuracy can reduce misinformation online. *Nature*, 592(7855), 590-595. <https://doi.org/10.1038/s41586-021-03344-2>
- Pennycook, G., McPhetres, J., Zhang, Y., Lu, J. G., & Rand, D. G. (2020). Fighting COVID-19 Misinformation on Social Media: Experimental Evidence for a Scalable Accuracy-Nudge Intervention. *Psychological Science*, 31(7), 770-780. <https://doi.org/10.1177/0956797620939054>

- Plohl, N., & Musil, B. (2021). Modeling compliance with COVID-19 prevention guidelines: The critical role of trust in science. *Psychology, Health & Medicine*, 26(1), 1-12. <https://doi.org/10.1080/13548506.2020.1772988>
- PolitiFact. (t.y.). <https://www.politifact.com/> (Erişim Tarihi: 8.12.2021).
- Porter, E., & Wood, T. J. (2021). The global effectiveness of fact-checking: Evidence from simultaneous experiments in Argentina, Nigeria, South Africa, and the United Kingdom. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 118(37). <https://doi.org/10.1073/pnas.2104235118>
- Posetti, J., & Bontcheva, K. (2020). Combating the disinfodemic: Working for truth in the time of COVID-19. UNESCO. <https://en.unesco.org/covid19/disinfodemic> (Erişim Tarihi: 26.12.2021).
- Poynter. (t.y.). A guide to anti-misinformation actions around the world. <https://www.poynter.org/ifcn/anti-misinformation-actions/> (Erişim Tarihi: 04.01.2022).
- Poynter. (t.y.). Fighting the Infodemic: The #CoronaVirusFacts Alliance. <https://www.poynter.org/coronavirusfactsalliance/> (Erişim Tarihi: 04.01.2022).
- Poynter. (t.y.). International Fact-Checking Network – Verified signatories of the IFCN code of principles. <https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/signatories> (Erişim Tarihi: 04.01.2022).
- Poynter. (t.y.). <https://www.poynter.org/> (Erişim Tarihi: 04.01.2022).
- Poynter. (t.y.). International Fact-Checking Network – Empowering fact-checkers worldwide. <https://www.poynter.org/ifcn/> (Erişim Tarihi: 04.01.2022).
- Poynter. (t.y.). International Fact-Checking Network – The commitments of the code of principles. <https://ifcncodeofprinciples.poynter.org/know-more/the-commitments-of-the-code-of-principles> (Erişim Tarihi: 04.01.2022).
- Rapp, D. N., Hinze, S. R., Kohlhepp, K., & Ryskin, R. A. (2014). Reducing reliance on inaccurate information. *Memory & Cognition*, 42(1), 11-26. <https://doi.org/10.3758/s13421-013-0339-0>
- Roozenbeek, J., & van der Linden, S. (2019). Fake news game confers psychological resistance against online misinformation. *Palgrave Communications*, 5(65), 1-10. <https://doi.org/10.1057/s41599-019-0279-9>
- Roozenbeek, J., & van der Linden, S. (2021). Inoculation Theory and Misinformation. *NATO Strategic Communications Centre of Excellence*. <https://stratcomcoe.org/publications/inoculation-theory-and-misinformation/217> (Erişim Tarihi: 10.12.2021).
- Roozenbeek, J., Linden, S. van der, & Nygren, T. (2020). Prebunking interventions based on “inoculation” theory can reduce susceptibility to misinformation across cultures. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*. <https://doi.org/10.37016/mr-2020-008>
- Roozenbeek, J., Schneider, C. R., Dryhurst, S., Kerr, J., Freeman, A. L. J., Recchia, G., van der Bles, A. M., & van der Linden, S. (2020). Susceptibility to misinformation about COVID-19 around the world. *Royal Society Open Science*, 7(10). <https://doi.org/10.1098/rsos.201199>
- Roozenbeek, J., Freeman, A. L. J., & van der Linden, S. (2021). How Accurate Are Accuracy-Nudge Interventions? A Preregistered Direct Replication of Pennycook et al. (2020). *Psychological Science*, 32(7), 1169-1178. <https://doi.org/10.1177/09567976211024535>
- Saltz, E., Barari, S., Leibowicz, C., & Wardle, C. (2021). Misinformation interventions are common, divisive, and poorly understood. *Harvard Kennedy School Misinformation Review*. <https://doi.org/10.37016/mr-2020-81>

- Schmid, P., & Betsch, C. (2019). Effective strategies for rebutting science denialism in public discussions. *Nature Human Behaviour*, 3(9), 931-939. <https://doi.org/10.1038/s41562-019-0632-4>
- Shao, C., Ciampaglia, G. L., Varol, O., Yang, K., Flammini, A., & Menczer, F. (2018). The spread of low-credibility content by social bots. *Nature Communications*, 9(1), 4787. <https://doi.org/10.1038/s41467-018-06930-7>
- Sharma, K., Qian, F., Jiang, H., Ruchansky, N., Zhang, M., & Liu, Y. (2019). Combating Fake News: A Survey on Identification and Mitigation Techniques. *ACM Transactions on Intelligent Systems and Technology*, 10(3), 21, 1-42. <https://doi.org/10.1145/3305260>
- Shu, K., Sliva, A., Wang, S., Tang, J., & Liu, H. (2017). Fake News Detection on Social Media: A Data Mining Perspective. *ACM SIGKDD Explorations Newsletter*, 19(1), 22-36. <https://doi.org/10.1145/3137597.3137600>
- Silverman, C. (Ed.). (2020). Dezenformasyon ve Medya Manipülasyonu Üzerine Doğrulama El Kitabı. (Teyit Ekibi, çev.). *European Journalism Centre – Teyit*. https://teyit.org/files/dezenformasyon-el-kitabi.pdf?utm_campaign=%C4%B0nfodemi%20B%C3%BClteni&utm_medium=email&utm_source=Revue%20newsletter (Erişim Tarihi: 09.01.2022).
- Silverman, C. (2014). Verification and Fact Checking. *DataJournalism.Com*. <https://datajournalism.com/read/handbook/verification-1/additional-materials/verification-and-fact-checking> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Snopes. (t.y.). <https://www.snopes.com> (Erişim Tarihi: 31.12.2021).
- Sözcü. (2020, Ağustos 6). Bilim Kurulu üyesi Prof. Dr. Tevfik Özlü: Türkiye’de virüsü taşıyan ve buluşturan 250 bin kişi var. <https://www.sozcu.com.tr/2020/saglik/bilim-kurulu-uyesi-prof-dr-tevfik-ozlu-turkiyede-virusu-tasiyan-ve-bulastiran-250-bin-ki-si-var-5972723/> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Stencel, M., & Luther, J. (2021, Haziran 2). Fact-checking census shows slower growth. *ReportersLab*. <https://reporterslab.org/fact-checking-census-shows-slower-growth/> (Erişim Tarihi: 31.12.2021).
- Stencel, M., & Luther, J. (2021, Haziran 22). Annual census finds nearly 300 fact-checking projects around the world. *ReportersLab*. <https://reporterslab.org/annual-census-finds-nearly-300-fact-checking-projects-around-the-world/> (Erişim Tarihi: 31.12.2021).
- Stencel, M. (2017, Aralık 13). A big year for fact-checking, but not for new U.S. fact-checkers. *ReportersLab*. <https://reporterslab.org/big-year-fact-checking-not-new-u-s-fact-checkers/> (Erişim Tarihi: 31.12.2021).
- Swire, B., Berinsky, A. J., Lewandowsky, S., & Ecker, U. K. H. (2017). Processing political misinformation: Comprehending the Trump phenomenon. *The Royal Society*, 4. <https://royalsocietypublishing.org/doi/10.1098/rsos.160802>
- Swire, B., Ecker, U. K. H., & Lewandowsky, S. (2017). The role of familiarity in correcting inaccurate information. *Journal of Experimental Psychology Learning, Memory, and Cognition*, 43(12), 1948-1961. <https://doi.org/10.1037/xlm0000422>
- Swire-Thompson, B., DeGutis, J., & Lazer, D. (2020). Searching for the backfire effect: Measurement and design considerations. *Journal of Applied Research in Memory and Cognition*, 9(3), 286-299. <https://doi.org/10.1016/j.jarmac.2020.06.006>
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2021a, Kasım 2). COVID-19 Aşılarını Konuşuyoruz: Alper Rende ve Doç. Dr. Aşın Emre Kayıpmaz. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=wyRPPAFcOI> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).

- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2021b, Kasım 2). *COVID-19 Aşılarımızı Konuşuyoruz: Betül Çakmak ve Prof. Dr. Levent Akın*. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=5RRTuVqYer0> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2021c, Kasım 2). *COVID-19 Aşılarımızı Konuşuyoruz: Enes Batur ve Prof. Dr. Ateş Kara*. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=OYRmMmU9o6E> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2021d, Kasım 2). *COVID-19 Aşılarımızı Konuşuyoruz: Orkun Işıtmak ve Prof. Dr. Mustafa Necmi İlhan*. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=eLs6Ma2SvYE> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2021e, Kasım 2). *COVID-19 Aşılarımızı Konuşuyoruz: Refika Birgül ve Prof. Dr. Hasan Tezer*. [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=gN5isgcyreY> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (t.y.). Covid-19 Bilgilendirme Platformu. <https://covid19.saglik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (t.y.). Covid-19 Bilgilendirme Platformu-Afişler. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66166/afisler.html> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (t.y.). Covid-19 Bilgilendirme Platformu-Broşürler. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66167/brosurler.html> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (t.y.). Covid-19 Bilgilendirme Platformu-Videolar. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66170/videolar.html> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (t.y.). Covid-19 Bilgilendirme Platformu-Kamu Spotu. <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66174/kamu-spotlari.html> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (t.y.). Covid-19 Aşısı Bilgilendirme Platformu. <https://covid19asi.saglik.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (t.y.). İletişim merkezi (SABİM). <https://sabim.gov.tr/> (Erişim Tarihi: 12.12.2021).
- Teyit [teyitorg]. (2020, Ekim 30). Geçmiş olsun! #Deprem hakkında yayılan fotoğraf ve bilgileri doğrulamadan paylaşmayın. Şüpheli olduğunu düşündüğünüz görüntüleri teyitlemek için bize iletebilirsiniz. [Tweet]. Twitter. <https://twitter.com/WHO/status/1228683949796470784> (Erişim Tarihi: 23.12.2021).
- Teyit. (t.y.). Yayın İlkeleri. <https://teyit.org/yayin-ilkeleri> (Erişim Tarihi: 17.12.2021).
- Teyit. (t.y.). Finansal Kaynaklar. <https://teyit.org/finansal-kaynaklar> (Erişim Tarihi: 17.12.2021).
- The Royal Society. (2022). The online information environment. <https://royalsociety.org/topics-policy/projects/online-information-environment/> (Erişim Tarihi: 04.02.2022).
- TikTok. (t.y.). Taking action against COVID-19 vaccine misinformation. <https://newsroom.tiktok.com/en-gb/taking-action-against-covid-19-vaccine-misinformation> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Toler, A. (2020, Ocak 4). Guide to Using Reverse Image Search for Investigations. (Cem Başaçek, çev.). Bellingcat. <https://teyit.org/bellingcat-tersine-gorsel-arama-rehberini-turkcelestirdik> (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Türk Tabipleri Birliği. (t.y.). TTB Hakkında. https://www.ttb.org.tr/menu_goster.php?Guid=706e317c-7698-11e7-9986-54b29146220c (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Türk Tabipleri Birliği. (t.y.). Koronavirüs (COVID-19). <https://www.ttb.org.tr/kollar/COVID19/> (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Türk Tabipleri Birliği. (t.y.). Pandemiye Merak Ettiklerimiz. [Video-Oynatma Listesi]. YouTube. <https://www.youtube.com/playlist?list=PLSQBQmGX3R3A5rGDNTzEr4kGFpMro-5Z> (Erişim Tarihi: 23.01.2022).

- Türk Tabipleri Birliği. (t.y.). Rapor. http://www.ttb.org.tr/kollar/COVID19/yayin_liste.php?Guid=1e54b472-de5f-11ea-a538-cd82211f39c1 (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Türk Tabipleri Birliği. (Sunucu). (2020, Ağustos). *Türk Tabipleri Birliği Podcast Serisi*. [Podcast Serisi]. Spotify. <https://open.spotify.com/show/3FbdhJkLx9EK14F2IZJew> (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Türk Tabipleri Birliği Covid-19 İzleme Kurulu. (2020, Mayıs 15). Covid-19 Pandemisi 2. Ay Değerlendirme Raporu. *Türk Tabipleri Birliği*. https://www.ttb.org.tr/yayin_goster.php?Guid=00cdf548-96a3-11ea-baf3-777c09b98775 (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Türk Tabipleri Birliği Merkez Konseyi. (2021, Ekim 19). Covid-19 Pandemisi 18 Ay Değerlendirme Raporu. *Türk Tabipleri Birliği*. https://www.ttb.org.tr/yayin_goster.php?Guid=a38b8914-30dd-11ec-a1a7-c5959a4589e2 (Erişim Tarihi: 23.01.2022).
- Twitter Comms. [@TwitterComms]. (2020, Eylül 24). 📖 More reading – people open articles 40% more often after seeing the prompt 📖 More informed Tweeting – people opening articles before RTing increased by 33% 📖 Some people didn't end up RTing after opening the article – which is fine! Some Tweets are best left in drafts 😊. [Flood]. Twitter. https://twitter.com/TwitterComms/status/1309178716988354561?ref_src=twsrc%5Etfw%7Ctwcamp%5Etweetembed%7Ctwterm%5E1309178716988354561%7Ctwgr%5E%7Ctwcon%5Es1_&ref_url=https%3A%2F%2Fwww.theverge.com%2F2020%2F9%2F25%2F21455635%2Ftwitter-read-before-you-tweet-article-prompt-rolling-out-globally-soon
- UNAOOC. (t.y.). Media & Information Literacy For Teachers. UNESCO. <http://unesco.mil-for-teachers.unaoc.org/> (Erişim Tarihi: 01.01.2022).
- UN News. (2020, Haziran 22). Mauritius, Senegal, South Africa among authors of global call against COVID-19 “infodemic”. *Africa Renewal*. <https://www.un.org/africarenewal/news/coronavirus/cross-regional-statement-%E2%80%9Cinfodemic-%E2%80%9D-context-covid-19> (Erişim Tarihi: 07.01.2022).
- UNESCO. (t.y.). Open Educational Resources (OER). UNESCO. <https://en.unesco.org/themes/building-knowledge-societies/oer> (Erişim Tarihi: 01.01.2022).
- UNESCO. (t.y.). Access to Information Laws. UNESCO. <https://en.unesco.org/themes/access-information-laws> (Erişim Tarihi: 01.01.2022).
- UNESCO. (t.y.). Media and Information Literacy. UNESCO <https://en.unesco.org/themes/media-and-information-literacy> (Erişim Tarihi: 01.01.2022).
- UNICEF Türkiye. (t.y.). Koronavirüs hastalığı (COVID-19) bilgi merkezi. UNICEF. <https://www.unicef.org/turkey/koronavir%C3%BCs-hastal%C4%B1%C4%9F%C4%B1-covid-19-bilgi-merkezi> (Erişim Tarihi: 01.01.2022).
- UNICEF. (t.y.). Coronavirus disease (COVID-19) information centre. UNICEF. <https://www.unicef.org/coronavirus/covid-19> (Erişim Tarihi: 01.01.2022).
- UN News. (2020, Haziran 30). Pause before sharing, to help stop viral spread of COVID-19 misinformation. *United Nations*. <https://news.un.org/en/story/2020/06/1067422> (Erişim Tarihi: 30.12.2021).
- Uzunoglu, S., & Uyar, V. (2021). Türkiye’de Doğru Bilgiyi Aramak: Çöldeki Vahanın Peşinde. *NewsLabTurkey*. <https://www.newslabturkey.org/turkiyede-dogru-bilgiyi-aramak/> (Erişim Tarihi: 8.12.2021).
- Ünver, H. A. (2020). Türkiye’de Doğruluk Kontrolü ve Doğrulama Kuruluşları. *Centre for Economics and Foreign Policy Studies*. <https://www.jstor.org/stable/resrep26094>
- van der Linden, S., & Roozenbeek, J. (2021). Psychological inoculation against fake news. İçinde R. Greifeneder, M. E. Jaffé, E. J. Newman, N. Schwarz (Eds.). *The Psychology of Fake News: Accepting, Sharing, and Correcting Misinformation* (ss. 147-169). Routledge/Taylor & Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9780429295379-11>

- van der Linden, S., Leiserowitz, A., Rosenthal, S., & Maibach, E. (2017). Inoculating the Public against Misinformation about Climate Change. *Global Challenges*, 1(2), 1600008. <https://doi.org/10.1002/gch2.201600008>
- Varol, O., Ferrara, E., Davis, C. A., Menczer, F., & Flammini, A. (2017). Online Human-Bot Interactions: Detection, Estimation, and Characterization. *arXiv:1703.03107*. <http://arxiv.org/abs/1703.03107>
- Verified. (t.y.). How to Fight Misinformation Online. *United Nations*. <https://shareverified.com/2021/11/18/take-our-free-online-course-on-fighting-misinformation/> (Erişim Tarihi: 08.12.2022).
- Verified. (t.y.). *United Nations*. <https://shareverified.com/> (Erişim Tarihi: 08.12.2021).
- Vosoughi, S., Roy, D., & Aral, S. (2018). The spread of true and false news online. *Science*, 359(6380), 1146-1151. <https://doi.org/10.1126/science.aap9559>
- Vraga, E. K., Kim, S. C., Cook, J., & Bode, L. (2020). Testing the Effectiveness of Correction Placement and Type on Instagram. *The International Journal of Press/Politics*, 25(4), 632-652. <https://doi.org/10.1177/1940161220919082>
- Wang, Y., Leon, P. G., Acquisti, A., Cranor, L. F., Forget, A., & Sadeh, N. (2014). A field trial of privacy nudges for facebook. *Proceedings of the SIGCHI Conference on Human Factors in Computing Systems*, 2367-2376. <https://doi.org/10.1145/2556288.2557413>
- Wang, Y., Norcie, G., Komanduri, S., Acquisti, A., Leon, P. G., & Cranor, L. F. (2011). "I regretted the minute I pressed share": A qualitative study of regrets on Facebook. *Proceedings of the Seventh Symposium on Usable Privacy and Security*, 1-16. <https://doi.org/10.1145/2078827.2078841>
- Wardle, C., & Derakhshan, H. (2017). Information Disorder: Toward an interdisciplinary framework for research and policy making. *Council of Europe*. <https://www.coe.int/en/web/freedom-expression/information-disorder>
- Wood, T., & Porter, E. (2019). The Elusive Backfire Effect: Mass Attitudes' Steadfast Factual Adherence. *Political Behavior*, 41(1), 135-163. <https://doi.org/10.1007/s11109-018-9443-y>
- Yalansavar. (t.y.). <https://yalansavar.org/> (Erişim Tarihi: 25.12.2021).
- Yaqub, W., Kakhidze, O., Brockman, M. L., Memon, N., & Patil, S. (2020). Effects of Credibility Indicators on Social Media News Sharing Intent. *Conference on Human Factors in Computing Systems*. <https://doi.org/10.1145/3313831.3376213>
- Zhang, X., & Ghorbani, A. A. (2020). An overview of online fake news: Characterization, detection, and discussion. *Information Processing & Management*, 57(2), 102025. <https://doi.org/10.1016/j.ipm.2019.03.004>
- Zuckerman, E. (2021). *Kurumlara Niçin Güvenmiyoruz?: Güvenebileceğimiz Kurumlar Yaratmak* (O. Şengün, Ed.; A. Karatay, Çev.). Runik Kitap.

Sonuç

İnfodemi ve Bilgi Düzensizlikleriyle Mücadelede Müdahale Önerileri

Genelde bilgi düzensizlikleri özelde ise infodemiye, kolay anlaşılır bir biçimde ele alan bir kaynak oluşturmak üzere hazırladığımız bu kitapta, infodeminin ne olduğunu, infodemiye kolaylaştıran etkenleri, infodeminin zararlarını ve özellikle kriz dönemlerinde bireysel, toplumsal ve yönetsel düzeyde yarattığı zorlukları inceledik. Aynı zamanda yanlış bilgiye ve komplo teorilerine inancın belirleyicisi olan bireysel özelliklere odaklandık, içinde bulunduğumuz hakikat sonrası dönemdeki enformasyon ortamının, kutuplaşmanın ve kurumlara güvensizliğin infodemiyle ilişkisini anlamaya çalıştık. Gelecek infodemileri önlemek ve müdahale mekanizmaları geliştirmek için çok disiplinli bir mücadele alanı yaratılması gerektiği ve hem bireysel hem de kurumlar düzeyinde müdahale için atılması gereken önemli adımlar olduğu kanısındayız. Bu bağlamda bilgi düzensizlikleri ve infodeminin yarattığı olumsuzluklara karşı güçlenmek için ne tür önlemler alınabileceğine yönelik müdahale önerileri geliştirmenin, gelecek infodemilerin daha az zarar vermesini sağlayabileceğine inanıyoruz.

Öncelikle infodeminin ve bilgi düzensizliklerinin oluştuğu kriz dönemlerinde, doğruluğu kanıtlanmamış bilgilerin hızla yayılmasındaki bireysel faktörlerin etkilerini azaltmaya yönelik adımları ele almak önemli görünüyor. Bu dönemlerde oluşan panik ve endişe ortamında bireylerin yanlış bilgilere maruz kalmadan karar verme süreçlerini sağlıklı bir biçimde yönetebilmeleri için güçlendirilmelerine ihtiyaç var. Yaş, cinsiyet, eğitim seviyesi, sosyo-ekonomik koşullar gibi etkenler göz önünde bulundurularak infode-

miye karşı dayanıklılığı daha az olan, örneğin eğitim seviyesinin ve medya okuryazarlığının düşük olduğu gruplar öncelikli olmak üzere infodemi hakkında farkındalık arttıran kapsayıcı çalışmalarla bir müdahale alanı oluşturulabilir. Infodemi ortamında bireylerin davranışlarını etkileyen psikolojik faktörlerin etkisini azaltmak için eleştirel düşünme becerileri kazandıracak eğitimler ve medyada dolaşıma giren yüksek hacimli bilgiler karşısında güvenilir bilgileri süzebilmek için gerekli medya ve dijital okuryazarlık eğitimlerinin müfredata dahil edilmesi, erken yaşta bireylerin infodemi karşısında güçlendirilmesine katkı sunabilir. Aynı zamanda kriz dönemlerindeki hızlı bilgi akışı karşısında hissedilen bıkkınlık ve kafa karışıklığının azaltılmasında, infodemiye yol açan konu hakkındaki uzmanların, yetkili kuruluşların ve bilimsel kurumların sade ve anlaşılır bir dille doğru bilgiyi şeffaf biçimde paylaşımının önemli rolü bulunur. Böylelikle yanlış bilginin yayılımına zemin oluşturan bilgi kirliliğinin önüne geçilmesi mümkün olabilir.

Kriz dönemlerinde yaşanan belirsizlik ve kaos ortamı, yanlış bilgilerin yanı sıra komplo teorilerinin yayılımı için de elverişli bir zemin oluşturuyor. Covid-19 pandemisinde de tanık olduğumuz üzere krizin ortaya çıkış nedenleri, etkileri ve müdahale yöntemleri gibi farklı yönlerden ortaya atılan ve bilimsel dayanağı olmayan komplo teorileri, toplumda kafa karışıklığı yaratarak kriz yönetimini de sekteye uğrattıyor. Bu bağlamda komplo teorilerine inanç karşısında bilimsel verilerin anlaşılır biçimde sunulması, komplo teorilerinin nasıl ve ne şekilde üretildiğinin ortaya konulması önemli görünüyor. Bireylerin infodemiye ve komplo teorilerine karşı dayanıklılığın artırılmasında ise akademi, sivil toplum kuruluşları, doğrulama kuruluşları ve uluslararası kuruluşlar gibi çeşitli aktörlerin iş birliği içerisinde yürüteceği programlara ve bilgilendirme kampanyalarına ihtiyaç var.

Dijitalleşmeyle birlikte bilgi ekosisteminde dolaşıma giren manipüle edilmiş veya üretilmiş içerikler, değiştirilmiş video, ses ve görüntüler, “deep-fake” gibi teknolojiler sebebiyle oluşan bilgi kirliliği karşısında bireysel düzeyde bazı beceriler edinilmesi, bilgi düzensizliklerine karşı farkındalığı artırmak ve infodemiyle mücadele etmek için yanlış bilgiler yayılmadan önce alabileceğimiz önlemlerin başında geliyor. Bireysel düzeyde yapılabilecek doğrulama yöntemlerinin öğrenilmesi ve yaygınlaştırılması, doğrulama kuruluşlarının bilinirliğinin artırılması için farklı toplumsal grupları hedefleyen eğitim ve çalışmalar yürütülmesi yararlı

gözüküyor. Özellikle günümüzde çocuklar ve gençlerin aldıkları eğitimin dijitalleşmesi, dijital okuryazarlığı destekleyen faaliyetleri arttırmak için bir fırsat oluşturabilir.

Covid-19 pandemisinde yaşanan infodemi, hem Türkiye hem de dünyada sağlık ve bilim okuryazarlığının artırılmasına yönelik ihtiyacı da gözler önüne serdi. Bireylerin bazı temel bilimsel bilgilere sahip olması ve donanımlanması, hemen rehberlik bulamayacağı kriz durumlarında yanlış bilgiyi fark etmelerini ve dayanıklı hale gelmelerini sağlayabilir. Böylelikle bireysel tedbir alınması gereken durumlarda kişilerin doğru kararları verebilmesi ve uygulaması mümkün hale gelir. Kriz dönemlerinde bireyler yanlış bilgileri, yanlışlığının farkında olmadan ve iyi niyetle paylaşıyor olsalar da, bu paylaşımlar geri dönülemez sonuçlar doğurabilmekte. Bu nedenle yanlış bilgilerin ve infodeminin yol açtığı olumsuz sonuçların önlenmesinde, bireylerin sağlık ve bilim okuryazarlığı düzeyini yükseltecek eğitimlerin artırılması ve hatta örgün eğitime dahil edilmesi önemli bir müdahale alanı yaratacaktır.

Kriz dönemlerinde oluşan infodemi ve genel çerçevede yanlış bilgiler ve komplo teorilerine inanç konusunda, bireylerin kurumlara güven düzeyinin düşük olmasının önemli bir etken olduğunu daha önceki bölümlerde ele almıştık. Bilgi arayışının yoğun olduğu, özellikle de sağlık alanı veya doğal afetler gibi insanları endişe ve paniğe sevk eden durumlarda, ulusal ve uluslararası kurumların güvenilir ve bilimsel bilgiyi doğru, etkili ve şeffaf bir biçimde toplumla paylaşması oldukça önemli. Genel çerçevede devlet kurumları şeffaflık ve katılımcılık bakımından yetersiz görülüyor ve aynı zamanda kutuplaşmış siyasetin kurumların işleyişine sirayet etmesiyle birlikte tarafsız kurumlar olarak görülemiyor. Devlet kurumlarının kriz yönetimi politikalarında katılımcılık ve şeffaflığa önem vermeleri, farklı paydaşlarla iş birliğine açık bir tutum sergileyerek ortak çalışma pratikleri geliştirmeye odaklanmaları onlara karşı duyulan güven düzeyini artırabilir. Öte yandan uluslararası kurumlar da toplumun gözünde bir meşruiyet sorunu yaşamakta, pandemiyle mücadelede başarısız oldukları algısı sebebiyle güvensiz bulunmakta. Bu kuruluşların tarafsızlık ve kapsayıcılık ilkeleri doğrultusunda kuracakları iletişim yolları ile kamuoyunu düzenli biçimde bilgilendirmeye ve kamuoyunda oluşan algıları takip etmeye öncelik vermesi gerekiyor. Bilim kurumları açısından ise yine doğru iletişim yöntemleri ile ürettikleri bilimsel bilgiyi topluma etkili ve anlaşılır biçimde aktararak, kriz dönemlerinde oluşan kafa karışıklıklarını ve panik sebebiyle atılabilecek yanlış adımları önlemek üzere

stratejiler geliştirmelerine ihtiyaç var. Bu noktada tüm bu kurumların işleyiş yapılarından bilgilendirme süreçlerine kadar Şeffaf olmaları, toplum içerisinde ve ilgili diğer kurumlar ile iş birliğini destekleyen, katılımcı politikalar izlemeleri önemli hale geliyor. Hükümetler, devlet kurumları, uluslararası kurumlar, medya ve sivil toplumun kriz durumlarında hem iş birliği içerisinde hem de birbirlerini dengeleyen ve denetleyen biçimde çalışması, toplumda bu aktörlere yönelik güven duygusunun artırılması ve infodemiyle mücadelede farkındalığı yükselterek çatışma yerine çözüm odaklı adımlar atılması gerekiyor.

Bilgi kirliliğinin arttığı, bilimsel olana güvenin azaldığı hakikat sonrası çağda infodemi ve bilgi düzensizlikleriyle etkin mücadele yürütülmesi için uzmanlık bilgilerinin doğru biçimde aktarılabilceği bir alanın sağlanması konusuna da önem vermek gerekiyor. Özellikle medya kanalları aracılığıyla uzman olmayan fakat retorik olarak güçlü kişilerin televizyonda, dijital mecralarda popülerliğini artırması, bu kişilerin aktardığı bilgilerin toplum tarafından hızla kabulüyle sonuçlandığında, güvenilir kaynaklara ve verilere dayanmadan ortaya atılan bilgiler ve yapılan yorumlar kamuoyunda yanıltıcı bir gündem oluşturabiliyor. Bu durumda bilgiyi kimin ürettiği, kimin yaydığı ve ne amaçla bunu yaptığının sorgulanması ve bu kişilerin uzmanlığının ne olduğu akılda tutulması gereken bir konu. Medya kuruluşlarının gazetecilik ve habercilik etiğinden uzaklaşmadan, bilgiyi doğru ve güvenilir kaynaklardan aktarma ve kamuoyuyla paylaşma konusunda dikkatli olması gerekiyor. Magazinleşen haberler, tık tuzaklarına başvurularak paylaşılan yanıltıcı başlıklar medyaya duyulan güveni azaltırken, bilgi kirliliğini ise artırıyor. Dolayısıyla yanlış bilgi ve infodemiyle mücadelede, yanlış/yalan haber paylaşan mecraların itibar ve takipçi/izleyici kaybettiği bir ortamın oluşması için denetim mekanizmalarına ihtiyaç duyuluyor. Bu bağlamda medya kuruluşlarının kendi içerinden oluşturduğu bir medya ombudsmanlığı kurulması, kurumlar arasında özdenetimin gelişmesine katkı sunabilir ve medyaya karşı duyulan güven düzeyini artırmaya yönelik önemli bir adıma dönüşebilir.

Dijital ağın en önemli kuruluşları olan platformlar, bilgi düzensizliklerinin yayılmasının en önemli aracı haline gelmiş durumda. Platformların denetimden uzak yapıları, hesap verdikleri bir mekanizmanın olmayışı, bu mecralarda yayılan yanlış bilgiler karşısında bir yaptırım uygulanmasını da imkân dışında bırakıyor. Platformların algoritmaları sebebiyle oluşan yankı

odalarında kullanıcılar karşılaştıkları bilgilerin doğruluğuna ikna olurken onların hızlı bir biçimde dolaşıma girmesine de katkı sağlıyor. Bu bağlamda bireysel düzeyde medya ve dijital okuryazarlığın artırılmasının yanı sıra platformlara da önemli görevler düşüyor. Platformların yanlış bilginin yayılımını önleyecek düzenlemeler yapması, bunların olmaması durumunda ise yasal düzenlemeler ile platformların denetlenebiliyor olmasına ihtiyaç var.

Son olarak bilgi düzensizliklerinin yayılımına yönelik müdahalelerde, doğrulama kuruluşlarına önemli görev düşüyor. Türkiye’de sayıları artmaya başlayan bu kuruluşların bilinirliğinin ise düşük seviyede olduğu görülüyor. Bireylerin bu kuruluşlar hakkında bilgi sahibi olmalarının sağlanması, kuruluşların tarafsızlığı ve bağımsızlığı konusunda bilgilendirilmesi ve güven duygusunun oluşturulması gerekiyor. Aynı zamanda doğrulama kuruluşları, bireysel düzeyde doğrulamayı kolaylaştıracak uygulamalar, oyunlar geliştirerek; basit ve anlaşılır kaynaklar oluşturarak, eğitimler düzenleyerek ve bunları yaygınlaştırarak infodemi karşısında hem bireysel hem de kurumsal düzeyde güçlenmeye katkı sunabilirler.

Şekil 6.1

İnfodemiye Mümkün Kılan Etkenler-1 (İnfodemiyle Erkin Mücadele, 2020)

İnfodemiye Mümkün Kılan Etkenler

Bireysel Düzeyde
Maruz Kalma

Bireysel özellikler ve alışkanlıklar daha fazla yanlış bilgiyle karşı karşıya kalmalarına yol açıyor.

Kurumlara
Güvensizlik

Kurumlara güvensizlik yanlış bilginin yayılmasını sağlıyor.

Enformasyon
Ortamı

Enformasyon ortamı yanlış bilginin yayılmasını kolaylaştırıyor.

Demografik Özellikler

- Yaş: Yaşlılar
- Eğitim: Düşük eğitimliler
- Cinsiyet: Kadınlar
- Sosyoekonomik statü: Düşük gelirli

Belirli grupları hedefleyen farkındalık kampanyalar yapmak

Psikolojik Faktörler

- Salgında panik&korku
- Bilgi akışı karşısında bıkkınlık
- Bilişsel kapasite

- Korku ve paniği azaltmak
- Belirlilik duygusu sağlamak
- Bilgi kirliliğini azaltmak
- Eleştirel düşünce eğitimi

Komplo Teorileri

Komplo Teorilerine İnanç

- Veri yoluyla ikna etmek
- Retorik eğitimi vermek
- Komplo teorileri hakkında bilgilendirmek

Alışkanlıklar

- Medya okuryazarlığı düşük
- İnternet okuryazarlığı düşük
- Doğrulama alışkanlığı yok
- Bilimsel okuryazarlık düşük

- Medya okuryazarlığını müfredata dahil etmek
- Yetişkinlere yönelik eğitimler geliştirmek
- Doğrulama yöntemlerini öğretmek
- Doğrulama kuruluşlarını tanıtmak
- Bilimsel düşünme eğitimi vermek
- Dünyadaki iyi örneklerden yararlanmak

Şekil 6.2Infodemiye Mümkün Kılan Etkenler-2 ([Infodemiyle Etkin Mücadele](#), 2020)**Infodemiye Mümkün Kılan Etkenler****Bireysel Düzeyde
Maruz Kalma**

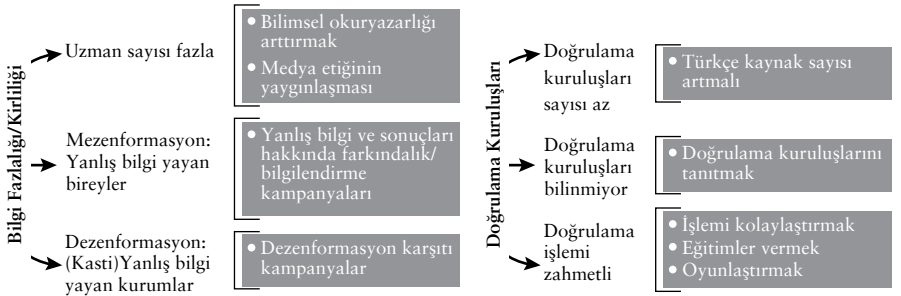
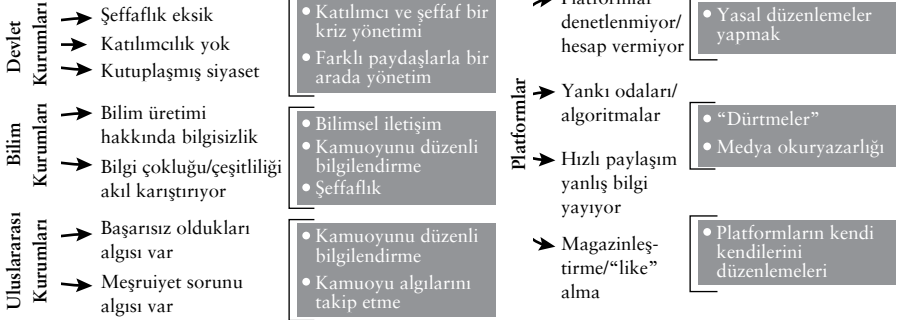
Bireysel özellikler ve alışkanlıklar daha fazla yanlış bilgiyle karşı karşıya kalmalarına yol açıyor.

**Kurumlara
Güvensizlik**

Kurumlara güvensizlik yanlış bilginin yayılmasını sağlıyor.

**Enformasyon
Ortamı**

Enformasyon ortamı yanlış bilginin yayılmasını kolaylaştırıyor.

Dizin

- ağ yapıları 76, 77, 87
ahlaki öfke 35, 79
algoritma 25, 28, 33, 37, 39, 65, 67, 75, 76, 80-88, 172, 173, 176, 177, 179, 196, 197, 201, 206, 213, 214, 216, 217, 221, 223, 256, 259
anormal kod çözme (aberrant decoding) 38
antropojenik 164
aracısızlık 72, 73
astroturfing 26, 171
aşı
aşı karşıtlığı 19, 20, 25, 31, 33, 54, 77, 83-85, 92, 93, 109, 134, 145-159, 162, 164, 197, 199, 201, 222, 238-240
modern aşı karşıtlığı 152
aşı tereddütü 148, 241
aşı şüpheliği 148
aşılama (prebunking) xiv, 196-199, 203-205
ayırıcılık xi, 7, 19, 34, 125, 176, 177, 185, 227, 240
bilgi çağlayanları 33
bilgi düzensizlikleri/bilgi düzensizlikleri süreçleri xi-xv, 8-11, 13-17, 23, 26, 29, 30, 32, 37, 41, 42, 67-72, 75, 88, 96, 118, 135, 136, 145, 147, 165, 168, 196, 210, 211, 218-220, 230, 231, 234, 236, 238, 240, 253, 254, 256, 257
bilim karşıtlığı xiii, 55, 89, 92, 136, 147, 224
bilişsel
bilişsel antikolarlar 198, 203, 204
Bilişsel kısa yollar 64
Bilişsel uyumsuzluk 39, 58, 59, 129
Bilişsel Yansıtma Testi 61, 62, 134, 135, 161, 164
Birleşmiş Milletler Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli 171, 172
birleştirme/bağlantılandırma yanılığısı 125, 126
botlar 12, 24-28, 41, 71, 74, 79, 84, 85, 90, 136, 171, 176, 196, 201, 218, 219
botnet 25
çarpıtma 15, 16, 18, 19, 59, 64, 96, 129, 160, 178, 182, 183, 199
çürütme (debunking) xiv, 60, 82, 117, 196-199, 204-209, 211, 215, 216, 233
deepfake 32
devam eden tesir etkisi 206
dezenformasyon xii, 6, 7, 9-19, 21, 23-29, 31, 33, 35, 37, 41, 65, 74, 84, 85, 118, 136, 137, 158, 162, 165, 168-170, 172, 173, 179, 180, 183, 197-199, 201-203, 206, 227, 231, 233, 234, 259
dezinfodemi 6, 231, 232, 235
dijital sermaye 53, 87
doğrulama 58, 60, 73, 78, 82, 96, 118, 155, 158, 172, 178, 199, 205, 209-212, 216, 218, 220, 233, 254, 257-259
doğrulama kuruluşu/platformu xiv, 15, 21, 178, 196, 197, 199, 206, 208-212, 214-216, 231, 233, 254, 257-259
doğruluk dürtmesi 216, 217
doğruluk etiketleri 214
doğruluk kontrolü 11, 204, 205, 209-211
Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 2, 3, 7, 11, 22, 56, 134, 146, 148, 158, 200-202, 217, 222, 224-226, 228-234
dürtme 216, 217, 259
ekosistem xiv, 5, 6, 8, 9, 12, 15, 23, 24, 26, 29, 37, 51, 65, 67, 72, 73, 88, 90, 196, 210, 228, 254

- eleştirel düşünce/düşünme 63, 201, 211, 254, 258
- filtre balonu 71, 82, 86, 91, 176, 177, 179, 196, 206, 221, 222
- geleneksel medya xi, 8, 18, 28, 37, 41, 66-70, 72, 73, 134, 174, 175, 178-180, 209, 223
- gerçeklik yanılması 206, 207
- geri tepme etkisi 60, 207, 208
- göçmen karşıtlığı xi, 64, 94, 96, 175
- gözetim 87, 172
- güdülenmiş düşünce 59-61, 129, 207
- hakikat 88, 92-94, 97, 231
- hakikat sonrası (post truth) xiii, xiv, 88, 89, 92-97, 115, 136, 145, 147, 149, 156, 157, 164, 224, 253, 256
- hashtag 79, 162, 219
- hatalı ilişkilendirme 15-18, 32, 182
- hiciv 15-17, 29, 202
- hipermetinsellik 74
- homofili 90, 172
- ikili süreç teorisi 60, 63, 126, 206
- iklim değişikliği xv, 5, 59, 112, 114, 116, 117, 164-174, 195, 198-200, 205, 209
- iklim değişikliği erteleyiciliği 167
- iklim değişikliği karşıtlığı 167
- iklim inkarcılığı 5, 109, 116, 166, 169, 172, 200
- ima edilen gerçeklik etkisi 215
- imkânsız beklentiler 200
- internet mem'leri 31, 32, 80
- işlevsellik 76, 78-80
- kabile 39, 40
- kaç-savaş-don 57
- kamusal alan 14, 87, 224
- kapalı mesajlaşma uygulamaları 9, 74, 77, 155
- karanlık sosyal medya 77, 78
- kişiselleştirilmiş içerik 71, 75, 86, 91
- komple
 - komplocu düşünce 111-113, 115-119, 122, 123, 127, 130, 131, 134, 135, 203
 - komple zihniyeti 115-117, 119, 124, 127
 - komple teorilerine inanç 62, 109, 111, 114-123, 125-130, 132, 134, 135, 136, 148, 149, 161, 162, 197, 236, 253-255, 258
 - komple teorisyeni 12, 13, 23, 26, 110, 111, 113, 117, 119, 157, 158
 - komple teorisi fobisi 117, 118
- Koronavirüs Bilim Kurulu 237
- kullanıcı türevli içerikler 70, 74, 178
- kutuplaşma xi-xiii, 5, 7, 12, 13, 16, 19, 25, 28, 29, 35, 56, 59, 64, 75, 85, 86, 88-92, 96, 97, 131, 157, 172, 177, 184, 203, 204, 223, 224, 238, 240, 253, 255, 259
- küresel ısınma 59, 116, 164, 165, 167, 173, 195
- linç 35, 68, 77
- malenformasyon 9, 10, 14, 15
- manipüle 2, 10, 15, 16, 21, 25, 27, 28, 32, 41, 53, 54, 132, 133, 173, 174, 178, 182, 196, 199, 201, 203-205, 213, 218, 220, 233, 234, 254
- mantık hataları 200
- medya okuryazarlığı xii, 53, 54, 63, 121, 164, 200, 201, 204, 212, 235, 254, 258, 259
- medya sistemleri xiii, 37, 53, 65
- mezenformasyon 3, 9, 10, 13-19, 23, 27, 118, 170, 202, 227, 229, 232, 234, 259
- nefret söylemi 7, 12, 25, 26, 34, 35, 68, 94, 96, 157, 176, 177, 218, 227
- öteki xi, 68, 86, 89, 92, 96, 124, 128, 175, 176, 185
- parodi 15-17, 21, 178, 182, 202
- popülizm xiii, 7, 13, 75, 88, 89, 94-97, 136, 153, 154, 156, 224
- postmodernizm 92
- sağlık okuryazarlığı 54, 55, 154, 155
- sahte haber 8, 9, 12, 13, 24, 28, 29, 35, 40, 56, 61, 64, 65, 69, 82, 172, 203, 207, 227, 228, 230, 231, 234, 235

- sahte kimlikli taklit içerik 15, 16, 20, 21
sahte uzmanlar 137, 199, 200, 204
seçici maruz kalma 39, 58
seçicilik 200
seçilmiş travma 131
Sevr sendromu 131, 132
siber birlikler 27
siborg 12
Sistem 1 39, 40, 60, 61, 126
Sistem 2 39, 40, 60, 61, 126
sosyal medya platformları xiv, 2, 5, 7,
12, 13, 20, 22, 24, 25, 29-33, 35, 37,
39, 41, 51, 53, 58, 63-68, 70, 72, 74-
78, 80-84, 86-88, 90, 134, 137, 153,
155, 162, 172-174, 176-179, 185,
196, 198, 206, 209, 210, 213-217,
221, 223, 227, 233, 238
suskunluk sarmalı 26, 87, 88, 91
süper yayıcılar 136
şeffaflık xii, 56, 88, 123, 127, 162, 178,
209, 210, 224, 225, 229, 233, 235,
238-240, 254-256, 259
şüphe 6, 21, 26, 29, 36, 52, 54, 63, 73,
79, 111, 112, 116, 127, 148, 166,
167, 199-201, 208, 209, 211, 214,
215, 218-220, 224, 241
temsil 36, 63, 66, 95, 96, 175-177, 185,
238
Teyit 11, 17, 21, 145, 152, 162, 178,
180, 199, 201, 206, 210-212
tık avcılığı/tuzağı 18, 72, 223, 256
trol 12, 15, 24-28, 41, 71, 74, 85, 90,
201, 218
trol çiftlikleri 12, 24, 27
Uluslararası Doğruluk Kontrolü Ağı 205,
210, 211, 214
uydurma 2, 15, 15, 22, 28, 178, 182
üre-tüketici (pro-consumer) 37
veri 5, 11, 19, 28, 37, 58, 59, 60, 62, 75,
76, 79-82, 87, 88, 96, 97, 146, 148,
151, 152, 155-157, 160, 161, 164,
166, 178, 200, 203, 205, 220, 221,
229, 234, 236, 254, 256, 258
verileştirme 76, 80, 87
Web 1.0 69-71
Web 2.0 37, 70, 71
Web 3.0 71, 74
yalan haber 2, 13, 89, 96, 256
yankı odaları 75, 82, 85-87, 90, 91, 171-
173, 223, 259
yanlış bağlam 15, 16, 19
yetiştirme kuramı 36
yurttaş gazeteciliği 70, 73

Yaşadığımız çağda hiç olmadığı kadar çok ve çeşitli bilgiye ulaşabiliyoruz ancak doğru bilgiye erişebilmek hepimiz için zaman ve emek gerektiriyor. Her an yeni şeyler öğreniyor, birçok farklı kanaldan bilgi ediniyoruz ama doğruluklarından emin olamıyoruz. Daha da çarpıcı olan ise bizler de aynı hızla bilgi yayabiliyoruz.

İstanbul Bilgi Üniversitesi Göç Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi olarak yürüttüğümüz birçok araştırmada, toplumda yaşanan ötekileştirme, kutuplaşma, göçmen karşıtlığı ve ayrımcılık pratikleri üzerine çalışırken, medyanın çok boyutlu etkileri bulgularımız arasında yer aldı. Araştırmalarımız hem sosyal medya araçlarının hem de geleneksel medyanın, insanların dünya ve Türkiye'ye dair farklı "gerçek"liklerde yaşamalarına yol açtığını gösterdi. Bu farklı "gerçek"liklere dayanarak da insanların algılarını, tutumlarını ve davranışlarını şekillendirdiğini, açıkladığını gözlemledik.

Tüm dünyayı etkileyen COVID-19 salgını sırasında infodemi ve tüm bilgi düzensizlikleri gittikçe artarak gerçeklik algımızı, günlük hayatımızı ve iyi olma halimizi olumsuz şekilde etkileyen bir hal aldı. Bireyleri infodemi ve bilgi düzensizliklerine karşı güçlendirmeyi ve Hakikat Sonrası bu dönemin karmaşası karşısındaki çaresizliğini azaltmayı amaçlayan bir dizi müdahale çalışmasının bir parçası olarak The Black Sea Trust for Regional Cooperation destekleri ile hayata geçirdiğimiz *Infodemi Eğitimi Projesi*'nin son aşaması olarak proje ekibi tarafından kaleme alındı.

Infodemi ve Bilgi Düzensizlikleri: Kavramlar, Nedenler ve Çözümler, hem çevrimiçi hem de basılı olarak açık erişim kaynak halinde okurları ile buluşuyor. Özellikle çevrimiçi okuma yolculuğu hem açık dersler, hem de farklı film, belgesel ve kaynak önerilerinin bağlantılarıyla oldukça kapsamlı bir temel kaynak olmayı hedefliyor.

KAPAK: LALE DURUİZ

ISBN: 978-605-399-593-7

www.bilgiyay.com

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI

ARAŞTIRMA